

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
THE RELATIONSHIP BETWEEN MONKS AND LAITIES
IN BUDDHISM

พระอุดมปิฎก (วิจารณ์ มหาปณฺโณ)

ดุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๙

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

พระอุดมปิฎก (วิจารณ์ มหาปณฺโณ)

ดุชนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๙

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Relationship between Monks and Laities
in Buddhism

Phraudompidok (Wijarn Mahāpañño)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2016

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุขณินพนธ์ เรื่อง
“ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุขณินพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเมธาวันัยรส, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(พระมหาพรชัย สิริวโร, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์)

คณะกรรมการควบคุมดุขณินพนธ์

พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.

ประธานกรรมการ

รศ.ดร. สมธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระอุดมปิฎก)

ชื่อคุณนิพนธ์ : ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระอุดมปิฎก (วิจารณ์ มหาปณฺโณ)

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมคุณนิพนธ์

: พระมหาสมบุรณ์ วุฑฺฒิกโร, ดร. ป.ธ.๗, พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ),
ศศ.ม. (พุทธศาสนศึกษา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

: รศ.ดร. สมิตีพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

คุณนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา งานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเป็นบุคคลที่ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิตเพื่อจะได้มีเวลาศึกษาธรรมและปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธเจ้าอย่างเต็มที่ เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วจะมีสถานภาพดังต่อไปนี้ คือ ๑) เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกาม (เนกขัมมะ) ๒) เป็นนักบวชไม่มีบ้านเรือน (อนาคาริก) ๓) เป็นนักบวชผู้เว้นการเสพกาม (เมถุนวิรัติ) ๔) เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และ ๕) เป็นนักบวชผู้เว้นจากวิถีชีวิตแบบฆราวาส (บรรพชิต) ส่วนคฤหัสถ์หมายถึงประชาชนทั่วไปทั้งชายและหญิง ที่ใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวและประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงชีวิต พระพุทธองค์ทรงสอนให้พระสงฆ์กับคฤหัสถ์มีความสัมพันธ์กันโดยยึดหลักพระธรรมวินัย ในการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ พระพุทธองค์กำหนดให้พระสงฆ์มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับสังคมา ทั้งสังคมาสงฆ์และสังคมาคฤหัสถ์ ไม่อนุญาตให้พระสงฆ์หลีกหนีสังคมาไปอาศัยในป่าเขาหรือในที่ห่างไกลโดยไม่เกี่ยวข้องกับสังคมา เห็นได้จากทรงกำหนดให้พระสงฆ์ทุกรูปต้องพบกับคณะเพื่อฟังพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน เมื่อมีกิจของสงฆ์ก็ต้องช่วยกันดำเนินการ ในด้านชีวิตความเป็นอยู่ทรงกำหนดให้พระสงฆ์ต้องอาวาสปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ ไม่อนุญาตให้พระสงฆ์ประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงชีพ หรือแม้แต่การประกอบอาหารหรือสะสมอาหารที่มากเกินไปจนความจำเป็น โดยสถานะทางสังคมาพระสงฆ์มีฐานะสูงกว่าคฤหัสถ์ จัดเป็นทิศเบื้องบนที่คฤหัสถ์ควรกราบไหว้และอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ ขณะเดียวกันพระสงฆ์ก็ต้องตอบแทนคฤหัสถ์ด้วยการอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดีมีศีลธรรม

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ไว้อย่างเป็นระบบตามหลักพระธรรมวินัย คฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ ได้แก่ คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก (ไวยวัจกร, กับปิยการก) ญาติ พระราชา สตรีทั่วไป บุคคลต้องห้าม (อโคจร) และคนไร้ที่พึ่ง พระพุทธองค์สอนให้พระสงฆ์มีความสัมพันธ์และทำการอนุเคราะห์คฤหัสถ์โดยไม่ขัดกับพระธรรมวินัย กล่าวคือ (๑) เมื่อมีคนถวายเงินทองหรือสิ่งของที่ไม่อนุญาตให้พระสงฆ์ครอบครองต้องให้ไวยวัจกรหรือกับปิยการกบริหารจัดการ (๒) เมื่อมารดาต้องการความช่วยเหลือก็ผ่อนปรนให้พระสงฆ์จัดหาปัจจัย ๔ ให้ท่านใช้

สอยได้ตามความเหมาะสม (๓) เมื่อต้องเกี่ยวข้องกับพระราชาก็ให้ระมัดระวัง ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง จนส่งผลเสียหายต่อคณะสงฆ์ หรือทำลายศรัทธาของประชาชน (๔) เมื่อต้องพบปะกับสตรีต้องวางตัวอย่างระมัดระวัง มีสติ ไม่ทำตัวสนิทสนมเกินไปเพราะสังคมอาจเข้าใจผิดได้ (๕) เมื่อพบบุคคลต้องห้ามก็ให้สำรวจ ไม่ร่วมทำกิจกรรมหรือพักอาศัยในสถานที่ที่สังคมระแวงสงสัย อย่างไรก็ตาม หากมีพระสงฆ์ทำผิดพระวินัยก็ทรงปรับอาบัติตามสมควรแก่ความผิดและกำหนดวิธีแก้ไขความผิดนั้นไว้อย่างชัดเจน ฝ่ายคฤหัสถ์หากทำลายความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระสงฆ์ ก็กำหนดให้พระสงฆ์ลงโทษด้วยการให้เลิกคบหา เพื่อให้ได้สติ สำนึกผิดแล้วกลับมาประพฤติตนเป็นคนดี

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นหลักการปฏิบัติต่อกันนั้น พระพุทธองค์สอนให้ยึดหลักการพึ่งพาอาศัยกัน คือ (๑) คฤหัสถ์ถวายปัจจัย ๔ แก่พระสงฆ์เพื่อให้สามารถดำรงชีพได้โดยไม่ต้องลำบากในการแสวงหาปัจจัย ๔ จะได้มีเวลาศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ (อามิสทาน) (๒) ส่วนพระสงฆ์เมื่อได้รับการอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ แล้วต้องตอบแทนด้วยการสั่งสอนธรรมแก่คฤหัสถ์ให้เป็นคนดีมีศีลธรรม (ธัมมทาน) พระสงฆ์ต้องให้คฤหัสถ์ได้รับประโยชน์จากการนับถือพระพุทธศาสนา เป็นคนมีธรรมอย่างน้อย ๕ อย่าง คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะและปัญญา ในการเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ พระสงฆ์ต้องดำเนินชีวิตตามหลักอาชีวนิพพาน ไม่หลอกลวงเขามาเลี้ยงชีพ ไม่ละเมิดสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติห้ามไว้ เพราะจะส่งผลเสียต่อตัวเองและคณะสงฆ์ และเป็นการทำลายศรัทธาประชาชน ขณะเดียวกันก็ให้ตอบแทนคฤหัสถ์ด้วยการสั่งสอนธรรม เพื่อให้คฤหัสถ์มีโอกาสเรียนรู้คำสอนของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ควรทำความรู้จักกับตระกูลสัมมาทิฐิแล้วเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความถ่อมตน ไม่โอ้อวดตนเอง ขอรับปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ตามความจำเป็น ไม่ขอปัจจัยมากจนทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อน ทำตัวให้เขาเลี้ยงง่าย ไม่ยึดติดกับชื่อเสียง ลาภสักการะและที่อยู่อาศัย ต้องพร้อมที่จะจาริกไปปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมในที่ต่างๆ ได้อย่างอิสระ เพื่อให้มีโอกาสเผยแผ่ธรรมในสถานที่ต่างๆ ไม่ควรคลุกคลีกับคฤหัสถ์จนไม่มีเวลาศึกษาและปฏิบัติธรรม

Dissertation Title : The Relationship between Monks and Laities in Buddhism

Researcher : Phraudompidok (Wijarn Mahāpañño)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhism)

Dissertation Supervisory Committee

: Phramaha Somboon Vuddhikaro, Dr. Pali VII, B.A. (English)
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Assoc. Prof. Dr. Samiddhipol Netnimit Pali IX,
B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : May 16, 2017

Abstract

This dissertation entitled ‘The Relationship between Monks and Laities in Buddhism’ has three objectives: 1) to study the status of Buddhist monks and laities in Buddhism, 2) to study the relationship between Buddhist monks and laities in Buddhism, and 3) to analyze the relationship between Buddhist monks and laities in Buddhism. This is a qualitative research.

In the study, it was found that Buddhist monks in Buddhism basically mean people who renounce their household life and become ordained so that they can have time to study Dhamma and follow the Buddha’s way of life. Once ordained, the special status can be expected: 1) they follow certain kind of practice to gain renunciation, 2) they become ascetic living without house, 3) they refrain from sexual intercourse, they observe the holy life, and 5) they follow ascetic ways of life. As regards laities, they refer to both men and women who follow household life working for living their life. In this matter, both Buddhist monks and laities were clearly taught by the Buddha to have mutual relation based on Dhamma and Vinaya. With respect to Buddhist monks, they were advised to share certain ways of living life in society; both Buddhist monks and lay people, had been given by the Buddha; Buddhist monks’ running away from society and then living in the forest, mountain or even remote areas without any association with society was not allowed. While living life, Buddhist monks depend upon laities’ offering four requisites. By social status, Buddhist monks hold higher status than laities’; they are regarded as the upper direction being suitable to be respected and offered four requisites.

According to Vinaya Piṭaka, there appeared many contents concerning the relationship between Buddhist monks and laity. Those laities who have relationship with Buddhist monks are lay people who make things suitable for a monk, a relative, a king and general woman and those who are prohibited and people who have

nothing. It is said that In this research, four kinds of relationship were found as follows: 1) general lay people are associated with Buddhist monks as Veyyāvaccakara or Kappiyakāraka if money or what is not allowed is offered to Buddhist monks, 2) if mothers need some help, Buddhist monks can support four requisites as they see fit, 3) when dealing with a king, Buddhist monks should take a proper step not participating in politics leading to harm members of Sangha or laities' faith, 4) when dealing with women, Buddhist monks should be mindful not be closely associated with them wherein people may misunderstand, 5) when dealing with the prohibited man, Buddhist monks should restrain not associate with them by giving the shelter which would bring in the social doubt. However, if Buddhist monks violate the Order, the punishment based on such Order was already laid down. If lay people harm the good relationship with Buddhist monks, certain punishment was also provided; they stop association in order to make them mindful and then reunite if they come back to normality.

As far as the model between the relationship between Buddhist monks and laities is concerned, it showed that the principles depending upon each other are given as follows: 1) four requisites are offered by lay people to Buddhist monks so that they can live their life without any obstacles in searching for those requisites, under these circumstances, they can have time to study and practice Dhamma properly, 2) once supported by lay people, they should repay laity through preaching Dhamma to them in order to be morally good members of society; lay people should be given certain benefit from following Buddhism, they should observe at least five kinds of Dhamma, namely, faith, precepts, learning, generosity and wisdom. Buddhist monks should associate with lay people who give invitation to them, they should not ask for four requisites or support in extravagant manners, and they should behave easily to be supported. In this way, Buddhist monks should follow purity of conduct principles, not deceive people for living life, not violate the Order prescribed by the Buddha because it will lead to Sangha's disadvantages and lay people's faith. While doing this, Buddhist monks can return the great benefit to general people by teaching them so that they can learn the Buddha's teachings. In order to achieve this goal Buddhist monks should learn how to associate with the right family; while associating they should become decent without any extravagant words, just taking four requisites as per what is necessary for living life, not taking too much till harming them, they should follow simply way of life not attaching any frame or gain including the shelter, they should be ready to move freely in order to propagate the Buddha's teachings in various places, not associating with lay people too much till the time to study and practice Dhamma is over.

กิตติกรรมประกาศ

ดัชนีฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาช่วยเหลือจากหลายๆ ท่านทั้งที่เป็นอาจารย์ที่ศึกษาดัชนี คณะกรรมการตรวจสอบดัชนี บุคลากรประจำบัณฑิตวิทยาลัยและบุคคลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

ขอขอบพระคุณ พระราชวรมณี,ดร. (พล อาภาโร ป.ธ.๙) พระราชปริยัติมณี, ผศ.ดร. (เทียบ สิริญาโณ ป.ธ.๙) และพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย/ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาวิชาการทางพระพุทธ ศาสนาเพิ่มเติม ขอขอบคุณ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานคณะกรรมการควบคุมดัชนี และ รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร อาจารย์ที่ศึกษาดัชนีที่ให้คำแนะนำในการค้นคว้าข้อมูล-เรียบเรียงข้อมูล และช่วยตรวจทานเนื้อหาจนงานวิจัยนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ พระเดชพระคุณ พระเมธาวิเชียรส ผศ., ดร. ประธานกรรมการตรวจสอบดัชนี และขอบคุณอาจารย์ พระมหาพรชัย สิริวิโร, ดร. และ ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์ กรรมการตรวจสอบดัชนี ที่ได้ช่วยวิจารณ์และชี้แนะให้ปรับแก้ดัชนีจนมีเนื้อหาสมบูรณ์ตามที่คณะกรรมการกำหนด และขออนุโมทนาขอบคุณกรรมการตรวจสอบ

ขอขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระพรหมโมลี (สุชาติ ธรรมรตโน ป.ธ.๙) กรรมการมหาเถรสมาคม/แม่กองบาลีสนามหลวง/เจ้าคณะภาค ๕/ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำ กรุงเทพมหานคร พระพรหมติลก (เอื้อน หาสธมโม ป.ธ.๙, Ph.D) กรรมการมหาเถรสมาคม/เจ้าคณะกรุงเทพมหานคร/เจ้าอาวาสวัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร พระธรรมเสนานูวัตร (บำรุง ฐานุตโตโร ป.ธ.๗) รองเจ้าคณะภาค ๕/เจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร และพระธรรมมหาริธานูวัตร (อานวย จันทสโร ป.ธ.๔) ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดอุดรธานี/เจ้าอาวาสวัดคลองโพธิ์ ตลอดจนคณะสงฆ์วัดปากน้ำ ให้ที่พักพิงอาศัยตลอดระยะเวลาการศึกษา และเพื่อนสหธรรมิกที่เป็นกัลยาณมิตรหลายท่านให้การสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสได้เข้ามาศึกษาระดับปริญญาเอก เพิ่มเติมความรู้ทางพระพุทธศาสนายิ่งๆ ขึ้นไปอีก

ขออนุโมทนาขอบคุณ โยมพ่อวิจิตร-แม่สมบัติ ทองมา ผอ.พร้อมพงษ์-ครูวาสนา บุญขึ้น ผอ.ถนนม แดงประเสริฐ ญาติพี่น้องและหลานๆ ตลอดจนญาติโยมสาธุชนชาววัดคลองโพธิ์ อ.เมือง จ.อุดรธานี ที่เป็นกำลังใจและคอยสนับสนุนให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและได้รับความสะดวกในการเดินทางมาศึกษาที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จนสำเร็จการศึกษา

พระอุดมปิฎก
(วิจารณ์ มหาปณฺโณ)
๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๙)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๔
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๔
บทที่ ๒ สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๕
๒.๑ สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๑๕
๒.๑.๑ สถานภาพของพระสงฆ์	๑๕
๒.๑.๒ สถานภาพของคฤหัสถ์	๒๖
๒.๒ หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์	๒๗
๒.๒.๑ การปกครองดูแลด้วยระบบอุปถัมภ์และอาจารย์	๒๗
๒.๒.๒ วัตรปฏิบัติเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในสังคมสงฆ์	๓๔
๒.๓ หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๔๗
๒.๔ หลักธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๕๓
๒.๔.๑ หลักธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ	๕๓
๒.๔.๒ หลักอามิสทาน-ธรรมทาน	๕๒
๒.๔.๓ หลักอามิสสงเคราะห์-ธัมมสงเคราะห์	๕๒
๒.๔.๔ หลักอวาสิกธรรม (ธรรมของเจ้าอาวาส)	๕๔
๒.๔.๕ หลักการพิจารณาตระกูลที่ไม่ควรเข้านั่งใกล้และควรเข้าไปนั่งใกล้	๕๗
๒.๔.๖ หลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์ (อุบาสก-อุบาสิกา)	๕๘
๒.๕ สรุป	๖๐
บทที่ ๓ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา	๖๒
๓.๑ ความเป็นมาของพุทธบัญญัติเกี่ยวกับพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๖๒
๓.๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระวินัย	๖๒

๓.๑.๒	วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย	๖๕
๓.๑.๓	ความมุ่งหมายของการบัญญัติพระวินัย	๖๗
๓.๒	มูลเหตุแห่งความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๖๘
๓.๒.๑	มูลเหตุด้านการดำรงชีพ	๖๘
๓.๒.๒	มูลเหตุด้านวิถีชีวิต	๗๒
๓.๒.๓	มูลเหตุด้านการเผยแผ่ธรรม	๘๒
๓.๓	คฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์	๘๔
๓.๓.๑	คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกา	๘๕
๓.๓.๒	คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ	๘๗
๓.๓.๓	คฤหัสถ์ที่เป็นสตรีทั่วไป	๘๗
๓.๓.๔	คฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา พระมเหสีและกองทัพบ	๘๘
๓.๓.๕	คฤหัสถ์ที่เป็นคนต้องห้าม (อโคจร)	๘๙
๓.๓.๖	คฤหัสถ์ที่เป็นคนไร้ที่พึ่ง	๙๐
๓.๔	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ไปตามพุทธบัญญัติ	๙๐
๓.๔.๑	อุบาสก-อุบาสิกา (ไวยาวัจกร, กบิณฑการ)	๙๐
๓.๔.๒	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ	๙๖
๓.๔.๓	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา พระมเหสี	๑๐๑
๓.๔.๔	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นสตรีทั่วไป	๑๑๘
๓.๔.๕	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลต้องห้าม (อโคจร)	๑๒๖
๓.๔.๖	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคนไร้ที่พึ่งตามพุทธบัญญัติ	๑๒๘
๓.๕	อาบัติที่ต้องเพราะความสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสมกับคฤหัสถ์	๑๒๙
๓.๕.๑	จำแนกตามเพศของคฤหัสถ์	๑๓๐
๓.๕.๒	จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิดกับพระสงฆ์	๑๓๐
๓.๕.๓	จำแนกตามประเภทของอาบัติ	๑๓๐
๓.๕.๔	จำแนกตามระดับโทษและวิธีออกจากอาบัติ	๑๓๑
๓.๕.๕	จำแนกตามอาการและช่องทางที่ต้องอาบัติ	๑๓๑
๓.๖	สรุป	๑๓๑
บทที่ ๔	วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา	๑๓๓
๔.๑	แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคัม	๑๓๓
๔.๑.๑	พระสงฆ์กับความสัมพันธ์ในสังคัมสงฆ์	๑๓๓
๔.๑.๒	พระสงฆ์กับความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์	๑๓๓
๔.๒	ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา	๑๓๖
๔.๓	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา	๑๓๘
๔.๓.๑	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกา	๑๓๘
๔.๓.๒	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ	๑๔๓
๔.๓.๓	ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ผู้เป็นพระราชา พระมเหสี	๑๔๙

๔.๓.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นสตรี	๑๖๐
๔.๓.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลต้องห้าม (อโคจร)	๑๖๗
๔.๓.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นคนไร้ที่พึ่ง	๑๖๙
๔.๔ บรรทัดฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๑๖๙
๔.๔.๑ การเลี้ยงชีวิตตามหลักอาชีวนิวิธาน	๑๖๙
๔.๔.๒ การไม่ล่วงละเมิดพุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับภิกษุณี	๑๗๖
๔.๕ เป้าหมายการมีความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์	๑๘๒
๔.๕.๑ มุ่งอนุเคราะห์ ทำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชาวโลก	๑๘๒
๔.๕.๒ มุ่งทำอัมมสงเคราะห์หรือให้ร่มทานแก่คฤหัสถ์	๑๘๓
๔.๕.๓ กำหนดตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้	๑๘๔
๔.๕.๔ ไม่ทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อนเหมือนแมลงภู่ที่จะไม่ทำอันตรายแก่ดอกบัว	๑๘๖
๔.๕.๕ สันโดษในปัจจัย ๔ ครองตัวเหมือนหงส์พร้อมจะบินไปโดยไม่อาลัย	๑๘๗
๔.๕.๖ เข้าไปสู่ตระกูลด้วยความถ่อมตน ไม่มีมานะ	๑๘๘
๔.๕.๗ พราศกายไม่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ ทำตัวประดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ	๑๘๙
๔.๕.๘. ภิกษุที่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล	๙๑
๔.๖ สรุป	๑๙๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๙๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๙๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๙๗
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	๑๙๗
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป	๑๙๘
บรรณานุกรม	๑๙๙
ประวัติผู้วิจัย	๒๐๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้อักษรย่อ

คุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๘๒-๘๔/๑๖๒-๑๖๓ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีสกขณวรรค พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๙ ข้อ ๘๒-๘๔ หน้า ๑๖๒-๑๖๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๓๒ หน้า ๙๗ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี	(ไทย) = วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(ไทย) = วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพยตนวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตต.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.อติ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ข.สุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนินบาต	(ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

คุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๙๘/๒๑๖ หมายถึง ขุททกนิกาย ปริมาณที่ปณี เถรคาถาอฏฐกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑

ข้อ ๑๔๘ หน้า ๒๑๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น ขุ.เถร.อ. ๑/๑๒/๓๑๒ หมายถึง ขุททกนิกาย ปฐมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๒ หน้า ๓๑๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังค์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฏิภวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มูลปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มัชฌิมปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	อุปริปณณาสกัอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.นิ.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	นิทานวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ข.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	ขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.สพ.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สหยตวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.ม.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรปุรณิ	ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรปุรณิ	ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.อ.	(ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรปุรณิ	ฉกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.นวก.อ.	(ไทย) =	อังคุตตรนิกาย	มโนรปุรณิ	นวกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	ปฐมตปิณฑิกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดกอรรถกถา		(ภาษาไทย)
ขุ.ม.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัสสยิกา	มหานิเทศอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัสสยิกา	ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	วิสุททชนวิลาสินี	อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.พุทธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	มรุตตวิลาสินี	พุทธวังสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จริยา.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	ปฐมตปิณฑิกา	จริยาปิฎกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

๓. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

คัมภีร์นิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี.ฎีกา ๑/๒๘๐/๓๗๕ หมายถึง ทีฆนิกาย สีนตถปกาสินี

สื่อกุณธรรพคฤกา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๘๐ หน้า ๓๗๕ ฉบับมหาจุฬารีกา เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังต่อไปนี้

ฎีกาพระวินัยปิฎก

สารตถ.ฎีกา (บาลี) = สารตถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)

กษ.อภินวฎีกา (บาลี) = วนยตถมณชสา กษ.ชาตธณ อภินวฎีกา (ภาษาบาลี)

๔. ค่ายอเกี่ยวกับคัมภีร์ปรณวิเสส

คุษฎินิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงปรณวิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปรณวิเสส ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังค่ายอชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๕๕/๑๓๔, หมายถึงวิสุทธิมคคปรณ เล่ม ๑ ข้อ ๕๕ หน้า ๑๓๔ ฉบับมหาจุฬาปรณวิเสส, ภาษาไทยจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังค่ายอชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ (ไทย) ๑/๒/๑๙๒ หมายถึง ปรณวิเสสวิสุทธิมรรค แปล เล่ม ๑ ข้อ ๒ หน้า ๑๙๒ ฉบับมหาจุฬาปรณวิเสส เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

ปรณวิเสส

วิสุทธิ. (บาลี) = วิสุทธิมคคปรณ (ภาษาบาลี)

วิสุทธิ. (ไทย) = วิสุทธิมรรคปรณ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วก็ทรงออกประกาศพระพุทธศาสนาตามคามนิคมต่างๆ ทรงแสดงธรรมแก่ประชาชนทุกคนที่มีอุปนิสัยพร้อมโดยไม่เลือกวรรณะ คนที่มีโอกาสได้สดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจึงมีทุกเพศทุกวัย ทุกชาติชั้นวรรณะ มีทั้งผู้หญิง^๑ และผู้ชาย^๒ นับตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์^๓ จนกระทั่งจันทาล^๔ มีทั้งคนที่กำลังมีความสุขเต็มที่และคนที่ประสบกับความทุกข์จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด^๕ บุคคลเหล่านี้เมื่อได้มีโอกาสสดับพระธรรม ส่วนมากเกิดความรู้ถูกเข้าใจถูก เกิดปัญญาแล้วน้อมนำธรรมไปเป็นแนวทางดำเนินชีวิต บางคนอาจพัฒนาตนได้ถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคล ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับสั่งสอนธรรม ด้วยเหตุนี้พระอรรถกถาจารย์อุปมาบทบาทของพระพุทธเจ้าว่า ทรงเป็นเหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาดในการประกอบยารักษาโรค ดังความในคัมภีร์อรรถกถาตอนหนึ่งว่า “พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนแพทย์ผู้ฉลาด เพราะทรงสามารถกำจัด พยาธิคือกิเลส พร้อมทั้งอนุสัยออกได้, พระธรรมเปรียบเหมือนเภสัชยาที่ทรงปรุงถูกต้องแล้ว, พระสงฆ์ผู้มีพยาธิคือกิเลสและอนุสัยอันระงับแล้ว เปรียบเหมือนหมู่ชนที่พยาธิระงับแล้ว เพราะประกอบยา”^๖

เป้าหมายคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงเน้นก็คือเรื่องนิโรธหรือนิพพาน คือความดับทุกข์ อันเป็นจุดสูงสุดของการพัฒนาตนเองของมนุษย์ ในบรรดาสาวกของพระพุทธเจ้านั้น ภิกษุจัดเป็นสาวกที่มีบทบาทและวิถีชีวิตที่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้ามากที่สุด ในพระพุทธประวัติหลังจากมีกุลบุตรผู้มีศรัทธาออกบวชตามพระพุทธเจ้าเป็นจำนวนพอสมควรแล้ว ได้ทรงตั้งชุมชนของผู้ออกบวชตามพระองค์ขึ้นเป็น “สังคมสงฆ์” เป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า คณะสงฆ์เป็นสังคมที่พระพุทธเจ้าสร้างขึ้นเป็นสังคมใหม่มีลักษณะพิเศษ ตั้งขึ้นมาเป็นแบบอย่างสำหรับผู้ประพบัติธรรม การครองชีพรวมถึงวิถีชีวิตของพระสงฆ์ มีรูปแบบที่เป็นลักษณะพิเศษต่างจากสังคมทั่วไป รูปแบบสังคมของพระสงฆ์สืบมาจากวิถีชีวิตของคนวรรณะพราหมณ์ คือ สันยาसी เป็นวิถีชีวิตตามอุดมคติ เป็นหนึ่งใน ๔

^๑ สตรีที่ฟังธรรมแล้วได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะฝ่ายอุบาสิกามี ๑๐ คน. อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๓๒-๓๓.

^๒ บุรุษที่ฟังธรรมแล้วได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะฝ่ายอุบาสกมี ๑๑ คน. อภ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๘-๒๐๘/๒๖-๒๗.

^๓ กษัตริย์มหาอำนาจมีนับถือพระพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙.

^๔ หญิงจันทาลผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เช่น นางจันทาลี. ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔.

^๕ บุคคลที่มีสภาพดังกล่าวนี้นี้หลายคน เช่น นางปฏาจารย์ผู้สูญเสียทั้งสามีและบุตร. ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๒๒.

^๖ ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๒๐.

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๙/๒๖๖.

ชั้นของการดำเนินชีวิตที่เรียกว่า อาศรม มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ พรหมจารี (เยาว์วัยศึกษาหาความรู้ความสามารถ) คฤหัสถ์ (วัยผู้ใหญ่ มีเหย้าเรือนและสร้างความมั่นคงให้แก่ตนเองและครอบครัว) วานปรสถ์ (วัยสูงอายุ บำเพ็ญประโยชน์เพื่อสังคม) และ สันยาสี (วัยชราบำเพ็ญพรตและจาริกสอนผู้อื่นให้ประพฤติปฏิบัติชอบ)^๔

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นให้มีบริบทบางประการคล้ายกับสันยาสีของพราหมณ์ แต่พระองค์ก็ได้ปรับแนวปฏิบัติใหม่หลายประการใหม่ให้วิถีชีวิตของพระสงฆ์สอดคล้องกับพระธรรมวินัยที่พระองค์สั่งสอน ตัวอย่างเช่น พระพุทธองค์ไม่อนุญาตให้พระสงฆ์แยกตัวออกจากสังคมแล้วหลบหนีผู้คนไปอาศัยอยู่คนเดียวในป่าลึก โดยตัดขาดจากโลกภายนอกและสังคมอย่างเด็ดขาด การที่พระพุทธองค์ไม่อนุญาตให้ภิกษุปลีกตัวไปอยู่ผู้เดียวโดยไม่เกี่ยวข้องกับผู้คนและภิกษุอื่น ก็เพื่อจะได้มีอุปัชฌาย์และอาจารย์เป็นผู้ปกครองดูแลภิกษุผู้บวชใหม่ให้ได้รับการศึกษาจนกว่าจะมีปัญญารักษาตน^๕ และเมื่อมีกิจของสงฆ์เกิดขึ้นก็จะได้ร่วมกันประชุมและช่วยกันรับภาระหาทางดูแล อีกนัยหนึ่งนั้น การที่มีพุทธบัญญัติห้ามภิกษุสะสมอาหารและหุงต้มอาหารฉันเอง แต่ให้ภิกษุแสวงหาอาหารด้วยการภิกขาจารรับบิณฑบาตจากชาวบ้าน ก็เพื่อต้องการให้ภิกษุมีปฏิสัมพันธ์หรือมีความเกี่ยวข้องกับสังคมคฤหัสถ์ โดยมีหน้าที่ตอบสนองอามิสของคฤหัสถ์ด้วยการให้ธรรมทานเป็นการตอบแทน

จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธองค์ทรงกำหนดแนวทางปฏิบัติต่อกันไว้ในลักษณะการพึ่งพาอาศัยและให้ทำอุปการะต่อกัน กล่าวคือ พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ให้ทำอุปการะต่อพระสงฆ์ด้วยการให้อามิสทาน (การถวายการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔) ข้างฝ่ายพุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต เมื่อประกาศตนเป็นนักบวชผู้ไม่มีเรือนแล้ว ก็ต้องตัดขาดจากกิจกรรมหรือความเกี่ยวพันทางบ้านเรือนให้ได้มากที่สุด ต้องพยายามดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย มักน้อยสันโดษด้วยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ทำให้ภิกษุต้องพึ่งพาปัจจัย ๔ จากอุบาสกอุบาสิกา ไม่สามารถทำใช้เองได้อย่างสะดวกเหมือนกับคฤหัสถ์ เมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากคฤหัสถ์แล้ว พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิตก็ต้องทำอุปการะตอบแทนด้วยการให้ธรรมทาน ดังพุทธดำรัสในพหุการสูตรว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน

^๔ สมมติพล เนตรนิมิต, *ภาพชีวิตของพระสงฆ์ในอริยวินัย*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นีโอ ดิจิตอล จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๗๘.

^๕ การปกครองในพระพุทธศาสนากำหนดให้อุปัชฌาย์ปกครองดูแลสหวิหาริกและให้อาจารย์ปกครองดูแลอันตวาสิกด้วยการให้การศึกษาอบรม ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องถือนิสัยอยู่กับพระอุปัชฌาย์หรืออาจารย์เป็นเวลา ๕ พรรษาจนกว่าจะมีปัญญารักษาตน. พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), *ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๔๑-๔๒.

คณะสงฆ์เป็นหมู่หรือชุมชนที่มีการจัดวางระบบระเบียบเป็นอย่างดี มีอุดมคติมีจุดหมายว่าจะอยู่ร่วมกันด้วยความสงบเพื่อประพฤติปฏิบัติสิ่งดีงามคือการฝึกตนให้เจริญงอกงามในศีล สมาธิ ปัญญา การที่กำหนดให้มีพระอุปัชฌาย์และอาจารย์ปกครองนี้จึงเป็นหลักประกันว่าภิกษุผู้บวชเข้ามาใหม่จะได้รับการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขา โดยเริ่มต้นตั้งแต่อุปสมบทใหม่ไปจนกว่าจะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์และให้ภิกษุทุกรูปถือปฏิบัติพระธรรมวินัยไปในแนวเดียวกัน. ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *สถานการณพระพุทธศาสนา กระแสไทย ศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๙๔-๙๕.

ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างอาศัยกันและกัน

จึงบรรลุตถธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้

ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือ

จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช

อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์

ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน

อาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้ว

เชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์

เป็นผู้เพ่งพินิจอยู่ด้วยอริยปัญญา

ประพตธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอัตภาพนี้

มีความเพลิดเพลिन เสวยกามสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก^{๑๐}

การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างพระสงฆ์กับอุบาสกอุบาสิกาเรียกว่า “ระบบบุญกุศล” ให้ได้พึ่งพาอาศัยกันแล้วจะได้เข้าถึงความเกษมจากทุกขได้^{๑๑}

อย่างไรก็ตาม ในการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์ก็ให้ความสำคัญเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์อย่างมีขอบเขตกว้าง ตัวอย่างเช่น

(๑) ไม่ให้เป็นไปเพื่อประทุษร้ายตระกูล คือ ประจบคฤหัสถ์เพื่อหวังผลประโยชน์^{๑๒}

(๒) การได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ก็ต้องไม่มีการล่อลวง พุดเลียบเคียง พุดทำนิมิต พุดหวานล่อม หรือสร้างทำตัวเป็นคนมักน้อยสันโดษเพื่อเรียกร่องศรัทธา ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค คือ การล่อลวง (กุหนา) การป้อยอ (ลปนา) การทำใบ้ (เนมิตติกา) การบีบบังคับ (นิปเปสิกา) การแสวงหา लाभด้วย लाभ (ลาเภณ लाभ นิชิคีสันตา)^{๑๓}

(๓) เมื่อได้ปัจจัย ๔ มาแล้วก็ต้องบริโภคเท่าที่จำเป็นเพียงเพื่อให้ร่างกายอยู่ได้ ไม่ให้เป็นไปเพื่อมอมเมา ประดับตกแต่งหรือเพื่อสนองกิเลส ดังที่ปรากฏในบทพิจารณาปัจจัย ๔ ว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยบคายแล้วฉันบิณฑบาตไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อความมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่เพียงเพื่อกายนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้ชีวิตินทรีย์เป็นไป เพื่อบำบัดความหิว เพื่อบำบัดความกระหาย พรหมจรรย์^{๑๔}

ในการนี้มีข้อกำหนดว่า เมื่อต้องการปัจจัยก็ให้แสวงหาได้ด้วยวิธีการที่ไม่ให้เบียดเบียน คฤหัสถ์ ไม่ให้คฤหัสถ์ลำบาก ทรงอุปมาการเข้าไปรับปัจจัยจากคฤหัสถ์ว่า ให้ทำเหมือนกับผึ้งตอนเข้าไปคลุกเคล้าเกสรดอกไม้ แต่จะไม่ทำความเสียหายแก่ดอกไม้ จะเข้าไปเกี่ยวข้องเท่าที่จำเป็น และการเข้าไปเกี่ยวข้องนั้นในแง่หนึ่งก็เป็นการไปทำประโยชน์แก่ดอกไม้ด้วย คือ ได้ช่วยผสมเกสรให้ด้วย ดังพุทธดำรัสว่า

^{๑๐} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๕.

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สถานการณ์พระพุทธศาสนา กระแสสายศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑-๓๓.

^{๑๒} ดุรายละเอียดยใน วิมพา. (ไทย) ๑/๔๓๑/๔๕๙.

^{๑๓} ดุรายละเอียดยใน วิสุทธิมรรค. (ไทย) ๑/๑/๑/๓๔.

^{๑๔} ดุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒.

ภมรไม่ทำลายดอก สี และกลี้น
 ดุดแต่น้ำหวานไป ฉั่นใด
 มุนีพึงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉั่นนั้น^{๑๕}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า แม้ว่าพระพุทธองค์จำกัดให้วิถีชีวิตของภิกษุจำเป็นต้องเข้าไปมีความเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ในกรณีต่างๆ ทั้งด้วยเพื่อรับการอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย ๔ หรือเพื่อเผยแผ่ธรรม แต่ก็จะมีขอบเขตและได้ทรงกำหนดวิธีการปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน สามารถพบพระดำรัสที่ตรัสสอนในเรื่องนี้ได้ทั่วไปในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระวินัยปิฎก มีสิกขาบทหรือพุทธบัญญัติจำนวนมากที่พระพุทธองค์บัญญัติไว้เพื่อเป็นแนวทางการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ภิกษุผู้เข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์อย่างเหมาะสมก็จะได้รับประโยชน์และได้รับคำสรรเสริญ แต่หากเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ด้วยวิธีที่ไม่เหมาะสม เป็นการละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ก็จะถูกปรับอบัติตามสมควรแก่ความผิด ภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้ได้ชื่อว่า เป็นผู้บำเพ็ญอริยวัตรปฏิบัติหรือเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์^{๑๖}

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาคำสอนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ เพื่อให้ทราบสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา เพื่อทราบความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา และเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา อันจะเป็นประโยชน์แก่การทำความเข้าใจและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตามพุทธประสงค์สืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสารและแหล่งข้อมูล

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก วรรณคดี ฎีกาและปกรณ์วิเสสเป็นหลัก สำหรับข้อมูลประกอบการเรียบเรียงอื่นๆ จะศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ วรรณกรรมทางศาสนา หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความวิชาการที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

^{๑๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒.

พุทธดำรัสนี้มีอธิบายว่า มุนี (ภิกษุ) ผู้เป็นทั้งพระเสขะและอเสขะเที่ยวบิณฑบาตในหมู่บ้านตามลำดับเรือน รับเอาภิกษาหารโดยไม่ทำลายศรัทธาและทรัพย์ของชาวบ้าน ดุจดุมพินังบินเข้าไปในหมู่ไม้ดูเอาแต่น้ำหวาน ไม่ทำลายดอก สี และกลี้นของต้นไม้ ในคานานี้ ตรัสถึงคุณสมบัติของพระชีนาสพ. ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๓๔-๓๕.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓.

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ขั้นตอนสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาโดยจะศึกษา ๔ ประเด็น คือ (๑) สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๒) หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ (๓) หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๔) หลักธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) ความเป็นมาของพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๒) มูลเหตุแห่งความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๓) คฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ (๔) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติ และ (๕) อาบัติที่ต้องเพราะความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์

ขั้นตอนที่ ๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาโดยจะวิเคราะห์ ๕ ประเด็น คือ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคม (๒) ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๓) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๔) บรรทัดฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๕) เป้าหมายการมีความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

(๑) วินัยปิฎก หมายถึง คัมภีร์ที่บันทึกคำสอนหมวดพระวินัย, คัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทสำหรับภิกษุสงฆ์-ภิกษุณีสงฆ์ รวมทั้งวัตรและระเบียบธรรมเนียมต่างๆ ของภิกษุภิกษุณี

(๒) พุทธบัญญัติ หมายถึง ข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ได้แก่ วินัยของภิกษุและภิกษุณี เป็นระเบียบ ข้อบังคับที่พระพุทธเจ้าตั้งไว้เป็นพุทธอาณัติระเบียบการปกครองภิกษุและภิกษุณี ที่เรียกโดยทั่วไปว่าพระวินัย

(๓) อภิสมาจาร หมายถึง ความประพฤติดีงามที่ประณีตยิ่งขึ้นไป, ขนบธรรมเนียมเพื่อความประพฤติดีงามยิ่งขึ้นไปของพระภิกษุ และความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์

(๔) ความสัมพันธ์ หมายถึง ความเกี่ยวข้องหรือการติดต่อด้วยกิจต่างๆ ทั้งเพื่อดำรงชีพการเผยแผ่ธรรมและการสงเคราะห์อื่นๆ

(๕) พระสงฆ์ หมายถึง ภิกษุในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ผู้บวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา

(๖) คฤหัสถ์ หมายถึง บุคคลที่อยู่ครองเรือนมีครอบครัว (ทั้งหญิงและชาย)

(๗) ไวยาวัจกร หมายถึง คนที่ชวนขายช่วยเหลือในกิจของสงฆ์

(๘) กบปยการก หมายถึง คนที่ทำการของหรือทำสิ่งที่สมควรแก่การใช้สอยของภิกษุ

(๙) ปวาริตบุคคล (คนปวารณา) หมายถึง คนที่ออกปากบอกให้ภิกษุขอปัจจัยหรือขอรับความช่วยเหลือได้

(๑๐) อนเสนา คือ การหาเลี้ยงชีพในทางที่ไม่สมควรแก่ภิกษุ การเลี้ยงชีวิตผิดสมณะ เช่น หลอกลวงเขาด้วยการอวดอุตริมนุสสธรรม

(๑๑) วิญญูตติ คือ ออกปากขอต่อคนที่ได้ปวารณาไว้ ตรงข้ามกับบอกตวิญญูตติ คือ การออกปากขอต่อบุคคลที่ไม่ได้ปวารณา

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารและหนังสือ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวถึงองค์ประกอบของ อาณาจักร คือ กองทัพ ไว้ในหนังสือ “วินัยมุข เล่ม ๑” ความตอนหนึ่งว่า เสนาคือกองทัพ ครั้นโบราณ สงเคราะห์ด้วยพลช้าง พลม้า พลรถ พลเดิน แม้ในภายหลังจะเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร ก็เรียกว่าเสนา อยู่นั่นเอง เสนาอันยกออกนั้น คือยกออกไปในการรบกับศัตรู เพื่อจะรุกหรือเพื่อจะรับ ปัจจัยที่กล่าวไว้ในสิกขาบทนั้น ในนิทานต้นบัญญัติแสดงว่า ญาติของภิกษุเป็นไข้ เขาขอพบ แม้จะปรารภเหตุอื่นก็ได้ แต่การไปเป็นกรณีะ ไม่ใช่ไปดูเล่น เสนายกมาทางอาราม หรือเดินสวนทางไปพบแลเห็น ไม่เป็นอาบัติ มีอันตรายเกิดขึ้น เช่นถูกจับไปเป็นเชลย ไม่มีปัญหา^{๑๗}

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ ในหนังสือรากฐานพุทธจริยศาสตร์ สำหรับสงฆ์ไทยร่วมสมัย ว่า ความแตกต่างระหว่างไตรสิกขา สำหรับพระสงฆ์และคฤหัสถ์ในที่นี้หมายรวมถึงอุบาสิกด้วย นั้นอยู่ที่จุดเน้นหรือแง่มุมที่ตอกย้ำ ในไตรสิกขาของพระสงฆ์เน้นอยู่ที่การบรรลุดุธรรมส่วนตน ในขณะที่สำหรับคฤหัสถ์เน้นส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมเพราะมีส่วนที่สัมพันธ์กับสังคม กว้างทั้งนี้ เพราะคฤหัสถ์ต้องใส่ใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี และต้องการทำเพื่อประโยชน์ของสังคมในลักษณะที่เป็นการกระทำโดยตรงหรือเป็นรูปธรรมมากกว่าด้วยเหตุนี้การบำเพ็ญศีลซึ่งเป็นความรับผิดชอบทางสังคมประการเดียวของสงฆ์จึงเป็นทานและศีลสำหรับคฤหัสถ์เพื่อให้ชัดเจนและก่อผลต่อสังคมอย่างเป็นรูปธรรมในทางตรงกันข้ามส่วนที่เป็นการฝึกฝนในด้านเฉพาะตัวคือ สมาธิและปัญญา ท่านจัดรวมกันไว้เป็นข้อเดียวสำหรับคฤหัสถ์ คือ จัดเป็นภาวนาจะเห็นได้ว่าภาวนาในส่วนของคฤหัสถ์ ซึ่งเน้นย้ำที่การปลูกฝังเมตตาพร้อมทั้งทานและศีลนั้นมีความมุ่งหมายเพื่อให้โลกนี้สงบสุขปราศจากความเดือดร้อนระส่ำระสาย^{๑๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงลักษณะของสังคมสงฆ์ไว้ว่า การปกครองสมาชิกในสังคมสงฆ์พระพุทธองค์ทรงตั้งคณะสงฆ์เพื่อเป็นชุมชนของผู้ฝึกตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งวัดขึ้นก็เพื่อให้มีสภาพแวดล้อม บรรยากาศ ระบบความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการที่แต่ละบุคคลจะได้พัฒนาตนขึ้นมาด้วยหลักไตรสิกขา ไม่อนุญาตให้ภิกษุใหม่ปลีกตัวไปอยู่ผู้เดียวโดยไม่เกี่ยวข้องกับผู้ปกครอง พระอุปัชฌาย์อาจารย์จะเป็นผู้ปกครองดูแลภิกษุผู้บวชใหม่ให้ได้รับการศึกษาจนกว่าจะมีปัญญารักษาตน พระพุทธองค์ตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเป็นสังคมอิสระจากการเมือง โครงสร้างทางสังคมและ

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๐.

^{๑๘} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), รากฐานสำหรับพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๓๙-๔๐.

ข้อผูกมัดต่างๆ แต่ก็ไม่ได้ให้ภิกษุหลักหนีสังคมไปอาศัยอยู่คนเดียวในป่าในลักษณะหนีสังคม ดังจะเห็นได้จากบัญญัติให้ภิกษุต้องอาศัยปัจจัยดำรงชีวิตจากคฤหัสถ์และต้องร่วมประชุมและรับผิดชอบกิจที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์^{๑๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรไว้ในหนังสือ “รัฐกับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระแล้วหรือยัง” สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับองค์พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองแผ่นดินในฐานะเป็นที่ปรึกษา ให้ความรู้ความเข้าใจ แนะนำในทางธรรมและในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แต่จะไม่เข้าไปกุมอำนาจทางการเมืองเหมือนอย่างนักบวชบางศาสนาพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้ครองแคว้นโกศลก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่วัดพระเชตะวันบ่อยครั้ง ในโกศลสังยุตจึงมีเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าหลายเรื่อง เรื่องที่ถามก็เป็นธรรมะต่างๆ ทั้งเรื่องราวเกี่ยวกับพระองค์ เรื่องความเป็นไปของรัฐและประชาชน^{๒๐}

ปรีชา ช่างขวัญยืน กล่าวถึงรูปแบบการปกครองของแคว้นโกศลไว้ในหนังสือ “ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา” ความตอนหนึ่งว่า แคว้นโกศลปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยในสมัยพุทธกาล แคว้นโกศลสามารถยึดแคว้นกาสิได้สำเร็จ พวกเจ้าศากยาก็อยู่ในอำนาจของแคว้นโกศล และพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงได้ชื่อว่า เป็นหัวหน้าแห่งพระราชาทรงห้า พระชนิษฐาของพระองค์อภิเษกกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ภายหลังพระเจ้าพิมพิสารถูกพระเจ้าอชาตศัตรูพระโอรสจับขังทรมานจนสิ้นพระชนม์ พระนางโกศลเทวีทรงเสียพระทัยจนสิ้นพระชนม์ตามไป พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงยึดแคว้นกาสิคืน ทำให้เกิดศึกระหว่างแคว้นโกศลกับแคว้นมคธ^{๒๑}

พระราชธรรมมุนี (สมเกียรติ ธมมกิตติ) กล่าวถึงอาณาจักรสมัยพุทธกาลไว้ในหนังสือ “มหานิบบ ๑๖ แคว้นในสมัยพุทธกาล” ไว้ว่า (๑) แคว้นอังคะ เมืองหลวงชื่อ จัมปา (๒) แคว้นมคธ พระเจ้าแผ่นดิน คือพระเจ้าพิมพิสาร (๓) แคว้นกาสิ ตั้งอยู่ทางตะวันตกของแคว้นมคธ เมืองหลวงชื่อ พาราณสี (๔) แคว้นโกศล ในสมัยพุทธกาลรวมอยู่ในแคว้นวัชชี เมืองหลวงของแคว้นโกศลในพุทธสมัยคือ สาวัตถี (๕) แคว้นมัลละตั้งอยู่ทางตะวันตกของแคว้นวัชชี ทางเหนือหรือตะวันออก เฉียงเหนือของแคว้นกาสิ และทางตะวันออกเฉียงใต้ของแคว้นโกศล (๖) แคว้นเจติ ตั้งอยู่ทางใต้ของแคว้นวัชชี และตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้น กาสิ ในพื้นที่ซึ่งเรียกว่า บุนเดิลขันธ์ (๗) แคว้นวัชชี ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองแคว้นคือพระเจ้าอุเทน (๘) แคว้นกुरु พระเจ้าแผ่นดินผู้ครองแคว้นในสมัยพุทธกาลคือ พระเจ้าโกรัพยะ (๑๐) แคว้นปัญจาละ ตั้งอยู่ทางตะวันออกของแคว้นกुरु และทางตะวันตกเฉียงเหนือของแคว้นโกศล (๑๑) แคว้นมัจฉะตั้งอยู่ทางทิศใต้ หรือตะวันตกเฉียงใต้ของแคว้นกुरु ทางใต้ของแคว้นสุรเสนะ และทางตะวันตกของแม่น้ำยมนา (๑๒) แคว้นสุรเสนะ แคว้นนี้มักได้รับการกล่าวถึงร่วมกับแคว้นกुरुและแคว้นมัจฉะ สมัยพุทธกาลพระเจ้าแผ่นดินปรากฏพระนามว่า พระเจ้ามธูราชอวันติบุตร (๑๓) แคว้นอัสสกะตั้งอยู่ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำโคธาวาริมิแคว้นอาฬกะอยู่ทางฝั่ง

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ต้องฟื้นฟูวัดในชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), รัฐกับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระแล้วหรือยัง, หน้า ๔-๕.

^{๒๑} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา, หน้า ๕.

เหนือ และแคว้นอวันต้อยู่เลยขึ้นไปทางเหนือ (๑๔) แคว้นอวันต้อยู่อยู่ทางด้านเหนือของเทือกเขา วินธัย ทางใต้ของแคว้นมัจฉะ และทางตะวันตกของแคว้นวังสะ (๑๕) แคว้นคันธาระตั้งอยู่ทางเหนือ หรือตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย กินเนื้อที่ทั้งสองฟากของแม่น้ำสินธุ (๑๖) แคว้นกัมโพชะเป็น แคว้นเหนือสุด ตั้งอยู่เหนือคันธาระ ในเขตซึ่งเรียกว่าอุตตราปาละ^{๒๒}

สง่า หล่อสำราญ กล่าวถึงสตรีไว้ในหนังสือเรื่องมหาสาวิกาสมัยพุทธกาลว่า สตรีในสมัย พุทธกาลหรือในสมัยปัจจุบันถือว่ามิมีบทบาทเท่าเทียมกับบุรุษในการนับถือศาสนา การบำเพ็ญกุศลผลบุญ ตลอดจนการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อสตรีมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชายทุกอย่างสตรีมีสิทธิที่จะบรรลุดรรชนี ได้ตามความรู้ความสามารถที่ตนปฏิบัติเพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความจริง สามารถพิสูจน์ได้ ทุกคนไม่ว่าจะเป็นสตรีหรือบุรุษ เด็กหรือผู้ใหญ่ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเช่นนางวิสาขาเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ พร้อมด้วยเพื่อนสตรี ๕๐๐ คน ได้ไปต้อนรับพระศาสดาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้เหมาะแก่พื้นเพ อธิษฐานของเด็ก เมื่อจบเทศนา เด็กหญิงวิสาขาพร้อมกับบริวารทั้งหมดได้บรรลุโสดาปัตติผล นางวิสาขา ได้เป็นพุทธสาวิกาดังแต่นั้นเป็นต้นมา^{๒๓}

๑.๕.๒ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

ปรีชา บุญศรีตัน เสนอสารนิพนธ์เรื่อง “บริบททางสังคมอินเดียที่มีผลต่อการบัญญัติวินัย ของพระพุทธเจ้า” ผลการวิจัยพบว่า พระวินัย คือ กฎระเบียบแบบแผนที่ใช้เป็นเครื่องมือในการ ปกครองคณะสงฆ์ และเป็นกฎระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกหัดกายและวาจาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายชัดเจนและมีขั้นตอนที่รัดกุมในการบัญญัติพระวินัย ลักษณะ สำคัญของการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้า คือ หากยังไม่มีเหตุอันสมควรให้บัญญัติ จะไม่ทรง บัญญัติพระวินัยไว้ล่วงหน้า จะบัญญัติพระวินัยก็ต่อเมื่อมีเหตุอันควรที่เกิดขึ้นเป็นเฉพาะกรณีไป และ ทรงยึดแนวทางที่พระพุทธเจ้าในอดีตทรงทำไว้เป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหตุอันควรที่ทำให้ ทรงบัญญัติพระวินัยนั้นส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากบริบททางสังคมอินเดียในยุคนั้น ทั้งบริบททาง ศาสนา ทางการเมืองการปกครอง และทางเศรษฐกิจ ตลอดถึงบริบททางภูมิศาสตร์ ด้วยเหตุที่สังคม สงฆ์เกี่ยวข้องกับสังคมเดิมที่มีบริบทสังคมที่หลากหลาย ลักษณะของพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรง บัญญัติจึงมีทั้งลักษณะที่เป็นข้ออนุญาตและมีลักษณะที่เป็นข้อห้าม และเป็นการบัญญัติเฉพาะกรณี เฉพาะกาล และเฉพาะสังคม เพื่อให้มีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม เพื่อที่สังคมสงฆ์จะสามารถ ดำรงอยู่ได้และเป็นที่ยอมรับของประชาชนในสังคมยุคนั้น^{๒๔}

พระบุญเกิด อิทธิมนโต เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธ ศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ภิกขุปาฏิโมกข์เริ่มมีในสมัยพระพุทธเจ้าวิปัสสี สมัยพุทธกาลมี การบัญญัติภิกขุปาฏิโมกข์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพียงครั้งเดียวต่อจากนั้นก็ทรงให้สาวกเป็นผู้แสดง

^{๒๒} พระราชธรรมมุนี (สมเกียรติ ฐมมกิตติ), “มหาชนบท ๑๖ แคว้นในสมัยพุทธกาล” พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๔๓), หน้า ๘-๕๒.

^{๒๓} สง่า หล่อสำราญ, มหาสาวิกาสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐) หน้า ๔๖.

^{๒๔} ปรีชา บุญศรีตัน, “บริบททางสังคมอินเดียที่มีผลต่อการบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้า”, สารนิพนธ์ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

ภิกขุปาฏิโมกข์ หมายถึง สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุ ปาฏิโมกข์ มี ๒ ประการ คือ โอวาทปาฏิโมกข์ กับ อาณาปาฏิโมกข์ เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับศีลของภิกษุ และนางภิกษุณี การปรับอาบัติ บทลงโทษ และอานิสงส์ของการเข้าร่วมสังฆกรรม ในปัจจุบันสีมาหรือโรงอุโบสถอันเป็นสถานที่สวดมีเพียงพอ แต่ภิกษุผู้สวดมีน้อย เอกสารตำราที่แสดงหลักการปฏิบัติในการทำสังฆกรรมยังมีจำนวนที่ไม่เพียงพอต่อการศึกษา การปฏิบัติอาจไม่ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ สถานที่สวดควรมีการส่งเสริมด้านความสะดวก ควรฝึกอบรมให้พระสงฆ์มีการสวดเพิ่มมากขึ้น ควรมีการอบรมให้พระสงฆ์เห็นความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ ควรมีการส่งเสริมจัดหาตำราเอกสารที่เกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ ควรส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการเผยแผ่ภิกขุปาฏิโมกข์ไปสู่พระสงฆ์ด้วยกันและพุทธศาสนิกชน ให้เข้าใจการทำสังฆกรรมและข้อวัตรต่างๆ^{๒๕}

พระจักรกริช ปิยธมโม เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การสวดพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทย” ผลการวิจัยพบว่า การสวดพระปาฏิโมกข์เป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์ขึ้นทุกวัน ๑๔ คำ หรือ ๑๕ คำ เป็นการอนุเคราะห์ให้พระสงฆ์ทบทวนพระธรรมพระวินัยที่ได้ประพฤติดุติปฏิบัติมา โดยมีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สวด พระภิกษุที่เหลือเป็นผู้ฟัง นอกจากนี้ การสวดพระปาฏิโมกข์ยังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น บุญพกรณ มีการปิดกวาดสถานที่ เตรียมน้ำฉันเป็นต้น การสวดพระปาฏิโมกข์ยังเป็นสังฆกรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนา ชื่อว่า ญัตติกรรม ซึ่งทำโดยพระภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปตามความเหมาะสม มีทั้งการสวดโดยพิสดารและการสวดโดยย่อ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาทรงสร้างอุโบสถและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ทำสังฆกรรมปาฏิโมกข์ต่อมาสสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสนับสนุนส่งเสริมโดยมีพระราชโองการให้สืบดูว่า วัดไหนมีการทำอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์เสมอทุกวันอุโบสถ จะทรงพระราชอุทิศกระจุยจาพระปาฏิโมกข์ ประเด็นเกี่ยวกับการสวดปาฏิโมกข์แบบล้านนามีลักษณะพิเศษกว่าคณะสงฆ์ในภาคอื่นของประเทศไทย คือ มีการนัดพบของกลุ่มพระภิกษุในหัวอุโบสถ ที่วัดใดวัดหนึ่ง เพื่อรวมกลุ่มกันทำสามัคคีอุโบสถปาฏิโมกข์ เพื่อให้เกิดความสามัคคีของกลุ่มสงฆ์ในล้านนา และการทำ สังฆกรรมของล้านนาต้องครบองค์ ๕ อย่าง คือ มีผู้อาราธนา (๒) มีผู้สวด (๓) ภิกษุหนึ่งฟังในหัตถบาธ (๔) ทำในสีมา (๕) ครบองค์สงฆ์^{๒๖}

พระครูใบฎีกาเทเลอร์ สุมะโร เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อาบัติที่เป็นวัจจุจริตในภิกขุปาฏิโมกข์” ผลการวิจัยพบว่า วัจจุจริต หมายถึง การประพฤติดุติทางวาจา ความประพฤติไม่ดีทางวาจา ความประพฤติที่ทำให้เกิดความเสียหาย ความไม่ดี ไม่งามทางวาจา การกระทำทางวาจา ความประพฤติที่ทำให้เกิดความเสียหาย ความไม่ดีไม่งามทางด้านการพูด การสื่อสาร โดยการใช้คำพูด การใช้วาจาในทางที่สังคมทั่วไปไม่ยอมรับนับถือ วัจจุจริตแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ

^{๒๕} พระบุญเกิด อิทธิมนโต, “การศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๖} พระจักรกริช ปิยธมโม (โสภณ), “ศึกษาวิเคราะห์การสวดพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

มูสาวาท ผรุสวาจา ปิสุณาวาจา และสัมผัปปลาปะ อาบัติในภิกขุปาติโมกข์มี ๗ ประเภทคือ อาบัติปาราชิก สังฆาติเสส อนินยต ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ทุกกฎ ทุพภาสิต แต่อาบัติที่สัมพันธ์กับวัจจัตถุในภิกขุปาติโมกข์ มีเพียง ๓ ประเภทเท่านั้น ได้แก่ อาบัติปาราชิก อาบัติสังฆาติเสส และอาบัติปาจิตตีย์ อาบัตินี้ทั้งสามนี้เป็นวัจจัตถุ ดังนั้น คือ อาบัติปาราชิก อาบัติสังฆาติเสส และอาบัติปาจิตตีย์ เป็นวัจจัตถุประเภท มูสาวาท ส่วนอาบัติสังฆาติเสสและปาจิตตีย์นอกจากเป็นวัจจัตถุประเภท ปิสุณาวาจาแล้วยังเป็นวัจจัตถุประเภท ผรุสวาจาอีกด้วย สาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะนอกจากทรงมีพระประสงค์เพื่อปกป้องชีวิตพรหมจรรย์ของภิกษุและคณะสงฆ์ให้เกิดความผาสุก และเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุพูดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบแล้ว พระองค์ยังทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อป้องกันภิกษุไม่ให้เกิดความบาดหมาง ทะเลาะวิวาททำลายกัน และที่สำคัญเพื่อทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ในพระพุทธศาสนา และรักษารัศมีวินัยให้มั่นคงยั่งยืนตลอดไปอีกด้วย^{๒๗}

สุนทรี สุริยะรังษี ได้เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกาส่งเสริมเอตทัคคะ” ได้กล่าว ถึงการบรรลุมรรคของคฤหัสถ์ โดยงานวิจัยนี้สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนามีบุคคลที่จะสืบทอดพระพุทธศาสนา ๔ จำพวก เรียกว่าพุทธบริษัท แยกเป็นนักบวช คือภิกษุและภิกษุณี กับคฤหัสถ์ ผู้ครองเรือนคืออุบาสกและอุบาสิกา ทั้งสองฝ่ายมีฐานะเท่าเทียมกันในแง่ความสัมพันธ์กับการบรรลุมรรค ดังที่วัจนโคตรปริพาชกกล่าวว่า บริษัทของพระโคตมซึ่งมีทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตมีแต่มุ่งปฏิบัติเพื่อก้าวไปสู่นิพพาน^{๒๘}

พระมหาวิจารณ์ มหาบุญ (ทองมา) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกสโลสังยุต” ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมในโกสโลสังยุตส่วนมากเป็นธรรมะที่เกิดจากการสนทนาระหว่างพระเจ้าปเสนทิโกศลกับพระพุทธองค์ สามารถสังเคราะห์เข้ากับธรรม ๖ หมวดคือ หลักสภาวะธรรมหลักธรรมของผู้ปกครองประเทศ หลักธรรมของประชาชน หลักธรรมด้านการสงเคราะห์ประชาชน หลักธรรมสำหรับครอบครัว และหลักการอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา หลักธรรมเหล่านี้พระเจ้าปเสนทิโกศลนำมาเป็นแนวทางในการบริหารราชกิจจนทำให้แคว้นของพระองค์เจริญรุ่งเรืองทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง หลักธรรมเหล่านั้นสามารถประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน คือ หลักสภาวะธรรมจะทำให้คนเข้าใจความเป็นจริงของชีวิต หลักการปกครองประเทศทำให้ผู้ปกครองบ้านเมืองทำหน้าที่โดยยึดธรรมเป็นใหญ่และบริหารบ้านเมืองโดยยึดหลักเหตุผล หลักการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของประชาชนจะทำให้คนในสังคมดำเนินชีวิตด้วยปัญญานำพาสังคมไปสู่สันติสุข หลักการสงเคราะห์ประชาชนจะทำให้ผู้ปกครองวางนโยบายด้านการสงเคราะห์ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและจิตใจ หลักธรรมสำหรับครอบครัวจะทำให้สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสมอยู่ร่วมกันด้วยความอบอุ่น หลักการอุปถัมภ์และคุ้มครอง

^{๒๗} พระครูใบฎีกาเทเลอร์ สุเมโธ (ดากาวงค์), “การศึกษาวิเคราะห์อาบัติที่เป็นวัจจัตถุในภิกขุปาติโมกข์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๒๘} สุนทรี สุริยะรังษี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกาส่งเสริมเอตทัคคะ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

พระพุทธศาสนาจะทำให้พุทธศาสนิกชนเข้ามาสนับสนุนให้ภิกษุสามเณรได้พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา เพื่อให้มีคุณสมบัติสามารถสืบต่อและปกป้องพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป^{๒๙}

พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์ ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล” สรุปได้ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปกครองแคว้นกาสิและแคว้นโกศล เป็นพระโอรสของพระเจ้ามหาโกศล เมื่อทรงพระเยาว์ได้ศึกษาในสำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์แห่งเมืองตักศิลา ในเมืองสาวัตถีมีวัดเชตวันเป็นอารามสำคัญที่พระพุทธเจ้าประทับนานที่สุดถึง ๒๕ พรรษา ก่อนจะหันมานับถือพระพุทธศาสนาบางครั้งก็ทรงเป็นผู้มีความประพฤติไม่เรียบร้อยนัก เช่น ไม่มีความหนักแน่นเมื่อถูกคนยุยง หรือมีความต้องการภรรยาของผู้อื่น เป็นต้น^{๓๐}

พระวิเชียรบุรี สติสมปโน (ขวัญโปก) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศล” พบว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นเดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และลัทธิท้องถิ่นที่นิยมกันในสมัยนั้นต่อมาได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตเป็นกษัตริย์ที่มีพระชนมายุเท่ากับพระพุทธเจ้า ทรงเป็นพระญาติกับพระพุทธเจ้าและทรงเป็นกษัตริย์ที่มีเคารพ กตัญญูในพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่งสำหรับบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา นั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสนพระทัยในการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัยไทยธรรมแด่พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพุทธสาวกและสาวิกาทรงเป็นแบบอย่างแก่ประชาชนในแคว้นแคว้นด้านการถวายอาโมิสทาน การสร้างกุฏิเสนาสนะและพระเจ้าปเสนทิโกศลเมื่อเสร็จจากพระราชกรณียกิจจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อสนทนธรรมจึงทำให้เกิดพระสูตรเกี่ยวข้องกับพระเจ้าปเสนทิโกศลมากมายที่ปรากฏใน โกศลสังยุตพระเจ้าปเสนทิโกศลมีส่วนทำให้เกิดการบัญญัติพระวินัยในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีพระราชจริยาวัตรที่งดงามหลายด้านโดยนำหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ ในฐานะผู้นำและผู้บริหารประเทศทรงใช้หลักทศพิธราชธรรม ในการปกครองแคว้นโกศลและกาสิในฐานะผู้ครองเรือนทรงใช้หลักฆราวาสธรรม สมชีวิตรมในด้านของสรีระพระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงใช้พุทธวิธีในการลดความอ้วนทำให้พระวรกายนั้นไม่อึดอัด และจากมหาสุบิน ๑๖ ประการของพระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทำให้เกิดพุทธทำนายโลกที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบันจึงกล่าวได้ว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลนั้นมีพระราชจริยาวัตรที่งดงามและมีพระคุณอย่างยิ่งกับมนุษย์ในปัจจุบัน^{๓๑}

^{๒๙} พระมหาวิจารณ์ มหาปัญญา (ทองมา), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกศลสังยุต”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๓๐} พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

^{๓๑} พระวิเชียรบุรี สติสมปโน (ขวัญโปก), “การศึกษาบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระเจ้า ปเสนทิโกศล”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

อศวกัณฐ์ ศรีคล้าย ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาการดำเนินชีวิตของอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา” ผลการวิจัยพบว่า อุบาสิกาได้มีมาตั้งแต่ปฐมโพธิกาลคือในสมัยแรกที่พระพุทธเจ้าประกาศพระศาสนาที่เมืองพาราณสี โดยมีมารดาและภรรยาของพระยส เป็นอุบาสิกาคนที่หนึ่งที่ถือพระรัตนตรัยคำว่าอุบาสิกามีหมายถึงผู้เข้าใกล้พระรัตนตรัยและรับเอาพระรัตนตรัยมาเป็นที่พักตลอดชีวิต อุบาสิกาเป็นบริษัท ๑ ในบริษัท ๔ ในพระพุทธศาสนา ในภายหลังอุบาสิกาก็ได้ขยายวงกว้างออกไปตามเมืองต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประกาศธรรม บทบาทและคุณลักษณะของอุบาสิกาหรืออุบาสิกามีบทบาทในการอุปถัมภ์ปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนา สร้างศาสนสถาน เผยแผ่พุทธธรรม สืบทอดพระพุทธศาสนา และปกป้องพระพุทธศาสนา อุบาสิกามีคุณลักษณะเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในทาน ศีล ภาวนา และได้นำหลักอุบาสก ๕ หลักธรรมเพื่อความเจริญ ๗ ประการ มาปฏิบัติในชีวิตประจำวันของตนเองและครอบครัว เพื่อพัฒนาตนเองเป็นอริยบุคคลในที่สุด และได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าในด้านต่างๆ เช่น เป็นผู้มีความเป็นเลิศด้านการให้ทาน ด้านการมีเมตตา เป็นต้น หลักพุทธธรรมสำหรับดำเนินชีวิตของอุบาสิกาสามารถแยกได้ ๓ ด้าน คือ (๑) พัฒนาในการดำเนินชีวิตส่วนบุคคล (๒) พัฒนาในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวกับสังคม (๓) พัฒนาในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา แนวทางในการนำหลักพุทธธรรมของอุบาสิกามาใช้ในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบัน ๓ ด้าน คือ (๑) ในด้านการประพาสส่วนตน (๒) ในด้านการสร้างประโยชน์ต่อสังคม (๓) ในด้านการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา^{๓๒}

วิสุทธิศรี เกียรติกำพล กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นต่างๆ กับพระพุทธศาสนาไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรในสมัยพุทธกาล” สรุปได้ความว่า พระพุทธองค์ทรงวางพระองค์และดำเนินพุทธโบาย ประสานประโยชน์ในแต่ละรัฐได้อย่างเหมาะสมเป็นที่ไว้วางใจเคารพศรัทธาจากกษัตริย์ทุกๆ รัฐโดยไม่ต้องใช้กำลังทหารหรือการบีบบังคับใดๆ เปรียบดังว่าทรงเป็นกษัตริย์ของกษัตริย์ทั้งปวงในชมพูทวีป ตลอดช่วงพุทธกาลจึงไม่มีศาสนภัยใดที่อาจมาทำลายพระพุทธศาสนาได้^{๓๓}

รังษิ สุทนต์ กล่าวถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” สรุปได้ความว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลมักจะเข้าร่วมกิจอันเป็นบุญกุศลกับอนาถบิณฑิกเศรษฐีอยู่เสมอ เมื่อตอนที่สร้างพระเชตวันเสร็จเรียบร้อยแล้ว อนาถบิณฑิกเศรษฐีได้ส่งทูตไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จมากรุงสาวัตถี ท่านได้เข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลให้ทรงทราบว่าการที่พระพุทธเจ้าเสด็จมากรุงสาวัตถี เป็นสิริมงคลแก่ชาวกรุงสาวัตถี ขอให้พระองค์ส่งพระนางสุนนาราชธิดาพร้อมหญิงสาวบริวาร ๕๐๐ ไปรับเสด็จพระพุทธเจ้า พระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการตามนั้น ส่งผลให้ครั้งนั้น พระราชธิดาพร้อมบริวาร

^{๓๒} อศวกัณฐ์ ศรีคล้าย. “การศึกษาการดำเนินชีวิตของอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๓๓} วิสุทธิศรี เกียรติกำพล, “ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรในสมัยพุทธกาล”, สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘).

๕๐๐ คน หญิงสาวอื่น ๕๐๐ คน หญิงอื่น ๕๐๐ คน และอุบาสก ๕๐๐ คน รวม ๒,๐๐๐ คน บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน^{๓๔}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พบว่า มีการศึกษาและวิจัยเรื่องราวเกี่ยวกับพระสงฆ์กับคฤหัสถ์อยู่บ้าง แต่ก็ศึกษาในเพียงบางแง่มุม ยังไม่มีการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์โดยจำแนกคฤหัสถ์ออกเป็นประเภทต่างๆ ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ของภิกษุกับคฤหัสถ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ทั้งคฤหัสถ์ที่เป็นพุทธบริษัทและคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่พุทธบริษัท เพื่อให้ทราบว่า พระพุทธองค์ได้วางแนวทางให้ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์เข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ได้ในลักษณะใด จึงจะไม่นำความเสียหายมาสู่หมู่คณะและเกิดประโยชน์แก่คฤหัสถ์ไปพร้อม ๆ กันด้วย

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวรรณคดีบาลี รวมทั้งข้อมูลจากบทความ หนังสือ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ การวิจัยเอกสาร

การวิจัยเอกสาร คือ การค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์จากแหล่งข้อมูลต่างๆ จำแนกเป็นข้อมูล ๒ ระดับ คือ

ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี-ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รวมทั้งคัมภีร์ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากตำราวิชาการ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี และความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ทั้งส่วนที่เป็นแนวคิดและแนวทางการปฏิบัติ

๑.๖.๒ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาจากเอกสาร จึงได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ตามลักษณะของข้อมูลหลังจากที่ได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทั้งหมดแล้ว มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

(๑) ศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาโดยจะศึกษา ๔ ประเด็น คือ (๑) สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๒) หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ (๓) หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๔) หลักธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

^{๓๔} รังษี สุนทร, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

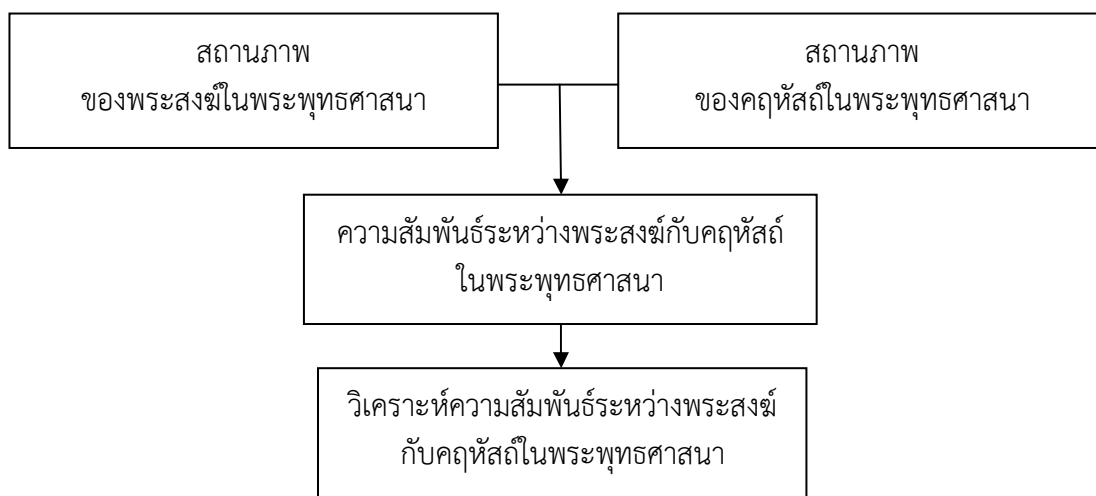
(๒) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา โดยจะศึกษา ๕ ประเด็น คือ (๑) ความเป็นมาของพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๒) มูลเหตุแห่งความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๓) คฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ (๔) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติ และ (๕) อาบัติที่ต้องเพราะความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์

(๓) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาโดยจะวิเคราะห์ ๕ ประเด็น คือ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคม (๒) ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๓) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๔) บรรทัดฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๕) เป้าหมายการมีความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

๑.๗ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย (Research Framework)

ขั้นตอนนี้เป็นการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยแบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน คือ (๑) ศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา (๒) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา (๓) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย (Research Framework)

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ได้ทราบสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ได้ทราบความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๓ ได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

บทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาหลักพระธรรมวินัยที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ โดยจะศึกษาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๒) หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ (๓) หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๔) หลักธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

ก่อนที่จะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาสถานภาพของภิกษุและคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้นก่อน ทั้งนี้เพราะหลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วออกประกาศพระพุทธศาสนาก็ปรากฏว่ามีกุลบุตรผู้ศรัทธาในคำสอนและแนวปฏิบัติอยากจะออกบวชตามพระองค์จึงกำหนดสถานของภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์ให้มีสถานะที่แตกต่างจากคฤหัสถ์ทั่วไป แต่เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วก็ยังมีความจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ สถานภาพของพระสงฆ์

พระสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเลื่อมใส สละเรือนออกบวช ถือวัตรปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระบรมศาสดาสั่งสอนและกำหนดไว้ พระสงฆ์จัดเป็นหนึ่งในพระรัตนตรัย ซึ่งได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ โดยพระสงฆ์ในพระรัตนตรัยหมายถึงเฉพาะพระอริยสงฆ์^๑ คือบุคคลไม่ว่าคฤหัสถ์หรือนักบวช และไม่ว่ามนุษย์หรือเทวดา ที่ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุมรรคผล แต่โดยทั่วไปมักเข้าใจว่าพระสงฆ์คือภิกษุหรือภิกษุณี คือมนุษย์ที่ได้ฟังคำสั่งสอนแล้วเกิดความเลื่อมใสจนสละเรือนออกบวชตามพระพุทธเจ้า เพราะต้องการจะได้บรรลุธรรมตามพระพุทธเจ้าสั่งสอนไว้ ถือเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา พระภิกษุปฏิบัติตามสิกขาบทที่กำหนดไว้จำนวน ๒๒๗ ข้อ ส่วนพระภิกษุณีรักษาสิกขาบท ๓๑๑ ข้อ บางครั้งเรียกว่าสงฆ์ ภิกษุรูปแรกในพระศาสนาของพระโคตมพุทธเจ้าคือพระอัญญาโกณฑัญญะ คำว่า สงฆ์ ในภาษาบาลีแปลว่า หมู่ เช่นในคำว่าภิกษุสงฆ์ แปลว่า หมู่ภิกษุ ใช้ในความหมายว่า ภิกษุทั้งปวงก็ได้ เมื่อใช้ควบกับคำว่า พระ เป็น พระสงฆ์ ซึ่งมีความหมายว่าภิกษุ ตามพระวินัย ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปจึงเรียกว่าสงฆ์ เช่นในคำว่า สังฆกรรม^๒

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงถึง พระสงฆ์ ไว้ ๒ ประเภท ได้แก่ (๑) สาวกสงฆ์ หรือที่สมัยหลังนิยมเรียกว่า อริยสงฆ์ คือหมู่พระอริยบุคคล ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ไม่ว่าเป็นมนุษย์หรือเทวดา ที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า โดยการบรรลุมรรคผล อริยบุคคล ๔ ประเภท คือ พระ

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาคร อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๘), หน้า ๔๙๖.

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑๓.

โสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์ (๒) ภิกขุสงฆ์ หรือที่สมัยหลังนิยมเรียกว่า สมมุติสงฆ์ คือ หมู่ภิกษุที่ได้รับการอุปสมบทตามพระบรมพุทธานุญาต

ในสังคมไทยนิยมใช้คำว่าพระสงฆ์เรียกภิกษุในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ในงานวิจัยนี้จะใช้คำว่าพระสงฆ์ในความหมายเดียวกับภิกษุ^๓ พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีสถานภาพดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกาม (เนกขัมมะ)

ภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชตามพระพุทธเจ้า การออกบวชของพระพุทธองค์เรียก อภินิขัมมะ หรือ อเนกขกรรม ภิกษุจึงเป็นผู้ออกบวชตามด้วย กล่าว คือ ภิกษุเป็นกุลบุตรผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบำเพ็ญเนกขัมมะ คำว่า “เนกขัมมะ” หรือ “อภินิขัมมะ” เป็นคำภาษาบาลีที่พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีความหมายหลายอย่าง จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเนกขัมมะไว้หลายความหมาย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) เนกขัมมะ หมายถึง บรรพชา (การบวช)

บรรพชา (ปพฺพชฺชา) หรือ การบวชนี้ ได้แก่การละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต ในยุคแรกใช้เรียกการบวชทั่วไป แต่ภายหลังที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้บวชภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาจึงเรียกการบวชสามเณรว่า บรรพชา เรียกการบวชภิกษุว่า อุปสมบท จากการศึกษาพบว่า เนกขัมมะที่หมายถึงบรรพชา (การบวช) นี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาใช้หมายถึงการบวชเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา

(๒) เนกขัมมะ หมายถึง ความคิด ความตรึกหรือความดำริออกจากกาม

มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและจิต จิตเป็นส่วนประกอบสำคัญที่สุด ดังคำกล่าวที่ว่า จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว จิต หมายรวมถึง ความนึกคิด ความตรึก ความนึกคิดในทางกุศลของพระสงฆ์ คือความดำริออกจากกามอาจเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น การได้พบกับการสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักในครอบครัว หรือการเกิดความฉุกคิดจากการใช้ปัญญาพิจารณาเรื่องราวในชีวิต ข้อความที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น

(๑) เนกขัมมสังกัปเป หมายถึง ความดำริออกจากกาม^๔

(๒) เนกขัมมวิตก หมายถึง ความตรึกออกจากกิเลส^๕

(๓) เนกขัมมสังญญา หมายถึง การกำหนดหมายออกจากกาม^๖

(๔) เนกขัมมธาทู หมายถึง ธาตุคือความปลอดจากกาม^๗

มีข้อสังเกตว่า ความคิด ความตรึกหรือความดำริออกจากกามนี้มักเกิดขึ้นกับคนที่มีปัญญา ซึ่งส่วนมากเป็นคนที่ได้รับการอบรมสั่งสอนจากผู้รู้ธรรม จากการศึกษาพบว่า เนกขัมมะที่ใช้ในความหมายว่าเป็นความคิดออกจากกามนี้มักเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ผ่านการบำเพ็ญบารมีมายาวนาน เช่น พระโพธิสัตว์ พระเจ้าจักรพรรดิ และสมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

^๓ พระสงฆ์ หมายถึง ภิกษุ เช่น ของสงฆ์ พิธีสงฆ์, บางทีก็ใช้ควบกับคำ พระ หรือ ภิกษุ เป็น พระสงฆ์ หรือภิกษุสงฆ์. ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒, หน้า ๑๑๑๓.

^๔ ขุ.อ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/๒๔๔.

^๕ ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖/๔๐๖.

^๖ เช่น สุตเมตฺตยิต. ขุ.ม.อ. (ไทย) ๖๕/๕/๑/๓๘๐.

^๗ เช่น พระเจ้ามณฑล. ตูรายละเอียดใน อง.นกก. (ไทย) ๒๒/๑๑๑๖๓๒.

(๓) เนกขัมมะ หมายถึง การดำเนินชีวิตที่ไม่ถูกกามครอบงำ

พระสงฆ์ถูกกำหนดให้มีชีวิตแบบอัสระ พึงพาปัจจัย ๔ น้อยที่สุด การดำเนินชีวิตที่ไม่ถูกกามครอบงำ ในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้านั้น มีข้อสังเกตว่า สำหรับฆราวาสหลักธรรมที่ทรงสอนมากในตอนเริ่มประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ๆ คือ อนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ ในธรรมเหล่านี้มีข้อที่ถือว่าแปลกในหมู่ฆราวาสคือ อนุพุทฺธิกาข้อที่ กามาทีนวกถา (กล่าวด้วยโทษของกาม) และเนกขัมมานิสังสกา (อานิสงส์ของเนกขัมมะคือการออกจากกาม) นำสงสัยว่าเหตุใดจึงทรงสอนเรื่องการออกจากกามแก่ฆราวาสผู้ซึ่งต้องมีชีวิตเกี่ยวข้องกับกามอยู่แล้ว

เนกขัมมานิสังสกา (อานิสงส์การออกจากกาม)^๘ ที่พระพุทธเจ้าสอนฆราวาสนั้นจึงเป็นคำสอนให้ฆราวาสรู้จักวางท่าทีต่อกามอย่างเหมาะสม คือ ให้ดำเนินชีวิตไม่ให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกาม เรื่องการดำเนินชีวิตของฆราวาสโดยไม่ให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกามนี้พบในหลักธรรมหลายหมวดที่พระพุทธองค์สอนฆราวาสผู้ครองเรือนด้วย เช่น

(๑) สปัฏฐบัญญัติ (ข้อบัญญัติของสัตบุรุษ) ๓ ประการ^๙

(๒) อุโบสถศีล ๘ ข้อ^{๑๐}

(๓) อายุวัตนธรรม ๕^{๑๑}

จึงอาจกล่าวได้ว่า เรื่องการดำเนินชีวิตที่ปลอดจากกามหรือไม่ปล่อยให้กามครอบงำจิตใจนั้นเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าให้ความสำคัญ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่ากามมีโทษใหญ่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์ต้องเวียนว่ายในภพชาติไม่สิ้นสุด หากไม่ระวังปล่อยให้กามครอบงำจิตใจก็มีแต่ชีวิตจะตกต่ำ ถือเป็นพระกรุณาที่มีต่อสาวกฝ่ายฆราวาส

จากการพิจารณาคำสอนเรื่องเนกขัมมะของพระพุทธเจ้าแก่ฆราวาส ทำให้ทราบพุทธประสงค์ว่า เพราะต้องการให้สาวกฝ่ายฆราวาสของพระองค์พบกับความสุขอันเกิดจากการไม่ถูกกามครอบงำหรือไม่ถูกอามิสสุขครอบงำ แล้วพัฒนาตนได้พบกับความสุขอีกประเภทหนึ่งคือ นิรามิสสุข หรือ เนกขัมมสุข หมายถึง ความสุขของผู้ออกจากกามหรือได้ไม่ถูกกามครอบงำ^{๑๒} ถือเป็นภาวะจิตที่ไม่มีความโลภซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ^{๑๓}

(๔) เนกขัมมะ หมายถึง ภาวะจิตที่ปลอดจากกาม

พระสงฆ์ถูกกำหนดให้มีชีวิตห่างจากกาม โดยต้องได้รับการอบรมจนกว่าจิตใจจะสงบ ภาวะจิตที่ปลอดจากกามด้วยอำนาจวิกขัมภนปหานและสมุจเฉทปหาน เนกขัมมะในความหมายนี้พบมากในคัมภีร์อรรถกถา จำแนกเป็น ๒ ระดับ คือ ภาวะจิตที่ปลอดจากกามด้วยวิกขัมภนปหานของ

^๘ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

^๙ สปัฏฐบัญญัติ ๓ ได้แก่ (๑) ทาน สละสิ่งของของตนเพื่อผู้อื่น (๒) ปัพพชา คือบวช เป็นอุบายเว้นจากเบียดเบียนกันและกัน (๓) มาตาปิตุภูฏาน ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข; อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๘๔/๑๙๑.

^{๑๐} อง.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๓๑/๒๕๓.

^{๑๑} อายุวัตนธรรม ๖ ได้แก่ (๑) สปปายการี ทำในสิ่งที่สบายคืออื้อต่อชีวิต (๒) สปปายมัตตัญญู รู้ประมาณในสิ่งที่สบาย (๓) ปริณตโกสี บริโภคสิ่งที่ย่อยง่าย (๔) กาลจารี ประพฤติเหมาะสมในเรื่องเวลา (๕) พรหมจารี ถือพรหมจรรย์ (๖) กัลยาณมิตตะ มีกัลยาณมิตร. อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๒๕-๑๒๖/๑๖๓.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๑๔.

^{๑๓} เนกขัมมมุตติ กามฉนทสส ปฏิปทโฆ อโลโก. ขุ.ป.อ. (ไทย) ๖๘/๗/๑/๓๐๕.

บุณชนผู้บรรลุนิพพาน และภาวะจิตที่ปลอดจากกามด้วยสมุจเฉตพหุทานของพระอริยเจ้า ภิกษุที่มีวเมายุกับกามไม่ว่าประเภทใดก็จะถูกตำหนิ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) เนกขัมมะ หมายถึง ฌาน หรือ ปฐมฌาน มีอธิบายว่า ฌาน หมายถึง การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิ ภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก ฌานแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่ อารัมมณูปนิชฌาน การเพ่งอารมณ์ ได้แก่ สมาบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ และลักขณูปนิชฌาน การเพ่งลักษณะ ได้แก่ วิปัสสนา มรรค ผล เนกขัมมะที่หมายถึง ฌานนั้น ได้แก่ อารัมมณูปนิชฌานเท่านั้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่่าว่า ฌาน ๔ จะหมายถึง รูปฌาน ๔ และเมื่อกล่าวสั้นๆ ว่า ฌาน ๘ จะหมายถึง รูปฌาน ๔ กับ อรุณฌาน ๔ ปฐมฌานเหมาะแก่การทำวิปัสสนา เพราะมีวิตก วิจารณ์อยู่ สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเพ่งจนได้ฌาน ได้มีการรวบรวมไว้เป็น กรรณฐาน ๔๐ สิ่งซึ่งวางกันจิต ไม่ให้เกิด ฌาน คือ นิวรณ์ ๕^{๑๔}

อย่างไรก็ตาม ในบางครั้งเนกขัมมะหมายถึงการบรรลุนิพพานที่เกิดจากการเจริญกรรมฐานบางอย่าง เช่น อสุภภาวนา^{๑๕} และในบางที่หมายถึง สมาบัติ ๘ ด้วย^{๑๖} โดยใช้ในความ หมายถึง ผู้เจริญกรรมฐานจนได้สมาบัติ ๘ จิตย่อมปราศจากการครอบงำของกามฉันทะด้วยอำนาจวิกขัมภน-พหุทานซึ่งถือเป็นการระงับกิเลสชั่วคราวด้วยการข่มไว้นั่นเอง

(๒) เนกขัมมะ หมายถึง ภาวะจิตที่ปราศจากกามด้วยอำนาจสมุจเฉตพหุทาน กล่าวคือ อรหัตตผล^{๑๗} เนกขัมมะในความหมายนี้ท่านอธิบายว่า ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้วจัดเป็นผู้ที่สามารถกำจัดกามฉันทะได้อย่างเด็ดขาด^{๑๘}

อย่างไรก็ตาม มีบางแห่งหมายถึงอนาคามีผล^{๑๙} เพราะถือว่า ผู้สำเร็จเป็นพระอนาคามีจัดเป็นผู้กำจัดกามฉันทะได้เด็ดขาดแล้ว เป็นผู้ไม่ต้องเวียนกลับมาเกิดในโลกนี้อีก หากแต่จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ในสุทธาวาสพรหมนั้น

(๕) เนกขัมมะ หมายถึง วิปัสสนา

เป้าหมายสูงสุดของการบวชเป็นภิกษุคือความรู้แจ้ง เกิดขึ้นได้ด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นอุบายเรื่องปัญญา วิปัสสนากรรมฐานบำเพ็ญได้ โดยการพิจารณาสภาวธรรมหรือนามรูป คือ ชันธ์ ธาตุ อายตนะ อินทรีย์ เป็นต้น ให้เห็นตามความเป็นจริง คือ เห็นด้วยปัญญาว่า สภาวธรรมเหล่านี้ตกอยู่ในสามัญลักษณ์หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น จนบรรลุธรรมไปตามลำดับ ตั้งแต่โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหันต์ ตามลำดับ

วิปัสสนากรรมฐานเป็นกรรมฐานที่มุ่งอบรมปัญญาเป็นหลักคู่กับ สมถกรรมฐาน ซึ่งมุ่งบริหารจัดการเป็นหลัก ในคัมภีร์ทางพระศาสนาทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่างๆ ไปมักจัดเอาวิปัสสนาเป็นแค่สุดท้ายปัญญาและจินตามยปัญญา เพราะในวิภังคปกรณ์พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างนั้น ทั้งนี้

^{๑๔} ดุราละเอียดใน ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/๔๒๗.

^{๑๕} ปฐมฌานในอสุภภาวนา ๑๐ ชื่อว่า เนกขัมมะ. ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๓/๒/๓๖๗.

^{๑๖} ดุราละเอียดใน ขุ.ปฏี.อ. (ไทย) ๖๙/๗/ ๒/๓๘๓.

^{๑๗} ดุราละเอียดใน วิมพา. ๗/๕/๒/๔๔.

^{๑๘} ดุราละเอียดใน วิมพา.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๔๔.

^{๑๙} ดุราละเอียดใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๖/๓/๒/๔๖๔.

ก็ยังพอจะอนุโลมเอาวิปัสสนาว่าเป็นภาวนามยปัญญาได้อีกด้วย เพราะในฎีกาหลายที่ท่านก๊อนุญาติไว้ให้ ซึ่งท่านก๊อนุโลมเอาตามนัยยะพระสูตรอีกทีหนึ่ง และในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคท่านก๊อนุโลมให้เพราะจัดเข้าได้ในภาวนามยปัญญาวิริยาวัตถุข้อที่ ๑๐ วิปัสสนากรรมฐานที่จัดเป็นเนกขัมมะนั้นเพราะถือว่าเป็นกรรมฐานที่เจริญแล้วทำให้บรรลุตระเป็นพระอริยบุคคลได้ตามลำดับจนถึงขั้นอภิญญาข้อที่ ๖ (อาสวกขยญาณ) ที่พึงทำให้แจ้งด้วยปัจจเวกขณญาณ^{๒๐} อันเป็นภูมิธรรมของผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

(๖) เนกขัมมะ หมายถึง นิพพาน

พระสงฆ์ผู้พัฒนาตนจนบรรลอรหัตตผลถือว่าถึงเป้าหมายสูงสุดในชีวิต เป็นผู้มือนิพพาน เป็นเบื้องหน้า (เมื่อเสียชีวิตจะเข้าสู่นิพพาน) นิพพาน หมายถึง ภาวะจิตที่สามารถสลัดกามทั้งหลายจนหมดสิ้น ดังความในอรรถกถาตอนหนึ่งว่า “อนึ่ง คำว่า เนกขัมมะ คือ นิพพานนั้นเทียว เมื่อสงเคราะห์ทุกขผลทั้งหมดซึ่งสลัดออกแล้วจากกามทั้งหลายลงในธรรมบทเดียว”^{๒๑}

ดังนั้น เมื่อพระสงฆ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ออกบวชหรือผู้บำเพ็ญเนกขัมมะ จึงหมายถึงผู้ต้องการออกจากกาม, ผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกาม, หรือ ผู้ออกบวช ซึ่งได้แก่ผู้ที่บำเพ็ญตนเป็นบรรพชิตนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่า คำว่า สถานะของภิกษุที่เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะนี้แสดงนัยสำคัญอย่างน้อย ๒ ประการ คือ (นัยที่ ๑) เป็นผู้ปฏิบัติสำหรับผู้ต้องการออกจากกาม กล่าวคือ ต้องการจะใช้ชีวิตเรียบง่าย สันโดษ พึ่งพาวัตถุหรือเสพปัจจัยภายนอกน้อยที่สุด ผู้ปฏิบัติอย่างนี้จะเป็นคฤหัสถ์ก็ได้ ไม่จำเป็นต้องออกบวช, (นัยที่ ๒) เป็นผู้ออกบวช, หรือเป็นบรรพชิต กล่าวคือ นักบวชหรือบรรพชิตเป็นผู้ที่ต้องมีชีวิตแตกต่างจากฆราวาส การกระทำ พฤติกรรมที่เคยทำตอนเป็นฆราวาส เมื่อออกบวชแล้วจะกระทำไม่ได้อีกต่อไป ผู้ออกบวชจะต้องมีวิถีชีวิต รูปแบบการดำเนินชีวิตและหลักการปฏิบัติเป็นของตนเอง ต้องเคร่งครัด มกน้อย สันโดษ เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลสกว่าฆราวาสทั่วไป

๒.๑.๑.๒ เป็นอนาคาริก

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มนุษย์ในโลกแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ผู้ครองเรือน (อาคาริก) และผู้ไม่ครองเรือน (อนาคาริก)^{๒๒} คนที่ไม่ครองเรือน ได้แก่ คนที่ออกบวชเป็นบรรพชิต สามารถจำแนกการบวชได้ ๔ ประเภท คือ

- (๑) อุปสัมปทาบรรพชา การบวชเป็นภิกษุและภิกษุณี
- (๒) สามเณรบรรพชา การบวชเป็นสามเณรและสามเณรี
- (๓) อสิบบรรพชา (ดาบสบรรพชา) การบวชเป็นฤๅษีหรือดาบส
- (๔) ปริพาชกบรรพชา การบวชเป็นปริพาชก^{๒๓}

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ส.ช.อ. (ไทย) ๒๗/๓/๕๔๓.

^{๒๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๘/๑/๒/๒๒๘.

^{๒๒} การแบ่งลักษณะนี้พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ศีล แบ่งเป็น ๒ คือ ศีลของคฤหัสถ์กับศีลของบรรพชิต. ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๒/๒/๓/๓๒๕๕, วินัย แบ่งเป็น ๒ คือ วินัยของบรรพชิตกับวินัยของคฤหัสถ์. มงคลดถุทีปนี มังคลัตถทีปนี (ไทย) ๑/๑๔๗/๔๘.

^{๒๓} พระธัมมานันทมหาเถระ, “น่านาวินิจฉัย อัครมหาบัณฑิตานุสรณ์”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐๘.

บรรดาการบวช ๔ ประเภทนี้ การบวชเป็นพระภิกษุ ภิกษุณี และการบวชเป็นสามเณร สามเณรีเกิดขึ้นโดยพระบรมพุทธานุญาต จึงมีได้เฉพาะในกาลที่มีพระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติเท่านั้น ส่วนการบวชเป็นดาบสและปริพาชก^{๒๔} เป็นเรื่องของนักบวชในลัทธิภายนอกจึงมิได้ตลอดเวลาไม่ว่ากาลนั้นจะมีพระพุทธรเจ้าเสด็จอุบัติหรือไม่ก็ตาม

ภิกษุในพระพุทธศาสนา เมื่อได้รับโอกาสจากสงฆ์รับเข้าหมู่โดยวิธีบรรพชาอุปสมบทแล้ว จะต้องละทิ้งบ้านเรือน ทรัพย์สินสมบัติ สถานภาพทางสังคมและครอบครัวออกมาบำเพ็ญตนเป็นอนาคาริก คือ ผู้ไม่ครองเรือน^{๒๕} มีแนวทางการปฏิบัติ คือ

(๑) เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วจะไม่อาศัยอยู่ในเรือนที่เคยอยู่อาศัยตอนเป็นคฤหัสถ์ แต่จะออกมาสร้างเสนาสนะ ศาลาที่มุงบังด้วยกิ่งไม้หรือหญ้า (บรรณศาลา ตินกฐิ) อาศัยอยู่ในป่าเขา ห่างไกลผู้คน^{๒๖} บางรูปที่ปฏิบัติอย่างเคร่งครัดจะไม่อยู่ในกุฏิ กระท่อม หรือบรรณศาลา แต่ไปอาศัยอยู่ที่โคนไม้^{๒๗} จากนั้นก็หลีกเลี่ยงกิจกรรมอันจะเป็นเหตุตั้งบ้านเรือน

(๒) เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วจะต้องไม่ประกอบกิจการงานในเชิงพาณิชย์เพื่อหารายได้มาเลี้ยงตัวเองหรือครอบครัว เช่น การค้าขาย การปลูกผักขาย^{๒๘} การเลี้ยงปศุสัตว์ การรับจ้าง การรับราชการ หากภิกษุรูปใดมีมากในทรัพย์สินสมบัติทำการประกอบอาชีพหารายได้อยู่จะถูกต่อว่าเป็นคฤหบดี^{๒๙}

(๓) เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วจะต้องไม่อยู่กินฉันสามีภรรยากับคู่ครองของตนเหมือนฆราวาสทั่วไป^{๓๐} แม้บางครั้งสองสามีภรรยาจะบวชแล้วพักอยู่ในวัดหรือเสนาสนะเดียวกันก็ต้องเป็นอยู่ด้วยความระมัดระวัง ไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกันจนเกินพอดี ต้องประพฤติเมณวิริติ (เว้นจากการเสพเมถุน) ด้วยกันทั้งคู่^{๓๑}

(๔) การดำเนินชีวิตของภิกษุส่วนมากจะอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า ฉันทอาหารที่แสวงหาได้จากการเที่ยวภิกขาจาร ตลอดเวลาที่บวชอยู่ก็ต้องเพียรพยายามกระทำสมณธรรมด้วยการเจริญสมณกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเผากิเลสทั้งปวง

๒.๑.๑.๓ เป็นผู้ประพฤติเมณวิริติ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแบ่งบุรุษที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมออกเป็น ๒ ประเภทกว้างๆ คือ คนที่อยู่กินฉันสามีภรรยา กับสตรี และคนทั้งดเว้นการเสพกาม ครองตัวเป็นโสดไม่มีภรรยา สำหรับคนที่ครองตัวเป็นโสดแบบที่ ๒ นี้เรียกว่า ผู้ประพฤติเมณวิริติ

^{๒๔} ที.สี.อภินวฎีกา (บาลี) ๒/๔๐๖/๔๖๑.

^{๒๕} อคारे नियुतो न उत्तिष्ठि अनาคารिको. ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗.

^{๒๖} ดุรายละเอียดยใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๒๘-๒๙.

^{๒๗} ดุรายละเอียดยใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๒๙-๓๐.

^{๒๘} ดุรายละเอียดยใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๑/๘/๒/๑๕๗-๑๕๘.

^{๒๙} ดุรายละเอียดยใน ขุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๓๘๕-๔๐๑.

^{๓๐} ดุรายละเอียดยใน พระมหานรินทร์ สุธรรม, “สมณเพศกับเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘.

^{๓๑} ดุรายละเอียดยใน ม.ม.อ. (ไทย) ๒๑/๒/๒/๒๕๕.

ผู้ประพฤติเมณูวิรัตติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจะมีแนวปฏิบัติกว้างๆ ดังต่อไปนี้

(๑) จดเว้นการเสพงาม หรือการมีเพศสัมพันธ์โดยเด็ดขาด

(๒) จดเว้นการดำเนินชีวิตหรือมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรีเพศ การกระทำหรือการใช้ชีวิตต้องมีความระมัดระวังเมื่อต้องอยู่ใกล้ชิดกับสตรี เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความกำหนดยินดีด้วยอำนาจกาม หรือถูกกามฉันทะครอบงำจิตใจได้

(๓) จดเว้นการยืน เดิน นั่งหรือนอนในที่ลับหลับตา กับสตรี เพราะอาจเป็นที่มาของคำนิินทาหรือความระแวงสงสัยของคนอื่นที่อาจมองในแง่ร้าย

(๔) เมื่อมีเหตุจำเป็นต้องพบ ร่วมงานหรือพูดคุยกับสตรีต้องตั้งสติอยู่ตลอดเวลา

จะเห็นว่า ผู้ประพฤติเมณูวิรัตตินี้หากพิจารณาตามรูปศัพท์ก็จะหมายเอาแค่การงดเว้นจากการเสพงามหรือมีเพศสัมพันธ์เท่านั้น แต่ความจริงแล้วยังหมายรวมถึงพฤติกรรมอื่นที่จะนำไปสู่การมีความกำหนดยินดีในเรื่องเพศด้วย ดังนั้นจึงมีคำสอนให้ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ต้องวางตัวต่อสตรีอย่างเหมาะสม ไม่ให้ความใกล้ชิดจนเกินไป เพราะอาจเป็นที่มาของกามฉันทะได้ หากมีความจำเป็นต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับหรือพูดคุยด้วยก็ต้องมีสติไม่ปล่อยให้กิเลสกามครอบงำจิตใจ

๒.๑.๑.๔ เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์

ภิกษุผู้สละบ้านเรือนออกไปบำเพ็ญสมณธรรมนั้น เป็นผู้ไม่มีครอบครัว ไม่มีภรรยา จดเว้นจากการเสพงามอย่างเด็ดขาด ย่อมจะหวังผลจากการประพฤติเมณูวิรัตติ ภิกษุผู้ประพฤติเมณูวิรัตติ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วย

การประพฤติพรหมจรรย์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนามีความหมายหลายนัย จากการศึกษาพบว่า การประพฤติพรหมจรรย์ แปลว่า การประพฤติตัวเองอย่างพระพรหมหรือความประพฤติอันประเสริฐ หมายถึงการประพฤติตนตามคุณธรรมต่างๆ ทั้งหมดในศาสนาให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดกิเลสฟุ้งกลับขึ้นมามากจนกระทั่งหมดกิเลสซึ่งต้องผ่านขั้นตอนต่างๆ ตามภูมิขั้นของจิต ความมุ่งหมายสุดยอดของการประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา คือ ให้ตัดโลกียวิสัย ตัดเยื่อใยทุกๆ อย่าง เพื่อมุ่งหน้าสู่โลกุตตรภูมิและอย่างแรกที่ต้องทำก่อน คือ ตัดกามารมณ์ แล้วจึงตัดรูปารมณ์ อรูปารมณ์ไปตามลำดับ สำหรับพวกเราปุถุชนทั่วไป สิ่งสำคัญที่เหนียวรั้งเราไว้ไม่ให้ก้าวหน้าในการพัฒนาจิต และทำให้กิเลสฟุ้งกลับขึ้นได้ง่ายที่สุดก็คือกามารมณ์ ถ้าใครตัดกามารมณ์ได้ก็มีโอกาสก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมได้อย่างรวดเร็ว การประพฤติพรหมจรรย์ในมงคลข้อนี้ จึงมุ่งเน้นการตัดกามารมณ์เป็นหลัก

พระพุทธศาสนาอุปมาโทษของกามเป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังและมีโทษ ดังต่อไปนี้

(๑) กามเปรียบเหมือนสุนัขขีวเหาะท่อนกระดูกเปื้อนเลือด ยิ่งเหาะยิ่งเหนียว ยิ่งขีว อร่อย ก็ไม่เต็มอยาก ไม่เต็มอิ่ม

(๒) กามเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อที่แรงหรือเหยี่ยวคาบบินมา แรง กา หรือเหยี่ยวตัวอื่นก็จะเข้ารุมจิกแย่งเอา คือไม่เป็นของสิทธิ์ขาดแต่ตัว ผู้อื่นแย่งชิงได้ คนทั้งหลายต่างก็ต้องการหมายปองเอา จึงอาจต้องเข่นฆ่ากันเป็นทุกข์แสนสาหัส

(๓) กามเปรียบเหมือนคนถือคบเพลิงที่ทำด้วยหญ้าลูกลิงเดินทวนลมไป ไม่ช้าก็ต้องทั้งมิฉะนั้นก็โดนไหมมีระหว่างเดินก็ถูกคว้นไฟรมหน้าต้องทนทุกข์ทรมาน

(๔) การเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันร้อนแรง ผู้ที่รักชีวิตทั้งๆ ที่รู้ว่าหากตกลงไปแล้วถึงไม่ตายก็สาหัสแต่ก็เหมือนมีอะไรมาพรางตาไว้ เหมือนมีแรงลึกลับมากอยยุดให้ลงหลุมอยู่รำไป

(๕) การเปรียบเหมือนความฝัน เห็นทุกอย่างเฉิดฉายอำไพ แต่ไม่นานก็ผ่านไป พอตื่นขึ้นก็ไม่เห็นมีอะไร เหลือไว้แต่ความเสียดาย

(๖) การเปรียบเหมือนสมบัติที่ยืมเขามา เอาออกแสดงก็ดูดี ใครเห็นก็ชม แต่ก็ครอบครองไว้อย่างไม่มั่นใจ ได้เพียงชั่วคราวไม่เป็นสิทธิ์เด็ดขาด เจ้าของตามมาพบเมื่อไรก็เอาคืนเมื่อนั้น

(๗) การเปรียบเหมือนต้นไม้มีผลตกอยู่ในป่า ใครผ่านมาเมื่อเขาอยากได้ผล จะด้วยวิธีไหนเอาทั้งนั้น ปืนได้ก็ปืน ปืนไม่ได้ก็สอย บางคนก็โค่นเลย ใครอยู่บนต้นลงไม่ทันก็ถูกทับตาย

(๘) การเปรียบเหมือนเชียงสับเนื้อ ใครไปยุ่งเกี่ยวก็เหมือนกับเอาชีวิตให้ถูกสับ เพราะการเป็นที่รองรับทุกข์ทั้งหลาย ทั้งกายและใจ เหมือนเชียงเป็นที่รองรับคมมีดที่สับเนื้อจนเป็นรอยแผลนับไม่ถ้วน

(๙) การเปรียบเหมือนหอกและหลาว ทำให้เกิดทุกข์ทิ่มแทงหัวใจเกิดความเจ็บปวดร้าวร้าวมาก ใครไปพัวพันในกามแล้ว ที่จะไม่เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจนั้นเป็นไม่มีเหมือนหอกหลาวที่เสียดแทงร่างกายให้เกิดทุกข์เวทนาอย่างนั้น

(๑๐) การเปรียบเหมือนห้วงพิช เพราะการประกอบด้วยภัยมากต้องมีความหวาดระแวงต่อกันอยู่เนืองๆ ไม่อาจปลงใจได้สนิท วางจิตให้โปร่งไม่ได้ เป็นที่หวาดเสียวมาก อาจจนให้ถึงตายได้ทุกเมื่อเหมือนห้วงพิช

ทั้งหมดนี้ คือ อุปมาโทษของกามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ความจริงแล้วยังมีอีกมาก นี่เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น เมื่อเราเห็นกันแล้วว่ากามมีโทษมากมายถึงปานนี้ เพราะฉะนั้นภิกษุในพระพุทธศาสนาเมื่อบวชแล้วจึงมีสถานะเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ งดเว้นจากกามารมณ์และมุ่งที่จะฝึกหัดขัดเกลตาตนเองจนเป็นผู้ไม่ถูกกามครอบงำจิตใจ^{๓๒}

๒.๑.๑.๕ เป็นบรรพชิต

กุลบุตรผู้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว จัดเป็น บรรพชิต หรือ นักบวช^{๓๓} คำนี้มักใช้คู่กับคำว่า ภราวาส หรือคฤหัสถ์ซึ่งหมายถึงผู้ครองเรือนทั่วไป ในบุคคลสองประเภทนี้ ผู้ครองเรือนได้แก่ มนุษย์ชาวบ้านส่วนมากที่มีอยู่ทั่วโลก จึงเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปแล้ว แต่บุคคลประเภทที่ ๒ คือ นักบวช หรือคนที่ไม่ครองเรือนนี้ ถือว่าเป็นเพียงคนกลุ่มหนึ่งที่มีจำนวนไม่มากนัก คนพวกนี้ ได้แก่ คนที่ออกบวชเป็นบรรพชิต ละทิ้งวิถีชีวิตของผู้ครองเรือนออกมาใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย สงบ สันโดษตามแต่ลัทธิของตน

สำหรับในพระพุทธศาสนา สหัมมิกทั้ง ๕ คือ ภิกษุ สามเณร ภิกษุณี สารเณรีและสิกขมานา หากว่าตามรูปแบบการดำเนินชีวิตและหลักการปฏิบัติก็จัดได้ว่าเป็นนักบวชหรืออนาคาริก เพราะพระพุทธองค์กำหนดให้มีวิถีชีวิตและแนวทางปฏิบัติแตกต่างจากคฤหัสถ์อย่างชัดเจน ระหว่างภราวาสกับบรรพชิตนี้ ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์กำหนดให้มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนใน

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๑๑๓.

^{๓๓} การแบ่งลักษณะนี้พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น ศีล แบ่งเป็น ๒ คือ ศีลของคฤหัสถ์กับศีลของบรรพชิต. พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๐๙/๑๗๐, พุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๒/๒/๓/๓๒๕๕, วินัย แบ่งเป็น ๒ คือ วินัยของบรรพชิตกับวินัยของคฤหัสถ์. มงคลตถปิณี (บาลี) ๑/๑๔๗/๑๖๙, มงคลตถปิณี (ไทย) ๑/๑๔๗/๔๘.

เรื่องสำคัญๆ ๓ ด้าน คือ สถานภาพทางสังคม รูปแบบการดำเนินชีวิตและหลักการปฏิบัติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) สถานภาพทางสังคม พระพุทธศาสนาถือว่า บรรพชิตมีสถานะสูงกว่าฆราวาส นักบวชจัดเป็นอุดมเพศ (เพศสูง) ต่างกับฆราวาสที่เป็นหีนเพศ (เพศต่ำ) บรรพชิตจึงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะของฆราวาส บรรพชิตจึงมีพันธะทางศีลธรรมที่จะต้องตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรม เพื่อให้สมกับการเป็นปูชนียบุคคล มีชีวิตที่สงบ สันโดษและตั้งมั่นในศีลธรรมตามลัทธิศาสนาของตน

(๒) รูปแบบการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิตของฆราวาสนั้น กำหนดให้ดำเนินชีวิตตามวิสัยของชาวโลก คือ ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ แต่งงานมีครอบครัว อบรมสมาชิกในครอบครัว รับผิดชอบสังคม ข้อนี้จะแตกต่างจากบรรพชิตที่จะมีชีวิตที่อิสระจากเครื่องผูกพันทางครอบครัว นักบวชจึงเป็นผู้ที่สละชีวิตทางโลกออกไปใช้ชีวิตอย่างอิสระ ไม่มีคู่ครอง ไม่ทำมาหาเลี้ยงชีพ อีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือ การดำรงชีพของนักบวชนั้นกำหนดให้ต้องพึ่งพาอาศัยจากฆราวาส ตามความหมายนี้ ฆราวาสจึงมีบทบาทเป็นอุปถัมภ์หรือทายาทที่คอยถวายความอุปถัมภ์บำรุงนักบวช ส่วนบรรพชิตก็มีชีวิตที่ต้องอาศัยปัจจัยจากชาวบ้านในฐานะเป็นปฏิคาหก และคอยให้คำสั่งสอนเป็นการตอบแทน

(๓) หลักการปฏิบัติ ฆราวาสมีเป้าหมายการดำเนินชีวิตแตกต่างกันไปตามแต่ละฐานะของตน ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ทุกคนที่มีสถานภาพต่างๆ ในสังคมก็จะมีบทบาทหรือหลักการปฏิบัติตามเหมาะสมแก่ฐานะของตน ข้อนี้จะแตกต่างจากบรรพชิตที่มีหลักการปฏิบัติที่ชัดเจนตามลัทธิศาสนาของตน บรรพชิตจึงมีหลักการปฏิบัติที่มุ่งเพื่อความหลุดพ้น จึงมักจะทุ่มเทเวลาให้กับการศึกษาปฏิบัติธรรมเพื่อความรู้แจ้งตามลัทธิศาสนาของตน

จึงกล่าวได้ว่า ชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นชีวิตของนักบวชผู้เข้าสู่พระธรรมวินัยเพื่อฝึกหัดพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา เมื่อมีปัญหาขึ้นมาว่า การบวช คืออะไร ทางที่ดีที่สุดควรจะถือเอาใจความตัวพยัญชนะคำว่า “บวช” นั้นเอง ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า

คำว่า “บวช” เป็นภาษาไทย ซึ่งถอดรูปมาจากคำในภาษาบาลีว่า ปพฺพชฺชา คำว่า “ปพฺพชฺชา” นี้ มีรากศัพท์ คือ ป + ช : ป แปลว่า ทัวหรือสิ้นเชิง ช แปลว่า ไป หรือเว้น คำว่า ป + ช จึงแปลว่า ไปโดยสิ้นเชิง หรือ เว้นโดยสิ้นเชิง ที่ว่า “ไปโดยสิ้นเชิง” นั้นหมายถึงไปจากความเป็นฆราวาส คือ จากการครองเรือนไปสู่ความเป็นบรรพชิต คือ ผู้ไม่ครองเรือนโดยสิ้นเชิง โวหารที่สูงไปกว่านั้น ท่านเรียกว่า ไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ซึ่งหมายความว่า ละเสียจากวิสัยที่ชาวโลกเขามีกัน เป็นกันโดยสิ้นเชิงนั่นเอง^{๓๔}

สรุปความหมายของคำว่า “บวช” ได้ว่า “ไปจากความเป็นฆราวาส” นี้หมายความว่า ไปจากบ้านเรือน ซึ่งหมายถึง การปฏิบัติดังต่อไปนี้

- (๑) การสละความมีทรัพย์สินสมบัติ
- (๒) การสละวงศ์ญาติทั้งหลาย
- (๓) การเลิกการนุ่งห่มอย่างฆราวาส
- (๔) เลิกละการกินอยู่อย่างฆราวาส
- (๕) เลิกละการใช้สอยอย่างฆราวาส

^{๓๔} พุทธทาสภิกขุ, เรื่องเกี่ยวกับการบวช, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

(๖) เลิกละอาการกิริยาว่าจายอย่างฆราวาส

(๗) เลิกละความรู้สึกนึกคิดอย่างฆราวาสสิ้นเชิง^{๓๕}

ตามความหมายนี้ จึงเรียกว่า การบรรพชาว่า ไปหมดจากความเป็นฆราวาส โดยสิ้นเชิง หรือไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ไม่มีห่วงกังวลหรือคิดจะหวนกลับมาอีก แต่ละคำท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้โดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ข้อที่ว่า “สละความมีทรัพย์สินสมบัติ” หมายถึง การยอมรับดำเนินชีวิตชนิดที่ไม่ต้องมีทรัพย์สินสมบัติ ไปมีชีวิตอยู่ด้วยเครื่องอาศัยเลี้ยงชีวิต ตามแต่จะมีผู้ศรัทธาหรือตามแต่จะหาได้มาบริโภค ด้วยสิทธิอันชอบธรรมของนักบวชอันจะได้กล่าวถึงข้างหน้า ทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายเหล่านั้น เป็นของที่ฆราวาสผู้ไม่มีสิทธิอันชอบธรรมในอันที่จะบริโภคสิ่งของอันเขาถวายด้วยศรัทธา จึงไม่มีความจำเป็นอันใดสำหรับบรรพชิตผู้ตั้งหน้าแสวงหาคุณอันสูงโดยแท้จริง

(๒) ข้อที่ว่า “สละวงศ์ญาติทั้งหลาย” หมายถึง ไม่มีความอาลัยในหมู่ญาติอันเป็นเหตุให้ต้องเกี่ยวข้องหรือสงเคราะห์กันอย่างชาวโลกเขาทำกัน บางคนยังต้องติดกับหมู่ญาติ เพราะเห็นแก่ปากท้อง ในเรื่องอาหารการกินและอื่น ๆ จนไม่มีโอกาสได้รับความเป็นอิสระโปร่งโล่งของบรรพชาในบาลีที่กล่าวถึงการบวช มีการย่ำถึงการสละวงศ์ญาติอยู่ทั่วไป และอยู่ในรูปพระพุทธานุภาพโดยตรง นักบวชบางประเภทในสมัยพุทธกาล สมาทานการไม่ไปเยี่ยมบ้านของตนจนตลอดชีวิตก็ยังมี แต่ในพุทธศาสนา เรามุ่งเอาแต่เพียงการสละความอาลัยในหมู่ญาติ ชนิดที่เป็นความรู้สึกของฆราวาสทั่วไปนั่นเอง

(๓) ข้อที่ว่า “เว้นการนุ่งห่มอย่างฆราวาส” หมายความว่า ไม่ใช้เครื่องนุ่งห่มด้วยความมัวเมาในความงาม หรือความนึมนวลทางสัมผัสของสิ่งที่ใช้นุ่งห่ม ซึ่งหมายความว่า แม้จะใช้จีวรอย่างบรรพชิตแล้ว แต่ถ้ามุ่งไปในทางสวยงาม หรือความนึมนวลทางสัมผัสเป็นต้นแล้ว ก็ยังมีความหมายว่า ใช้เครื่องนุ่งห่มอย่างฆราวาส ทั้งที่กำลังห่มจีวรอยู่นั่นเอง

(๔) ข้อที่ว่า “เว้นจากการกินอยู่อย่างฆราวาส” มิได้หมายแต่เพียงว่า เว้นการฉันในเวลาวิกาลหรือเว้นอาหารบางชนิดที่พระเณรไม่ควรฉันเป็นต้น ใจความสำคัญนั้นอยู่ที่ว่าพวกฆราวาสกินเพื่อความเอร็ดอร่อย กินเพื่อความสนุกสนานเฮฮา กินจุบกินจิบ พิถีพิถันตามวิสัยของฆราวาส ผู้เอาแต่การตามใจตัวเองเป็นที่ตั้ง ผู้บวชแล้วจะต้องเว้นจากการกินอยู่อย่างฆราวาสนี้โดยเด็ดขาด จะฉันด้วยความรู้สึกเพียงแต่ว่า นี่เป็นอาหารที่ฉันเพียงเพื่อยังอัตภาพนี้ให้เป็นไปได้ พอสะดวกสบาย พอเหมาะสมแก่การที่จะปฏิบัติธรรมวินัย อันเป็นไป เพื่อออกจากทุกข์โดยประการทั้งปวง

(๕) ข้อที่ว่า “เลิกละการใช้สอยอย่างฆราวาส” หมายถึง ไม่ใช้สอยที่อยู่อาศัยและเครื่องใช้สอยมีภาชนะเป็นต้น โดยทำนองที่ฆราวาสเขาใช้กัน คือเพื่อยู่อย่างสำราญ เพื่อยู่อย่างสนุกสนาน ในทางตามใจตัวเอง หรือเพื่อโอ้อวดกัน ในทางสวยงามและมีมากเป็นต้น นี้เรียกว่า ไปจากฆราวาสโดยสิ้นเชิง ในด้านการใช้สอยเครื่องใช้สอย

(๖) ข้อที่ว่า “ละขาดจากกิริยาว่าจายอย่างฆราวาส” หมายถึง ฆราวาสย่อมมีกิริยาว่าจายอันเป็นไปตามใจกิเลส ตัณหา ตามความสะดวกสบาย โดยปราศจากการควบคุม เพราะมุ่งแสวงแต่ความสนุกสนาน เพลิดเพลินจากการตามใจตัวเองอย่างเดียว ผู้บวชแล้ว จะต้องมีกิริยาว่าจายอย่างสมณะ ใน

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

บพว่า “กิริยาวาจาใดๆ เป็นของแห่งสมณะ เราจักประพัตติตนให้เป็นไปด้วยกิริยาวาจาอาการนั้นๆ” ผู้บวชแล้วลืมนึกในเรื่องนี้ ย่อมมีกิริยาวาจาที่คล้ายฆราวาสอยู่ทุกอิริยาบถ เมื่อมีมิตรสหายที่เป็น ฆราวาสมาหา ย่อมทำการต้อนรับเหมือนอย่างที่เคยกระทำต่อกันในครั้งเป็นฆราวาส ในบางรายถึงกับ กอดคอกันก็มี หรือนั่งเข้าทับกายกันก็มี กิริยาทางกายและวาจาเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงถือว่า เป็นอาการของสมณะเลย แม้กิริยาวาจาอื่นๆ ซึ่งเป็นของฆราวาสซึ่งมีอยู่มากมายนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ ผู้บวชแล้วจะต้องละขาดด้วยการฝึกให้มีสติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง

(๗) ข้อที่ว่า “เว้นจากความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาสโดยสิ้นเชิง” หมายความว่า พวก ฆราวาสตามปรกติ มีความรู้สึกคิดนึกไปในทางเหี้ยมเรื่อน คิดนึกไปในทางกามคุณ ชอบปล่อยจิตใจให้ ไหลไปในความคิดนึกทางกามารมณ์อยู่เป็นประจำ เมื่อความรู้สึกคิดนึกทางกามคุณเกิดขึ้น ย่อมไม่ ประสงค์ที่จะหักห้าม แต่กลับจะพอใจ ปล่อยให้จิตใจไหลไปตามแนวนั้นๆ ให้มากยิ่งขึ้นไปเสียอีก เพราะเป็นความเพลิดเพลิน นี้เรียกว่า ความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาส

ผู้บวชในพระพุทธศาสนาแล้วจะต้องละความรู้สึกคิดนึกชนิดนั้นโดยเด็ดขาด ด้วย สติสัมปชัญญะอย่างยิ่ง คอยควบคุมกระแสแห่งความคิดนึกให้ไหลไปในทางของบรรพชิตโดยส่วน เดียว นี้เรียกว่า ละความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาสโดยสิ้นเชิง

การละทรัพย์สมบัติ การละวงศ์ญาติ การละการนุ่งห่มอย่างฆราวาส การละการกินอยู่ อย่างฆราวาส การละการใช้สอยอย่างฆราวาส การละกิริยาอาการทางกายวาจาอย่างฆราวาส และ การละความรู้สึกคิดนึกอย่างฆราวาส ทั้งหมดรวมกันแล้วได้ในคำสรุปสั้นๆ ว่า “ไปหมดจากความเป็น ฆราวาส” เติมตามความหมายของพยานะที่ว่า “ป+วช” หรือเป็นภาษาบาลีอย่างเต็มรูปว่า “ปพพชชา” นี่คือความหมายของคำว่า “บวช” ในส่วนที่ว่า “ไปหมด” คือไปหมดจากความเป็นผู้ครอง เรือนหรือเพศฆราวาสนั่นเอง

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวต่อไปอีกว่า ส่วนความหมายของคำว่า “บวช” ที่ว่า “เว้นหมด” นั้น อธิบายว่าเมื่อบวชเป็นบรรพชิตแล้ว จักต้องเว้นสิ่งซึ่งควรเว้น ตามที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ อย่างไร นั้นโดยสิ้นเชิง ข้อนี้ ผู้บวชแล้วย่อมจะได้รับการศึกษาธรรมวินัย จนรู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ควรเว้นหรือควร ละ ทั้งในส่วนวินัยและทั้งในส่วนธรรมะ แล้วตน ก็จะพยายามเว้นสิ่งที่ควรเว้นนั้นโดยสิ้นเชิง โดยอาศัย กำลังใจที่ได้รับมาจากการระลึกถึงอยู่เสมอว่า บวชนี้เราบวชเอง การปฏิญาณในการบวชนี้ ได้ทำใน สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ และโอกาสอันศักดิ์สิทธิ์ และการบวชที่มีอันสงฆ์สนมบูรณ์นั้น เป็นความหวัง อย่างยิ่งของมารดาบิดา และเราผู้มีความเป็นมนุษย์อันถูกต้องนั้น จักต้องประพัตติปฏิบัติตนให้เจริญ งามงาม ก้าวหน้าขึ้นไปสู่ความสูง หรือยอดสุดของความเป็นมนุษย์อยู่เสมอไป จึงจะสมกัน เมื่อระลึก ได้ดังนี้ ก็มีกำลังใจที่จะละเว้นสิ่งที่ควรละเว้นได้โดยหมดจดสิ้นเชิง ตามระเบียบวินัยอย่างครบถ้วน^{๓๖}

โดยสรุปแล้ว ผู้บวชจึงเป็นผู้พิจารณาให้เห็นความจริงของสิ่งเท็จเทียมที่ฆราวาสผู้นั้นเคย ลุ่มหลงมาแต่ก่อนนั้นเสียก่อน จนกระทั่งมีจิตใจสดดั่งแวในเวลาที่ตนเคยลุ่มหลงเห็นโทษของความ ลุ่มหลงแห่งเพศฆราวาส มีจิตใจสูงคือ สะอาด สว่าง และสงบขึ้นตามลำดับ

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘-๑๖.

๒.๑.๒ สถานภาพของคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

คฤหัสถ์ แปลว่า ผู้มีเรือน, ผู้ครองเรือน, ผู้อยู่ในเรือน เรียกรวมทั้งชายและหญิง บางครั้งเรียกว่า คฤหัสถ์ชายหญิง หมายถึงชาวบ้านทั่วไปที่มีใช้นักบวช มีความหมายเดียวกับขมารวาส^{๓๗} คฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนในพระพุทธศาสนาตรงกับภาษาบาลี ๓ ศัพท์ คือ

(๑) คหฺหฺฐะ แปลว่า บุคคลผู้ดำรงอยู่ในเรือน หรือ ในกามคุณ ๕^{๓๘}

(๒) อคาริก แปลว่า ผู้อยู่ในเรือน^{๓๙}

(๓) คิหิ, คิหี แปลว่า ผู้มีเรือน^{๔๐}

โดยภาพรวมแล้วคฤหัสถ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แก่ประชาชนชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ใช่นักบวชหรือผู้ออกบวช มีสถานภาพเป็นชาวบ้านธรรมดาทั้งชายและหญิง มีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากพระสงฆ์หรือภิกษุในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ คฤหัสถ์มักจะมีรูปแบบการดำเนินชีวิตดังต่อไปนี้

(๑) อาศัยอยู่ในบ้านกับครอบครัว อาจแต่งงานมีคู่ครองหรือไม่ก็ได้ พระพุทธศาสนามองว่าการใช้ชีวิตกับครอบครัวทำให้ชีวิตวุ่นวาย ไม่มีความสงบ ต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนมากมาย ทั้งคู่ครอง บุตร หลานหรือญาติอื่นๆ ทำให้ไม่สะดวกกับการศึกษาปฏิบัติธรรมหรือพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา

(๒) มีชีวิตเกี่ยวข้องหรือยังยืนดีในการเสพกามคุณ ๕ พระพุทธศาสนามองว่า กามคุณ ๕ เป็นสิ่งที่ขัดขวางการพัฒนาชีวิตตามแนวทางของพระพุทธองค์ เพราะคนที่ใช้ชีวิตเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ มักจะมีชีวิตที่ไม่เป็นอิสระจากสิ่งปรนเปรอต่างๆ ทำให้ชีวิตไม่สะดวกที่จะเป็นนักบวชผู้สละโลก

(๓) ประกอบอาชีพตามที่ตนถนัดเพื่อหารายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว พระพุทธศาสนามองว่า การประกอบอาชีพเพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับประชาชนทั่วไป คนที่ไม่ประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงตัวเองย่อมไม่สามารถดำรงชีพอยู่ในสังคมได้ เพราะการดำเนินชีวิตแต่ละวันต้องมีค่าใช้จ่ายทั้งค่าเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค

(๔) มีสมบัติที่ได้จากการประกอบอาชีพหรือโดยวิธีอื่น มีคู่ครอง บุตรหรือหลานเป็นผู้สืบทอดมรดก พระพุทธศาสนามองว่าสมบัติต่างๆ เป็นสิ่งจำเป็นในการใช้ชีวิตจึงต้องบริหารจัดการให้ดี เพราะสมบัติที่หาได้มาหากไม่รู้จักรับบริหารจัดการก็อาจจะหมดได้

สรุปได้ว่า คฤหัสถ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้แก่ประชาชนชาวบ้านทั่วไปที่อาศัยอยู่กับครอบครัวในบ้านเรือน ยังยืนดีในกามคุณ ๕ ประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว มีวิถีชีวิตแตกต่างอย่างชัดเจนกับพระสงฆ์หรือภิกษุ พระพุทธศาสนามีคำสอนให้พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ต้องเกี่ยวข้องหรือพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะพระสงฆ์นั้นต้องอาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจากคฤหัสถ์ และต้องทำหน้าที่สั่งสอนธรรมแก่คฤหัสถ์เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา

^{๓๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๘), หน้า

^{๓๘} คเห เคเห ปญจกามคุณเ วา ภวเสณ ติฏฐตติ คหฺหฺฐ, พระโมคคัลลานเถระ, คัมภีร์อริยฐานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรพรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๖๒.

^{๓๙} อคารเ เคเห วสตติ อคาริก. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๒.

^{๔๐} คหฺ อสฺสตถิตติ คิหิ คิหี. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖๒.

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระสงฆ์หรือภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานะทางสังคมจำแนกเป็น ๕ สถานะ คือ เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะ (เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกาม), เป็นนักบวชผู้ไม่มีบ้านเรือน, นักบวชผู้เว้นการเสพการหรือการมีคู่ครอง, เป็นนักบวชผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และเป็นบรรพชิตผู้งดเว้นวิถีชีวิตและการกระทำอันเป็นของชาวบ้าน กล่าวโดยเคร่งครัดหมายเอานักบวชทั่วไปที่ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต สถานะที่ ๒ เป็นนักบวชพวกอนาคาริก คือ ไม่มีบ้านเรือน เมื่อออกบวชแล้วจะต้องละทิ้งบ้านเรือนของตนออกไปอยู่เสนาสนะป่าหรืออยู่ในวัดรวมกับคณะสงฆ์ พร้อมกับงดเว้นกิจกรรม ความเคยชิน หรือการใช้ชีวิตแบบชาวบ้านต่างๆ เช่น การค้าขาย การหุงต้มอาหาร การใช้เสื้อผ้าอย่างคฤหัสถ์ และสถานะที่ ๓ เป็นผู้ประพฤติเมถุนวิรัตติหรือประพฤติพรหมจรรย์ คือ งดเว้นการเสพกาม หรือการมีภรรยา ไม่คลุกคลีกับสตรี ไม่ถูกต้องหรือสัมผัสอวัยวะ เครื่องแต่งกายหรือเครื่องประดับของสตรีเพราะถือว่าเป็นวัตถุอนามาส (ไม่ควรจับต้อง) ส่วนคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา ได้แก่ประชาชนทั่วไป หมายเอาทั้งชายและหญิงที่ใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัวตามวิสัยของชาวบ้านทั่วไป ต้องประกอบอาชีพเพื่อหารายได้มาเลี้ยงตัวเองและครอบครัว

๒.๒ หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์

พระพุทธองค์กำหนดชีวิตพระสงฆ์ให้ต้องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ ไม่ประสงค์ให้ภิกษุหลีกเลี่ยงสังคมออกไปใช้ชีวิตแบบโดดเดี่ยวเหมือนกับดาบส หรือฤषีชีไพร เรื่องราวความเกี่ยวข้องกับระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์นี้พบทั้งในพระธรรมและพระวินัย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า ชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาต้องเกี่ยวเนื่องและผูกพันอยู่กับสังคมโดยพื้นฐานทีเดียว ชีวิตสังคมของพระสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวกับสังคมนั้น อาจแยกได้เป็น ๒ ส่วน หรือ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ด้วยกันเอง

(๒) ความสัมพันธ์ในสังคมส่วนรวม ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์^{๑๑}

คำสอนทั้ง ๒ ส่วนนี้มีความเกี่ยวเนื่องกัน ไม่ได้แยกจากกันอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ แม้จะกล่าวถึงความสัมพันธ์ในสังคมสงฆ์แต่ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมคฤหัสถ์ด้วย จะได้แสดงรายละเอียดความสัมพันธ์ของภิกษุกับสังคมทั้ง ๒ ส่วน โดยลำดับแรกจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ในระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ก่อน โดยจำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ (๑) การปกครองในหมู่สงฆ์ด้วยระบบอุปชฌาย์อาจารย์ และ (๒) วัตรที่กำหนดให้พระสงฆ์ปฏิบัติต่อกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การปกครองดูแลด้วยระบบอุปชฌาย์และอาจารย์

ในตอนที่เราเริ่มประกาศพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ๆ ระบบการปกครองรวมทั้งระเบียบต่างๆ ยังไม่รัดกุม โดยเฉพาะภิกษุที่บวชเข้ามาใหม่ๆ ไม่มีอุปชฌาย์^{๑๒} ไม่มีผู้ให้อโวาทสั่งสอน ก็หนุ่มห่มไม่เรียบร้อย มีอาภักิริยาไม่เหมาะสมเที่ยวไปบิณฑบาต เขากำลังบริโภคอยู่ก็ยื่นบาตรเข้าไปเหนือของบริโภค ของขบเคี้ยว เป็นต้น บ้างก็ของแกง บ้างขอข้าวสุกด้วยตนเองมาฉัน บ้างก็ส่งเสียงดังในโรงอาหาร เป็นที่ตำหนิติเตียนพระผู้มีพระภาคทรงปรารภเหตุนี้ จึงทรงอนุญาตให้มี

^{๑๑} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๓๓.

^{๑๒} อุปชฌายะ “ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่” หมายถึง ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางสงฆ์ เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลผิดและชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษา

อุปัชฌาย์ ให้อุปัชฌาย์ตั้งจิตในสัทธินิหาริก^{๔๓} เหมือนบุตร ให้สัทธินิหาริกตั้งจิตในอุปัชฌาย์เหมือนบิดา ทรงสอนวิธีถืออุปัชฌาย์ซึ่งต้องเปล่งวาจาด้วยกันทั้งสองฝ่าย จากนั้นจึงบัญญัติวัตรให้ปฏิบัติต่อกัน คือ

(๑) อุปัชฌายวัตร คือ ข้อวัตรที่สัทธินิหาริกจะพึงปฏิบัติชอบในอุปัชฌาย์ มีการรับใช้การ ปฏิบัติตนต่อท่าน การช่วยจัดสิ่งต่าง ๆ ให้ท่านประมาณไม่น้อยกว่า ๑๐๐ ข้อ

(๒) สัทธินิหาริกวัตร คือ ข้อวัตรที่อุปัชฌาย์ จะพึงปฏิบัติชอบในสัทธินิหาริก มีการสั่งสอน การสงเคราะห์ ด้วยบาตร จีวร การพยาบาลเมื่อป่วยไข้ เป็นต้น

แนวคิดเรื่องวัตรของอาจารย์กับศิษย์จึงปรากฏอยู่ในสังคมชมพูทวีปมาเป็นเวลายาวนาน แล้ว พัฒนาการของวัตรที่พระสงฆ์ปฏิบัติต่อกัน ปรากฏนับแต่ครั้งพุทธกาล โดยมีพัฒนาการมาตามลำดับ นับตั้งแต่พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้ปรณิบัติพระโพธิสัตว์สัทธินิหาริก ขณะทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาแล้วมีผู้เลื่อมใสศรัทธาเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้นตามลำดับ พระสงฆ์ที่ออกไปประกาศพระศาสนาเหล่านั้นได้นำกุลบุตรผู้มุ่งบรรพชา และอุปสมบทมาจากทิศต่างๆ เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา การที่ภิกษุเข้ามาใหม่ยังไม่รู้ระเบียบ ข้อบังคับ จำเป็นต้องมีผู้คอยแนะนำ คือ มีอุปัชฌาย์ เป็นผู้ฝึกสอนหรือดูแลเป็นผู้นำเข้าหมู่ เป็นผู้รับรอง ถ้าไม่ได้อยู่กับอุปัชฌาย์ ต้องถือภิกษุอื่นให้เป็นอาจารย์ เพื่อไว้พึ่งพิง ฝึกมารยาท ให้ความรู้ต่างๆ แทนอุปัชฌาย์ เป็นการเข้าไปพึ่งพิงอาศัยภิกษุอื่นให้คอยแนะนำตักเตือนตนเอง^{๔๔}

กุลบุตรที่เข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเป็นการได้ชีวิตใหม่ อุปัชฌาย์จึงเปรียบเหมือนบิดาผู้ให้ชีวิตใหม่ในทางธรรม จึงต้องกระทำวัตรต่อกันเหมือนบิดากับบุตร^{๔๕} เมื่อมีความสนิทสนมระหว่างกันและกันฉันบุตรกับบิดาผู้ที่เป็นสัทธินิหาริกหรืออันเตวาสิก จึงเกิดความเลื่อมใสเคารพ รักในอุปัชฌาย์และอาจารย์ เห็นอุปัชฌาย์และอาจารย์เป็นบุคคลสำคัญ หวังให้อุปัชฌาย์และอาจารย์ได้รับความสุข จึงได้กระทำการปรณิบัติรับใช้ในกิจต่างๆ ของอุปัชฌาย์ และอาจารย์ วัตรฝ่ายพระสงฆ์เป็นวัตรที่พึงปฏิบัติต่อกันด้วยความหวังดี แสดงออกถึงความกตัญญู ต่อมาเมื่อมีกุลบุตรออกบวชในพระพุทธศาสนามากขึ้นได้มีพระภิกษุบางกลุ่มไม่ได้ทำหน้าที่กิจวัตรประจำวันต่ออุปัชฌาย์และอาจารย์ของตน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติอุปัชฌายวัตร คือ ธรรมเนียมหรือข้อปฏิบัติที่สัทธินิหาริกพึงกระทำ หน้าที่ต่ออุปัชฌาย์โดยย่อคือ เอาใจใส่ ปรณิบัติรับใช้ คอยศึกษาเล่าเรียนจากท่าน ขวนขวาย ป้องกัน หรือระงับความเสื่อมเสียที่เกิดขึ้นแล้ว หรือป้องกันความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้น เช่น ความคิดจะสึก ความเห็นผิด เป็นต้น รักษาหัวใจของท่านมีความเคารพ จะไปไหนบอกกล่าวไม่เที่ยวตามอำเภอใจและเอาใจใส่พยาบาลเมื่อท่านอาพาธ^{๔๖} และอาจารย์วัตร^{๔๗} คือ กิจอันที่อันเตวาสิกควรประพฤติปฏิบัติต่ออาจารย์ เช่นเดียวกับหลักที่สัทธินิหาริกพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์^{๔๘} เพื่อเป็นกรอบให้

^{๔๓} สัทธินิหาริก “ศิษย์,ผู้อยู่ด้วย” หมายถึง ถ้าอุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์องค์ใด ก็เป็นสัทธินิหาริกพระอุปัชฌาย์องค์นั้น.

^{๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๗๗/๑๐๗.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๐/๘๑.

^{๔๖} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๗๕/๒๔๔-๒๕๐.

^{๔๗} คำว่า “อาจารย์” เป็นครูที่ดูแลความประพฤติ รายละเอียดเสริมใน Yashpal, Dr., A Cultural Study of Early Pali Tipitakas Vol. 2 (Delhi: Kalinga Publications, 1999), pp.226-232

^{๔๘} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๗๕/๒๕๖-๒๖๑.

พระสงฆ์ได้ปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้อง มีความเอื้อเฟื้อกันและกัน มีรายละเอียดที่ควรทราบเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

(๑) การลงโทษสหวิหาริกที่ประพฤติไม่ดี

ในบางกรณีสหวิหาริกไม่ปฏิบัติชอบในอุปัชฌาย์เป็นที่ติเตียน ทรงบัญญัติพระวินัยปรับอาบัติทุกกฏแก่สหวิหาริกผู้ไม่ปฏิบัติชอบในอุปัชฌาย์ สหวิหาริกที่ไม่ปฏิบัติชอบต่ออุปัชฌาย์ทรงอนุญาตให้อุปัชฌาย์ประณาม มีวิธีปฏิบัติ คือ

(๑) ไล่สหวิหาริกด้วยแรงให้ทราบด้วยกายหรือวาจาได้

(๒) สหวิหาริกที่ถูกไล่แล้ว ไม่ขอขมา จึงทรงอนุญาตให้ขอขมา และทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ผู้ไม่ขอขมา

(๓) บางกรณีสหวิหาริกขอขมาแล้ว อุปัชฌาย์ไม่ยอมยกโทษให้ จึงทรงอนุญาตให้อุปัชฌาย์ยกโทษให้

(๔) บางกรณีอุปัชฌาย์ไม่ยกโทษให้ก็มี สหวิหาริกจึงจากไปบ้าง สึกไปบ้าง ไปเข้ารีตเดียรถบ้าง พระพุทธองค์ทรงทราบ จึงทรงบัญญัติพระวินัยปรับอาบัติทุกกฏ แก่อุปัชฌาย์ ที่สหวิหาริกขอขมาแล้วไม่ยอมยกโทษให้

อุปัชฌาย์ ประณาม (ขับไล่) สหวิหาริกที่ปฏิบัติชอบไม่ประณามสหวิหาริกที่ไม่ปฏิบัติชอบ พระองค์ทรงทราบ จึงทรงบัญญัติว่า สหวิหาริกที่ปฏิบัติชอบ ไม่ควรประณาม ผู้ใดประณาม ผู้นั้นต้องอาบัติทุกกฏ สหวิหาริกที่ปฏิบัติไม่ชอบ จะไม่ประณามไม่ได้ ถ้าไม่ประณามต้องอาบัติทุกกฏ

สหวิหาริกที่ควรประณามมีองค์ ๕ คือ ขาดความรัก ขาดความเลื่อมใส ขาดความละอาย ขาดความเคารพ และขาดความเมตตา, สหวิหาริกที่ไม่ควรประณามมีองค์ ๕ คือ ประกอบด้วยความรัก ความเลื่อมใส ความละอาย ความเคารพ ความเมตตาเป็นต้น, สหวิหาริกที่ควรประณามแต่ไม่ประณามก็มีโทษ ถ้าประณามก็ไม่มีโทษ ส่วนสหวิหาริกที่ไม่ควรประณามถ้าประณามก็มีโทษ ถ้าไม่ประณามก็ไม่มีโทษ^{๔๙}

(๒) อนุญาตการบวชเป็นการสงฆ์

การจะเข้ามาเป็นสมาชิกของคณะสงฆ์ได้นั้นจะต้องผ่านการบวช มีพัฒนาการวิธีการบวช ๘ วิธี ทำให้เห็นว่าเมื่ออุปัชฌาย์เข้ามามีบทบาทในการดูแลบริหารหมู่คณะในนามคณะสงฆ์ สิ่งที่เกิดขึ้นคือเท่ากับเป็นการกระจายงานการปกครองคณะสงฆ์ในครั้งพุทธกาลให้มีความกว้างขวาง ดังนั้นต่อไปนี้จะได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับอุปัชฌาย์เพื่อยังไปสู่แนวคิดในเรื่องบทบาทและหน้าที่ระหว่างอาจารย์กับศิษย์ พัฒนาการบวชในพระพุทธศาสนาแต่เดิมพระพุทธเจ้าทรงประทานการบวชด้วยพระองค์เองเรียกว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา จนกระทั่งมีพระสงฆ์สาวก มากขึ้น พระองค์จึงได้อนุญาตการบวชด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อรองรับการขยายตัวของพระพุทธศาสนา ศาสนิกและจำนวนผู้นับถือ ด้วยการอนุญาตให้บวช ๘ วิธี คือ

(๑) เอหิภิกขุอุปสัมปทา^{๕๐} อุปสัมปทโดยพระพุทธองค์ตรัสให้บวช ดังนี้ "จงมาเป็นภิกษุ มาเถิด ธรรมอันเรากล่าวนั้น ดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ และกระทำสิ่งที่ถึงที่สุดแห่งทุกข์เถิด"

^{๔๙} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ. อริยวินัย วิธีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ. (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐๖.

^{๕๐} ขุ.อ. (ไทย) ๓๓/๒๘๕/๒๗๗.

(๒) ติสรณคณูปสัมปทา^{๕๑} อุปสมบทโดยการขอถึงพระรัตนตรัย วิธีนี้ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชให้กุลบุตรได้เอง แต่ปัจจุบันวิธีนี้ ไม่ได้ใช้บวชพระ เพราะทรงให้ใช้วิธีที่ ๓ แทน แต่ยังใช้สำหรับบวชเณร

(๓) ญัตติจตุตถกรรมวาจา^{๕๒} อุปสมบทโดยสงฆ์ ด้วยญัตติที่ ๔ (ได้แก่ ญัตติแรก จะเป็นการประกาศเพื่อขอญัตติ (คือ ความเห็นชอบ) จากสงฆ์ และ ๓ ญัตติหลัง จะเป็นการขอความเห็นชอบจากสงฆ์ หากมีการคัดค้านแม้เพียงครั้งเดียว ก็ถือว่าบวชไม่ได้) วิธีนี้ พระพุทธเจ้าทรงประทานให้ เมื่อทรงเห็นว่า มีคณะสงฆ์จำนวนมากแล้ว วิธีนี้แสดงถึง ความมีประชาธิปไตยอยู่ในพระดำริของพระพุทธเจ้า ภิขุรูปแรก ที่ได้บวชด้วยวิธีนี้ คือ ราธพราหมณ์ และมีอุปัชฌาย์ รูปแรก คือ พระสารีบุตร

(๔) โอวาทปฏิกคหณูปสัมปทา^{๕๓} อุปสมบทโดย การรับโอวาท ๓ ข้อ จากพระ พุทธเจ้า วิธีนี้ทรงบวชให้แก่ พระมหากัสสปะ

(๕) ปัญหาพยากรณูปสัมปทา^{๕๔} อุปสมบทโดย การตอบปัญหาของพระพุทธองค์ ทรงอนุญาตแก่ โสปากสามเณร

(๖) ครุธรรมปฏิกคหณูปสัมปทา^{๕๕} อุปสมบทโดย การรับครุธรรม ๘ ประการ ทรงอนุญาตแก่ พระนางปชาบดีโคตรมี

(๗) ทูเตนะอุปสัมปทา^{๕๖} อุปสมบทด้วย ทูต คือ ตัวแทน ทรงอนุญาตแก่ อัทธกาสีภิขุณี เรื่องมีอยู่ว่า นางอัทธกาสี เดิมเป็นธิดาเศรษฐี แต่ต่อมาฐานะตกต่ำกลายเป็นนางคนิกา ในกรุงราชคฤห์ เพราะผลแห่งวจีทุจริตในอดีต เมื่อนางได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ จึงออกบวชในสำนักภิขุณี ที่กรุงเวสาลี แล้วต่อมาได้เดินทางมาเพื่อขออุปสมบทในสำนักของพระพุทธเจ้า แต่ทราบว่ามีผู้หมายทำร้ายตนในระหว่างทาง จึงส่งเพื่อนภิขุณีไปกราบทูล พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ ภิขุณีที่เป็นทูตนั้น กล่าวคำขอบวชต่อภิขุสงฆ์ แทนอัทธกาสีภิขุณี

(๘) อัญญาจิกาอุปสัมปทา^{๕๗} อุปสมบทด้วย ญัตติจตุตถกรรมจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ภิกษุสงฆ์ และ ภิกษุณีสงฆ์ ทรงอนุญาตแก่ ภิกษุณีทั้งหลาย

วิธีบวชทั้ง ๘ วิธี ทำให้เห็นภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ของศิษย์กับอาจารย์ ที่เป็นไปตามพุทธานุญาต เจื่อนไข่นี้ได้ส่งเสริมให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันระหว่างอาจารย์กับศิษย์ และเป็นปฏิสัมพันธ์ร่วมกันของสมาชิกในการอยู่ร่วมกัน

วิธีบวชสุดท้าย คือ ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทนา พระพุทธองค์มอบความเป็นใหญ่ให้แก่คณะสงฆ์ มีที่มาจากพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อ ราธะ มาขอบวช ไม่มีภิขุรูปใดบวชให้ พระผู้มีพระภาคตรัส

^{๕๑} พ.ช. (ไทย) ๒๕/-/๑, การเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัย ถือเป็นการบรรพชาและอุปสมบทในสมัยต้นพุทธานุญาติ เรียกว่า ติสรณคณูปสัมปทา (การอุปสมบทด้วยไตรสรณคณณ์), วิ.ม.อ.(ไทย) ๓/๓๔/๒๓.

^{๕๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

^{๕๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๘.

^{๕๔} พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๘๐/๔๒๑.

^{๕๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๐๓/๓๑๖-๓๑๗.

^{๕๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๔๕๘-๔๕๙.

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๙/๙๗.

ถามว่า ใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์นี้ได้บ้าง พระสารีบุตร ตอบว่าท่านระลึกได้ว่า พราหมณ์ผู้นี้ เคยถวายอาหารแก่ท่านทัพพีหนึ่ง พระผู้มีพระภาคจึงสรรเสริญพระสารีบุตรที่มีความกตัญญูรู้คุณมาก และมอบให้พระสารีบุตรบวชให้พราหมณ์นั้น โดยทรงแสดงวิธีบวชเป็นการสงฆ์ ที่เรียกว่า ญัตติ จตุตถกัมมอุปสัมปทา^{๕๘} ภายหลังมีเหตุเกิดขึ้น คือผู้บวชประพฤติไม่เรียบร้อย และอ้างว่าไม่ได้ขอบวช พระบวชให้เอง จึงทรงอนุญาตให้บวชเฉพาะแก่ผู้ขอบวชเท่านั้น

(๓) กำหนดให้ผู้บวชอาศัยปัจจัย ๔ เลี้ยงชีพ

พราหมณ์ผู้หนึ่ง เห็นว่าบวชแล้วกินอิ่มนอนหลับ จึงออกบวช ครั้นอาหารที่เขาถวาย ประจำหมวดระ ภัณฑุทั้งหลายจึงชวนออกบิณฑบาต ก็กล่าวว่าเราจะสึกเพราะคิดว่าจะบวชโดยไม่ต้อง บิณฑบาต มีผู้ติเตียนว่าบวชเพราะเห็นแก่ท้องพระผู้มีพระภาค จึงทรงอนุญาตให้บอกนิสสัย ๔ คือ ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง ได้แก่

- (๑) จีวร (เครื่องนุ่งห่ม)
- (๒) บิณฑบาต (อาหาร)
- (๓) เสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย)
- (๔) คิลานปัจจัยเภสัช (ยารักษาโรค)

ปัจจัย ๔ อย่างนี้เป็นของพออาศัยดำรงชีพอยู่ได้ เช่น อาหารที่เกี่ยวบิณฑบาตได้มา, ผ้าที่ เก็บตกมาปะติดปะต่อพอทำนุ่งห่ม, ที่อยู่โคนไม้, ฉันทาตองด้วยน้ำมูลร่อน^{๕๙} แก่ผู้บวชใหม่

(๔) กำหนดให้ถือนิสัยในอุปัชฌาย์และอาจารย์

ภิกษุที่บวชเข้ามาใหม่จะต้องไปขอพึ่งพาอาศัยอุปัชฌาย์อาจารย์ เพื่อหวังเรียนพระธรรม วินัยหรือรับฟังคำสอนจากท่าน โดยกำหนดให้ภิกษุต้องขอนิสัยหลังจากบวชเป็นสามเณรเสร็จแล้ว มี หลักการปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุบอกนิสสัยก่อน ผู้บวชไม่พอใจ จึงทรงห้ามบอกนิสสัยก่อนแต่ให้บอกเมื่อบวช เสร็จแล้ว ในเวลาติด ๆ กัน ทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้บอกนิสสัยก่อน

(๒) ภิกษุที่ร่วมในการบวชเป็นคณะ คือ ๒ รูปบ้าง ๓ รูปบ้าง ๔ รูปบ้างทรงทราบ จึงทรง บัญญัติพระวินัยปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุที่ให้บวชมีคณะต่ำกว่า ๑๐ ; คณะครบ ๑๐ หรือเกิน ๑๐ ให้ บวชได้ (ในภายหลังทรงอนุญาตให้คณะภิกษุ ๕ หรือเกิน ๕ ให้บวชได้ในปัจจุบันประเทศ)

(๓) ภิกษุมีพรรษา ๑ บ้าง ๒ บ้าง ให้สัทธิวิหาริกบวช แม้พระอุปสมบทสังคณัตถุตร มี พรรษาเพียง ๑ ก็ให้สัทธิวิหาริกอุปสมบท จึงทรงบัญญัติพระวินัยปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้มีพรรษาหย่อน กว่า ๑๐ ที่บวชให้สัทธิวิหาริก พรรษาครบ ๑๐ หรือเกิน ๑๐ ให้บวชได้

(๔) ภิกษุมีพรรษาครบ ๑๐ แต่เป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด ให้สัทธิวิหาริกบวชปรากฏว่าเป็นผู้ ด้อยกว่าสัทธิวิหาริก จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ฉลาด สามารถผู้มีพรรษาครบ ๑๐ หรือเกิน ๑๐ บวชให้ สัทธิวิหาริกได้

ในระยะแรกที่พระพุทธเจ้าประกาศศาสนา อุปัชฌาย์เดินทางไปทีอื่นบ้าง สึกไปบ้าง มรณภาพบ้างไปเข้ารีตเสียบ้าง ภิกษุไม่มีใครให้อโวาทสั่งสอน ก็นุ่งห่มไม่เรียบร้อยประกอบด้วย

^{๕๘} การบวชด้วยกรรม มีการเสนอญัตติเป็นที่ ๔ คือ เป็นการเสนอญัตติ ขออนุมัติสงฆ์ ๑ ครั้ง เป็นการ สวดประกาศฟังมติว่าจะคัดค้านหรือไม่อีก ๓ ครั้ง.

^{๕๙} ยาดองด้วยน้ำมูลร่อน คือ ยา(เช่นสมอ, มะขามป้อม ฯลฯ)ที่นำไปดองด้วยน้ำปัสสาวะ.

อากัปกิริยาอันไม่สมควรต่างๆ พระผู้มีพระภาคจึงอนุญาตให้มีอาจารย์ ให้อาจารย์ตั้งจิตในอันเตवासิก (ผู้อยู่ใต้ปกครอง) เหมือนบุตรและให้อันเตवासิกตั้งจิตในอาจารย์เหมือนบิดา แล้วทรงแสดงวิธีถือนิสสัย (การขออาศัยอยู่ใต้ปกครอง) ของอันเตवासิก และคำกล่าวตอบของอาจารย์จากนั้นทรงแสดงวัตรที่อันเตवासิกจะพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ และวัตรที่อาจารย์จะพึงปฏิบัติต่ออันเตवासิก

(๕) การลงโทษศิษย์ด้วยการการประณาม, การขอขมา, การยกโทษ

ในบางกรณีมีอันเตवासิกไม่ปฏิบัติชอบในอาจารย์ จึงอนุญาตให้มีการประณาม (ไล่) การขอขมา การยกโทษให้ ในทำนองเดียวกับเรื่องอุปัชฌาย์ และสัททวิหาริกแล้วทรงแสดงผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ที่ควรประณาม และไม่ควรประณามตลอดจนให้อาจารย์ที่มีพรรษาครบ ๑๐ หรือเกินกว่า ๑๐ ที่เป็นผู้ฉลาดสามารถจึงให้นิสสัย (รับผู้อยู่ใต้ปกครอง) ได้

(๖) นิสัยระงับจากอุปัชฌาย์และอาจารย์

ในบางกรณีมีเหตุจำเป็น เช่น อุปัชฌาย์และอาจารย์เดินทางไปอื่นบ้าง สึกไปบ้าง เป็นต้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงลักษณะ ๕ ประการที่นิสสัย (การอยู่ใต้ปกครอง) ระงับจากอุปัชฌาย์ คือ

- (๑) อุปัชฌาย์ หลีกไปที่อื่น
- (๒) อุปัชฌาย์ลาสิกขา (สึก)
- (๓) อุปัชฌาย์ ถึงมรณภาพ
- (๔) อุปัชฌาย์ เข้ารีตเดียรฉัตร
- (๕) อุปัชฌาย์ มีคำสั่ง (เช่น สั่งประณาม คือ ไล่ไม่ให้อยู่ในปกครอง)

ขณะเดียวกันทรงแสดงลักษณะ ๖ ประการที่นิสสัยระงับจากอาจารย์ คือ ๕ ข้อแรก เหมือนกับของอุปัชฌาย์ ส่วนข้อที่ ๖ เมื่ออันเตवासิกไปเข้าร่วมกับอุปัชฌาย์^{๖๐}

พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงการขาดคุณสมบัติ ๕ อย่าง ของภิกษุที่ทำให้เป็นผู้ไม่ควรให้อุปสมบท ไม่ควรให้นิสสัย ไม่ควรมีสามเณรรับใช้ในลักษณะต่าง ๆ กัน รวม ๘ ประเภท คือ

- (๑) ไม่มีศีล, สมาธิ, ปัญญา, วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะของพระเสขะ
- (๒) ตนเองไม่มีศีลและไม่ชักชวนผู้อื่นใน ศีล, สมาธิ, ปัญญา, วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะของพระเสขะ

สนะของพระเสขะ

- (๓) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา, หิริ, โอตตปปะ, เกียจคร้าน, มีสติพินเพื่อน
- (๔) เป็นผู้วิบัติในอธิศีล, อาจารย์, ญาณ, ได้ยินได้ฟังน้อย, ปัญญาทรม
- (๕) ไม่สามารถทำเองหรือใช้ให้ผู้อื่นพยาบาล, ระงับความกระสัน,บรรเทา ความเบื่อหน่ายของศิษย์, ไม่รู้จักอาบัติ, ไม่รู้จักวิธีออกจากอาบัติ

(๖) ไม่สามารถฝึกศิษย์ในอภิสมจารสิกขา, อาทิพรหมจริยกาสิกขา,แนะนำในอธิธรรม, อภิวินัย, เปลื้องความเห็นผิดของศิษย์ได้

- (๗) ไม่รู้จักอาบัติ, อนุบาติ, อาบัติเบา, อาบัติหนัก, จำปาติโมกข์ไม่ได้ดี

(๘) ไม่รู้จักอาบัติ, อนุบาติ, อาบัติเบา, อาบัติหนัก, มีพรรษาไม่ถึง ๑๐ และหมวดประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่าง รวม ๘ หมวด ซึ่งมีนัยตรงข้ามกับหมวดขาดคุณสมบัติที่กล่าวแล้ว

^{๖๐} ไปเข้าร่วมกับอุปัชฌาย์ คือ เมื่อสัททวิหาริกได้พบเห็นอุปัชฌาย์เที่ยวบิณฑบาต ได้ยินเสียงอุปัชฌาย์แสดงธรรม จำเสียงอุปัชฌาย์ได้นิสสัยระงับจากอาจารย์.

(๗) ห้ามบวชให้คนเป็นโรค ๕ ชนิด

คนที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุ นั้นควรมีสุภาพดี ไม่ป่วยเป็นโรคที่จะเป็นอุปสรรคในการใช้ชีวิต โรคต้องห้าม ได้แก่ โรคเรื้อน โรคฝีโรคกลาก โรคมอญ (โรคหลอดลมโป่งพอง) โรคลมบ้าหมู เรื่องเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล มนุษย์ทั้งหลายที่เป็นโรคเหล่านี้ ก็พากันไปหาหมอชวก เพื่อให้ช่วยรักษาให้ หมอชวกไม่รับ รักษาอ้างว่ามีภาระต้องรักษาพระราช บุคคลในราชสำนัก และภิกษุสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประมุข คนเหล่านั้นเห็นไม่มีทางอื่นจึงขอบวช ภิกษุทั้งหลายก็บวชให้ เป็นภาระแก่ ภิกษุทั้งหลายที่จะต้องพยาบาล แม้หมอชวกเองก็ต้องทำงานหนักจนเสียราคากิจ ชายคนหนึ่งออกบวช ให้หมอชวกรักษา พอหายแล้วก็สึกไปหมอชวกเห็นเข้าจำได้ ถาพราบบความก็ติเตียน พระผู้มีพระภาค จึงทรงบัญญัติวินัยห้ามบวชแก่คนเป็นโรค ๕ ชนิด ผู้ใดบวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ

(๘) บุคคลที่ห้ามบวชเนื่องจากเป็นคนมีพันธะกับทางการ

ผู้ที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุ นั้นต้องเป็นคนที่มีประวัติดีพอสมควร คนที่มีประวัติไม่ดีหรือคนที่รับราชการ ไม่อนุญาตให้บวชได้ คนที่ห้ามบวชและเหตุผลที่ห้ามไว้ มีดังต่อไปนี้

(๑) ห้ามบวชให้ข้าราชการที่ไม่ได้รับอนุญาต : มีที่มาจากเกิดความไม่สงบชายแดน พระเจ้าพิมพิสาร ตรัสสั่งมหาอำมาตย์ที่เป็นนายทัพให้ไปปราบ มีหลายคนหนีไปบวช ภิกษุทั้งหลายก็บวชให้ พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงขอให้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติวินัย มิให้พระบวชคนที่รับราชการ เพราะอาจมีพระราชทานที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเบียดเบียนภิกษุเหล่านั้นพระผู้มีพระภาคจึงตรัสห้ามบวชให้ข้าราชการ ทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุที่บวชให้^{๖๑}

(๒) ห้ามบวชให้โจรที่มีชื่อหมายจับ : มีที่มาจากโจรธนูคฤบาลบวชอยู่ในสำนักภิกษุทั้งหลาย คนเห็นก็ตกใจกลัวบ้าง สะดุ้งบ้าง วิ่งหนีบ้าง มีผู้ติเตียน พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามบวชให้โจรมีชื่อเสียงมีหมายจับ ทรงปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุผู้บวชให้

(๓) ห้ามบวชโจรที่ทำลายเครื่องพันธนาการ : มีที่มาจากพระเจ้าพิมพิสาร ทรงประกาศมิให้ใครทำอะไรบุคคลที่เข้ามาบวชในพระพุทธ ศาสนา โจรผู้หนึ่ง ทำโจรกรรมถูกพันธนาการด้วยเครื่องจองจำแต่ทำลายเครื่องจองจำได้ จึงหนีไปบวช คนทั้งหลายพากันติเตียนภิกษุผู้บวชให้พระผู้มีพระภาคจึงบัญญัติพระวินัย ห้ามบวชให้โจร ที่ทำลายเครื่องพันธนาการหนีมา ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ

(๔) ห้ามบวชบุคคลที่ไม่สมควรอื่นอีก : เกิดเหตุการณ์ภิกษุบวชให้บุคคลผู้ไม่สมควร^{๖๒} มีผู้ติเตียน พระผู้มีพระภาค จึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามบวชให้บุคคลผู้ไม่สมควรอื่นอีก คือ (๑) โจรที่ถูกหมายประกาศให้ฆ่า (๒) บุคคลที่ถูกอาญาเขี่ยด้วยหวาย ให้เป็นเครื่องหมายโทษ (๓) บุคคลที่ถูกทรมานด้วยเหล็กแดง ลงอาญาสักเป็นเครื่องหมายโทษ และ (๔) บุคคลที่เป็นหนี้ บุคคลที่เป็นทาส^{๖๓}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนากำหนดให้กุลบุตรที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุแล้วจะต้องมีคณคอยปกครองดูแล เรียกว่า อุปัชฌาย์และอาจารย์ บุคคลทั้งสองนี้มีหน้าที่รับผิดชอบปกครองดูแลผู้ที่เข้ามาบวชตั้งแต่ยังเป็นคฤหัสถ์ คือ ต้องคัดเลือกคนที่มีคุณสมบัติพร้อม ไม่ใช่บุคคลต้อง

^{๖๑} ในสมัยนี้ ผู้เป็นข้าราชการจะต้องมีใบอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษร จากผู้ที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้อนุญาตแทนพระองค์ พระอุปัชฌาย์และสงฆ์จึงบวชให้

^{๖๒} ในที่นี้หมายถึงเอาทั้งหนี้ที่บุคคลนั้น ๆ ยืมมาและหนี้ที่บิดามารดาและปู่ของบุคคลนั้นยืมไว้ก่อนแล้วจะให้บุคคลเช่นนี้บรรพชาไม่ไหว แต่ถ้ามีญาติและคนมีสัมพันธภาพภาระหนี้แทน จะให้บรรพชาควรอยู่.

^{๖๓} พระมหาบุญเลิศ ฐานทิโนและคณะ. อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ. หน้า ๒๐๘-๒๑๓.

ห้าม มีสติปัญญา มีสุขภาพแข็งแรง มีอวัยวะครบ ไม่ป่วยเป็นโรคต้องห้าม เมื่อบวชเป็นภิกษุอุปัชฌาย์ อาจารย์จะต้องให้การศึกษาอบรมแก่ศิษย์จนกว่าจะมีความรู้มีปัญญารักษาตน หากมีศิษย์รูปใดไม่เชื่อฟังก็ให้ลงโทษตามสมควรแก่ความผิด อาจประณาม ขี้ไล่หรือว่ากล่าวตักเตือน จึงกล่าวได้ว่า การที่พระพุทธเจ้ากำหนดให้ภิกษุใหม่ถืออุปัชฌาย์อาจารย์นั้นก็เพื่อเป็นหลักประกันว่ากุลบุตรที่เข้ามาบวชแล้วจะต้องมีคนคอยปกครองดูแลและให้การศึกษาอบรมจนกว่าจะดูแลตัวเองได้

๒.๒.๒ วัตรปฏิบัติเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในสังฆมณฑล

ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกัน พระสงฆ์จะต้องอยู่ร่วมกันเป็นวัด พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่างๆ ซึ่งเรียกว่า สังฆกรรม มีการอุปสมบท การระงับอธิกรณ์ เป็นต้น ตลอดถึงข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เป็นการเคารพกันตามอาวุโส เป็นต้น สิ่งที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในสังฆมณฑลนั้นเรียกว่า “วัตร”

ในระยะแรกของการประกาศพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ไม่ได้กำหนดให้มีคนดูแลและให้การศึกษาแก่ภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ ทำให้เกิดความไม่เรียบร้อยดังงามในหมู่สงฆ์มากมาย จึงทรงหาทางแก้ไขอย่างต่อเนื่อง จากการศึกษาพบว่า นอกจากจะทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามแล้ว พบว่ายังทรงบัญญัติเป็นข้อปฏิบัติปลีกย่อยไว้อีกมากมาย วัตรที่กล่าวถึงนี้บ้างอย่างหากภิกษุไม่ทำตามทรงปรับอาบัติ (เช่น เสด็จวัตร) วัตรบางอย่างทรงบัญญัติให้ภิกษุปฏิบัติตามสถานะของตนเพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อเพื่อนสหธรรมิก^{๖๔} ให้ผู้น้อยได้ปรนนิบัติดูแลผู้ใหญ่ตามสมควรแก่ฐานะ ให้ผู้ใหญ่ได้สงเคราะห์ตอบแทนผู้น้อยด้วยการให้การศึกษาอบรม (เช่น อุปัชฌาย์วัตร สัทธิวiharikวัตร อาจารย์วัตร อันเตวาสิกวัตร) วัตรบางอย่างทรงบัญญัติเพื่อให้ภิกษุผู้ต้องการดำเนินชีวิตแบบเคร่งครัดขัดเกลາได้เลือกปฏิบัติ จะปฏิบัติตลอดเวลาหรือปฏิบัติในบางช่วงเวลาก็ได้ (เช่น ชุตตงควัตร)

วัตรที่กล่าวถึงนี้สามารถสรุปความเป็นมาได้ดังต่อไปนี้

(๑) วัตรที่เกี่ยวกับทำเนียบในการฉันอาหาร การแสดงธรรม การขับถ่าย (เสด็จวัตร) เกิดจากมีภิกษุประพฤติไม่สำรวมในการเป็นอยู่และการดำเนินชีวิต ซึ่งความประพฤตินั้นบางครั้งเกิดจากความประพฤติไม่สำรวมเป็นการส่วนตัว แต่บางกรณีเป็นเพราะภิกษุรูปนั้นๆ เคยปฏิบัติอย่างนั้นมาก่อนตั้งแต่ตอนเป็นนักรบชนนอกศาสนา ครั้นมาบวชเป็นภิกษุก็ยังถือปฏิบัติตามเดิมด้วยความเคยชิน พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าไม่เหมาะสมจึงแสดงวัตรให้ปฏิบัติใหม่อย่างเหมาะสม

(๒) วัตรที่เกี่ยวกับการอาศัยอยู่ในวัด การเดินทาง การอนุโมทนา การฉันอาหารในโรงฉัน เกิดจากมีภิกษุประพฤติเสียหายในการใช้ชีวิตในโอกาสต่างๆ บางกรณีเกิดจากความคึกคะนอง บางกรณีเกิดจากการเห็นแก่ตัว ทำให้ก่อความเดือดร้อนรำคาญแก่คนอื่น

(๓) วัตรที่เกี่ยวกับทำเนียบการใช้เสนาสนะ เรือนไฟ วัจจกฏี เกิดจากมีภิกษุใช้เสนาสนะนั้นๆ อย่างไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดความเสียหายแก่สมบัติของสงฆ์ที่และก่อความรำคาญแก่ภิกษุอื่น หากเป็นของที่มีคนถวาย ถ้าภิกษุใช้อย่างไม่ระมัดระวังก็จะเป็นการทำลายศรัทธาของทายกด้วย ฝ่ายภิกษุอื่นที่ร่วมใช้สอยสิ่งของก็จะได้รับความเดือดร้อนรำคาญไปด้วย

(๔) วัตรที่เกี่ยวกับการการปฏิบัติต่อภิกษุด้วยกันระดับต่างๆ เกิดจากมีภิกษุไม่ให้ความเคารพพระเถระ ในการเป็นอยู่ก็ไม่มีคนอำนวยความสะดวก ในคราวอาพาธก็ไม่มีคนคอยรักษา

^{๖๔} สหธรรมิก คือ ผู้ประพฤติธรรมในพระพุทธศาสนาร่วมกันมี ๕ พวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร และสามเณรี. ขุ.ม.อ. (ไทย) ๖๖/๕/๒/๔๓๔.

พยาบาล ไม่มีการกำหนดคนให้ดูแลภิกษุสามเณรบวชใหม่ ทำให้มีความกระด้างกระเดื่องต่อกัน ผู้บวชใหม่ก็ไม่มีคนคอยให้การอบรมสั่งสอน ทำให้ขาดโอกาสที่จะศึกษาพระธรรมวินัย

(๕) วัตรปฏิบัติเกี่ยวกับการปฏิบัติขณะถูกลงโทษ เกิดจากการมีภิกษุผู้ถูกสงฆ์ลงโทษ ประพฤติตนไม่เหมาะสม แล้วพระพุทธร่องค์เห็นสมควรให้ภิกษุนั้นๆ ประพฤติตนอย่างขัดเกลายิ่ง ขึ้น ทำให้การลงโทษนั้นได้ผลดียิ่งขึ้น

(๖) วัตรที่เกี่ยวกับการประพฤติดเพื่อขัดเกลากิเลส เป็นอยู่ด้วยความมักน้อยสันโดษ (อูตงค์) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีแนวทางให้ภิกษุผู้มีความเพียรให้ฝึกหัดตนเองตามหลักไตรสิกขามากยิ่งขึ้น

พระธรรมวินัยหากกล่าวโดยสรุปแล้วสามารถจัดเป็น ๒ ลักษณะที่สำคัญ คือ อาทิพรหม-จริยการศึกษา (หลักการศึกษเกี่ยวกับบัญญัติเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ สำหรับป้องกันความประพฤติดเสียหยา: พระปาติโมกข์) และอภิสมาจาริกศึกษา (หลักการศึกษเกี่ยวกับข้อวัตรปฏิบัติ หลักการศึกษอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมที่จะชักนำความประพฤติด ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีขึ้นมีคุณยิ่งขึ้นไป : วัตร) วัตรจัดว่าเป็นข้อปฏิบัติฝ่ายที่เป็นธรรมเนียมของสังคม และถือว่าเป็นส่วนเสริมการปฏิบัติส่วนที่เป็นพระปาติโมกข์ให้งดงามยิ่งขึ้น

วัตรที่พระพุทธเจ้าบัญญัติให้พระสงฆ์ปฏิบัติต่อกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์ในหมู่สงฆ์ ทำให้พักอาศัยในวัดเดียวกันได้อย่างมีระเบียบเรียบร้อย จำแนกได้ดังต่อไปนี้

๒.๒.๒.๑ วัตรปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการปกครองคณะสงฆ์

วัตรที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเพื่อส่งเสริมการปกครองคณะสงฆ์เป็นวัตรระหว่างบุคคล ๔ คน จัดเป็น ๒ คู่ คือ อุปัชฌาย์กับสัทธิวิหาริก และอาจารย์กับอันเตวาลิก มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) อุปัชฌาย์วัตรกับสัทธิวิหาริกวัตร

อุปัชฌาย์วัตรกับสัทธิวิหาริกวัตรมีความเป็นมาตั้งแต่สมัยปฐมโพธิกาล เหตุการณ์เกิดต่อเนื่องจากคราวที่พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะบวชในสำนักของพระพุทธองค์ สมัยนั้นภิกษุยังมีจำนวนน้อย ส่วนมากก็เป็นพระอรียบุคคล ยังไม่มีคนประพฤติดเสียหยาจนเป็นเหตุให้พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบท วัตรปฏิบัติต่างก็ยังไม่ มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

ในระยะแรกที่มีการอนุญาตให้กุลบุตรเข้ามาบวชนั้น พระพุทธองค์ไม่ได้กำหนดให้ภิกษุใหม่ต้องถืออุปัชฌาย์ เมื่อบวชแล้วจึงไม่มีคนคอยให้การศึกษอบรมมารยาทต่างๆ ไม่มีคนคอยตักเตือนพรั้งสอน จึงงุ่มง่ามไม่เรียบร้อย มีมารยาทไม่สมควร เมื่อคนกำลังบริโภคก็ยืนบาตรสำหรับเทียวบิณฑบาต เข้าไปบนของบริโภคบ้าง บนของเคี้ยวบ้าง บนของลิ้มบ้าง บนน้ำดื่มบ้าง ออกปากขอแกงบ้าง ข้าวสุกบ้าง ด้วยตนเองมาฉัน ส่งเสียงดังในโรงฉันบ้าง คนทั้งหลายพากันตำหนิว่า ภิกษุพวกนี้ส่งเสียงดังในโรงฉัน เหมือนพวกพราหมณ์ในสถานที่เลี้ยงพราหมณ์

ภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นกล่าวตำหนิแล้วนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์สอบถามจนทราบความเป็นจริง ทรงตำหนิว่าการกระทำนั้นไม่สมควร ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริง กลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสให้ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวก ก็จะกลายเป็นอื่นไป

ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่าง ๆ แล้ว ได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยาก ความคลุกคลี ความเกียจคร้าน ตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่าย สันโดษ

ความกำจัดกิเลส อาการที่น่าเลื่อมใส การไม่สะสม การปรารภความเพียร โดยประการต่างๆ ทรงแสดงธรรมีกถาให้เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปัชฌาย์ อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในสัททิวาฬริกฉันบุตร สัททิวาฬริกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดา เมื่อเป็นเช่นนี้ อุปัชฌาย์และ สัททิวาฬริกจักมีความเคารพ ยำเกรงประพฤติกถมเกลียวกัน จักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้”^{๖๕}

พระพุทธองค์ทรงกำหนดวิธีถืออุปัชฌาย์เพื่อเป็นแนวทางแก่สัททิวาฬริกว่า สัททิวาฬริกพึงหม่อตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้า นั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าเถิด ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าเถิด ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอุปัชฌาย์ของข้าพเจ้าเถิด”^{๖๖}

หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตการถืออุปัชฌาย์แล้วได้ทรงแสดงวัตรที่อุปัชฌาย์กับสัททิวาฬริกต้องถือปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสม

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การถืออุปัชฌาย์เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญ แม้ในเบื้องต้นจะเน้นไปที่การฝึกมารยาทหรือความเรียบร้อยในการเป็นอยู่ แต่จากพุทธดำรัสอนุญาตการถืออุปัชฌาย์ จะเห็นว่าทรงมีพระประสงค์จะให้สัททิวาฬริกกับอุปัชฌาย์มีความยำเกรง ความกลมเกลียว ความเจริญงอกงามไพบุลย์ในพระธรรมวินัยด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงกล่าวได้ว่าการถืออุปัชฌาย์มีส่วนสำคัญในการสร้างความสงบเรียบร้อย ความสมานสามัคคีและความปรองดองในหมู่สงฆ์

(๒) อาจริยวัตรกับอันเตวาสิกวัตร

วัตรที่พระพุทธองค์บัญญัติเป็นอันดับต่อมาคือ อาจริยวัตรและอันเตวาสิกวัตร เหตุการณ์ครั้งนั้นอยู่ในช่วงปฐมโพธิกาล มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

สมัยนั้น มาณพคนหนึ่งเข้าไปหาภิกษุขอบรรพชา ภิกษุทั้งหลายได้บอกนิสสัยแก่เขาก่อนบวช พอได้ยินนิสัยเขารู้สึกไม่ยินดีจึงไม่ยอมบวชและได้แนะนำให้สงฆ์บอกนิสสัยหลังจากบวชเสร็จแล้ว ซึ่งต่อมาพระพุทธองค์ก็อนุญาตตามนั้น ต่อมาพระองค์ทรงห้ามสงฆ์น้อยกว่า ๑๐ รูปให้การอุปสมบทห้ามภิกษุบวชพรรษาเดียวทำการบวชให้กุลบุตรอื่น และแม้แต่มีพรรษาเกิน ๑๐ แล้ว หากยังเป็นคนไม่ฉลาดก็ไม่อนุญาตให้ทำการอุปสมบทแก่คนอื่น”^{๖๗}

ในกาลต่อมาอุปัชฌาย์เหล่านั้น บางคนหลีกหนีไปอยู่ที่อื่นบ้าง สึกไปบ้าง มรณภาพบ้างไปเข้าริตเดียรถย์บ้าง ภิกษุเหล่านั้นจึงไม่มีอาจารย์ ไม่มีคนคอยตักเตือนพรั่สอนจึงพากันปฏิบัติตนไม่เรียบร้อย คนทั้งหลายพากันตำหนิ พระพุทธองค์จึงให้ภิกษุเหล่านั้นถือนิสัยกับภิกษุอื่นที่มีพรรษา ๑๐ ให้ปฏิบัติต่อกันเหมือนบิดากับบุตร โดยแสดงวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้

อันเตวาสิกนั้นพึงหม่อตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้า นั่งกระโหย่งประนมมือกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจักอาศัยท่านอยู่ ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าเถิด ข้าพเจ้าจักอาศัยท่านอยู่ ท่านผู้เจริญ ท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักอาศัยท่านอยู่”

^{๖๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๖๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๒.

^{๖๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๔-๗๖/๑๐๒-๑๐๕.

อาจารย์ให้อันเตวาสึกรู้ด้วยกาย ให้รู้ด้วยวาจา หรือให้รู้ด้วยกายและวาจาว่า “ดีละ” ว่า “เบาใจละ”ว่า “ชอบแก่อุบายละ”ว่า “สมควรละ”หรือว่า “จงประพฤติปฏิบัติให้สม่ำเสมอใส”อาจารย์ชื่อว่าเป็นผู้ที่อันเตวาสึกถือแล้ว^{๖๘}

พระพุทธองค์ทรงตั้งคณะสงฆ์เพื่อเป็นชุมชนของผู้ฝึกตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตั้งวัดขึ้นก็เพื่อให้มีสภาพแวดล้อม บรรยากาศ ระบบความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการที่แต่ละบุคคลจะได้พัฒนาตนขึ้นมาด้วยหลักไตรสิกขา^{๖๙} ไม่นานญาติให้ภิกษุใหม่ปลีกตัวไปอยู่ผู้เดียวโดยไม่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นอุปการะอุปถัมภ์อาจารย์จะเป็นผู้ปกครองดูแลภิกษุผู้บวชใหม่ให้ได้รับการศึกษาจนกว่าจะมีปัญญารักษาตน^{๗๐}

กล่าวได้ว่า วัดที่เป็นข้อปฏิบัติในหมู่สงฆ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์นี้เป็นวัดอันดับแรกที่พระองค์บัญญัติ และถือเป็นวัดที่มีความสำคัญที่สุดต่อการปฏิบัติพัฒนาตนในพระพุทธศาสนา ตลอดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและแม่แต่ในภายหลังพุทธปรินิพพาน ระบบความสัมพันธ์ระหว่างอาจารย์กับศิษย์นี้ก็ยังคงถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เพราะว่า หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาอันได้แก่ ไตรสิกขา (ศีลสิกขา จิตสิกขาและปัญญาสิกขา) ก็อาศัยระบบอาจารย์กับศิษย์นี้เป็นกระบวนการขับเคลื่อน และยังคงถือปฏิบัติอยู่ในปัจจุบัน

๒.๒.๒.๒ วัดส่งเสริมการพักอาศัยในสังฆาราม

สำหรับพระสงฆ์ที่อยู่ร่วมกันในสังฆารามพระพุทธเจ้ากำหนดให้ทำวัตรต่อกันเพื่อให้เห็นความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ ดังต่อไปนี้

(๑) อาวาสกวัตร

โดยทั่วไปแล้ว ในวัดขนาดใหญ่จะมีภิกษุอยู่ประจำ เรียกว่า ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เณวาสิกกะ (ภิกษุผู้อยู่ประจำถิ่น หรือภิกษุที่อยู่ประจำในวัด) ภิกษุเหล่านี้อาจแยกเป็น ระดับเจ้าอาวาส กับพระลูกวัด ทั้งสองรูปจัดเป็นภิกษุที่อยู่ประจำถิ่นมีหน้าที่ตามที่ปรากฏในอาวาสกวัตร ดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุเจ้าถิ่นเห็นภิกษุอาคันตุกะผู้แก่กว่าแล้วพึงปูอาสนะ
- (๒) พึงตักน้ำล้างเท้า ตั่งรองเท้า กระทบเช็ดเท้า
- (๓) พึงลูกรับบาตร จีวร
- (๔) พึงถามด้วยน้ำฉัน พึงถามด้วยน้ำใช้ ถ้าอุตสาหะ พึงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้า พึงใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนใช้ ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง พึงซักผ้าเช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง
- (๕) พึงอภิวาทภิกษุอาคันตุกะผู้แก่กว่า พึงจัดเสนาสนะถวายเป็นเสนาสนะนั้นสมควรแก่ท่าน พึงบอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่
- (๖) พึงบอกโคจรคาม อโคจรคาม สกฐที่เป็นเสกขสมมติ
- (๗) พึงบอกที่ถ่ายอุจจาระ พึงบอกที่ถ่ายปัสสาวะ

^{๖๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๗-๗๘/๑๐๖-๑๐๗.

^{๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ต้องฟื้นฟูวัดในชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๗๐} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๔๑-๔๒.

- (๘) พึงบอกน้ำฉัน น้ำใช้ ไม่เท่า
 (๙) พึงบอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า เวลานี้ควรเข้า (มาวัด) เวลานี้ควรออก (จากวัด)
 (๑๐) ถ้าภิกษุอาคันตุกะอ่อนพรรษากว่า พึงนั่งบอกว่า ท่านจงวางบาตรที่นั่น จงวางจีวรที่นั่น จงนั่งอาสนะนี้
 (๑๑) พึงบอกน้ำฉัน น้ำใช้ ผ้าเช็ดรองเท้า
 (๑๒) พึงแนะนำภิกษุอาคันตุกะให้อภิวัต
 (๑๓) พึงบอกเสนาสนะว่า เสนาสนะนั้นสมควรแก่ท่าน พึงบอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่ หรือไม่มีภิกษุอยู่
 (๑๔) พึงบอกโคจรคาม อโคจรคาม สกุนต์ที่เป็นเสกขสมมติ
 (๑๕) พึงบอกที่ถ่ายอุจจาระ ที่ถ่ายปัสสาวะ
 (๑๖) พึงบอกน้ำฉัน น้ำใช้ ไม่เท่า
 (๑๗) พึงบอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า เวลานี้ควรเข้า (มาวัด) เวลานี้ควรออก (จากวัด)^{๗๑}

(๒) อาคันตุกวัตร

อาคันตุกะ แปลว่า ภิกษุผู้จรมา, ภิกษุผู้สัญจรผ่านมา, หรือภิกษุต่างถิ่น มีข้อวัตรที่ควรปฏิบัติตามที่ปรากฏในอาคันตุกวัตร ดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุอาคันตุกะเมื่อเดินทางมาถึงวัดพึงถอดรองเท้าเคาะ แล้วถือไปต๋าๆ ลดร่ม เปิดศีรษะ ลดจีวรบนศีรษะลงไว้ที่ป่า ไม่ต้องรีบร้อน พึงเข้าไปสู่อารามตามปกติ
 (๒) เมื่อเข้าไปสู่อารามพึงสังเกตว่า ภิกษุเจ้าถิ่นประชุมกันที่ไหน ภิกษุเจ้าถิ่นประชุมกันที่ใด คือ ที่โรงฉัน มณฑป หรือโคนไม้ พึงไปที่นั่น วางบาตรไว้ที่แห่งหนึ่ง วางจีวรไว้ที่แห่งหนึ่ง
 (๓) พึงถืออาสนะที่สมควรนั่ง
 (๔) พึงถามถึงน้ำฉันและน้ำใช้ ถ้าต้องการก็ให้ตักเอาตามสมควร แล้วใช้น้ำนั้นอย่างประหยัดให้คุ้มค่า ไม่ว่าจะใช้ล้างมือ ล้างเท้า
 (๕) พึงถามถึงผ้าเช็ดรองเท้าแล้วจึงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้าพึงใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลัง พึงซักผ้าเช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง
 (๖) ถ้าภิกษุเจ้าถิ่นแก่พรรษากว่า พึงอภิวัต ถ้าอ่อนพรรษากว่า พึงให้เธออภิวัต
 (๗) พึงถามถึงเสนาสนะว่า เสนาสนะไหนสมควรถึงแก่ผม พึงถามถึงเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่ หรือที่ไม่มีภิกษุอยู่
 (๘) พึงถามถึงโคจรคาม พึงถามถึงอโคจรคาม และสกุนต์ทั้งหลายที่ได้รับสมมติว่าเป็นเสกขะ^{๗๒}
 (๙) พึงถามถึงที่ถ่ายอุจจาระ ที่ถ่ายปัสสาวะ
 (๑๐) พึงถามถึงน้ำฉัน น้ำใช้ ไม่เท่า
 (๑๑) พึงถามถึงกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า ควรเข้าเวลาเท่าไร ควรออกเวลาเท่าไร

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๘-๓๕๙/๒๒๕-๒๒๗.

^{๗๒} สกุนต์เสกขสมมติ คือ ตระกูลที่มีศรัทธาในการให้ทานวัตถุมากจนหมดทุนทรัพย์ได้ เพื่อไม่ให้ตระกูลเช่นนี้เดือดร้อนจากการถวายสิ่งของแก่ภิกษุสงฆ์ หรือเพื่อไม่ให้ภิกษุสามเณรบกพร่องตระกูลเช่นนั้น สงฆ์จึงประกาศสมมติ (แต่งตั้ง) ตระกูลเช่นนั้น ให้เป็นเสกขสมมติ. วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๕๖๒/๔๔๔.

(๑๒) ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่ พึงเคาะประตูรออยู่สักครู่หนึ่งแล้วถอดลิ่มปลักบาน ประตู ยืนอยู่ข้างนอกแลดูให้ทั่ว ถ้าวิหารรก หรือเตียงซ้อนอยู่บนเตียงหรือตั้ง ซ้อนอยู่บนตั่ง เสนาสนะมีละอองจับอยู่เบื่องบน ถ้าอุตสาหะอยู่พึงชำระเสีย เมื่อจะชำระวิหาร พึงทำตามเสนาสนวัตร มีชนเครื่องลาดพื้นออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งก่อน เป็นต้น^{๗๓}

(๓) คมิกวัตร

หลังจากมาเยี่ยมเยียนและเข้าพักในเสนาสนะแล้ว ก่อนจะออกเดินทางไปในที่อื่น ภิกษุที่มาพักอาศัยจะต้องดูแลที่พักให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย จากนั้นค่อยมอบคืนที่พักให้แก่บุคคลผู้มีหน้าที่ดูแล โดยมีหลักปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุผู้เตรียมจะไปพึงเก็บเครื่องมือ เครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่าง มอบหมายเสนาสนะคืนให้แก่บุคคลที่สามารถจะดูแลเสนาสนะต่อไปได้ คือ ถ้าภิกษุไม่มี พึงมอบหมายสามเณร ถ้าสามเณรไม่มีพึงมอบหมายคนวัด ถ้าคนวัดไม่มี พึงมอบหมายอุบาสก

(๒) ถ้าไม่มีภิกษุ สามเณร คนวัดหรืออุบาสก พึงยกเตียงขึ้น วางไว้บนศิลา ๔ แผ่น แล้วพึงยกเตียงซ้อนเตียง ยกตั้งซ้อนตั่ง แล้วกองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องมือ เครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่าง แล้วจึงหลีกไป

(๓) ถ้าวิหารฝนรั่ว ถ้าอุตสาหะอยู่พึงมุง หรือพึงทำความชวนขวายว่า จะมุงวิหารได้อย่างไร ถ้าได้ตามความชวนขวายอย่างนี้ นั่นเป็นความดี

(๔) ถ้าไม่ได้ที่ใดฝนไม่รั่ว พึงยกเตียงขึ้นวางบนศิลา ๔ แผ่น ในที่นั้น แล้วพึงยกเตียงซ้อนเตียงยกตั้งซ้อนตั่ง แล้วกองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบน เก็บเครื่องมือเครื่องดิน ปิดประตูหน้าต่างแล้วจึงหลีกไป

(๕) ถ้าวิหารฝนรั่วทุกแห่ง ถ้าอุตสาหะอยู่พึงชนเครื่องเสนาสนะเข้าบ้านหรือพึงทำความชวนขวายว่า จะชนเครื่องเสนาสนะเข้าบ้านอย่างไร ถ้าได้ตามความชวนขวายอย่างนี้ นั่นเป็นความดี

(๖) ถ้าไม่ได้ พึงยกเตียงขึ้นวางบนก้อนศิลา ๔ แผ่นในที่แจ้ง แล้วพึงยกเตียงซ้อนเตียง ยกตั้งซ้อนตั่ง กองเครื่องเสนาสนะไว้ข้างบนเก็บเครื่องมือ เครื่องดิน แล้วคลุมด้วยหญ้าหรือใบไม้ แล้วจึงหลีกไปด้วยคิดว่า อย่างไรเสียส่วนของเตียงตั่งคงเหลืออยู่บ้าง^{๗๔}

๒.๒.๒.๓ วัตรที่เกี่ยวข้องกับการเที่ยวบิณฑบาต ฉันทอาหารและกล่าวอนุโมทนา

พระพุทธเจ้ากำหนดให้ภิกษุต้องอาศัยอาหารจากการสัจจกรบิณฑบาตตามบ้านเรือน อนุญาตให้พระสงฆ์สะสมอาหารแล้วนำมาหุงต้มฉันเองเหมือนกับชาวบ้าน จึงกำหนดวิธีปฏิบัติขณะสัจจกรไปรับอาหารตามบ้านเรือน เมื่อกลับมาถึงวัดแล้วหากจะมานั่งฉันอาหารที่โรงฉันก็กำหนดวัตรไว้ หรือหากไม่กลับมาฉันที่วัด แต่ต้องการจะฉันที่บ้านทายกทายิกา ก็อนุญาตให้พระสงฆ์กล่าวอนุโมทนาในที่ฉัน (บ้านโยมที่ถวายอาหาร) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) วัตรปฏิบัติของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต (บิณฑจาริกวัตร)

ในตอนเข้าไปรับบิณฑบาตตามบ้านเรือนของชาวบ้าน พระพุทธองค์บัญญัติวัตรให้ปฏิบัติ เรียกว่า วัตรของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยนำมาซึ่งความเลื่อมใส ดังต่อไปนี้

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖-๓๕๗/๒๒๒-๒๒๕.

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๐-๓๖๑/๒๒๗-๒๒๘.

(๑) ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คิดว่าจักเข้าบ้านในบัดนี้ เมื่อปกปิดมณฑลสาม ฟังนุ่งให้เป็นปริมณฑล คาคประคดเอน ห่มผ้า ซ้อน ๒ ชั้น กลัดลูกคุม กรอกล้างบาตรแล้ว ถือเข้าบ้านโดยเรียบร้อยไม่ต้องรีบร้อนฟังปฏิบัติตามเสขียมีการปกปิดกายด้วยดี เป็นต้น

(๒) เมื่อเข้าเขตบ้านฟังกำหนดว่า จักเข้าทางนี้ จักออกทางนี้ อย่ารีบร้อนเข้าไป อย่ารีบร้อนออกเร็วนัก อย่ายืนไกลนัก อย่ายืนใกล้นัก อย่ายืนนานนักอย่ากลับเร็วนัก ฟังยืนกำหนดว่า เขาประสงคจะถวายภิกษา หรือไม่ประสงคจะถวาย ถ้าเขาพักการงาน ลูกจากที่นั่งจับทัพพี หรือจับภาชนะ หรือตั้งไว้ฟังยืนด้วยคิดว่า เขาประสงคจะถวาย

(๓) เมื่อเขาถวายภิกษา ฟังแหวกผ้าซ้อนด้วยมือซ้าย ฟังน้อมบาตรเข้าไปด้วยมือขวา แล้วฟังใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับภิกษา และไม่ฟังมองดูหน้าผู้ถวายภิกษา ฟังกำหนดว่าเขาประสงคจะถวายแกงหรือไม่ประสงคจะถวายถ้าเขาจับทัพพี จับภาชนะ หรือตั้งไว้ ฟังยืนอยู่ด้วยคิดว่า เขาประสงคจะถวาย

(๔) เมื่อเขาถวายภิกษาแล้ว ฟังคลุมบาตรด้วยผ้าซ้อน แล้วกลับโดยเรียบร้อยไม่ต้องรีบร้อน ปฏิบัติตามเสขียทุกประการ

(๕) ภิกษุใดกลับบิณฑบาตจากบ้านก่อน ภิกษุนั้นฟังปูอาสนะไว้ ฟังจัดตั้งน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้า กระเบื้องเช็ดเท้า ฟังล้างภาชนะรองของฉันตั้งไว้ ฟังตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้

(๖) ภิกษุใดกลับบิณฑบาตจากบ้านทีหลัง ถ้าอาหารที่ฉันแล้วยังเหลืออยู่ถ้าจำนงก็ฟังฉัน ถ้าไม่จำนงก็ฟังเททิ้งในที่ปราศจากของเขี้ยวสด หรือฟังเทลงในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ ภิกษุนั้นฟังรื้อขนอาสนะ เก็บน้ำล้างเท้า ตั้งรองเท้ากระเบื้องเช็ดเท้า ฟังล้างภาชนะรองของฉัน เก็บไว้ ฟังเก็บน้ำฉันน้ำใช้ฟังกวาดโรงฉัน

(๗) ภิกษุใดเห็นหมอน้ำฉัน หมอน้ำใช้ หรือหมอน้ำชำระล้างเปล่า ภิกษุนั้นฟังจัดหาไปตั้งไว้ ถ้าเป็นการสุตวิสัย ฟังกวักมือเรียกเพื่อนมา ให้ช่วยกันจัดตั้งไว้ แต่ไม่ฟังเปล่งวาจาเพราะชื่อนั้นเป็นเหตุ^{๗๕}

(๒) วัตรในโรงฉันภัตตาหาร (ภัตตคควัตร)

ในกรณีที่นำภัตตาหารกลับมาฉันที่วัด กำหนดที่ฉันไว้เรียกว่า โรงฉัน เรียกว่า ภัตตศาลา บ้าง อุปัฏฐานศาลาบ้าง วัตรในโรงฉันภัตตาหารนี้บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ ไม่ทำความลำบากให้แก่ภิกษุอื่น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ถ้าภัตตเทสก์บอกภัตกาล ภิกษุเมื่อปกปิดมณฑล ๓ ฟังนุ่งให้เป็นปริมณฑลคาคประคดเอน ห่มผ้าซ้อน ๒ ชั้น กลัดลูกคุม กรอกน้ำเพื่อล้างบาตรแล้วถือน้ำเข้าบ้านโดยเรียบร้อย ไม่ต้องรีบร้อน ไม่ฟังเดินแข่งไปข้างหน้าพระเถระทั้งหลาย

(๒) ฟังสำรวจด้วยดีตามเสขียวัตร (หมวดสารูปมีการปกปิดกายด้วยดีไปในละแวกบ้าน เป็นต้น)

(๓) เมื่อเขาถวายน้ำฟังใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับน้ำ ฟังกรอกล้างบาตรถือน้ำ ๆ ให้ดีอย่าให้ครูดสี ถ้ากระโถนมีฟังก้อย ๆ เทน้ำลงในกระโถนด้วยคิดว่า กระโถนอย่าเลอะเทอะด้วยน้ำ

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๕-๓๖๖/๒๓๓-๒๓๔.

ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ถ้ากระโดนไม่มีฟุ้งค่อย ๆ เทน้ำลงที่พื้นดินด้วยคิดว่า ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น

(๔) เมื่อเขากวายน้ำสูกฟุ้งใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับข้าวสูก ฟุ้งเว้นเนื้อที่ไว้สำหรับแกง ถ้ามีเนยใส น้ำมันหรือแกงอ่อมพระเถระควรบอกว่า จงจัดถวายภิกษุทั้งหลายเท่า ๆ กันทุกรูป ฟุ้งรับบิณฑบาตโดยเคารพ และฟุ้งปฏิบัติตามเสขียวัตรในการฉัน

(๕) พระเถระไม่พึงรับน้ำก่อนจนกว่าภิกษุทั้งหมดฉันเสร็จ เมื่อเขากวายน้ำฟุ้งใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับน้ำฟุ้งค่อย ๆ ล้างบาตร ถือต่ำ ๆ ให้ดี อย่าให้ครูดสี ถ้ากระโดนมีฟุ้งค่อย ๆ เทน้ำลงในกระโดนด้วยคิดว่า กระโดนอย่าเลอะเทอะด้วยน้ำ ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ถ้ากระโดนไม่มีฟุ้งค่อย ๆ เทน้ำลงบนพื้นดินด้วยคิดว่า ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ไม่พึงเทน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวในละแวกบ้าน

(๖) เมื่อกลับภิกษุใหม่พึงกลับก่อนพระเถระพึงกลับทีหลังปฏิบัติตามเสขียวัตรทั้งปวง^{๗๖}

(๓) ภัตตาณูโมทนาวัตร

ในกรณีที่พระสงฆ์รับอาหารบิณฑบาตรจากทายกทายิกาแล้ว หากต้องการจะฉันอาหารที่บ้านเรือนโยม ไม่ต้องการจะกลับมาฉันที่วัดก็ให้ได้ ในระยะแรกฉันอาหารแล้วก็กลับ ต่อมา มีชาวบ้านดำหนิเรียกร้องให้พระสงฆ์ที่ฉันกล่าวอนุโมทนาบ้าง พระพุทธองค์จึงอนุญาตให้พระสงฆ์กล่าวอนุโมทนาในที่ฉันได้ มีหลักการปฏิบัติดังต่อไปนี้

(๑) หลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ให้พระสงฆ์ผู้เป็นเถระกล่าวอนุโมทนา

(๒) ให้เหลือพระเถระานุเถระประมาณ ๔-๕ รูปรออยู่เป็นเพื่อนในที่ฉัน เมื่อพระเถระกล่าวอนุโมทนาเสร็จค่อยเดินทางกลับวัดพร้อมกัน

(๓) ภิกษุที่ได้รับมอบหมายให้อยู่รอเป็นเพื่อนพระเถระ (ผู้จะกล่าวอนุโมทนา) หากมีความจำเป็น เช่น ปวดอุจจาระ ก็อนุญาตให้กลับมาก่อนได้ แต่ต้องบอกภิกษุที่นั่งอยู่ด้วยกันทราบ^{๗๗}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อพระสังฆเถระนั่งบนอาสนะเตรียมตัวจะกล่าวอนุโมทนา ภิกษุ ๔ รูปพึงนั่งตามลำดับข้างท้าย เมื่อพระอนุเถระนั่งแล้ว พระมหาเถระพึงนั่ง และภิกษุ ๓ รูปพึงนั่งข้างท้าย เมื่อภิกษุรูปที่ ๕ นั่งแล้ว ภิกษุ ๔ รูปพึงนั่งข้างบน เมื่อภิกษุหนุ่มข้างท้าย อันพระสังฆเถระแม้เชิญแล้ว ภิกษุ ๔ รูป พึงนั่งตั้งแต่พระสังฆเถระลงมา

ในบางกรณีถ้าพระเถระผู้จะกล่าวอนุโมทนาไม่ต้องการให้อยู่เป็นเพื่อน กับกลับวัดได้ ในบางกรณีชาวบ้านต้องการให้ภิกษุที่ตนพอใจเป็นผู้กล่าวอนุโมทนา ก็ทำได้ (ไม่จำเป็นต้องให้พระเถระกล่าวอนุโมทนาเสมอไป) แต่ต้องกราบเรียนพระเถระให้ทราบเรื่องก่อน แต่ถ้าพระเถระนิมนต์ให้ภิกษุบางรูปกล่าวอนุโมทนาแทนตน ภิกษุทั้งหลายต้องรอคอยในที่ฉันแล้วค่อยกลับวัดพร้อมกัน

๒.๒.๒.๔ วัตรส่งเสริมการใช้สอยเสนาสนะร่วมกับภิกษุอื่น

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานิยมพักอาศัยในเสนาสนะที่สร้างเป็นการเฉพาะ ไม่นิยมไปพักอาศัยในที่พักของชาวบ้าน เวลาพักอาศัยในเสนาสนะมีหลักปฏิบัติอย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

^{๗๖} ติรยลอะเยียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๓-๓๖๔/๒๓๐-๒๓๒.

^{๗๗} ติรยลอะเยียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๒/๒๒๘-๒๒๙.

(๑) วัตรในเสนาสนะ (เสนาสนะวัตร)

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะวัตรนี้บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ การทำกิจวัตรนี้ ภิกษุในอาวาสต้องช่วยกันทำ กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุอยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นรก ถ้าอุตสาหะอยู่ ฟังชำระ เมื่อจะชำระวิหาร ฟังชนสิ่งของเครื่องใช้ออกไปวางไว้ข้างนอก เช่น บาตร จีวร ขนผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พูก หมอน สำหรับเตียง และตั้งฟังกยักต่างๆ ขนออกไปให้ดี อย่าให้ครูดสี กระทบกระแทกบานและกรอบประตู แล้วตั้งไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง ส่วนเตียงรองเท้าเตียง กระโถน พนักอิงฟังกยักออกไปวางไว้ข้างนอก ส่วนเครื่องลาดพื้นฟังกกำหนดที่ปูไว้เดิม แล้วขนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง

(๒) ถ้าในวิหารมีหยากไย่ ฟังกวาดแต่เพดานลงมาก่อน ฟังกเช็ดกรอบหน้าต่าง ประตูและมุมห้อง ถ้าผาทาน้ำมันขึ้นราฟังกเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าพื้นทาสีดำขึ้นรา ฟังกเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าพื้นไม้ได้ทำ ฟังกเอาน้ำพรมแล้วกวาดด้วยคิดว่าอย่าให้ฝุ่นกลบวิหาร ฟังกวาดหยากไย่ไปทิ้งเสีย ณ ที่ควรแห่งหนึ่ง

(๓) ไม่ฟังกเคาะเสนาสนะในที่ใกล้ภิกษุ ใกล้วิหาร ใกล้น้ำฉัน ใกล้น้ำใช้ บนที่สูงเหนือลม หรือในที่ไต่ลม (เพราะจะทำฝุ่นให้ฟุ้งไปทั่วบริเวณ)

(๔) เครื่องลาดพื้นฟังกผึ่งแดดในที่ควรแห่งหนึ่ง ชำระ เคาะ ปิด แล้วขนกลับไปปูไว้ตามเดิม

(๕) เชียงรองเท้า เตียง ตั่ง ฟังกผึ่งแดดไว้ในที่ควรแห่งหนึ่ง เช็ดแล้วขนกลับตั้งไว้ตามเดิม

(๖) พูก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ฟังกตากไว้ในที่ควรแห่งหนึ่ง เคาะ ปิดให้สะอาดแล้วขนกลับตั้งไว้ตามเดิม

(๗) กระโถน พนักอิง ฟังกตากไว้ในที่ควรแห่งหนึ่ง เช็ดแล้วขนไปตั้งไว้ตามเดิม

(๘) ฟังกเก็บบาตร จีวร เมื่อเก็บบาตร ฟังกเอามือข้างหนึ่งจับบาตร เอามือข้างหนึ่งลูบคลำใต้เตียงหรือใต้ตั่งแล้วเก็บบาตร แต่อย่าเก็บบาตรบนพื้นที่ปราศจากเครื่องรอง เมื่อจะเก็บจีวร ฟังกเอามือข้างหนึ่งถือจีวร เอามือข้างหนึ่งลูบรวาจีวร หรือสายระเดียงฟังกทำชายจีวรไว้ข้างนอก ขนดจีวรไว้ข้างใน เก็บจีวรถ้ามีลมเจือด้วยผงคลีพัดมาทางทิศตะวันออก

(๙) ฟังกปิดหน้าต่างหากมีลมพัดฝุ่นเข้ามาในห้อง และเปิดหรือปิดหน้าต่างเพื่อให้เกิดอากาศอบอุ่นให้สอดคล้องกับฤดูกาล

(๑๐) ถ้าบริเวณ ชุมน้ำ โรงฉัน โรงไฟ วัจจุฎฐิกรก ฟังกปิดกวาดเสีย

(๑๑) ถ้าน้ำฉัน น้ำใช้ น้ำในหม้อชำระไม่มี ฟังกตักน้ำมาไว้

(๑๒) ถ้าอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า ยังไม่ถามขอโอกาสก่อน ภิกษุผู้แก่กว่าไม่ฟังกให้อุเทศ ไม่ฟังกให้บริจุฉา ไม่ฟังกทำการสาธยายไม่ฟังกแสดงธรรม ไม่ฟังกตามประทีป ไม่ฟังกดับประทีป ไม่ฟังกเปิดหน้าต่างไม่ฟังกปิดหน้าต่าง

(๑๓) ถ้าเดินจงกรมในที่จงกรมเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่า ฟังกเดินคล้อยตามภิกษุผู้แก่กว่า และไม่ฟังกกระทบกระทั้งภิกษุผู้แก่กว่า ด้วยชายผ้าสังฆาฏิ^{๗๘}

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๙-๓๗๐/๒๓๗-๒๓๙.

(๒) วัตรในเรือนไฟ (ขันตมวรรต)

เสนาสนะอีกอย่างหนึ่งที่กำหนดหลักปฏิบัติตอนเข้าไปใช้สอยคือ เรือนไฟ บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ ไม่ทำความลำบากให้แก่ภิกษุอื่น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุใดไปสู่เรือนไฟก่อน ถ้ามีเถ้ามากพึงเทเถ้าทิ้งเสีย ถ้าเรือนไฟรกพึงกวาดเสีย ถ้าชานภายนอกรกพึงกวาดเสีย ถ้าบริเวณซุ้มประตูศาลาเรือนไฟรกพึงกวาดเสีย พึงบดจุณไว้พึงแช่ดินเหนียว พึงตักน้ำไว้ในรางน้ำ

(๒) เมื่อจะเข้าไปสู่เรือนไฟพึงเอาดินเหนียวทาหน้าปิดทั้งข้างหน้าข้างหลังแล้วจึงเข้าไปสู่เรือนไฟ ไม่พึงนั่งเบียดเสียดพระเถระ ไม่พึงกีดกันอาสนะภิกษุใหม่ ถ้าอุตสาหะอยู่พึงทำบริกรรมแก่พระเถระในเรือนไฟ

(๓) เมื่อออกจากเรือนไฟพึงถือตั้งสำหรับเรือนไฟแล้วปิดทั้งข้างหน้าข้างหลังออกจากเรือนไฟถ้าอุตสาหะอยู่พึงทำบริกรรมแก่พระเถระแม้น้ำ ไม่พึงอาบน้ำข้างหน้าพระเถระ แม้เหนือน้ำก็ไม่พึงอาบ อาบแล้วเมื่อจะขึ้นพึงให้ทางแก่พระเถระผู้จะลง

(๔) ภิกษุใดออกจากเรือนไฟภายหลัง ถ้าเรือนไฟเปรอะเปื้อนพึงล้างให้สะอาด พึงล้างรางแช่ดิน เก็บตั้งสำหรับเรือนไฟ ดับไฟ ปิดประตูแล้วจึงออกไป^{๗๙}

(๓) วัตรในห้องสุขา (วัจจกฐีวัตร)

ในการขบถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ มีสถานที่เฉพาะเรียกว่า วัจจกฐี ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวัจจกฐีเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ ไม่ทำความลำบากให้แก่ภิกษุอื่น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุขบถ่ายอุจจาระแล้ว เมื่อน้ำมีอยู่จะไม่ชำระไม่ได้ รูปใดไม่ชำระต้องอาบัติทุกกฏ

(๒) ภิกษุไม่พึงขบถ่ายอุจจาระในวัจจกฐีตามลำดับผู้แก่กว่า รูปใดถ่ายต้องอาบัติทุกกฏภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับของผู้มาถึงก่อน

(๓) ภิกษุใดไปวัจจกฐี ภิกษุนั้นยืนอยู่ข้างนอกพึงกระแอมขึ้น แม้ภิกษุผู้นั่งอยู่ข้างในก็พึงกระแอมรับ พึงพาดจีวรไว้บนราวจีวรหรือบนสายระเตียงแล้วเข้าวัจจกฐีทำให้เรียบร้อย ไม่ต้องรีบร้อน ไม่พึงเข้าไปเร็วนัก ไม่พึงเวกผ้าเข้าไปยืนบนเชิงถ่ายอุจจาระแล้วจึงค่อยเวกผ้า

(๔) ไม่พึงถอนหายใจใหญ่พลางถ่ายอุจจาระ ไม่พึงเคี้ยวไม้ชำระฟันพลางถ่ายอุจจาระ ไม่พึงถ่ายอุจจาระนอกรางอุจจาระ ไม่พึงถ่ายปัสสาวะนอกรางปัสสาวะ ไม่พึงบ้วนเศษลงในรางปัสสาวะ ไม่พึงชำระด้วยไม้หยาบ ไม่พึงทิ้งไม้ชำระลงในช่องถ่ายอุจจาระยืนบนเชิงถ่ายแล้วพึงปิดผ้า ไม่พึงออกมาเร็วนัก ไม่พึงเวกผ้าออกมายืนบนเชิงชำระแล้วพึงเวกผ้า ไม่พึงชำระให้มีเสียงดัง ไม่พึงเหลือน้ำไว้ในกระบอกชำระ ยืนบนเชิงชำระแล้วพึงปิดผ้า ถ้าวัจจกฐีอันภิกษุถ่ายไว้เลอะเทอะต้องล้างเสีย ถ้าตะกร้าใส่ไม้ชำระเต็มพึงเทไม้ชำระ ถ้าวัจจกฐีรกพึงกวาดวัจจกฐี ถ้าชานภายนอกบริเวณซุ้มประตูรกพึงกวาดเสีย ถ้าน้ำในหม้อชำระไม่มีพึงตักน้ำมาไว้ในหม้อชำระ^{๘๐}

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๗๑-๓๗๒/๒๓๙-๒๔๑.

^{๘๐} วิ.จู.(ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๑-๒๔๓.

๒.๒.๒.๕ วัตรส่งเสริมการอยู่สัดในป่า

ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงวัตรของภิกษุผู้อยู่ในป่าช้าไว้ เนื้อหามีลักษณะคล้ายกัน ในเรื่องท่านกล่าวถึงหญิงเฝ้าสุสานคนหนึ่งช่วยให้พระเถระได้พิจารณาอุสภกรรมฐานในป่าช้า คำว่าหญิงเฝ้าสาสนตรงกับภาษาบาลีว่า “สุสานโคปิกา” แปลว่า “สตรีผู้เฝ้าสุสาน, หญิงเฝ้าป่าช้า หรือหญิงสัปเหร่อ”^{๔๑} ตำแหน่งนี้มีปรากฏในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาคนเดียว คือ นางกาลิ ขาวเมืองสาวัตถี นางอาศัยอยู่ในป่าช้าพร้อมกับบุตรธิดา ทำหน้าที่เฝ้าสุสานคอยเผาศพที่ญาตินำมาทิ้งที่ป่าช้า เมื่อมีคนตาย พวกญาติจะนำศพมาให้นางเผาโดยให้ค่าจ้างแก่นางเป็นรายบุคคล สถานภาพของหญิงเฝ้าสุสานจึงเป็นหญิงที่ทำงานเผาศพเพื่อแลกกับค่าแรง สถานภาพของนางพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ตำแหน่งของหญิงเฝ้าสุสานเข้าใจว่าคงไม่แพร่หลายนัก เนื่องจากพบเพียงคนเดียว ในเมืองอื่นๆ ก็ไม่กล่าวถึง เนื่องจากเมื่อมีคนตาย ส่วนหนึ่งพวกญาติจะเผากันเอง หรือบางคนก็นำไปทิ้งในป่าช้าทิ้งศพดิบ ปล่อยให้เปื่อยเป็นอาหารของของสุนัขจึงจอกเป็นต้น บางครั้งศพนั้นก็เน่าเปื่อยในป่าโดยขาดคนจัดการ แต่บางครั้งก็อาจมีคนที่มีจิตอาสาช่วยกันเผาหรือฝังตามแต่กรณี

(๒) หญิงเฝ้าสุสานจะต้องมีการประสานกับทั้งผู้ใหญ่ในบ้านและพระเถระในวิหาร เพื่อว่าหากมีพระภิกษุมาริเณรอุสภกรรมฐานในป่าช้า นางจะได้รับทราบและสามารถแจ้งกับผู้ใหญ่ บ้าน และพระมหาเถระในวิหารได้ เป็นการป้องกันหากมีคนสงสัยว่าพระภิกษุที่มาปฏิบัติธรรมในป่าช้าเป็นโจรลักขโมยสิ่งของของชาวบ้าน

(๓) หญิงเฝ้าสุสานมีส่วนช่วยส่งเสริมให้พระที่ไปเจริญอุสภกรรมฐานพิจารณาศพที่คนนำไปเผาได้อย่างสะดวกและชัดเจน โดยที่พระภิกษุไม่ต้องไปจัดการเอง การทำหน้าที่ของนางจึงได้รับการยกย่องอีกทางหนึ่งด้วย

อาชีพเฝ้าสุสานหรืออาชีพสัปเหร่อเป็นอาชีพที่แปลกที่สุดของบรรดาสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทอาชีพนี้ไม่เป็นที่นิยมนัก จากการศึกษาพบว่า เมื่อมีคนตาย ญาติหรือคนที่พบเห็นจะจัดการกับศพด้วย ๒ วิธีการ คือ

(๑) นำศพไปทิ้งที่ป่าช้าทิ้งศพดิบ(ป่าช้าผิดิบ) สถานที่นั้นนิยมเรียกว่า อามกสุสาน

(๒) นำศพไปเผาบนเชิงตะกอน สถานที่นั้นนิยมเรียกว่า สุสาน

สังคมจะให้เกียรติคนเฝ้าสุสาน เนื่องจากเห็นว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ด้วยความเสียสละ การที่คนเฝ้าสุสานช่วยเผาศพญาติที่เสียชีวิต ทำให้ไม่ต้องจัดการศพเอง คนเฝ้าสุสานจึงได้รับการนับถือจากคนในสังคมพอสมควร อย่างไรก็ตาม คนที่ทำหน้าที่นี้ส่วนมากจะเป็นผู้ชายและบางครั้งไม่ได้ทำเป็นอาชีพ หากแต่เป็นเพียงกลุ่มคนที่มีจิตอาสาเท่านั้น แต่ถ้าเป็นศพของพระภิกษุ ส่วนมากภิกษุผู้เป็นลูกศิษย์หรือเพื่อนสหธรรมิกจะเป็นผู้จัดการเอง นางกาลินางอาศัยอยู่ที่สุสานพร้อมกับบุตรและธิดา ทำหน้าที่เผาศพที่ญาตินำมาที่สุสาน โดยรับค่าจ้างจากญาติของผู้เสียชีวิต

นอกจากหน้าที่เผาศพแล้ว หญิงเฝ้าสุสานยังมีบทบาทสำคัญต่อการเจริญอุสภกรรมฐานของพระภิกษุ จนมีการกำหนดวัตรสำหรับภิกษุผู้จะไปเจริญกรรมฐานในป่าช้าอย่างชัดเจน นางกาลิให้กราบเรียนวัตรนั้นแก่พระมหากาล สรุปความได้ว่า

(๑) ธรรมดาผู้อยู่ในป่าช้าทั้งหลายควรแจ้งความที่ตนอยู่ในป่าช้าแก่ผู้เฝ้าป่าช้า พระมหา

^{๔๑} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๖.

เถระในวิหารและนายบ้าน เพื่อจะได้เป็นพยานรับรู้ เนื่องจากพวกโจรที่ปล้นเจ้าทรัพย์แล้วมักจะหนีมาทางป่าช้า ถ้าเกิดพวกเจ้าของตามมาทัน พวกโจรอาจทิ้งห่อถั่วไว้ในป่าช้าแล้วหลบหนีไปเมื่อเป็นเช่นนั้น พวกมนุษย์ก็อาจกล่าวหาว่าภิกษุนั้นเป็นโจร แต่แก่งัดทำตัวเป็นพระกรรมฐาน ถ้าบอกพระมหาเถระในวิหารและนายบ้านก่อน คนทั้งสองจะได้เป็นพยานยืนยันได้

(๒) ธรรมดาพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า ผู้อยู่ในป่าช้า จำต้องเว้นวัตถุทั้งหลายมี ปลา เนื้อ แป้ง งา และน้ำอ้อยเป็นต้นเสีย

(๓) ไม่ควรจำวัดกลางวัน

(๔) ไม่ควรเป็นผู้เกียจคร้าน ควรปรารภความเพียร

(๕) ควรเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่ใช่เจ้าเล่ห์ เป็นผู้มื่อธยาศัยงาม

(๖) เวลาเย็นเมื่อชนหลับหมดแล้ว พึงมาจากวิหาร

(๗) เวลาจวนรุ่ง เมื่อหมู่ชนทุกคนยังไม่ตื่นนอน พึงกลับไปวิหาร^{๘๒}

นางกาลิปวารณาตัวว่า ถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าอยู่ในที่นี้ด้วยอาการอย่างนี้ จักอาจยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้ถ้าหมู่ชนนำศพมาทั้งนางจะยกขึ้นสู่เรือนยอดที่ซึ่งด้วยผ้ากัมพล ทำสักการะด้วยวัตถุมีของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นแล้ว จักทำการปลงศพถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักยังไม่อาจยังกิจแห่งบรรพชิตให้ถึงที่สุดได้ นางจะยกขึ้นสู่เชิงตะกอนแล้วติดไฟเผา เอาขอเกี่ยวลากศพออกมาวางไว้ภายนอก ทอนด้วยขวาน ฉือนให้เป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่แล้วใส่ในไฟ แสดงแก่พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าแล้วจึงค่อยเผา^{๘๓} ถ้าทำได้อย่างนี้ การพิจารณาอุสภกรรมฐานก็จะสะดวก

จากที่กล่าวมาจะเห็น การทำหน้าที่ของหญิงเฝ้าสุสานนี้ส่วนมากเป็นงานที่ต้องเสียสละ เนื่องจากมีรายได้ไม่แน่นอน เป็นงานที่ต้องทำด้วยความอดทนและเสียสละ แต่หน้าที่นี้กลับเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการปฏิบัติสมณกรรมฐานของภิกษุทั้งหลาย เห็นได้จากมีการกำหนดวัตรสำหรับผู้จะไปเจริญอุสภกรรมฐานอย่างเป็นขั้นตอน

๒.๒.๒.๖ วัตรที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตและมารยาททางสังคม

ดังได้กล่าวแล้วว่า สังฆะ เป็นชุมชนที่พระพุทธเจ้าตั้งขึ้นเพื่อให้มีบรรยากาศที่เอื้อต่อการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา สมาชิกของสังฆะจึงมีทั้งผู้เข้ามาใหม่ (นวกะ) และผู้ที่เข้ามาบวชนานแล้ว (เถระ) มีทั้งผู้ที่มีความสามารถ ละอายต่อการทำผิด (ลัทธิ) และมีทั้งผู้ที่ไม่สามารถ ไม่ละอายต่อการทำความผิด (อลัทธิ) บางท่านเคยนับถือหรือเคยบวชในลัทธิอื่นศาสนามาก่อน วิถีชีวิตและมารยาทในสังฆะจึงแตกต่างกัน ภิกษุรูปที่ไม่สามารถจึงปฏิบัติตนไม่เหมาะสมก่อความเสียหายแก่คณะสงฆ์ จึงมีการบัญญัติวัตรที่เป็นขนบทำเนียม เป็นจารีตและมารยาทของสังฆะขึ้น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของคณะสงฆ์โดยรวม อีกทั้งเป็นการรักษาศรัทธาของคนที่ไม่เลื่อมใส และเป็นการสร้างศรัทธาแก่คนที่ยังไม่เลื่อมใสอีกทางหนึ่งด้วย จึงกล่าวได้ว่า เสดียวัตร ภัตตคควัตร อารยัญญวัตร เป็นวัตรที่พระพุทธองค์บัญญัติในช่วงที่พระพุทธ ศาสนาเจริญแพร่หลายในสังฆะแล้ว

๒.๒.๒.๗ วัตรเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและติดต่อกับสังคม

ในการดำรงชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์กำหนดให้พระสงฆ์มีชีวิตเนื่องด้วยคนอื่น ไม่อนุญาตให้ภิกษุหลีกเลี่ยงหนีจากสังคมแล้วไปใช้ชีวิตคนเดียวในป่า เห็นได้จากทรงบัญญัติให้ภิกษุต้องฟัง

^{๘๒} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๖-๙๘.

^{๘๓} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๘-๙๙.

พระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือน ภัตตาหารก็ต้องอาศัยชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้หุงต้มหรือปรุงฉันเอง วิธีชีวิตของภิกษุจึงต้องอาศัยชาวบ้านเป็นอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้พระสงฆ์จึงต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้านอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง เมื่อพระสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากชาวบ้านแล้วก็มีหน้าที่สอนธรรมเป็นการตอบแทน ตามหลักที่ว่า ชาวบ้านให้อาามิสทาน พระสงฆ์ให้ธรรมทานเป็นการตอบแทน เพื่อให้การติดต่อกับสังคมเป็นไปอย่างเรียบร้อยจึงมีการบัญญัติข้อปฏิบัติในการติดต่อสัมพันธ์กับสังคม จึงมีการบัญญัติเสขียวัตร (โดยเฉพาะธัมมเทศนาปฏิสังยุต) อนุโมทนาวัตร และปณทจาริกวัตรเพื่อเป็นแนวปฏิบัติในสังคม^{๘๔}

๒.๒.๒.๘ วัตรที่ส่งเสริมความสันโดษให้ดำเนินชีวิตอย่างขัดเกลากิเลส

ในพระพุทธศาสนามีทำเนียบปฏิบัติว่า หากภิกษุรูปใดต้องการดำเนินชีวิตอย่างขัดเกลากิเลส เป็นอยู่ด้วยความมกน้อยสันโดษ จะสมาทานวัตรพิเศษก็ได้ วัตรนั้นเรียกว่า ธุดงค์วัตร วัตรประเภทนี้ไม่ได้บังคับให้ภิกษุทุกรูปต้องปฏิบัติ ให้เป็นเรื่องของความสมัครใจ จะปฏิบัติตลอดชีวิตหรือปฏิบัติบางช่วงเวลาก็ได้^{๘๕}

๒.๒.๒.๙ วัตรที่กำหนดให้ภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงโทษปฏิบัติ

วัตรอีกลักษณะหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ วัตรที่กำหนดให้ภิกษุผู้กระทำความผิดได้ปฏิบัติก่อนที่ภิกษุนั้นจะกลับคืนสู่สังคมสงฆ์ ถือเป็นมาตรการลงโทษแก่ภิกษุผู้ไม่สำรวม ก่อนที่จะได้รับการอภัยให้กลับคืนสู่ฐานะเดิม สงฆ์จึงกำหนดให้ภิกษุนั้นบำเพ็ญวัตรพิเศษ เช่น การประพรวดินฐานวิธี เรียกว่า ปาวิวาสิกวัตร มานัตตจาริกวัตร และหมายรวมทั้งวัตรที่กำหนดให้ภิกษุผู้ถูกลงนิคคกรรมปฏิบัติด้วย ภิกษุผู้กระทำวัตรลักษณะนี้อาจถูกจำกัดสิทธิบางประการ แต่ถ้าพ้นจากการลงโทษแล้วก็จะได้สิทธิบางประการนั้นกลับคืนมา

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า ในการอาศัยอยู่ร่วมกันของคณะสงฆ์นั้น พระพุทธองค์บัญญัติวัตรประเภทต่างๆ ไว้ให้ปฏิบัติต่อกันเพื่อให้พระสงฆ์อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ไม่มีความวุ่นวาย จำแนกเป็น ๙ หมวดใหญ่ ๆ คือ (๑) วัตรที่ส่งเสริมการปกครองระหว่างอาจารย์กับศิษย์ (อุปัชฌายวัตรกับสัทธีวหาริกวัตร, อาจารย์วัตรกับอันเตวาสิกวัตร) มีทั้งวัตรที่ปฏิบัติในตอน (๒) วัตรที่ส่งเสริมการอาศัยอยู่ร่วมกันในสังฆาราม (๓) วัตรที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติในตอนสังฆจรบิณฑบาต โรงฉันและการกล่าวอนุโมทนา (๔) วัตรเกี่ยวกับการใช้สอยเสนาสนะของสงฆ์ร่วมกับภิกษุอื่น (๕) วัตรสำหรับพระสงฆ์ที่ต้องการไปอาศัยในป่าเพื่อต้องการความเงียบสงัดวิเวก (๖) วัตรเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและมรรยาทในสังคม (๗) วัตรเกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสังคมภายนอก (๘) วัตรที่ส่งเสริมความมกน้อยสันโดษ และ (๙) วัตรที่ปฏิบัติแก่ภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงโทษ การที่พระพุทธศาสนามีวัตรประเภทต่างๆ นี้ทำให้มีหลักสำหรับปฏิบัติด้านต่าง ๆ อย่างครบถ้วน ป้องกันปัญหาความไม่เรียบร้อย ความวุ่นวาย

^{๘๔} พระพุทธองค์ไม่ประสงค์ให้พระสาวกปลีกไปอยู่ตามลำพังโดยไม่เกี่ยวข้องกับสังคม จึงตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมาก็เพื่อให้สมาชิกมีโอกาสพัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา เมื่อตัวเองได้รับการพัฒนาแล้วจะได้ช่วยผู้อื่นด้วย ดังนั้น ในเบื้องต้นภิกษุจะต้องฝึกหัดพัฒนาตนให้ดีกว่าก่อนหน้านั้นค่อยออกไปทำประโยชน์แก่สังคม การเป็นอยู่จึงต้องพึ่งพาอาศัยกันเพื่อให้ได้ทำอุปการะต่อกัน. ดูรายละเอียดใน พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ตอบ ดร.มาร์ติน : พุทธวินัยถึงภิกษุณี, หน้า ๑๙๑.

หรือความประพาสเสียหายที่อาจทำความเดือดร้อนแก่ภิกษุที่อาศัยอยู่ด้วยกัน ที่สำคัญวัตรเหล่านี้ทำให้ประชาชนเกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระสงฆ์มากยิ่งขึ้น

๒.๓ หลักการปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

หลักพระธรรมวินัยที่แสดงความสัมพันธ์ของสงฆ์กับสังคมประการที่ ๒ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังคมคฤหัสถ์ มีรายละเอียดให้พิจารณาทั้งจากส่วนพระวินัยและพระธรรม จากการศึกษาพบว่า ในด้านความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้น พระสงฆ์ถูกกำหนดให้ต้องฝากชีวิตความเป็นอยู่ไว้กับคฤหัสถ์ เริ่มแต่อาหารซึ่งพระสงฆ์เป็นอยู่ด้วยบิณฑบาต คืออาหารที่คฤหัสถ์ถวาย ตลอดถึงปัจจัย ๔ อย่างอื่นๆ และความเป็นอยู่ที่ต้องอาศัยคฤหัสถ์เป็นประจำ เป็นข้อบังคับอยู่ในตัวให้ชีวิตของพระสงฆ์ผูกพันอยู่กับสังคมของคฤหัสถ์ ความผูกพันนี้ มิได้มีกำหนดแต่ในฝ่ายวินัยอย่างเดียวเท่านั้น แม้ในทางธรรม ก็มีพุทธพจน์ตรัสสอนและเตือนพระสงฆ์ให้ระลึกเสมอในภาวะนี้ เพื่อให้เกิดความสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่และความรู้สึกรับผิดชอบของตน เช่น

(๑) ให้ภิกษุพิจารณาถึงความแตกต่างของตนกับคฤหัสถ์

พระพุทธศาสนาถือว่า ภิกษุมีเพศแตกต่างจากคฤหัสถ์จึงกำหนดวิถีชีวิตของภิกษุแตกต่างจากคฤหัสถ์ โดยมีข้อที่ภิกษุควรพิจารณาเสมอๆ ในปัพพชิตอภินิสสูตร ว่าด้วยธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ บรรพชิตควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า

- (๑) เราถึงความมีเพศต่างจากคฤหัสถ์
- (๒) การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น
- (๓) เรามีอาภักปิริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ
- (๔) เราดิ้นรนตนเองโดยศีลได้หรือไม่
- (๕) เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาแล้วดิ้นรนเราโดยศีลได้หรือไม่
- (๖) เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
- (๗) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น
- (๘) วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่
- (๙) เรายินดียิ่งในเรือนว่าง^{๔๖} อยู่หรือไม่
- (๑๐) ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ^{๔๗} อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์^{๔๘} ที่เราบรรลุลแล้วซึ่งจักเป็นเหตุให้เราไม่เก้อเขินเมื่อเพื่อนพรหมจรรย์ถามในภายหลัง มีอยู่หรือไม่^{๔๙}

^{๔๖} ยินดียิ่งในเรือนว่าง ในที่นี้หมายถึงยินดีอยู่ผู้เดียวบำเพ็ญกายวิเวกให้บริบูรณ์ทุกอิริยาบถในที่สงัด. อก.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๔๙, หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงความยินดีในเรือนว่างด้วยปฐมฌาน ทุติฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

^{๔๗} ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ หมายถึงมหัคคตโลกุตตรปัญญาอันประเสริฐ บริสุทธิ สูงสุด สามารถกำจัดกิเลสได้. อก.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐.

^{๔๘} ธรรมของมนุษย์ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. อก.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐)ข.

^{๔๙} อก.ทสก. (ไทยน ๒๔/๔๘/๙๒).

ข้อพิจารณา ๑๐ ประการนี้เป็นสิ่งที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องหมั่นพิจารณาเนืองนิจ เพื่อป้องกันการลืมนั่นว่าเราบวชเป็นภิกษุแล้ว

(๒) ในช่วงที่ชาวบ้านลำบากไม่เหมาะกับการพักบำเพ็ญเพียร

เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว พระพุทธองค์กำหนดให้อาศัยอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านมาเลี้ยงชีพ ไม่อนุญาตให้ทำงานหรือค้าขายเพื่อหารายได้มาเลี้ยงชีพ ในสถานการณ์ปกติก็ต้องทำตัวให้ชาวบ้านเลี้ยงง่าย ฉะนั้นอาหารที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธา ไม่ขอมากจนทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ในช่วงที่ชาวบ้านเดือดร้อน เช่น ยามข้าวยากหมากแพง ก็ต้องระมัดระวังหากต้องขอรับการบำรุงจากชาวบ้าน บางครั้งอาจต้องงดกิจกรรมหรือหยุดบำเพ็ญเพียรชั่วคราว เห็นได้จากพุทธดำรัสสอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย สมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับบำเพ็ญเพียร มี ๕ อย่างดังนี้ คือ

อีกประการหนึ่ง สมัยที่มีทุกข์ภัย ขาวเสียหาย หาบิณฑบาตได้ยาก ไม่สะดวกที่จะยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยการแสวงหาบิณฑบาต นี่เป็นสมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับบำเพ็ญเพียรข้อที่สาม

อีกประการหนึ่ง สมัยที่มีภัย มีการก่อความกำเริบในป่าดงชาวชนบทพากันขึ้นยานอพยพหนีไป นี่เป็นสมัยที่ไม่เหมาะสมสำหรับบำเพ็ญเพียรข้อที่สี่^{๙๐}

หน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ เกิดขึ้นเพราะความผูกพันในด้านความเป็นอยู่ที่สำคัญส่วนหนึ่ง นอกจากนั้น เมื่อกล่าวในแง่คุณธรรม พระสงฆ์ก็ย่อมมีหน้าที่จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ด้วยอาศัยเมตตาและกรุณาธรรมของตน พุทธพจน์ที่ตรัสสอนเกี่ยวกับหน้าที่ทางสังคมของพระสงฆ์ มีอยู่มาก พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสอนหน้าที่นี้ ตั้งแต่ทรงเริ่มประกาศพระศาสนาทีเดียว ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ ในการส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนาเป็นต้น เช่น

(๑) ให้ภิกษุจาริกไปสั่งสอนประชาชน

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๙๑}

(๒) ให้ภิกษุรับปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์แล้วสอนธรรมตอบแทน

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เป็นผู้มียูปการะมากแก่เธอทั้งหลาย บำรุงเธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

แม้เธอทั้งหลาย ก็จงเป็นผู้มียูปการะมาก แก่พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศแบบการครองชีวิตอันประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แก่พราหมณ์และคฤหบดีเหล่านั้นเถิด

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตทั้งหลาย ต่างอาศัยกันและกัน ด้วยอำมิสทาน และธรรมทาน อยู่ประพาศิพรหมจรรย์นี้เพื่อต้องการสลดโอฆะ เพื่อทำความสิ้นทุกข์โดยชอบ ด้วยอาการอย่างนี้^{๙๒}

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราบริโภคน้ำ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ของชนเหล่าใด (เราทำให้) ปัจจัยของชนเหล่านั้น เป็นของมี

^{๙๐} อก.ปญจก. (ไทยฉ. ๒๒/๕๔/๗๕.

^{๙๑} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๔๒/๓๙.

^{๙๒} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๘๗/๓๑๔.

ผลมาก มีอานิสงส์มาก และการบรรพชาของเราจักไม่เป็นหมัน จักมีผล มีกำไร เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้แล

อนึ่ง เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของตน ควรแท้ที่เดียว ที่จะทำให้ประโยชน์นั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของผู้อื่น ก็ควรแท้ที่เดียว ที่จะทำให้ประโยชน์นั้น ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท หรือเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของทั้งสองฝ่ายก็ควรแท้ที่เดียวที่จะทำประโยชน์ทั้งสองฝ่ายนั้นให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท”^{๙๓}

(๓) ปฏิบัติต่อกันตามหลักทศเบื่องล่างกับทศเบื่องบน

ดูก่อนคฤหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบื่องบน พึงได้รับการบำรุงจากกุลบุตร โดยฐานะ ๕ คือ

- (๑) ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา
- (๒) ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา
- (๓) ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา
- (๔) ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู (คือเต็มใจต้อนรับ)
- (๕) ด้วยจัดอาวาสถานถวาย

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทศเบื่องบนเมื่อได้รับการบำรุงจากกุลบุตรโดยฐานะ ๕ อย่างแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยฐานะ ๖ คือ

- (๑) สอนให้ละเว้นจากความชั่ว
- (๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
- (๔) สอนสิ่งที่ยังไม่เคยได้สดับเล่าเรียน
- (๕) ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจน ในสิ่งที่ได้สดับเล่าเรียนแล้ว
- (๖) บอกทางสวรรค์ให้ (แนะนำวิธีครองชีวิต ให้ได้ผลดีและความสุข)”^{๙๔}

นอกจากนี้ ในวินัยยังมีบทบัญญัติสำหรับรักษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน ให้อยู่ในสภาพที่ถูกต้องและมั่นคงให้สถาบันคณะสงฆ์อยู่ในฐานะมีเกียรติ เป็นที่เคารพเทิดทูน ทำการอนุเคราะห์ประชาชนด้วยคุณธรรม หวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนอย่างแท้จริง มิใช่เพ่งอามิสหรือกลายเป็นการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ เช่น

ไม่ให้ภิกษุประจบคฤหัสถ์ ด้วยการยอมตัวลงรับใช้เขาในกิจการต่างๆ^{๙๕}

ไม่ให้เป็นคนมักขอ^{๙๖} ซึ่งทำให้คนเสื่อมศรัทธาและความเคารพจากสถาบันสงฆ์และพระศาสนา ให้มีการลงโทษผู้ทำลายความสัมพันธ์อันดีนี้ ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายภิกษุหรือคฤหัสถ์ เช่นบัญญัติให้สงฆ์พิจารณาลงปฏิสารณียกรรมแก่ภิกษุผู้ทำความผิดต่อคฤหัสถ์หาทางกำจัดผลประโยชน์ของเขา

^{๙๓} อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๙/๑๓๗.

^{๙๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๔/๒๐๕.

^{๙๕} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๖๒๒/๔๒๑.

^{๙๖} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๕๓/๓๖;๖๒/๕๑.

ทำให้เขาเดือดร้อน ยุแหย่ให้คุหัทธ์สั ถกแยกกัน หรือรับคำกับเขาแล้วไม่ทำจริง เป็นต้น โดยลงโทษให้ไปขอขมาต่อคุหัทธ์สันั้น^{๙๗}

และในทำนองเดียวกัน สำหรับคุหัทธ์สัที่ทำผิดต่อสงฆ์ ในความผิดที่คล้ายคลึงกันนั้น ก็มีบทบัญญัติให้สงฆ์ลงโทษกว่าบาตร^{๙๘} ได้เช่นเดียวกัน

กล่าวโดยสรุป หน้าที่และความผูกพันทางสังคมของพระสงฆ์เกิดจากองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

(๑) การดำรงชีวิตของพระสงฆ์ ต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย

(๒) สภาวะและเหตุการณ์ในสังคม ย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณธรรม

(๓) โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากทุกข์

ยังมีพุทธพจน์อีกเป็นอันมากที่ตรัสสอนเกี่ยวกับชีวิตทางสังคมของพระสงฆ์ ขอยกมาแสดงเป็นตัวอย่างอีกจำนวนหนึ่งดังนี้

“ความเป็นผู้มีมิตรดี (กัลยาณมิตร) มีสหายดี มีเพื่อนดี เท่ากับชีวิตพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๙๙}

“ประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ในกิจที่ควรจัด ควรทำทั้งหลาย ทั้งงานสูง งานต่ำ ของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาสำหรับพิจารณา รู้ובายในกิจนั้นๆ สามารถจัด สามารถทำได้...นี่ก็เป็นนาถกรรมธรรมข้อหนึ่ง”^{๑๐๐}

ภิกษุพึงเป็นผู้ประพฤติปฏิสันถาร พึงเป็นผู้ฉลาดในอาจารย์ เป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ เพราะความประพฤติในปฏิสันถาร และความเป็นผู้ฉลาดในอาจารย์นั้น จักทำความสิ้นทุกข์ได้”^{๑๐๑}

“ปฏิบัติที่อิงอาศัยลามเป็นอย่างหนึ่ง ปฏิบัติที่ให้ถึงนิพพานเป็นอีกอย่างหนึ่ง ทราบดังนี้แล้ว ไม่พึงเพลิดเพลินในสักการะ พึงพอกพูนวิเวกเนื่องๆ”^{๑๐๒}

“ภิกษุพึงเสพการนั่งผู้เดียว การนอนผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน เทียวไปผู้เดียว พึงเป็นผู้ยินดีในเขตป่า”^{๑๐๓}

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลาย จะไม่เข้ามาเกยติดฝั่งโน้นฝั่งนี้ ไม่จมเสียในระหว่างทาง ไม่เกยบก ไม่ถูกมนุษย์หรือมนุษย์อุคเอาไว้ ไม่ถูกน้ำวนดูดไว้ ไม่เน่าภายใน เธอทั้งหลายก็จักโน้มเอียงมุ่งดังไปสู่นิพพาน ก็มนุษย์ผู้อุคเอาไว้นั้นคืออะไร กล่าวคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้คลุกคลีเพลิดเพลิน โศกเศร้าอยู่กับพวกคุหัทธ์สั เมื่อเขาสุขก็สุขด้วย เมื่อเขาทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ย่อมนำตนเข้าไปวุ่นในกิจการที่เกิดขึ้นของเรา นี่แล เรียกว่ามนุษย์อุคเอาไว้”^{๑๐๔}

^{๙๗} วิ.จ. (ไทย) ๖/๑๕๙/๖๘.

^{๙๘} วิ.ป. (ไทย) ๗/๑๑๓/๔๒.

^{๙๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙/๔.

^{๑๐๐} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๒๖.

^{๑๐๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๖๖.

^{๑๐๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๔.

^{๑๐๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๕๕

^{๑๐๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๒๓/๒๒๔

พุทฺธพจน์เหล่านี้ หลายข้อดูล้ายชัดกับชีวิตสังคม และแย้งกันอยู่ในตัว ลักษณะที่ดูเผินๆ ว่าขัดกันนี้ มีทั่วไปหมดในคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคำสอนที่เพ่งความคนละแง่ แล้วกลับมาเสริมกันให้สมบูรณ์ ในกรณีนี้ พุทฺธพจน์ที่ยกมาแสดงทั้งหมดนั้น เป็นกรอบสำหรับกำหนดขอบเขตชีวิตทางสังคมของพระสงฆ์ ให้อยู่ในสภาพที่พอเหมาะพอดีและถูกต้อง ช่วยรักษาผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการปฏิบัติธรรมให้คงอยู่ ช่วยรักษาสถาบันสงฆ์ให้มั่นคง และรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนให้พอเหมาะพอดี และจะเป็นเกณฑ์สำหรับกำหนดชีวิตความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพุทธบริษัททั้งสองฝ่ายนี้ต่อไปบทบาทในอดีต^{๑๐๕}

๒.๔ หลักธรรมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

จากการศึกษาพบว่า พระพุทฺธองค์ได้แสดงหลักธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ไว้หลายหมวด แบ่งกว้างๆ เป็น ๒ แนวทาง คือ หลักธรรมที่แสดงแก่ภิกษุ เพื่อเป็นแนวทางในการไปมีความสัมพันธ์กับภิกษุ และหลักธรรมที่แสดงแก่คฤหัสถ์เพื่อเป็นแนวทางในการเข้ามาเกี่ยวข้องกับภิกษุในฐานะที่เป็นอุบาสกหรือทายก มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้น พระพุทฺธองค์ได้แสดงหลักธรรมไว้เป็นแนวปฏิบัติอย่างชัดเจน ทั้งหลักธรรมเพื่อปฏิบัติส่วนตน และหลักธรรมที่ปฏิบัติต่อคฤหัสถ์ ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ หลักธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ

ภิกษุในพระพุทธศาสนามีฐานะเป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะ อนุคาริกและผู้ประพจน์เมถุน-วิรัตติ เว้นการเสพงามเด็ดขาด ถือว่าเป็นคนที่มีเป้าหมายในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างจากคฤหัสถ์อย่างสิ้นเชิง พระพุทฺธองค์จึงสอนให้ภิกษุซึ่งถือว่าเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนาพิจารณาเนื่องๆใน ๑๐ เรื่องสำคัญ

ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ๑๐ อย่าง ได้แก่

(๑) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อากาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอากาการกิริยานั้นๆ

(๒) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า ความเลื่องชื่ของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรทำตัวให้เขาเลื่องง่าย

(๓) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า อากาการ กาย วาจาอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านี้

(๔) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า ตัวของเราเองดิเตียนตัวของเราเองโดยศีลได้หรือไม่

(๕) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ดิเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่

(๖) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งนั้น

(๗) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว

(๘) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

(๙) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า เรายินดีที่สังัดหรือไม่

^{๑๐๕} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน, หน้า ๓-๑๐.

(๑๐) บรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า คุณวิเศษของเรามีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขินในเวลาเพื่อนบรรพชิตถามในกาลภายหลัง^{๑๐๖}

๒.๔.๒ หลักอามิสถาน-ธรรมทาน

พระภิกษุคือบุคคลผู้ที่ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วออกบวช เพื่อจะได้ฟังคำสอนและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระองค์อย่างเต็มที่ ในสมัยพุทธกาลนั้นกุลบุตรผู้ออกบวชมีทั้งอยากออกบวชเพราะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยตรง มีทั้งที่อยากออกบวชเพราะได้ฟังธรรมจากพระสาวกบางรูป แม้จะมีสาเหตุแห่งการออกบวชต่างกันแต่พระพุทธองค์ก็วางรูปแบบการดำเนินชีวิตของพระภิกษุไว้ในรูปแบบเดียวกัน

หมู่แห่งภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นเป็นที่รวมของคนจากทุกชาติชั้นวรรณะ พระพุทธองค์แสดงธรรมแก่คนทุกระดับ เมื่อมีคนศรัทธาก็ให้สิทธิทางศาสนาแก่เขาเหล่านั้นโดยไม่รังเกียจ พระภิกษุผู้เป็นสาวกจึงมีที่มาแตกต่างกัน แต่เมื่อเข้ามาบวชแล้วก็ต้องสละเครื่องห่วงกังวลภายนอก คือ ทรัพย์สินเงินทอง การครองเรือน ตระกูล ยศศักดิ์และกิจอันเนื่องด้วยการครองเรือนทุกอย่าง ไม่มีความผูกพันยึดติดในสิ่งเหล่านั้น เพื่อจะได้มีชีวิตที่เป็นอิสระจาริกไปได้อย่างไม่มีความกังวล ชีวิตภิกษุนั้นพระพุทธองค์เปรียบไว้ว่าเหมือนนกที่มีสองปีกจะไปไหนเมื่อใดก็ได้^{๑๐๗} เมื่อบวชแล้วก็ต้องสมาทานปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์สั่งสอนเป็นอย่างเดียวกัน ภิกษุทุกรูปต้องถือนิสัยและเข้ารับการศึกษาอบรมจากอุปัชฌาย์และอาจารย์เป็นเวลา ๕ พรรษาจนกว่าจะมีปัญญารักษาดน ไม่ว่าจะมาจากชนชั้นไหนเรียกรวมๆ ว่า “สมณศากยบุตร” เหมือนกัน ดังพระดำรัสที่ว่า

วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า สมณศากยบุตรทั้งสิ้น เหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหิ ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น^{๑๐๘}

เมื่อบวชเข้ามาเป็นภิกษุแล้ว ก็ต้องถือปฏิบัติในพระธรรมวินัยอันเดียวกัน ข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์กำหนดให้ปฏิบัติเบื้องต้นนั้นเป็นเรื่องของพระอุปัชฌาย์อาจารย์กับศิษย์ที่เรียกว่าสัทธิวินัยกับอันตวาสก ให้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันในระหว่างที่ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักของอุปัชฌาย์อาจารย์ สิ่งที่ยกกำหนดให้ปฏิบัติต่อกันนี้เรียกว่า วัตรอันเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในสมณเพศดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

๒.๔.๓ หลักอามิสสงเคราะห์-ธัมมสงเคราะห์

ภิกษุในพระพุทธศาสนาโดยปกติเป็นผู้มีเมตตาคือมีความรักและมีกรุณาคือความสงสารเพื่อร่วมสังคม พระพุทธองค์ก็มีคำสอนให้ภิกษุทำการสงเคราะห์คนอื่นได้ตามสมควร ธรรมที่ทรงสอนเรื่องการสงเคราะห์นั้นปฏิบัติได้ทั้งภิกษุและคฤหัสถ์

การสงเคราะห์ในทางพระพุทธศาสนานั้น จำแนกเป็น ๒ ประการ คือ

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔-๑๐๕.

^{๑๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาถ-สอนทิติ ชีวิตพระชีวิตชาวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพ มหานคร : มุลินธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๖.

^{๑๐๘} อัง.อญฺญก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๕๐.

(๑) การสงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงคฺโท)

การสงเคราะห์ด้วยอามิส หมายถึง การอนุเคราะห์ การสงเคราะห์ ช่วยเหลือด้วยวัตถุสิ่งของ^{๑๐๙} หรือ ด้วยกำลังกายกำลังใจ เป็นต้น มีข้อที่ควรสังเกต ดังนี้

(๑) ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัยสี่ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจน ขาดที่พึ่ง ด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

(๒) การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน เช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุนแรง สำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

(๓) ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น ช่วยค่ารักษาพยาบาล ช่วยหายารักษาโรค คอยเยี่ยมให้กำลังใจ

(๔) ช่วยจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ยอมความ ด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

(๕) ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่นา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

(๖) ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญ งานอุปสมบท งานแต่งงาน^{๑๑๐}

การอนุเคราะห์สงเคราะห์ญาติสายโลหิต หรือญาติทั่วไป ผู้มีความทุกข์ลำบากยากจนด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ จะต้องสงเคราะห์อนุเคราะห์โดยพัฒนาความเป็นอยู่ ผู้มีความทุกข์เพราะอุบัติเหตุตามโอกาสนั้น จะต้องสงเคราะห์ด้วยการไปช่วยให้เขาอยู่ในสภาพที่เรียกว่าปกติโดยเร็ว ผู้มีความทุกข์อันเนื่องจากทพพลภาพต้องพยายามหาวิธีช่วยให้ญาติผู้เดือดร้อน โดยให้อาสาและความรู้ที่จะทำงาน ด้วยร่างกายที่เหลือแค่นั้น เพื่อเขาจะได้ดำรงชีวิตเหมือนคนปกติทั่วไป

(๒) การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมฺมสงคฺโท)

การสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ ช่วยเหลือ แนะนำ สั่งสอน ตักเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรม^{๑๑๑} ด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียน ศึกษาพระธรรมวินัย อีกวิธี คือการประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม เป็นที่พึ่งอาศัยแก่หมู่ญาติ^{๑๑๒} จัดเป็นการอนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยธรรมอย่างยิ่ง

การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความรักและแสดงความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่ทุกข์สุขของคนอื่นให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกรักของเพื่อนมนุษย์ ด้วยความเคารพนับถือในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคหะ การช่วยกันนี้เป็นเหตุแห่งความรักนับถือ ก่อให้เกิดความสมานสามัคคี การสงเคราะห์ต่างๆ เหล่านี้ จะทำได้ต่อเมื่อตัวเองดี ต่อเมื่อตัวเองมีความสามารถ แต่ถ้าสงเคราะห์คนอื่น โดยมีรากฐานหรือหลักของการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง ในการสงเคราะห์อย่างนั้น ก็อาจจะทำให้มีอันตรายเพิ่มขึ้นได้เหมือนกัน ฉะนั้น การที่จะสงเคราะห์ จะต้อง

^{๑๐๙} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๘, ๑๐๐/๔๗๓, ๔๗๗.

^{๑๑๐} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายีมหาเถระ), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

^{๑๑๑} พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๔๘, ๑๐๐/๔๗๓, ๔๗๗.

^{๑๑๒} พ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๘๓-๙๑/๗๖๘-๗๖๙.

ขัดเกล้าตัวเองเสียก่อน จะต้องรู้จักตัวเองเสียก่อน จะต้องสร้างที่ดีในตัวเองเสียก่อน ถึงจะ
สงเคราะห์ผู้อื่นได้^{๑๑๓}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ไว้ว่า การสงเคราะห์นั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่ใช่ที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม^{๑๑๔} แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ในความหมายของท่านพุทธทาสนี้ มีความสอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิส และการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า”^{๑๑๕}

เนื้อหาข้างต้นแสดงให้เห็นทราบว่า หลักการสงเคราะห์ตามความหมายของพระพุทธ ศาสนานั้น มีสองอย่าง คือ การสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ จัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิต นำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อ แก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิด และการสงเคราะห์ด้วยความรู้ศิลปวิทยา คือ เป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตประกอบด้วย สติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถ่ายทอดความรู้คุณธรรมแก่เพื่อนมนุษย์ ถือว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งที่ประเสริฐ สิ่งที่มีค่าของชีวิต การอนุเคราะห์สงเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยาก และช่วยเหลือบำบัดไม่ให้มีทุกข์ต่างๆ นั้น ส่วนมากเป็นทุกข์ทางกาย การอนุเคราะห์สงเคราะห์ญาติสายโลหิต หรือญาติทั่วไปให้มีจิตใจสูง เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด เพราะว่าหากจิตใจยังต่ำทราม ก็จะนำไปสู่ความทุกข์ในทางกายอยู่มาก ฉะนั้น การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากในทางใจ ให้พ้นจากอวิชชาคือความไม่รู้ ไม่รู้เรื่อง ความไม่รู้จริง ไม่ใช่ไม่รู้ แต่รู้ไม่จริงในอะไรต่ออะไร ที่มันเป็นสิ่งหลอกลวง อย่างรู้ว่าการฆ่าคนไม่ให้มีชีวิตต่อไป เป็นสิ่งไม่ดี แต่รู้แล้วก็ยังทำก็ผิด การรู้ที่จะให้เป็นคนก็จะต้องพยายามให้วิชา เป็นงานที่ใหญ่เป็นงานที่ยาก แต่ถ้าอนุเคราะห์สงเคราะห์จิตใจให้มีจิตใจสูงด้วยกัน จะมีความเข้าใจเห็นอกเห็นใจทั้งตนเองและญาติ เกิดความร่วมมือประสานใจสามัคคีในวงศ์ญาติเป็นหนึ่งเดียว^{๑๑๖}

ในบรรดาการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ ถือว่ามีคุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญา มีความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าไม่มีปัญญารักษาแล้ว ย่อมหมดสิ้นไป

๒.๔.๔ หลักอวาสิกธรรม (ธรรมของเจ้าอาวาส)

นอกจากพระพุทธองค์จะมีคำสอนที่ว่าด้วยความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์สำหรับภิกษุทั่วไปแล้วพบว่าทรงแสดงเป็นกรณีพิเศษแก่ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสไว้ด้วย พระพุทธองค์ได้แสดงหลักธรรมสำหรับ

^{๑๑๓} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช, ประมวลพระบรมราโชวาทด้านศาสนาและจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๖๖.

^{๑๑๔} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคปลาย*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๒.

^{๑๑๕} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๘, ๑๐๐/๔๗๓, ๔๗๗.

^{๑๑๖} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙, “พระราชดำรัสเรื่องงานสังคมสงเคราะห์, คนกับความดี”, หน้า ๗๒.

ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสไว้อย่างชัดเจนในอาวาสสิกวรรค แห่งอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มี ๑๐ สูตร^{๑๑๗} สามารถจำแนกกว้างๆ เป็น ๒ ลักษณะ หลักธรรมที่ส่งเสริมการทำหน้าที่ของเจ้าอาวาสและหลักข้อปฏิบัติที่เจ้าอาวาสผู้หวังความเจริญจะต้องละเว้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) หลักธรรมที่ส่งเสริมการทำหน้าที่ของเจ้าอาวาส

อนุกัมปสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุอนุเคราะห์คฤหัสถ์ ความโดยสรุปว่า ภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมอนุเคราะห์คฤหัสถ์ได้ คือ

(๑) ชักนำคฤหัสถ์ให้ถือปฏิบัติในอริสัจ^{๑๑๘}

(๒) ยังกฤหัสถ์ให้ตั้งอยู่ในการเห็นธรรม^{๑๑๙}

(๓) ไปเยี่ยมให้สติคฤหัสถ์ผู้เจ็บไข้

(๔) บอกข่าวในคราวจะทำบุญแก่สงฆ์หมู่ใหญ่

(๕) ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๑๒๐}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เจ้าอาวาสผู้จะอนุเคราะห์คฤหัสถ์ก็ต้องทำอย่างเอื้อเพื่อพระธรรมวินัย ไม่ให้เป็นการประจบคฤหัสถ์หรืออนสนา (การแสวงหาลาภด้วยวิธีอันไม่สมควร) เพื่อสงเคราะห์คฤหัสถ์ผู้ถวายการบำรุงวัด เจ้าอาวาสจึงควรแนะนำสั่งสอนให้เขารักษาศีล ๕ และมีโอกาสปฏิบัติธรรมเพื่อจะให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาตามความเป็นจริง ในยามที่คฤหัสถ์เจ็บป่วยก็ควรไปให้กำลังใจด้วยการสั่งสอนให้มีสติมั่นคงในพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึ่งสูงสุด ในยามปกติเมื่อมีภิกษุเดินทางจากต่างถิ่นมาหลายๆ ก็ให้บอกแก่คฤหัสถ์เพื่อจะได้มาร่วมทำบุญ เมื่อคฤหัสถ์ถวายของเคี้ยวของฉัน ไม่ว่าจะ เป็นของธรรมดาหรือของประณีตก็ให้ฉลองศรัทธาตามสมควร ไม่ควรเลือกฉันทะของที่ประณีต เพราะจะเป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป

(๒) หลักธรรมที่เป็นปฏิกิริยาต่อการทำหน้าที่ของเจ้าอาวาส

ปฐมอวัณณหารสูตร ว่าด้วยคนที่ควรติเตียน สูตรที่ ๑ ความโดยสรุปว่า ภิกษุเจ้าอาวาส ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในนรก เหมือนถูกนำไปฝังไว้ คือ

(๑) ไม่พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวสรรเสริญคนที่ควรติเตียน

(๒) ไม่พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงกล่าวติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ

(๓) ไม่พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงแสดงเลื่อมใสในฐานะที่ไม่ควรเลื่อมใส

(๔) ไม่พิจารณาใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้ว จึงแสดงไม่เลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส

(๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๑๒๑}

ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการตรงกันข้ามกับที่กล่าวถึงนี้ ย่อมดำรงตนในสวรรค์ พระสูตรนี้แสดงความโดยสรุปว่า เจ้าอาวาสมีหน้าที่รับผิดชอบหลายอย่าง ในด้านการ

^{๑๑๗} อาวาสสิกวรรค หมวดว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสมี ๑๐ สูตร ได้แก่ อาวาสสิกสูตร ปิยสูตร โสภณสูตร พหุการสูตร อนุกัมปสูตร ปฐมอวัณณหารสูตร ทุตติยอวัณณหารสูตร ตติยอวัณณหารสูตร ปฐมมัจฉริยสูตร ทุตติยมัจฉริยสูตร. อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๑-๒๔๐/๓๗๓-๓๘๓.

^{๑๑๘} อริสัจ ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ ประการ. อจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๓/๔๙๐.

^{๑๑๙} ธรรม ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔. อจ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๓/๔๙๐.

^{๑๒๐} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗.

^{๑๒๑} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๖/๓๗๘.

ดำเนินงานก็ต้องเกี่ยวข้องกับคนมากมายทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ จึงมีโอกาสนี้ที่จะถูกติเตียนจากสังคม เจ้าอาวาสจึงต้องกระทำสิ่งต่างๆ ด้วยความระมัดระวัง คือ การจะยกย่องสรรเสริญหรือตำหนิติเตียนใครจะต้องใคร่ครวญให้ดีกว่านี้ ไม่ศรัทธาเลื่อมใสในสิ่งมกมายไร้เหตุผล ศรัทธามั่นคงในสิ่งที่ควรเลื่อมใสมีพระรัตนตรัยเป็นต้น ด้านการเป็นอยู่ก็ไม่หวงแหนอาวาส ภิกษุจากทิศทั้ง ๔ สามารถเข้าพักอาศัยได้ ไม่หวงแหนตระกูลโยมอุปัฏฐาก ต้องบอกให้ภิกษุอื่นรู้จักตระกูลที่ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อได้ลาภสักการะก็แจกจ่ายแก่ภิกษุอื่นไม่หวงไว้บริโภคนคนเดียว ไม่อิจฉาริษยาภิกษุอื่นที่มีคุณความดีมากกว่าตน เมื่อมีผู้ต้องการฟังธรรมต้องเอาใจใส่ในการชี้แจงให้เกิดความเข้าใจ และไม่ทำลายศรัทธาของสาธุชน คฤหัสถ์ถวายสิ่งของใดมาก็ต้องใช้สอย ไม่เลือกว่าเป็นของธรรมดาหรือประณีต

ปฐมมังจรรย์สูตร ว่าด้วยความตระหนี่ สูตรที่ ๑ ความโดยสรุปว่า ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมดำรงอยู่ในรก เหมือนนกนำไปฝังไว้ คือ

- (๑) เป็นผู้ตระหนี่หวงแหนที่อยู่อาศัย
- (๒) เป็นผู้ตระหนี่หวงแหนตระกูลอุปัฏฐาก
- (๓) เป็นผู้ตระหนี่หวงแหนลาภ
- (๔) เป็นผู้ตระหนี่หวงแหนวรรณะ
- (๕) ทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๑๒๒}

ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการตรงกันข้ามกับที่กล่าวถึงนี้ย่อมดำรงในสวรรค์ พระสูตรนี้แสดงความโดยสรุปว่า เจ้าอาวาสของวัดอยู่ในฐานะผู้นำหมู่คณะ และบางคนมีฐานะเป็นพระสังฆเถระ อุปัชฌาย์หรืออาจารย์ อีกทั้งมีหน้าที่ต้องดูแลผลประโยชน์ของสงฆ์และติดต่อกับคฤหัสถ์ผู้เป็นเจ้าศรัทธา จึงมีโอกาสนี้ที่จะได้ลาภสักการะมากกว่าคนอื่น จึงอาจถูกความตระหนี่ครอบงำได้ เจ้าอาวาสจึงควรระวังความตระหนี่อาวาส ต้องจัดให้ภิกษุเข้าพักอาศัยในเสนาสนะได้ตามความเหมาะสม ไม่ตระหนี่โยมอุปัฏฐาก ต้องบอกให้ภิกษุอื่นรู้จักตระกูลที่มีศรัทธา เมื่อได้ลาภสักการะก็แจกจ่ายแก่ภิกษุอื่นด้วย ไม่ตระหนี่วรรณะ เมื่อมีผู้ต้องการฟังธรรมต้องเอาใจใส่ในการชี้แจงให้เกิดความเข้าใจ และเมื่อคฤหัสถ์ถวายสิ่งของใดมาก็ต้องใช้สอย ไม่เลือกว่าเป็นของธรรมดาหรือประณีต เพราะจะเป็นการทำลายศรัทธาของผู้ถวาย

ในการทำหน้าที่ของภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสนั้น พบว่าประเด็นหนึ่งที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญ คือ การสงเคราะห์คฤหัสถ์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะวิถีชีวิตของนักบวชในพระพุทธศาสนาจะต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจากคฤหัสถ์ ทรงสอนให้อาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่จำเป็น ๔ อย่าง คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรค^{๑๒๓} เมื่อได้รับความอุปถัมภ์จากคฤหัสถ์แล้ว จึงสอนให้สงเคราะห์คฤหัสถ์เป็นการตอบแทนด้วยวิธีที่ไม่เป็นการประจบคฤหัสถ์และไม่เป็นอนาถา (การแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร) พอประมวลบทบาทของเจ้าอาวาสด้านการสงเคราะห์คฤหัสถ์ได้ดังต่อไปนี้

^{๑๒๒} อก.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๘๑.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน วิ.มทา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

(๑) เมื่อมีพระสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น ก็ชวนช่วยบอกชาวบ้านผู้ปวารณาไว้ให้มาทำบุญ ให้คฤหัสถ์ได้มีโอกาสถวายทานในหมู่ภิกษุผู้เป็นบุญเขตอันยิ่ง โดยไม่หวังลาภ เป็นการเปิดโอกาสให้โยมอุปัฏฐากได้บำรุงภิกษุอื่นด้วย (ทาน)

(๒) แนะนำสั่งสอน ชักนำให้คฤหัสถ์สมาทานรักษาศีล ๕ เพื่อความเจริญแก่ชีวิต (ศีล)

(๓) แนะนำสั่งสอนคฤหัสถ์ให้มีโอกาสเจริญภาวนาเพื่อให้ตั้งอยู่ในการเห็นธรรม (ภาวนา)

(๔) คฤหัสถ์ถวายโภชนะใดๆ จะด้อยหรือดี ก็ใช้สอยด้วยตนเอง ไม่ทำของที่เขาถวายด้วยศรัทธาให้หมดคุณค่าไป ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๑๒๔}

(๕) เมื่อคฤหัสถ์เจ็บป่วยหรือถึงวัยชรา เจ้าอาวาสจะต้องหาเวลาไปเยี่ยมเยียนให้สติ^{๑๒๕} ให้คฤหัสถ์ตั้งสติมีใจแนบแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึ่งสูงสุด

จะเห็นว่าการดำเนินชีวิตของภิกษุที่ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์นั้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์มีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้าน เป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” เป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำอุปการะต่อกัน ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่สถานภาพของตน ดังความในพหุการสูตร คือ

(๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน”

(๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการอบรมสั่งสอน และแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า “ธรรมทาน”^{๑๒๖} การทำการสงเคราะห์คฤหัสถ์นั้นให้ความสำคัญรวมไปถึงตอนเจ็บป่วยด้วย

เจ้าอาวาสในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมากจะเป็นพระสังฆเถระที่ผ่านการอบรมฝึกฝนตนเองมาดี พร้อมกับได้รับการยอมรับจากภิกษุภายในวัดและคฤหัสถ์ผู้อาศัยอยู่รอบๆ วัด ต้องเป็นผู้มีความรู้ทั้งปริยัติและการปฏิบัติ ฉลาดในการจัดแจงดูแลเสนาสนะ ยินดีในการต้อนรับอาคันตุกะภิกษุพร้อมกันนั้นเจ้าอาวาสจะต้องมีความสัมพันธ์อันดีต่อกับคฤหัสถ์ด้วย

๒.๔.๕ หลักการพิจารณาตระกูลที่ไม่ควรเข้านั่งใกล้และควรเข้าไปนั่งใกล้

ในการจะเข้าไปหาคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์ก็สอนให้ภิกษุพิจารณาถึงอภัยภัยของคฤหัสถ์ด้วย ทั้งนี้เพราะคฤหัสถ์บางคนมีศรัทธา แต่บางคนอาจจะไม่มีศรัทธา โดยให้พิจารณาจากองค์ประกอบดังต่อไปนี้

(๑) ตระกูลที่ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหา ก็ไม่ควรเข้าไปหา หรือเข้าไปหาแล้ว ก็ไม่ควรนั่งใกล้ องค์ ๙ ประการ คือ

(๑) ตระกูลที่ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ

(๒) ตระกูลไหว้ด้วยความไม่เต็มใจ

(๓) ตระกูลให้อาสนะด้วยความไม่เต็มใจ

(๔) ตระกูลปกปิดของที่มีอยู่

^{๑๒๔} ดูรายละเอียดใน อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗.

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดใน อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗.

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

- (๕) ตระกูลมีของมาก แต่ถวายน้อย
- (๖) ตระกูลมีของประณีต แต่ถวายของเศร้าหมอง
- (๗) ตระกูลถวายเป็นไมเคราพ ไม่ถวายโดยเคราพ
- (๘) ตระกูลไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม
- (๙) ตระกูลไม่ยินดีภาษิตของภิกษุนั้น^{๑๒๗}

(๒) ตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหาควรเข้าไปหา หรือเข้าไปหาแล้ว ควรนั่งใกล้ องค์ ๙ ประการ คือ

- (๑) ตระกูลต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- (๒) ตระกูลไหวด้วยความเต็มใจ
- (๓) ตระกูลให้อาสนะด้วยความเต็มใจ
- (๔) ตระกูลไม่ปกปิดของที่มีอยู่
- (๕) ตระกูลมีของมาก ก็ถวายมาก
- (๖) ตระกูลมีของประณีต ก็ถวายของประณีต
- (๗) ตระกูลถวายเป็นความเคราพ ไม่ถวายโดยไม่เคราพ
- (๘) ตระกูลนั่งใกล้เพื่อฟังธรรม
- (๙) ตระกูลยินดีภาษิตของภิกษุนั้น^{๑๒๘}

๒.๔.๖ หลักธรรมสำหรับคฤหัสถ์ (อุบาสก-อุบาสิกา)

หลักธรรมที่อุบาสกพึงปฏิบัติเป็นแนวทางในเรื่องของการทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

คฤหัสถ์ที่ได้ชื่อว่าเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนานั้น ต้องประกาศตนนับถือพระรัตนตรัย และมีกระบวนกรที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นอุบาสกที่สมบูรณ์ ซึ่งอุบาสกต้องประกอบด้วยคุณธรรม อย่างเช่น คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสกที่ได้ปฏิบัติแล้วควรถือมาเป็นแบบอย่างของพุทธศาสนิกชน ซึ่งชาวพุทธสมควรนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต คุณธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติของอุบาสก ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

(๑) หลักปฏิบัติทางกาย วาจา และใจ

อุบาสกที่มีความมั่นคงในหลักธรรม คำสอนที่เป็นข้อปฏิบัติทางกาย วาจา และใจที่บริสุทธิ์ หมายถึง มีความประพฤติดี ๓ ประการ คือ

- (๑) กายสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดุคในกามทั้งหลาย
- (๒) วาจาสุจริต ความประพฤติชอบด้วยวาจา คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

^{๑๒๗} งบ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕

^{๑๒๘} งบ.ทสวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕

(๓) มโนสุจริต ความประพฤติชอบด้วยใจ คือ ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา เห็นชอบตามคลองธรรม^{๑๒๙}

สุจริตธรรม ๓ ประการนี้เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนเพื่อเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานของคฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาในพระพุทธศาสนา หากคฤหัสถ์รักษากาย วาจาและใจให้บริสุทธิ์ได้ก็ถือว่าเป็นคนดีมีชีวิตที่สุจริตสมควรได้รับยกย่องสรรเสริญ

(๒) คุณธรรมของอุบาสก ๕ ประการ

ในการปฏิบัติตนของคฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงสอนให้ตั้งมั่นในธรรมของอุบาสก ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) เป็นผู้ไม่มีศรัทธา
- (๒) เป็นผู้ไม่มีศีล
- (๓) เป็นผู้ไม่ถ่อมมกคลตันขาว เชื่อกรรม ไม่เชื่อมกคล
- (๔) ไม่แสวงหาผู้รับทักษิณานอกศาสนา
- (๕) ทำอุปการะในศาสนา^{๑๓๐}

คฤหัสถ์ผู้มีความสมบัติดังกล่าวมานี้พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็นอุบาสกบัณฑิต เพราะถือว่าเป็นคนที่ได้รับการฝึกฝนอบรมตนมาดีพอสมควร เป็นผู้ที่ปฏิบัติตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ความประพฤติหรือการกระทำของคฤหัสถ์ก็จะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตัวเองและพระพุทธศาสนา

(๓) คุณธรรมของอุบาสก ๗ ประการ

หลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธองค์สอนเพื่อเป็นหลักธรรมของคฤหัสถ์ว่าอุบาสกธรรม ๗ ประการ ได้แก่

- (๑) ไม่ละเลยการเยี่ยมเยียนภิกษุสงฆ์
- (๒) ไม่ทอดทิ้งการฟังธรรม ศึกษาธรรม
- (๓) ไม่ทอดทิ้งการฟังสัทธรรม
- (๔) มีความเลื่อมใสมากภิกษุผู้เป็นเถระ นวกะ และผู้เป็นมัชฌิมะ
- (๕) ฟังธรรมด้วยตั้งใจไม่คอยคิดโต้แย้งเพ่งโทษ
- (๖) ไม่แสวงหาทักษิณานอกพระพุทธศาสนา
- (๗) ให้ความอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ^{๑๓๑}

อุบาสกธรรม ๗ ประการนี้เป็นหลักธรรมที่เป็นแนวทางสำหรับพัฒนาตนของคฤหัสถ์เพื่อความ เป็นกัลยาณบุุคคล พระพุทธองค์ทรงวางแนวทางไว้เริ่มต้นที่ให้คฤหัสถ์หมั่นเข้าไปเยี่ยมเยียนพระสงฆ์ เมื่อเข้าไปเยี่ยมเยียนพระสงฆ์ก็จะมีโอกาสได้ฟังธรรม โดยต้องหาเวลาไปฟังธรรมเสมอๆ ไม่ทอดทิ้งโอกาสที่จะได้รับความรู้ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วก็จะมีความเข้าใจในธรรม และเกิดความเลื่อมใสในพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ในขณะที่ฟังธรรมอยู่นั้นก็สอนให้ส่งใจไปตามกระแสธรรมไม่ให้เพ่งโทษหรือคิดโต้แย้ง ในส่วนของการปฏิบัติตนนั้นก็ให้ทำหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ไม่

^{๑๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๑๓๐} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๕/๒๙๓.

^{๑๓๑} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๔๗.

ควรแสวงหาเขตบุญนอกพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อว่าพระพุทธศาสนาที่ได้รับการส่งเสริมจะได้เจริญรุ่งเรืองเป็นที่พึงของสังคมสืบไป

อย่างไรก็ตาม สถานภาพระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์นี้จะเห็นภาพชัดเจนเมื่อศึกษาคำสอนเรื่อง ทิศ ๖ ซึ่งพระพุทธองค์ได้เปรียบเสมือนทิศที่อยู่รอบตัว ๖ ทิศเปรียบเทียบกับบุคคลที่คฤหัสถ์ต้องมีความเกี่ยวข้องด้วย คือ

- (๑) ทิศเบื้องหน้า คือมารดาบิดา
- (๒) ทิศเบื้องขวา คือครูอาจารย์
- (๓) ทิศเบื้องหลัง คือบุตรภรรยา
- (๔) ทิศเบื้องซ้าย คือมิตรสหาย
- (๕) ทิศเบื้องล่าง คือบ่าวไพร่
- (๖) ทิศเบื้องบน คือสมณพราหมณ์^{๑๓๒}

ในส่วนที่เกี่ยวกับพระสงฆ์นั้น พระสงฆ์จัดเป็นทิศที่ ๖ คือทิศเบื้องบนของคฤหัสถ์ ดังนั้นคฤหัสถ์ควรปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์ หมายถึง พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรมและเป็นผู้นำทางจิตใจ มี ๕ ประการ คือ

- (๑) จะทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
- (๒) จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา
- (๓) จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา
- (๔) ต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- (๕) อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย^{๑๓๓}

ในขณะเดียวกัน พระสงฆ์เมื่อได้รับการปฏิบัติด้วยดีจากคฤหัสถ์แล้วก็ควรจะทำอุปการะตอบแทนด้วยการให้กำลังใจ ให้สติและคอยอบรมสั่งสอนให้เป็นคนดีมีศีลธรรม

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ของพระสงฆ์ จึงได้แสดงหลักธรรมไว้เป็นแนวปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยทรงกำหนดให้พระสงฆ์ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ด้านการอาศัยปัจจัย ๔ และมีหน้าที่ต้องสั่งสอนธรรมแก่คฤหัสถ์ให้เป็นคนดีมีศีลธรรม มีหลักธรรมเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ส่วนคฤหัสถ์ก็มีความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยพระสงฆ์ในฐานะที่พระสงฆ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์นั้นก็มีความจำเป็นต้องพึ่งพาพระสงฆ์ในฐานะผู้ผู้ถวายความอุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์บำรุง ซึ่งการที่ทั้งสองฝ่ายเข้ามาเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนี้ทำให้มีการเรียนรู้และช่วยเหลือซึ่งกันละกัน ส่งผลให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางจิตใจและมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมในฐานะนักบวชกับฆราวาส

๒.๕ สรุป

จากศึกษาสถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานะทางสังคมจำแนกเป็น ๕ สถานะ คือ เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะ (เป็นผู้ปฏิบัติ

^{๑๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๓/๒๑๗.

^{๑๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

เพื่อออกจากกาม), เป็นนักบวชผู้ไม่มีบ้านเรือน, นักบวชผู้เว้นการเสพการหรือการมีคู่ครอง, เป็นนักบวชผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และเป็นบรรพชิตผู้งดเว้นวิถีชีวิตและการกระทำอันเป็นของชาวบ้าน กล่าวโดยเคร่งครัดหมายเอนักบวชทั่วไปที่ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต สถานะที่ ๒ เป็นนักบวชพวกอนาคาริก คือ ไม่มีบ้านเรือน เมื่อออกบวชแล้วจะต้องละทิ้งบ้านเรือนของตนออกไปอยู่เสนาสนะป่าหรืออยู่ในวัดรวมกับคณะสงฆ์ พร้อมกับงดเว้นกิจกรรม ความเคยชิน หรือการใช้ชีวิตแบบชาวบ้านต่างๆ เช่น การค้าขาย การหุงต้มอาหาร การใช้เสื้อผ้าอย่างคลุ่หุ้ม และสถานที่ ๓ เป็นผู้ประพฤติเมถุนวิรัตติหรือประพฤติพรหมจรรย์ คือ งดเว้นการเสพกาม หรือการมีภรรยา ไม่คลุกคลีกับสตรี ไม่ถูกต้องหรือสัมผัสสอว้ยวะ เครื่องแต่งกายหรือเครื่องประดับของสตรีเพราะถือว่าเป็นวัตถุอนามาส (ไม่ควรจับต้อง)

แม้ว่าพระพุทธองค์จะกำหนดวิถีชีวิตของภิกษุซึ่งเป็นผู้ศรัทธาออกบวชตามพระองค์ให้เป็นนักบวชที่มีชีวิตไม่ต้องเกี่ยวข้องกับครอบครัวหรือบ้านเรือน แต่ก็ไม่ได้มีพระประสงค์ให้ภิกษุปลีกตัวหนีออกจากสังคมไปใช้ชีวิตแบบที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับคนอื่น จึงทรงวางแนวทางให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องเกี่ยวข้องกับสังคมโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ คือ (๑) ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมสงฆ์ ด้วยการให้มาร่วมฟังพระปาติโมกข์หรือลงอุโบสถทุกกึ่งเดือน เมื่อสงฆ์มีธุระหรือมีศาสนกิจของส่วนรวมเกิดขึ้นก็ต้องร่วมกันช่วยดำเนินการให้สำเร็จ (๒) ภิกษุต้องเกี่ยวข้องกับสังคมคลุ่หุ้ม เพราะต้องอาศัยปัจจัย ๔ จากชาวบ้านไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่ง จะไม่อนุญาตให้ภิกษุประกอบอาชีพ ค้าขายหรือประกอบอาหารมาฉันเองเหมือนกับตอนเป็นคลุ่หุ้ม พร้อมกันนั้นกิจบางอย่างที่จะต้องดำเนินการในวัดก็ไม่อนุญาตให้ภิกษุทำ จะต้องอาศัยคลุ่หุ้มทำแทน เช่น การบริหารจัดการเงิน ทองที่มีคนถวาย การจัดเตรียมอาหารจำพวกผลไม้ พืช หัวเผือก หัวมัน เป็นต้นที่ยังงอกหรือเจริญเต็มโตเป็นต้นได้ สิ่งเหล่านี้จะต้องมีคนทำกับปิยะ คือ คนทำให้เป็นของควรแก่การบริโภคของภิกษุ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทั้งพระธรรม บัญญัติทั้งพระวินัยไว้เป็นแนวปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยพระธรรมวินัยที่แสดงนั้นเป็นแนวปฏิบัติทั้งของภิกษุและคลุ่หุ้ม

หลักการสำคัญที่พระพุทธองค์แสดงให้เห็นความจำเป็นที่ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคลุ่หุ้ม นั้น เห็นได้จากพระพุทธองค์ทรงกำหนดให้ภิกษุต้องรับการอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย ๔ จากคลุ่หุ้ม แม้ปัจจัยบางอย่างภิกษุอาจช่วยกันจัดทำได้ แต่โดยมากแล้วก็มักจะได้รับถวายจากคลุ่หุ้ม อีกทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันก็มีกิจหลายอย่างที่ต้องอาศัยคลุ่หุ้มเป็นผู้ดำเนินการ เช่น การประเคนสิ่งของ การทำกับปิยะ การทำหน้าที่แทนสงฆ์ในสิ่งที่มิสีกขาบห้าม และที่สำคัญที่สุดคือหน้าที่การเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะสั่งสอนแก่ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร และสามเณรี แล้วก็มีเป้าหมายที่คลุ่หุ้มด้วย เมื่อพระพุทธองค์สั่งสอนให้ภิกษุให้ความสำคัญกับการเผยแผ่ธรรมจึงมีความจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคลุ่หุ้มอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้วางแนวทางปฏิบัติต่อคลุ่หุ้มไว้อย่างชัดเจนทั้งในคัมภีร์พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก

บทที่ ๓

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

บทนี้ผู้วิจัยจะได้แนวปฏิบัติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระวินัยปิฎกโดยจะศึกษาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) ความเป็นมาของพุทธบัญญัติเกี่ยวกับพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๒) มูลเหตุแห่งความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ (๓) คฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ (๔) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๕) อาบัติที่ต้องเพราะความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความเป็นมาของพุทธบัญญัติเกี่ยวกับพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระวินัยปิฎกนี้ มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ในพระวินัยปิฎก กล่าวคือ ในพระวินัยปิฎกมีสิกขาบทจำนวนหนึ่งที่พระพุทธองค์บัญญัติแก่หมู่ภิกษุเพราะมีการปฏิบัติต่อกันบางประการที่เป็นสาเหตุให้มีการบัญญัติสิกขาบท ในเบื้องต้นนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาของสิกขาบทโดยภาพรวมก่อน

๓.๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระวินัย

พระวินัยปิฎกเป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนที่เป็นระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตและวิธีดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี คำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนนี้เรียกว่า พระวินัย หรือ พุทธบัญญัติ แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ

(๑) อาทิพรหมจริยการศึกษา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพญญติ หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา^๑ เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้างพระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์

(๒) อภิสมาจารการศึกษา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาท และความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่าน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป^๒

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงความสำคัญของพระวินัยกับความดำรงอยู่ของคณะสงฆ์ไว้อย่างน่าสนใจว่า “วินัยปิฎกจึงเป็นคัมภีร์ที่บรรจุไว้ซึ่งกฎเกณฑ์ กติกาที่รักษาไว้ซึ่ง

^๑ พุทธอาณา หมายถึงอำนาจปกครองของพระพุทธเจ้าอำนาจการปกครองฝ่ายพุทธจักร, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๔.

^๒ วิมหา. (ไทย) ๑/-/๗].

ภิกษุสังฆะ สงฆ์อยู่ได้ด้วยวินัย วินัยนั้นเป็นที่ก่อกำเนิด และเป็นที่ดำรงไว้ซึ่งสังฆะ และสังฆะนั้นก็ทำหน้าที่เป็นผู้ที่จะรักษาสืบทอดพระศาสนา”^๓

เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้และออกประกาศพระพุทธศาสนา ในระยะแรกแม้จะมีคนมีศรัทธาออกบวชตามเป็นภิกษุ แต่บุคคลเหล่านั้นก็ไม่ได้กระทำความผิดรุนแรง เพราะพระภิกษุเหล่านั้น ล้วนแล้วแต่เป็นพระอริยบุคคล อย่างขั้นต่ำสุดก็เป็นพระโสดาบันทั้งสิ้น กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุยังมีจำนวนไม่มากนัก และส่วนใหญ่เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลจึงขอบวช^๔ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงยังไม่ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติและระเบียบสำหรับปกครองคณะสงฆ์ ต่อมาเมื่อมีภิกษุผู้ไม่สำรวมกระทำความผิดส่งผลเสียต่อคณะสงฆ์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นมาห้าม และมีการปรับโทษแก่ผู้ทำผิด

พระวินัยในพระวินัยปิฎกนี้ พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้า ต่อเมื่อเกิดความเสียหายขึ้นจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามประพฤติดังนั้นอีก ดังจะเห็นได้ว่าในตอนต้นพุทธกาล พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติ สิกขาบทไว้ เพราะภิกษุสงฆ์ล้วนมีวัตรปฏิบัติดีงาม ศีลของภิกษุสงฆ์เรียกว่า ปาติโมกขสังวรศีล จัดเป็นจาริตศีล คือ ระเบียบปฏิบัติตามแบบอย่าง que พระพุทธเจ้าทรงประพฤติดุปฏิบัติมา

อรรถกถาสมันตปาสาทิการะบุว่า ในระยะที่ยังไม่มีพุทธานุญาตให้ภิกษุสงฆ์สวดพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือนใน ๒๐ พรรษาแรกนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์เองทุกกึ่งเดือน ขณะประทับอยู่ที่เมืองเวรัญชา พระสารีบุตรกราบทูลอาราธนาให้ทรงบัญญัติสิกขาบท ดังปรากฏในเวรัญชกัณฑ์ คัมภีร์มหาวิภังค์ว่า ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้า ที่จะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวกอันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน แต่ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะในระยะนั้นภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ เป็นพระอริยบุคคล^๕ จะรอนจนกว่าจะมีภิกษุบางรูปการกระทำความผิดเสียหายที่เรียกว่า อาสวักขณานิยธรรม^๖ จึงจะบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้กระทำความผิด ต่อมาเกิดมีภิกษุกระทำความเสียหาย คือ เกิดอาสวักขณานิยธรรมในสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อจัดธรรมเหล่านั้น สารีบุตร ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมัวหมอง บริสุทธีผุดผ่อง ดำรงอยู่ในสารคุณ แท้จริงในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ผู้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ขึ้นโสดาบัน จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า”^๗

ในสมัยแรกเริ่มก่อตั้งพระพุทธศาสนา ในสมัยนั้นจำนวนภิกษุยังมีไม่มาก เป็นสังคมาเล็ก ๆ ยังไม่มีการประพฤติดุผิด ทั้งยังไม่มีปัญหาเสื่อมเสียร้ายแรงเกิดขึ้น ภิกษุทั้งหลายต่างดำเนินตามพระ

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เอ็ดดิสเพรส โปรดักส์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

^๔ ดูรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๔/๑-๖๓/๑-๗๙.

^๕ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘/ [บทนา].

^๖ อาสวักขณินียา คือ ธรรมเป็นที่ตั้งอาสวะ ความชั่วต่างๆ เช่น การกล่าวให้ร้ายคนอื่น ความเดือดร้อน และการจองจำ, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^๗ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

พุทธองค์อย่างเคร่งครัด เป็นการประพจน์แบบอริยสงฆ์ ในระหว่างนี้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์^๘ เพื่อเป็นแนวประพฤติปฏิบัติสำหรับภิกษุทั้งหลาย

อรรถกถาสมันตปาสาทิการะบุว่า ในระยะแรกของการปกครองหมู่ภิกษุพระพุทธเจ้าทรงปกครองโดยสอนให้ภิกษุยึดหลักปาฏิโมกข์ ๒ ประการ คือ

(๑) พรรษาที่ ๑-๑๙ ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ๓ ประการเป็นหลักในการปฏิบัติของหมู่ภิกษุ คือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตให้หมดจดจากกิเลส โอวาทปาติโมกข์นี้เพียงพอสำหรับใช้ปกครองคณะสงฆ์ในยุคแรก เพราะในยุคนี้ภิกษุสงฆ์ยังมีจำนวนไม่มาก อีกทั้งภิกษุในยุคแรกนั้นก็ล้วนแต่บวชด้วยศรัทธา และได้รับการอบรมสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกผู้ใหญ่จนสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล

(๒) จนกระทั่งถึงพรรษาที่ ๒๐ จึงเริ่มมีภิกษุกระทำความผิดเสียหายต่อคณะสงฆ์ พระพุทธองค์จึงบัญญัติปฐมปาราชิกในพรรษาที่ ๒๐ เพราะพระสุทิน ผู้เป็นต้นบัญญัติบวชในพรรษาที่ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า และในขณะที่พระสุทินบวชได้ ๘ พรรษาได้เสพเมถุนกับอดีตรรยาที่ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ครั้นนั้นพรรษาที่ ๘ ของพระสุทินตรงกับพรรษาที่ ๒๐ ของพระพุทธองค์^๙ พระพุทธบัญญัติปฐมปาราชิก สิกขาบทที่ ๑^{๑๐}

เรื่องราวความเป็นมาของสิกขาบทในพระวินัยปิฎกแต่ละสิกขาบทแต่ละครั้ง มีขั้นตอนพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

- (๑) เมื่อเกิดเรื่องมัวหมองขึ้นภายในคณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์
- (๒) ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุให้ทุลรับแล้ว
- (๓) ทรงชี้โทษแห่งการประพจน์เช่นนั้น
- (๔) ทรงชี้โทษแห่งการล่วงละเมิด
- (๕) ตรัสอานิสงส์แห่งความสำรวมระวัง
- (๖) ทรงตั้งพระพุทธบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำอย่างนั้นอีกต่อไป^{๑๑}

ข้อนี้เห็นได้จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่กล่าวถึงขั้นตอนแห่งพระพุทธบัญญัติไว้ว่า

(๑) เมื่อใด ความเสียหายเกิดขึ้น เพราะภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงเมื่อนั้น พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามความประพจน์เช่นนั้นเป็นอย่าง ๆ ไป เช่นพระธนิยะถือเอาพระวาจาของพระเจ้าพิมพิสารซึ่งเปล่งตามพระราชประเพณีเมื่อครั้งราชาภิเษกว่า “หญ้า ไม้และน้ำเราให้แก่พวกสมณพราหมณ์” ดังนี้ เป็นเลศถือเอาไม้หลวงไปทำกุฎี ด้วยอ้างว่าได้รับพระราชทาน เมื่อเกิดเหตุนี้ขึ้น จึงทรงตั้งพระพุทธบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำเช่นนั้นอีกต่อไป

(๒) พระพุทธบัญญัติครั้งตั้งขึ้นแล้ว แต่ยังไม่เหมาะสมด้วยประการใดประการหนึ่ง คือยังหลวมอยู่ ไม่พอจะห้ามความเสียหายนั้นได้ขาด เช่นนี้ทรงบัญญัติซ้ำรัดเข้าอีก เช่นทรงตั้งพระพุทธ

^๘ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^๙ วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๑๔๗.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๔/๑๗-๒๙.

^{๑๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/-/[๘].

บัญญัติห้ามไม่ให้ล้างผลาญชีวิตมนุษย์ ยังไม่พอจะให้เข้าใจว่าทรงห้ามตลอดถึงพรรณนาถึงคุณแห่งความตาย หรือยังให้เขาฆ่าตัวเสียเอง จึงทรงบัญญัติซ้ำเติมความข้อนั้นเข้าด้วย หรือตึงเกินไป เช่นนี้ทรงบัญญัติซ้ำผ่อนให้เบาลง เช่นทรงตั้งพระบัญญัติห้ามไม่ให้ทอดูตรिमनुสธรรมอันไม่มีจริง ข้อนี้นั้นความกว้างไปถึงการทอดูด้วยสำคัญว่าได้บรรลุ แต่เป็นคุณที่ไม่มีจริง จึงทรงบัญญัติซ้ำ ยกผู้พูดด้วยสำคัญผิดดังนั้นเสีย ไม่ให้ต้องอาบัติ

(๓) พระพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งไว้แล้ว แม้ไม่เป็นไปสะดวก ก็ไม่ทรงถอนเสียทีเดียว คงเพิ่มอนุบัญญัติ เช่นทรงตั้งพระบัญญัติห้ามไม่ให้นอนด้วยอนุสัมบัน เพื่อจะกันชาวบ้านไม่ให้เห็นอาการวิปาสของภิกษุในเวลานอนหลับ เมื่อมีสามเณรขึ้น สามเณรก็จัดว่าเป็นอนุสัมบัน เมื่อไม่มีที่อยู่ จึงทรงผ่อนให้นอนด้วยกันได้ไม่เกิน ๓ คืบ ข้อที่ทรงตั้งไว้เดิม เรียกว่า มูลบัญญัติ ข้อที่ทรงตั้งเพิ่มเติมทีหลังเรียกอนุบัญญัติ รวมมูลบัญญัติและอนุบัญญัติเข้าด้วยกัน เรียกว่า สิกขาบท

๔) เมื่อเกิดเหตุแล้ว จะทรงตั้งพระพุทธบัญญัตินั้น ตรัสสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสถามภิกษุผู้ก่อเหตุให้ถูกรับแล้ว ทรงชี้โทษแห่งการประพฤตินั้น และอาบัติสงฆ์แห่งความสำรวมแล้ว จึงทรงตั้งพระพุทธบัญญัติห้ามมิให้ภิกษุทำเช่นนั้นอีกต่อไป ทรงวางโทษคือปรับอาบัติไว้หนักบ้าง เบาบ้าง^{๑๒}

สิกขาบทที่พระพุทธองค์บัญญัติเพื่อเป็นแนวปฏิบัติแก่หมู่ภิกษุนั้นมีทั้งข้อที่ทรงห้ามมิให้กระทำ และข้อที่ทรงอนุญาตให้กระทำได้ หากมีภิกษุใดฝ่าฝืนจะถูกปรับโทษเป็นอาบัติตามสมควรแก่ความผิด จำแนกได้ดังต่อไปนี้ (๑) ปาราชิก (๒) สังฆาทิเสส (๓) อนียต (๔) ถุลลัจจัย (๕) นิสสัคคีย ปาจิตตีย (๖) ปาจิตตีย (๗) ปาฏิเทสนียะ (๘) ทุกกฏ และ (๙) ทุพภาสิต

อาบัติเหล่านี้มีโทษ ๒ ระดับ คือ (๑) ต้องอาบัติปาราชิกแล้วจะขาดจากความเป็นภิกษุทันที เป็นอเทจิฉา คือ ไม่สามารถแก้ไขได้ และ (๒) หากต้องอาบัติอื่นๆ ก็สามารถกระทำคืนได้ เช่น ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรมจึงจะพ้นได้ ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตียต้องสละวัตถุที่ต้องห้ามแล้วค่อยแสดงต่อหน้าภิกษุอื่นจึงพ้นได้ ต้องอาบัติที่เหลือมีปาจิตตียเป็นต้นต้องแสดงต่อหน้าภิกษุรูปอื่นจึงพ้นได้ จัดเป็นสเทจิฉา คือ อาบัติที่แก้ไขได้

๓.๑.๒ วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย

เมื่อมีภิกษุมากขึ้นและกระจายกันอยู่ ไม่ได้รวมเป็นหมู่เดียวกัน เพื่อปรับความประพฤติของภิกษุทั้งหลายให้อยู่ในแบบเดียวกัน เมื่อเกิดเรื่องเสื่อมเสียขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงเริ่มบัญญัติสิกขาบท โดยอาศัยมูลเหตุ หรือวัตถุประสงค์ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพื่อความเห็นชอบร่วมกันแห่งสงฆ์ (สงฆสมุจจุตตาย)
- (๒) เพื่อความอยู่อย่างผาสุกแห่งสงฆ์ (สงฆผาสุกตาย)
- (๓) เพื่อข่มบุคคลผู้หน้าด้านขาดความละอาย (ทุมมกฺกุนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหาย)
- (๔) เพื่อให้ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักอยู่อย่างผาสุก (เปสฺลานํ ภิกฺขุนํ ผาสุวิหฺราย)
- (๕) เพื่อขจัดเรื่องเสื่อมเสียในปัจจุบัน (ทิฏฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย)
- (๖) เพื่อป้องกันเรื่องเสื่อมเสียอันจะบังเกิดในอนาคต (สมปรายิกานํ อาสวานํ ปฏฺิฆาตตาย)
- (๗) เพื่อให้ชนที่ยังไม่เกิดความเลื่อมใสได้เกิดความเลื่อมใส (อปฺสนนํ ปสาทาย)

^{๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๙-๑๑.

- (๘) เพื่อให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น (ปสนน่าน ภิกขุโยภาวาย)
- (๙) เพื่อให้พระสังฆธรรม คือ ปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธตั้งมั่นอยู่นาน (สทตมมกฺขิตฺติยา)
- (๑๐) เพื่ออนุเคราะห์ หรือรักษาพระวินัย (วินยานุคฺคหยา)^{๑๓}

ในอรรถกถาพระวินัยปิฎกสรุปอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการลงเป็น ๕ ข้อ คือ

- ข้อ ๑-๒ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม คือ สงฆ์
- ข้อ ๓-๔ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่บุคคล
- ข้อ ๕-๖ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต
- ข้อ ๗-๘ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่ประชาชน
- ข้อ ๙-๑๐ ทรงบัญญัติเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา^{๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงปรารภหรือประโยชน์ที่ทรงประสงค์ในการบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวกโดยสรุปเป็น ๕ ด้าน ได้แก่

ด้านที่ ๑ มุ่งประโยชน์แก่สงฆ์ หรือส่วนรวม ได้แก่

(๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ คือเพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ ซึ่งได้ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณโทษแห่งการประพฤตินั้นๆ ชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นไว้ โดยความเห็นชอบร่วมกัน

(๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์

ด้านที่ ๒ มุ่งประโยชน์แก่บุคคล ได้แก่

(๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก คือ เพื่อกำราบคนผู้ด้าน ประพฤติทราวม

(๔) เพื่อความผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม

ด้านที่ ๓ มุ่งประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์หรือแก่ชีวิต ทั้งกายและใจ ได้แก่

(๕) เพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะเกิดในปัจจุบัน คือ เพื่อระวังปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในปัจจุบัน

(๖) เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต คือ เพื่อแก้ไขมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อนที่จะมีในภายหน้าหรือภพหน้า

ด้านที่ ๔ มุ่งประโยชน์แก่ประชาชน ได้แก่

(๗) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส

(๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว

ด้านที่ ๕ มุ่งประโยชน์แก่พระศาสนา ได้แก่

(๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งสังฆธรรม

(๑๐) เพื่ออนุเคราะห์วินัย คือ ทำให้มีบทบาทบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่ สนับสนุนความมีวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น^{๑๕}

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๑๔} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๓๙/๒๓๔-๒๓๗.

^{๑๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพ มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

กล่าวโดยสรุปได้ว่า มูลเหตุหรือวัตถุประสงค์แห่งพระพุทธบัญญัติ ได้แก่ เพื่อความเห็นชอบร่วมกันแห่งสงฆ์ เพื่อความอยู่อย่างผาสุกแห่งสงฆ์ เพื่อข่มบุคคลผู้หน้าด้าน เพื่อภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักอยู่อย่างผาสุก เพื่อจัดเรื่องเสื่อมเสียในปัจจุบัน เพื่อป้องกันเรื่องเสื่อมเสียในอนาคต เพื่อชนที่ยังไม่เกิดความเลื่อมใสได้เกิดความเลื่อมใส เพื่อคนที่เลื่อมใสแล้ว ให้เลื่อมใสยิ่งขึ้น เพื่อพระสังฆธรรมตั้งมั่นอยู่เนืองนิตย์ และเพื่ออนุเคราะห์หรือรักษาพระวินัย

๓.๑.๓ ความมุ่งหมายของการบัญญัติพระวินัย

จากการศึกษามูลเหตุอันเป็นที่มา รวมทั้งวิธีการและวัตถุประสงค์ของการบัญญัติสิกขาบท พอจะทำให้ทราบเจตนารมณ์ที่อยู่เบื้องหลังของการบัญญัติสิกขาบท พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนเหี้ยมโหด จนถึงต้องโทษเป็นอาชญาแผ่นดินอย่างอุกฤษฏ์ เช่น ห้ามทำโจรกรรมและฆ่ามนุษย์ เป็นต้น

(๒) เพื่อป้องกันความลวงโลกเลี้ยวซีก เช่น ห้ามไม่ให้ทอดูตตริมนุสสรธรรม

(๓) เพื่อป้องกันความดुर้าย เช่น ห้ามไม่ให้ด่ากัน ตีกัน เป็นต้น

(๔) เพื่อป้องกันความประพฤติเลวทราม เช่น ห้ามไม่ให้พูดปด ห้ามพูดส่อเสียด ห้ามเสพสุรา เป็นต้น

(๕) เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย เช่น ห้ามไม่ให้แอบฟังความเขา เป็นต้น

(๖) เพื่อป้องกันการเล่นชุกชุน เช่น ห้ามไม่ให้เล่นจี้กัน ไม่ให้เล่นน้ำ ไม่ให้ซ่อนบริวารของกัน เป็นต้น

(๗) เพื่ออนุโลมตามความนิยมในกาลนั้น เช่น ห้ามไม่ให้ขุดดิน ไม่ให้ฟันต้นไม้ที่ถือว่ามีชีวิต เป็นต้น

(๘) เพื่อรักษาธรรมเนียมประเพณีของภิกษุ ตามความสะดวกบ้าง ตามความนิยมของบรรพชิตบ้าง เช่น ห้ามไม่ฉันอาหารในเวลาวิกาล จะฉันของอื่นนอกจากน้ำต้องรับประทานก่อน^{๑๖}

ในการบัญญัติสิกขาบทสำหรับเป็นกฎเกณฑ์หรือแนวทางปฏิบัติสำหรับหมู่ภิกษุทำให้ทราบว่า พระพุทธองค์น่าจะมีเจตนารมณ์หรือความตั้งใจหลักๆ คือ เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นคนเหี้ยมโหด มิให้ใช้ความลวงโลกเลี้ยวซีก มิเมตตา ป้องกันความดुर้าย ป้องกันความประพฤติเลวทราม ทำให้เสียหาย ป้องกันการเล่นชุกชุน สิกขาบทต่างๆ ก็บัญญัติโดยคำนึงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม โดยมีเป้าหมายหลักสำคัญที่จะไม่ละเลยคือ เพื่อให้เกื้อกูลต่อการฝึกหัดพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

จากหัวข้อที่ผ่านมาทำให้ทราบแล้วว่า สิกขาบทในพระวินัยปิฎกมีความเป็นมา เป้าหมาย หรือความประสงค์ และเจตนารมณ์ในการบัญญัติหลายประการ เป็นเหตุให้สิกขาบทในพระวินัยปิฎกไปมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ มากมาย อาจจำแนกบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบทได้กว้างๆ ดังต่อไปนี้

(๑) ความประพฤติส่วนตัวของภิกษุเอง

(๒) ความประพฤติของภิกษุกับอุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธิวาหาริก หรืออันเตวาลิก

(๓) ความประพฤติของภิกษุกับพุทธบริษัท (ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา)

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๑, หน้า ๑๙-๒๐.

(๔) ความประพฤติกษัตริย์กับบุคคลที่เป็นญาติและประชาชนทั่วไป

(๕) ความประพฤติกษัตริย์กับนักบวชนอกศาสนา

(๖) ความประพฤติกษัตริย์กับฝ่ายอาณาจักร (พระราชา, ราชวงศ์)

อย่างไรก็ตาม หากจะจำแนกสิกขาบทในพระวินัยปิฎกในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลอื่น ก็อาจจำแนกเนื้อหาของพระวินัยออกเป็น ๒ แนวทางกว้างๆ คือ (๑) พระวินัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นแนวปฏิบัติระหว่างภิกษุกับภิกษุด้วยกัน เช่น ภิกษุกับอุปัชฌาย์ อาจารย์ เพื่อนสัทธัมมิก เป็นต้น (๒) พระวินัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นแนวปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์หรือบุคคลอื่น เช่น คฤหัสถ์ชาย หญิง สาวกของนักบวชนอกศาสนา พระราชา พระราชวงศ์ คนงานวัด ไวยาวัจกร กบฏการก เป็นต้น

๓.๒ มูลเหตุแห่งความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นแล้วว่า พระพุทธองค์ได้วางรูปแบบวิถีชีวิตของพระสงฆ์ให้จำเป็นต้องมีความเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ โดยพิจารณาได้จากรูปแบบการดำเนินชีวิต พระวินัยและความจำเป็นด้านอื่นๆ เช่น การที่ภิกษุจะต้องทำหน้าที่เผยแผ่ธรรมแก่คฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ มูลเหตุด้านการดำรงชีพ

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึงพึงปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในเบื้องต้น ๔ อย่าง เรียกว่า นิสสัย ๔ หรือปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง คือ

(๑) บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสถ์แข่งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสถ์แข่งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทศภัต นิมนตภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต^{๑๗}

(๒) บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน

(๓) บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ คางคก เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ คางคกนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

(๔) บรรพชาอาศัยยา คือ น้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๑๘}

มีคำอธิบายโดยสรุปดังต่อไปนี้ พระพุทธองค์กำหนดให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาดำรงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต เพื่อรับอาหารจากชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้ปลูกข้าว ทำปศุสัตว์ หรือหุงหาอาหารมาฉันเอง แม้จะมีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาบริโภคได้ แต่ก็ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุนำสิ่งเหล่านั้น

^{๑๗} สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุทเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมนตภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), ปักขิกภัต คือ ภัตตาหารถวายปัจจุ(๑๕ วัน)ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิปติกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ.

^{๑๘} วิมพา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

มาขบฉันด้วยตนเอง คำว่า ให้แสวงหาคำข้าวด้วยปลีแข้งในที่นี้หมายถึง ให้เที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตเพื่อรับอาหารที่ชาวบ้านหุงปรุงถวาย หากจะรับอาหารที่ชาวบ้านน้อมมาถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวมอาหารที่ถวายอุทิศสงฆ์ อาหารในที่นิมนต์ อาหารที่ถวายตามฉลาก อาหารที่ถวายตามปักข์ อาหารที่ถวายในวันอุโบสถ อาหารที่ถวายในวันปาฏิบ (ขึ้น/แรม ๑ ค่ำ) อาหารบิณฑบาตเหล่านี้ควรฉันเป็นครั้งคราวหรือเป็นอดิเรกเถาเท่านั้น ไม่ควรฉันเป็นประจำ

ภิกษุในพระพุทธศาสนาควรแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าที่ทำความเหมาะสมสมควรรูป เรียบง่าย เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส จำนวนผ้าก็ควรมีแค่ ๓ ผืน คือ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ และผ้าสบง หากมีคนนำผ้าอื่นๆ มาถวายก็ควรรับไว้นุ่งห่มเป็นครั้งคราวเท่านั้น การใช้ผ้าอื่น เช่น ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน หรือผ้าที่ใช้ด้ายหลายๆ ชนิดรวมกัน ผ้าเหล่านี้ก็ควรใช้ในบางโอกาสเท่านั้น

การดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาควรเรียบง่ายด้วยการอาศัยเสนาสนะป่า คือให้อาศัยนั่งนอนในป่าไม้ ในเสนาสนะที่สร้างในป่าไม้หรือควงไม้ การใช้ชีวิตแบบติดดินจะทำให้เกื้อกูลต่อการเจริญจิตภาวนา ไม่ติดในถิ่นที่อยู่ ไม่ติดในความสะดวกสบาย หากจะมีคนถวายสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ สถานที่เหล่านี้ก็ควรใช้เป็นครั้งคราว

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นบางครั้งอาจมีเจ็บป่วยบ้าง ยาที่รักษาโรคควรเป็นน้ำมูตรนำที่จัดทำอย่างถูกต้อง ไม่ควรยึดติดกับยาหรือการรักษาที่ยุ่งยาก การใช้เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ควรใช้แบบที่เป็นอดิเรกเถา

การพึงพาอาศัยปัจจัย ๔ นี้เป็นรูปแบบที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ให้ภิกษุต้องพึ่งพาและเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน การที่กำหนดให้อาศัยอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านโดยไม่ยอมให้ภิกษุทำการเพาะปลูก เลี้ยงปศุสัตว์ ขุดหัวเผือกหัวมัน แล้วนำมาปรุงเป็นอาหารเอง แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้านทุกวัน ตอนภิกขาจารบิณฑบาตเป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” จึงกล่าวได้ว่า เพราะพระพุทธองค์ไม่ต้องการให้พระสาวกปลีกตัวหนีหายจากสังคม จึงได้บัญญัติพระวินัยให้พระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนด้วยกิจบางอย่างโดยเฉพาะเรื่องปัจจัย ๔ อันจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำอุปการะต่อกัน คือ

(๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน”

(๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการอบรมสั่งสอน และแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า “ธรรมทาน”

ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่สถานภาพของตน ดังความในพุทธสูตรความว่า

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย, ข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธื์ บริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย, ภิกษุ

ทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึงพาอาศัยกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการ
สลัดโอฆะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้อย่าง

พระพุทธเจ้าตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้อยู่ครองเรือน
ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างอาศัยกันและกัน
จึงบรรลुสัทธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้
ฝ่ายบรรพชิตผู้อยู่ครองเรือนย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือ
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช
อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์
ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน
อาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้ว
เชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์
เป็นผู้เพ่งพินิจอยู่ด้วยอริยปัญญา
ประพฤติธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอัตภาพนี้
มีความเพลิดเพลีน เสวยกามสุข รื่นเรริงบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก^{๒๐}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธ
องค์กำหนดรูปแบบไว้อย่างเคร่งครัดและเป็นไปเพื่อขัดเกลาจิตใจ สิ่งหนึ่งที่ทรงให้ความสำคัญมาก
และยังถือว่ามีความสำคัญต่อพระภิกษุในปัจจุบัน คือ การอาศัยเสนาสนะป่า หรือการใช้ชีวิตในป่าไม้
ข้อนี้คงเป็นเพราะทรงคำนึงเห็นว่า ป่าไม้เป็นสถานที่ร่มรื่น สงบ ปราศจากเสียงรบกวน หากได้อาศัย
อยู่แล้วบำเพ็ญจิตภาวนา การปฏิบัติธรรมก็จะก้าวหน้าเร็ว คตินี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้
จากการสร้างวัดในประเทศไทยและประเทศอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนา วัดส่วนมากก็สร้างขึ้นในป่า
ไม้ หากบางแห่งที่สร้างวัดต้นไม้มิมีหรือมีน้อย ก็มักจะหาต้นไม้มาปลูกต้นขึ้นหนาแน่น เมื่อศึกษา
ประวัติการปฏิบัติธรรมของพระเกจิอาจารย์ต่างๆ ในประเทศไทยก็จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การ
ปฏิบัติธรรมของท่านเหล่านั้นผ่านการปฏิบัติธรรมในป่าเขาถ้ำเฝ้าไพรมาอย่างโชกโชน บางท่านพบ
เจอกับสัตว์ร้ายในป่าใหญ่ เกิดอาการอาพาธเพราะใช้ชีวิตอย่างลำบากในป่าดง จนแทบจะเอาชีวิตไม่
รอด แต่ด้วยความศรัทธาในรูปแบบการดำเนินชีวิตที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ ทำให้ท่านเหล่านั้น
สามารถรักษาชีวิตรอดมาได้ ทำให้ได้มีโอกาสถ่ายทอดประสบการณ์และคำสั่งสอนอันลึกซึ้งแก่
พุทธศาสนิกชนดังที่ทราบกัน

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้
แล้วก็ทรงออกประกาศสั่งธรรมแก่ประชาชนในเมืองต่างๆ ต่อมาก็มีกุลบุตรที่ได้ฟังธรรมเกิดศรัทธา
อยากออกบวชจึงทรงอนุญาตให้บวชได้ ทำให้เกิดสังคมสงฆ์ขึ้นในโลก สังคมสงฆ์นี้เกิดขึ้นจากการ
รวมตัวของกลุ่มคนที่ศรัทธาในคำสอนและอยากจะทำตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าประกาศ

^{๑๙} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๒๐} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

สถานภาพของกุลบุตรที่ออกบวชในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า^{๒๑} เรียกว่า อนาคาริก^{๒๒} คือ เป็น ไม่มีเรือน ไม่เกี่ยวข้องกับเรือนหรือไม่ประกอบกิจอันเป็นของคนครองเรือนต่างๆ ไป ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงกำหนดให้ภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกของพระองค์งดเว้นการประกอบอาชีพ การหุงต้มอาหาร หรือทำมาหาเลี้ยงชีพเหมือนกับที่ฆราวาสทำ ดังนั้น ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาแล้วจึงต้องพึ่งพาปัจจัย ๔ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับดำรงชีพจากฆราวาส โดยการพึ่งพาปัจจัย ๔ จากชาวบ้านนี้ทำให้พึ่งเท่าที่จำเป็น ให้เกื้อกูลต่อการดำรงชีพเพียงเพื่อให้มีเรี่ยวแรงในการศึกษาปฏิบัติธรรม ทำตัวเป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความพอกพูนกิเลสหรือบำรุงบำเรอตัว โดยทั้งหมดนี้อยู่ภายใต้แนวคิดที่ว่า การดำเนินชีวิตของภิกษุทั้งหลายต้องอาศัยหรือเนื่องด้วยผู้อื่น (คฤหัสถ์)^{๒๓}

หลังจากบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว ภิกษุจะต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศไว้ซึ่งเรียกรวมๆ ว่า พระธรรมวินัย คำสอนส่วนที่เป็นวิถีชีวิตหรือหลักการปฏิบัติในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์นั้น เรียกว่า อริยวินัย ข้อปฏิบัติที่เรียกว่า อริยวินัยนี้เป็นระบบแบบแผนสำหรับหมู่สมาชิก ที่จะให้สมาชิกของพระสงฆ์ตั้งอยู่ได้ด้วยดี สามารถมีชีวิตอยู่ตามหลักการของตน และสามารถปฏิบัติกิจดำเนินการต่างๆ เพื่อเข้าถึงจุดหมายในชีวิตของตน สมาชิกพระสงฆ์ของพระพุทธเจ้าปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ด้วยความเพียรของตน สั่งสอนประชาชนให้รู้จักสังขารมรรคาเสียสละประโยชน์ตนต่อชาวโลก เมื่อเข้ามาเป็นสมาชิกของพระสงฆ์ก็เป็นพุทธบริษัทฝ่ายหนึ่งที่ยังต้องมีความผูกพันกับสังคม และปฏิบัติธรรมจนสามารถบรรลุภาวะอันสูงสุดตามพุทธประสงค์ การปฏิบัติของพระสงฆ์ในอริยวินัย เอื้อประโยชน์หลายประการ เช่น ทำให้เกิดสังคมตัวอย่างในทางที่ดี ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติดีงามสมฐานะ ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์มีความประพฤติเป็นอันเดียวกัน ทำให้สมาชิกของพระสงฆ์เป็นผู้เลี้ยงง่าย มีความมกน้อยสันโดษ สมกับภาวะที่ต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีวิตและมีหน้าที่ทางจิตใจเป็นต้น ส่วนปัจจัยสำหรับดำรงชีวิตพื้นฐานของพระสงฆ์ มีเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค พระสงฆ์ต้องอาศัยปัจจัย ๔ เหมือนมนุษย์ทั้งหลายที่ต่างก็คือรูปแบบสังคมที่เข้มงวดกวดขัน พระพุทธเจ้าทรงมุ่งพัฒนาสมาชิกของพระสงฆ์ให้มีความมกน้อยสันโดษในการใช้สอยปัจจัย ๔ (ปัจจัยสนโตสที่ปก อริยวสปฏิบัติ) สงฆ์ คือ วงศ์ของอริยชนลำดับที่ ๘ มีชื่อว่า อริยวงศ์ (อภฺฐโม อริยวิโส)^{๒๓} จะเห็นว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติชอบในอริยวินัยเรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริย วงศ์ ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นวงศ์ของพระอริยเจ้าเรียกว่า อริยวงศ์ปฏิบัติ

กล่าวได้ว่า อริยวงศ์ปฏิบัติเป็นคำสอนสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของภิกษุตั้งแต่ออกบวชในวันแรกและต้องเกี่ยวข้องไปจนตลอดชีวิต พระพุทธองค์รับสั่งกับภิกษุว่า อริยวงศ์ หรือ ปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสายนี้ จัดเป็นอริยประเพณี จำแนกเป็น ๔ ประการ คือ

(๑) จีวรสันโดษ ความสันโดษด้วยจีวร

(๒) ปิณฑปาตสันโดษ ความสันโดษด้วยปิณฑปาต

^{๒๑} พุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๔๖, พุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๖/๑/๕/๑๐๘.

^{๒๒} ดุราเยละเอียคโน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๒๓} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

(๓) เสนาสนสันโดษ ความสันโดษด้วยเสนาสนะ

(๔) ภาวนาปหานารามตา ความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล^{๒๔}

มีคำพรรณนาว่า อริยวงสปฏิปทานี้เป็นปฏิปทาพิเศษ ที่หากภิกษุใดปฏิบัติตามย่อมนจะได้รับการสรรเสริญจากนักปราชญ์ ดังความในอริยวงศ์สูตรตอนหนึ่งว่า

ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ ๔ ประการนี้แล รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกพราหมณ์ผู้รู้ลบล้าง... ภิกษุผู้ประกอบด้วยอริยวงศ์ ๔ ประการนี้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันออก ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ แม้จะอยู่ในทิศตะวันตก...แม้จะอยู่ในทิศเหนือ...แม้จะอยู่ในทิศใต้ ก็ครอบงำความไม่ยินดีได้ความไม่ยินดีครอบงำเธอไม่ได้ ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะเธอเป็นนักปราชญ์ ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำความไม่ยินดีและความยินดีได้^{๒๕}

๓.๒.๒ มูลเหตุด้านวิถีชีวิต

อีกประการหนึ่งที่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระสงฆ์ต้องมีความเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ คือ พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุฉันอาหารที่ตายกถวาย ภิกษุไม่สามารถประกอบอาชีพ สะสมอาหารแล้วเข้าครัวปรุงอาหารมาฉันเองเหมือนกับพ่อครัวได้ สำหรับสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการถวายนั่นพบว่าสิกขาบทที่สำคัญที่สุดคือ ทุติยปาราชิก ว่าด้วยห้ามภิกษุลักขโมยสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ แต่หากเจ้าของทรัพย์ถวายเป็นกายหรือกล่าวคำถวายเป็นวาจา ถือว่าสิ่งของนั้นภิกษุนำไปใช้ได้ มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

๓.๒.๒.๑ การอาศัยคฤหัสถ์เลี้ยงชีพ

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึ่งพึ่งปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในเบื้องต้น เรียกว่า นิสสัย ๔ หรือปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง คือ

(๑) บรรพชาอาศัยโภชนะ คือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสถ์แข่งเธอพึงทำอุตสาหะในโภชนะคือ คำข้าวที่พึงได้ด้วยปัสถ์แข่งนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ สังฆภัต อุทเทสภัต นิมนตภัต สลากภัต ปักขิกภัต อุโปสถิกภัต ปาฏิปติกภัต^{๒๖}

(๒) บรรพชาอาศัยผ้าบังสุกุล เธอพึงทำอุตสาหะในผ้าบังสุกุลนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน ผ้าเจือกัน

(๓) บรรพชาอาศัยเสนาสนะ คือ คางคก เธอพึงทำอุตสาหะในเสนาสนะ คือ คางคกนั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ

(๔) บรรพชาอาศัยยา คือ น้ำมูตรเน่า เธอพึงทำอุตสาหะในยาคือน้ำมูตรเน่านั้นจนตลอดชีวิต อติเรกลาภ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย^{๒๗}

^{๒๔} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓-๔๕.

^{๒๕} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๔-๔๕.

^{๒๖} สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุทเทสภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมนตภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), ปักขิกภัต คือ ภัตตาหารถวายปัจจุ(๑๕ วัน)ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิปติกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ.

^{๒๗} วิมพา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

มีคำอธิบายโดยสรุปดังต่อไปนี้

พระพุทธรองค์กำหนดให้พระภิกษุในพระพุทธศาสนาดำรงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต เพื่อรับอาหารจากชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้ปลูกข้าว ทำปุศุสัตว์ หรือหุงหาอาหารมาฉันเอง แม้จะมีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาบริโภคได้ แต่ก็ไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุนำสิ่งเหล่านั้นมาขบฉันด้วยตนเอง คำว่า ให้แสวงหาคำข้าวด้วยปลีแข้งในที่นี้หมายถึง ให้เที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตเพื่อรับอาหารที่ชาวบ้านหุงปรุงถวาย หากจะรับอาหารที่ชาวบ้านน้อมมาถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม อาหารที่ถวายอุทิศสงฆ์ อาหารในที่นิมนต์ อาหารที่ถวายตามฉลาก อาหารที่ถวายตามปักข์ อาหารที่ถวายในวันอุโบสถ อาหารที่ถวายในวันปาฏิ (ขึ้น/แรม ๑ ค่ำ) อาหารบิณฑบาตเหล่านี้ควรฉันเป็นครั้งคราวหรือเป็นอดิเรกเถาเท่านั้น ไม่ควรฉันเป็นประจำ

ภิกษุในพระพุทธศาสนาควรแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าที่สมควรเหมาะแก่สมณสารูป เรียบง่าย เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส จำนวนผ้าก็ควรมีแค่ ๓ ผืน คือ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ และผ้าสบง หากมีคนนำผ้าอื่นๆ มาถวายก็ควรรับไว้นุ่งห่มเป็นครั้งคราวเท่านั้น การใช้ผ้าอื่น เช่น ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน หรือผ้าที่ใช้ด้ายหลายๆ ชนิดรวมกัน ผ้าเหล่านี้ก็ควรใช้ในบางโอกาสเท่านั้น

การดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาควรเรียบง่ายด้วยการอาศัยเสนาสนะป่า คือให้อาศัยนั่งนอนในป่าไม้ ในเสนาสนะที่สร้างในป่าไม้หรือควงไม้ การใช้ชีวิตแบบติดดินจะทำให้เกื้อกูลต่อการเจริญจิตภาวนา ไม่ติดในถิ่นที่อยู่ ไม่ติดในความสะดวกสบาย หากจะมีคนถวายสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนลั่น หรือถ้ำ สถานที่เหล่านี้ก็ควรใช้เป็นครั้งคราว

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นบางครั้งอาจมีเจ็บป่วยบ้าง ยาที่รักษาโรคควรเป็นน้ำมูตรนำที่จัดทำอย่างถูกต้อง ไม่ควรยึดติดกับยาหรือการรักษาที่ยุ่งยาก การใช้เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ควรใช้แบบที่เป็นอดิเรกเถา

การพึงพาอาศัยปัจจัย ๔ นี้เป็นรูปแบบที่พระพุทธรองค์กำหนดไว้ให้ภิกษุต้องพึ่งพาและเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน การที่กำหนดให้อาศัยอาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านโดยไม่ยอมให้ภิกษุทำการเพาะปลูก เลี้ยงปศุสัตว์ ขุดหัวเผือกหัวมัน แล้วนำมาปรุงเป็นอาหารเอง แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้านทุกวัน ตอนภิกขาจารบิณฑบาตเป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” จึงกล่าวได้ว่า เพราะพระพุทธรองค์ไม่ต้องการให้พระสาวกปลีกตัวหนีหายจากสังคม จึงได้บัญญัติพระวินัยให้พระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนด้วยกิจบางอย่างโดยเฉพาะเรื่องปัจจัย ๔ อันจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำอุปการะต่อกัน คือ

(๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน”

(๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการอบรมสั่งสอน และแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า “ธรรมทาน”

ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่สถานภาพของตน ดังความในพุทธสูตรความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย

ข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธฺ์ บริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พราหมณ์ และคหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึงพาอาศัยกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลดโสมะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้”

พระพุทธเจ้าตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน

ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างอาศัยกันและกัน

จึงบรรลुสัทธิธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้

ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือ

จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช

อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์

ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน

อาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้ว

เชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์

เป็นผู้เพ่งพินิจอยู่ด้วยอริยปัญญา

ประพฤติธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอัตภาพนี้

มีความเพลิดเพลิน เสวยความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก^{๒๘}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์กำหนดรูปแบบไว้อย่างเคร่งครัดและเป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส สิ่งหนึ่งที่ทรงให้ความสำคัญมาก และยิ่งถือว่ามีความสำคัญต่อพระภิกษุในปัจจุบัน คือ การอาศัยเสนาสนะป่า หรือการใช้ชีวิตในป่าไม้ ข้อนี้คงเป็นเพราะทรงคำนึงเห็นว่า ป่าไม้เป็นสถานที่ร่มรื่น สงบ ปราศจากเสียงรบกวน หากได้อาศัยอยู่แล้วบำเพ็ญจิตภาวนา การปฏิบัติธรรมก็จะก้าวหน้าเร็ว คตินี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการสร้างวัดในประเทศไทยและประเทศอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนา วัดส่วนมากก็สร้างขึ้นในป่าไม้ หากบางแห่งที่สร้างวัดต้นไม้มิมีหรือมีน้อย ก็มักจะหาต้นไม้มาปลูกต้นขึ้นหนาแน่น เมื่อศึกษาประวัติการปฏิบัติธรรมของพระเกจิอาจารย์ต่างๆ ในประเทศไทยก็จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การปฏิบัติธรรมของท่านเหล่านั้นผ่านการปฏิบัติธรรมในป่าเขาลำเนาไพรมาอย่างโชกโชน บางท่านพบเจอกับสัตว์ร้ายในป่าใหญ่ เกิดอาการอาพาธเพราะใช้ชีวิตยากลำบากในป่าดง จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด แต่ด้วยความศรัทธาในรูปแบบการดำเนินชีวิตที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ ทำให้ท่านเหล่านั้นสามารถรักษาชีวิตรอดมาได้ ทำให้ได้มีโอกาสถ่ายทอดประสบการณ์และคำสั่งสอนอันลึกซึ้งแก่พุทธศาสนิกชนดังที่ทราบกัน

^{๒๘} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

๓.๒.๒.๒ อทินนาทานสิกขาบท ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

สำหรับพุทธบัญญัติที่ทำให้คำถวายทานมีความสำคัญ คือ พุติยาปาราชิกนี้มีที่มาจากเหตุการณ์ที่มีภิกษุในพระพุทธศาสนาไปถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ถวายด้วยกายหรือด้วยวาจา ในพระวินัยปิฎกกล่าวเหตุการณ์ที่เป็นเหตุให้พระพุทธร่องค์บัญญัติสิกขาบทไว้ กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลิกฏ ภิกษุหลายรูปที่เป็นมิตรสหายกันได้ทำกุฏิหญ้า อยู่จำพรรษาข้างภูเขาชิลิกฏ ภิกษุอื่นๆ เมื่อออกพรรษาก็รื้อกุฏิหญ้า เก็บหญ้า เก็บไม้แล้วจาริกไปสู่ชนบท ส่วนพระธนิยะคงอยู่ในที่นั้นไม่ไปไหน ขณะที่ เข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านพวกคนเก็บหญ้า เก็บไม้ มารื้อกุฏิ นำหญ้าและไม้ไป ท่านต้องทำใหม่ถึง ๓ ครั้ง ท่านจึงคิดสร้างกุฏิดิน เพราะเป็นผู้ชำนาญในการผสมดินปั้นหม้อมาก่อน เมื่อตกลงดังนั้น จึงเอาดินเหนียวมาขยำแล้วทำเป็นกุฏิดินล้วน เอาหญ้าไม้และมูลโคสุ่มไฟเผากุฏิที่ทำไว้แล้วให้เป็นกุฏิดินเผา มีสีแดงดังตัวแมลงทับ พระพุทธเจ้าเสด็จทอดพระเนตรเห็นกุฏิดังงาม จึงตรัสถาม เมื่อทรงทราบแล้วทรงติเตียนว่า

โฉนโฆมบุรุษนั้นจึงได้ขยำโคลนทำกุฏิสำเร็จด้วยดินล้วนด้วยตนเองเล่า ภิกษุทั้งหลาย ความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนหมู่มสัตว์ มิได้มีแก่โฆมบุรุษนั้นเลย พวกเธอจงทำลายกุฏินั้นพวกเพื่อนพรหมจารีชั้นหลัง อย่าถึงความเบียดเบียนหมู่มสัตว์เลย อันภิกษุไม่ควรทำกุฏิที่สำเร็จด้วยดินล้วน ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ^{๒๙}

ต่อมาท่านพระธนิยะ จึงมาขอไม้จากคนเฝ้าโรงเก็บไม้ของหลวงคนเฝ้าปฏิเสธว่า “ต้นไม้ที่จะให้ไม่ได้ มีแต่ไม้ที่เป็นของพระราชอาวหเนเพื่อใช้ซ่อมพระนคร เก็บไว้ในคราวมีอันตราย ถ้าพระราชอาวหเนท่านก็นำไปได้” พระธนิยะตอบว่า “พระราชอาวหเนท่านแล้ว” คนเฝ้าโรงไม้เชื่อว่าพระคงไม่พูดปด จึงอนุญาตให้นำไป ท่านพระธนิยะก็นำไม้มาทำกุฏิไม้ เมื่อวัสสการพราหมณ์อำมาตย์ มาตรวจพบว่าไม้หายไป จึงไต่สวนแล้วกราบทูลพระเจ้าพิมพิสารมีรับสั่งให้นำ ตัวคนเฝ้าโรงไม้เข้าไปเฝ้า เขาจึงถูกมัดนำตัวไป ท่านพระธนิยะเห็นคนเฝ้าไม้ ถูกมัดนำตัวไป จึงสอบถามได้ความแล้ว ก็ตามไปด้วย พระเจ้าพิมพิสารถวายนมัสการท่านพระธนิยะ แล้วตรัสถามว่า “เป็นความจริงหรือที่ว่า พระองค์ถวายไม้นั้น” ท่านพระธนิยะตอบว่า “เป็นความจริง” พระเจ้าพิมพิสารตรัสว่า พระองค์เป็นพระราชามีภริยาพระมเหสีมากมายไปแล้วอาจนึกไม่ออกก็ได้ ถ้าท่านพระธนิยะนึกออกก็ขอให้ชี้แจงมา ท่านพระธนิยะทูลถามว่า “ทรงระลึกได้หรือไม่ ที่ทรงเปล่งวาจา ในวันอภิเษกเสวยราชย์ว่า หญ้า ไม้ และน้ำ เป็นอันข้าพเจ้าถวายแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ขอจงใช้สอยเถิด” ตรัสตอบว่า ทรงระลึกได้ แต่ที่ตรัสอย่างนั้น ทรงหมายสำหรับสมณพราหมณ์ ผู้มีความละอาย ผู้มีความรังเกียจใคร่ต่อการศึกษา ผู้เกิดความรังเกียจแม้ในความชั่วเพียงเล็กน้อย และทรงหมายถึงสิ่งของที่ไม่มีใครหวงแหนในป่า ท่านถือเอาไม้ที่มีได้ให้ด้วยเลศนี้ คนอย่างพระองค์จะพึงฆ่า จองจำหรือเนรเทศ สมณะหรือพราหมณ์ได้อย่างไร ท่านจงไปเถิด ท่านพ้นเพราะเพศ (บรรพชิต) ต่อไปอย่าทำอย่างนี้อีก

มนุษย์ทั้งหลายพากันติเตียนด้วยประการต่าง ๆ ความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงทรงเรียกประชุมสงฆ์ ทรงไต่สวน เมื่อพระธนิยะรับเป็นสัตย์แล้วจึงทรงติเตียนว่า

^{๒๙} วิมพา. (ไทย) ๑/๘๕/๗๕.

โมฆบุรุษ การกระทำของเธอนั้น ไม่เหมาะ ไม่สม ไม่ควรมิใช้กิจของสมณะ ใช้ ไม่ได้ ไม่ควรทำไฉน เธอจึงได้ถือเอาไม้ของหลวงที่เขาไม่ได้ให้ไปเปล่า การกระทำของเธอนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของผู้ที่เลื่อมใสแล้ว โดยที่แท้การกระทำของเธอนั้น เป็นไปเพื่อความไม่เลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใสและเพื่อความเป็นอย่างอื่นของคนบางพวกที่เลื่อมใสแล้ว^{๓๐}

พระพุทธรองค์ทรงตรัสถามภิกษุผู้เคยเป็นมหาอำมาตย์ผู้พิพากษาว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงจับโจรได้แล้วทรงประหารชีวิตจองจำหรือเนรเทศด้วยกำหนดทรัพย์เท่าไร ก็เท่ากับ ๕ มาสกจึงทรงบัญญัติสิกขาบท มิให้ภิกษุ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ ผู้ใดทำเช่นนั้นได้ราคาที่พระราชเจ้าจับโจรได้ ประหารชีวิต จองจำ หรือเนรเทศ ต้องอาบัติปาราชิก

สิกขาบทนี้มีอนุบัญญัติ (ข้อบัญญัติเพิ่มเติม) คือ สมัยนั้น ภิกษุฉัพพัคคีย์(พวก ๖ คือเป็นพวกร่วมใจกัน ๖ รูป) ไปที่ลาน (ตากผ้า) ของช่างย้อม ขโมยห่อผ้าของช่างย้อมนำมาแบ่งกัน ความทราบถึงภิกษุทั้งหลาย เธอแก้ตัวว่า ไปลักในป่า ไม่ได้ลักในบ้าน สิกขาบทที่บัญญัติมุ่งหมายถึงลักในบ้าน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติเพิ่มเติมว่าลักของจากบ้านก็ตาม จากป่าก็ตาม^{๓๑} อนุบัญญัตินี้ทำให้สิกขาบทนี้มีความรัดกุมยิ่งขึ้น

สิกขาบทนี้มีองค์แห่งอาบัติ คือ

- (๑) เป็นทรัพย์มีผู้ครอบครอง หรือ เป็นของผู้อื่นเป็นชาติมนุษย์หวงแหนอยู่
- (๒) สำคัญรู้ว่า เป็นของผู้อื่นหวงอยู่
- (๓) ของนั้นราคา ๕ มาสก หรือราคาเกินกว่า ๕ มาสก
- (๔) มีโดยจิตปรากฏ หรือ มีจิตเป็นขโมย
- (๕) ลักได้ด้วยอาหาร (อาการที่ถือว่าเป็นลักทรัพย์) อย่างใดอย่างหนึ่ง^{๓๒}

หุติยปาราชิกสิกขาบทนี้ จัดเป็นอาบัติหนัก หากภิกษุต้องแล้วขาดจากความเป็นภิกษุทันที ปัญหาการต้องสิกขาบทนี้สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยการกำหนดกิริยาที่ถวายเป็นชัดเจน คือ ก่อนที่ภิกษุจะทำการสิ่งของหรือทรัพย์ใดๆ ไปใช้จะต้องพิจารณาให้ดีกว่าก่อนว่าเจ้าของเขาได้ถวายเป็นหรือไม่ ความตอนนีเห็นได้จากที่ข้อความในอรรถกถาพระวินัย ตอนที่ว่าด้วยหุติยปาราชิกวิถณนา ดังความตอนหนึ่งว่า

ในทันตโปณสิกขาบท แม้สิ่งของๆ ตนที่ยังไม่รับประเคน ซึ่งเป็นกับปิยะ แต่เป็นของที่ไม่ควรกลืนกิน เรียกว่า ของที่เขายังไม่ได้ให้,

แต่ในสิกขาบท (หุติยปาราชิก) นี้ สิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ผู้อื่นหวงแหน ซึ่งเจ้า ของ เรียกว่า สิ่ง ของอันเจ้าของไม่ได้ให้, สิ่งของนี้นั้น อันเจ้าของเหล่านั้นไม่ได้ให้ ด้วยกายหรือวาจา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าสิ่งของอันเจ้าของไม่ได้ให้, ชื่อว่า อันเขายังไม่ได้ละวางเพราะว่าเจ้าของ ยังไม่ได้สละพ้นจากมือของตน หรือจากที่ๆ ตั้งอยู่เดิม, ชื่อว่า อันเจ้าของยังไม่ได้สละทิ้ง เพราะว่าเป็น แม้ทรัพย์ตั้งอยู่ในที่เดิมแล้ว แต่เจ้าของก็ยังไม่สละทิ้ง เพราะยังไม่หมดความ

^{๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๘๘/๗๘.

^{๓๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๒/๘๐.

^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒๒/๙๕.

เสียชีวิต, ชื่อว่าอันเจ้าของรักษาอยู่เพราะเป็นของที่เจ้าของยังรักษาไว้ โดยจัดแจงการอารักขาอยู่, ชื่อว่าอันเขายังคุ้มครองอยู่ เพราะเป็นของที่เจ้าของใส่ไว้ในที่ทั้งหลายมีตู้เป็นต้นแล้ว ปกครองไว้, ชื่อว่า อันเขายังถือว่าเป็นของเรา เพราะเป็นของที่เจ้าของยังถือกรรมสิทธิ์ว่าเป็นของเรา โดยความถือว่าของเราด้วยอำนาจต้นหาว่า ทรัพย์นี้ของเรา, ชื่อว่า ผู้อื่นหวงแหน เพราะว่า เป็นของอันชนเหล่าอื่นผู้เป็นเจ้าของทรัพย์เหล่านั้นยังหวงแหนไว้ ด้วยกิมมอันยังไม่ทิ้ง ยังรักษา และปกครองอยู่เป็นต้นเหล่านั้น, ทรัพย์นั้นชื่อว่าอันเจ้าของไม่ได้ให้^{๓๓}

พิจารณาจากข้อความในตอนนี้นำให้เห็นว่า การที่ภิกษุจะรู้ว่าสิ่งของหรือทรัพย์นั้นหากนำไปใช้แล้วจะต้องอาบัติหรือไม่ พิจารณาได้จากกิริยาหรืออาการถวายของเจ้าของทรัพย์คือ หากทรัพย์หรือสิ่งของนั้นเจ้าของไม่หวงแหนและยินดีถวายแก่ภิกษุก็สามารถนำไปใช้ได้โดยไม่เป็นอาบัติ การถวายนี้พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่ามี ๒ วิธี คือ

(๑) เป็นทรัพย์ที่เจ้าของทรัพย์ให้ หรือ ถวายด้วยกาย

(๒) เป็นทรัพย์ที่เจ้าของให้ หรือ ถวายด้วยวาจา^{๓๔}

จากการพิจารณาพุทธบัญญัติที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า การกล่าวคำถวาย (การถวายด้วยวาจา) หรือการประเคน (การถวายด้วยกาย) เป็นการแสดงออกถึงเจตนาของทายกว่าได้ตัดสินใจยกทรัพย์หรือสิ่งอันเป็นของตนถวายแก่ภิกษุสงฆ์แล้ว อย่างไรก็ตาม การกล่าวคำถวายทานหรือการประเคนซึ่งจัดเป็นวิธปฏิบัติให้เกิดความมั่นใจแก่ภิกษุว่าสิ่งของที่ตนได้มานั้นไม่เป็นอทินนาทานวัตถุ (วัตถุที่เจ้าของไม่ได้ให้) ในเรื่องอทินนาทานนี้มีข้อที่ควรทราบเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยสมันตปาสาทิกา ได้อธิบายหลักการของอทินนาทานอย่างชัดเจนว่า การลักขโมยสิ่งของๆ คนอื่น เรียกว่า อวหาร จำแนกเป็น ๒๕ ประการ ท่านสงเคราะห์ออกเป็น ๕ หมวด ได้แก่

(๑) นานาภณฑปัญจกะ

นานาภณฑปัญจกะ คือ การลัก ๕ หมวด กำหนดด้วยสิ่งของต่างๆ ที่บุคคลลัก คือ

(๑) อาทียะย ตูเอาทรัพย์ (เช่น ตูเอาสวนซึ่งเป็นของคนอื่นมาเป็นของตน)

(๒) หเรยยะ การนำเอาทรัพย์ของผู้อื่นไป

(๓) อวหเรยยะ นื้อเอาทรัพย์ที่ผู้อื่นฝากไว้

(๔) อิริยาปลั วิโกเปยยะ การทำให้ผู้อื่นขยับตัวก้าวเดินไปพร้อมกับทรัพย์ที่ติดตัวเจ้าของ

ทรัพย์

(๕) ฐานา จาเวยยะ การทำให้ทรัพย์นั้นเคลื่อนจากฐาน (ที่ตั้ง) ของทรัพย์^{๓๕}

(๒) เอกภณฑปัญจกะ

เอกภณฑปัญจกะ คือ การลัก ๕ หมวด กำหนดด้วยการลักสิ่งของอย่างเดียว คือ

(๑) อาทียะย การตูเอาทรัพย์ที่มีวิญญาณ เช่น ตูเอาทาสหรือสัตว์เลี้ยง

(๒) หเรยยะ การนำเอาทรัพย์ที่มีวิญญาณไป เช่น พาทาสหรือสัตว์เลี้ยงไป

^{๓๓} วิมหา.อ. (ไทย) ๖๒/๑/๒/๑๐๕.

^{๓๔} ตเทติ เตหิ สามิเกหิ กาเยน วา วาจา ย วา น ทินนุนติ อทินนํ. วิมหา.อ. (ไทย) ๖๒/๑/๒/๑๐๕.

^{๓๕} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๐๙.

(๓) อวหเรย การฉ้อเอาทรัพย์ที่มีวิญญานไป เช่น ฉ้อเอาทาสหรือสัตว์เลี้ยงไป

(๔) อิริยาปถ วิโกเปย การทำให้ทรัพย์ที่มีวิญญานเคลื่อนไหวร่างกาย เช่น จูงหรือต้อนโคให้เดินออกไปจากจุดที่อยู่เดิม

(๕) ฐานา จาเวย การทำให้ทรัพย์ที่มีวิญญานเคลื่อนจากฐาน (ที่ตั้ง) เดิม เช่น ทำให้โคที่ตนประสงค์จะลักขยับเท้าทั้ง ๔ ออกจากที่ยืนนั้น^{๓๖}

(๓) สาหัตถิกปัญจกะ

สาหัตถิกปัญจกะ คือ การลัก ๕ หมวด มีการลักด้วยมือเป็นต้น คือ

(๑) สาหัตถิกะ ลักด้วยมือของตน (ทำด้วยตนเอง)

(๒) อาณัตติกะ สั่งให้คนอื่นลัก (ใช้ให้คนอื่นทำ)

(๓) นิสัคคิยะ ลักด้วยการชักขว้างไปให้พ้นจากเขตแดน (ด้าน) ภาชี

(๔) อตฺถสาธกะ ยังความต้องการให้สำเร็จ หมายความว่า สำเร็จการลักก่อนที่จะลงมือลักจริงๆ เช่น ต้องการจะลักน้ำมันจึงใส่ท่อสำหรับดูดน้ำมันลงไปจนถึงน้ำมันเพื่อให้สายยางดูดน้ำมันแล้วมีความผิดในทันที

(๕) ธูรณิกเขปะ สำเร็จการลักด้วยการที่เจ้าของทรัพย์ทอดธุระที่จะได้ทรัพย์กลับคืน

ในหมวดนี้ ท่านจำแนกอกทินนาทานออกเป็น ๒ ประเภท คือ การลักที่ตนทำด้วยตนเองก็ดี การลักที่ใช้ให้คนอื่นทำก็ดี มีความผิดพหุโทษบัญญัติเช่นเดียวกัน^{๓๗}

(๔) ปุพฺพปโยคะ

ปุพฺพปโยคะ คือ การลัก ๕ หมวด มีประโยชน์ (ความพยายาม) ก่อนเป็นต้น คือ

(๑) ปุพฺพปโยคะ การลักที่มีประโยชน์ (ความพยายาม) มาก่อน การลักในลักษณะนี้ประกอบด้วยการกระทำ ๒ ประการ คือ (๑) การสั่งให้คนอื่นลักที่เรียกว่า อาณัตติกะ และการกระทำก่อน คือ สั่งให้เขาลัก ซึ่งในขณะนั้นเขายังมิได้ลักตามที่สั่ง และ (๒) การกระทำทีหลัง คือ เขาลักของมาตามทีสั่ง

(๒) สหปโยคะ ลักพร้อมด้วยความพยายาม เช่น ทำทรัพย์ให้เคลื่อนจากฐาน

(๓) สังวิธาวหาร ร่วมมือหลายคนช่วยกันลัก

(๔) สังเกตกรรม ทำการนัดหมายกัน (กำหนดเวลาหรือทรัพย์) เพื่อจะลัก

(๕) นิमितตกรรม การทำนิมิต บอกใบ้ หรือให้สัญญาณกันเพื่อจะลัก^{๓๘}

(๕) เถยยาวหารปัญจกะ

เถยยาวหารปัญจกะ คือ การลัก ๕ หมวด มีการลักด้วยความเป็นขโมยเป็นต้น คือ

(๑) เถยยาวหาร ลักด้วยการขโมย

(๒) ปสัยหาหาร ลักด้วยการข่มเหง

(๓) ปริกัปปาหาร ลักโดยกำหนด แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ ภัณฑปริกัปปะ คือ กำหนดสิ่งของที่จะลัก และ โอกาสปริกัปปะ คือ กำหนดช่องโอกาสหรือตำแหน่งที่จะลัก

^{๓๖} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๐๙.

^{๓๗} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๐.

^{๓๘} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๐.

(๔) ปฏิจันนาวหาร ปกปิดหรือซ่อนสิ่งของนั้นไว้แล้วจึงลัก

(๕) กุสาวหาร ลักด้วยการแอบเปลี่ยนสลาก (สิ่งของ) ของตนกับผู้อื่น^{๓๙}

การจำแนกวิธีปฏิบัติและเกณฑ์สำหรับพิจารณาตัดสินความผิดฐานอหิงสาทานออกเป็นอาหารประเภทต่างๆ ทำให้รายละเอียดได้อย่างชัดเจน ในส่วนของผู้วินิจฉัยอหิงสาทานสิกขาบทก็สามารถกำหนดการตัดสินได้อย่างชัดเจน

สรุปได้ว่า สิกขาบทที่เป็นที่มาและแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของของค่าถวายทานในพระพุทธศาสนานั้นได้แก่ ทุติยปาราชิก คือ สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามมิให้ภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของทรัพย์สินไม่ได้ถวายด้วยกายหรือด้วยวาจา การถวายด้วยกาย คือ การประเคน ส่วนการถวายด้วยวาจา คือ การกล่าวคำถวายทานดังได้กล่าวมาแล้ว

๓.๒.๒.๓ ทันทโปนสิกขาบท ว่าด้วยการรับประเคนอาหารนอกจากน้ำและไม้ชำระฟัน

อีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับค่าถวายทานที่มีความสำคัญ คือ การรับประเคน ทั้งนี้เนื่องจากว่า ประเพณีปฏิบัติในการถวายทานนั้น หลังจากทายกกล่าวคำถวายทานแล้วจะต้องมีการประเคนด้วยการประเคนจึงเป็นกิจของทายกอย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้ยินยอมถวายสิ่งของหรือทรัพย์สินของตนแก่ภิกษุสงฆ์ สิกขาบทนี้มีความเป็นมาดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี ครั้งนั้น ภิกษุรูปหนึ่งผู้ถือว่าทุกอย่างเป็นของบังสุกุล พักอยู่ในป่าช้า ทานไม่ปรารถนารับภัตตาหารที่พวกชาวบ้านถวาย เทียบถือเอาเครื่องเช่นตามป่าช้าโคนไม้หรือธณีประตุมานัน พวกชาวบ้านพากันตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โณภิกษุนี้จึงถือเอาเครื่องเช่นของพวกเราไปฉันเองเล่า ภิกษุนี้อ้วนล่ำเห็นทีจะฉันเนื้อมนุษย์กระมัง”

เมื่อพวกภิกษุได้ยินพวกชาวบ้านตำหนิ โดยประการต่างๆ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพื่อสอบถามเรื่องทั้งหมด เมื่อภิกษุนั้นรับตามความจริงแล้วจึงตำหนิว่า “โมฆบุรุษ โณเธอจึงกลืนอาหารที่ยังไม่มีผู้ถวายให้ล่วงลำคอเล่า โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงว่า “ก็ภิกษุใดกลืนอาหารที่ยังไม่มีผู้ถวายให้ล่วงลำคอ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สิกขาบทนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้”^{๔๐}

สิกขาบทนี้มีอนุบัญญัติความว่า สมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายมีความยำเกรง ไม่ยอมหยิบน้ำและไม้ชำระฟันใช้ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ จึงทรงอนุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถือเอาน้ำและไม้ชำระฟันมาใช้เองได้” แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงว่า

“อนึ่ง ภิกษุใดกลืนอาหารที่ยังไม่มีผู้ถวายให้ล่วงลำคอ นอกจากน้ำและไม้ชำระฟัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๔๑}

อย่างไรก็ตาม สิกขาบทนี้มีข้อยกเว้น คือ ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ

^{๓๙} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๑๑๑

^{๔๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๖๓/๔๑๔.

^{๔๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๖๕/๔๑๕.

(๑) ฤกษ์ใช้น้ำและไม้ชำระฟัน

(๒) ฤกษ์หิบบยามหาวิฤติ ๔ ฉันทอง^{๔๒} เมื่อมีเหตุผลที่สมควร ในเมื่อไม่มีกบปัยการกถาย

(๓) ฤกษ์วิกัลจรีต

(๔) ฤกษ์ตันบัญญัติ^{๔๓}

สำหรับองค์ประกอบของการการประเคนที่ตามพระวินัยนั้น มี ๕ อย่าง คือ

(๑) สิ่งของนั้นไม่ใหญ่จนเกินไป บุรุษมีกำลังปานกลางพอยกได้

(๒) เข้ามาในหัตถบาส

(๓) น้อมเข้ามาถวาย

(๔) ผู้ประเคนเป็นเทวดา มนุษย์ หรือสัตว์เดรัจฉานก็ได้

(๕) ฤกษ์รับประเคนสิ่งของนั้นด้วยกาย หรือ ของเนื่องด้วยกาย^{๔๔}

บรรดาองค์แห่งการประเคนดังกล่าวมานี้มีอธิบายเพิ่มเติม^{๔๕} ดังต่อไปนี้

(๑) ทายกจัดอาหารหวานคาวจำนวนมากไว้บนโต๊ะที่ไม่ใหญ่และไม่ยาวนาน อาหารรวมทั้งโต๊ะนั้น บุรุษผู้มีกำลังปานกลางสามารถยกขึ้นได้ลำพังคนเดียว เวลาประเคน ทายกหลาย ๆ คนพร้อมกันยกประเคนใช้ได้ แต่ถ้าโต๊ะใหญ่และยาวอาหารก็มาก จนบุรุษผู้มีกำลังปานกลางยกขึ้นไม่ไหว ถึงแม้ทายกหลายคนช่วยกันยกประเคน การประเคนนั้นก็ใช้ไม่ได้^{๔๖}

(๒) หัตถบาส ๑ เท่ากับ ๒ ศอกคืบ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ๒ ศอกคืบพึงทราบ ว่า หัตถบาส ถ้าฤกษ์นั้น กำหนดตั้งแต่ริมสุดด้านหลังของอาสนะไป(จากเข้าไป ๑ ศอกคืบ) ถ้ายืน กำหนดตั้งแต่ที่สุดสันเท้าไป ถ้านอน กำหนดตั้งแต่ที่สุดด้านนอกแห่งสี่ข้างที่นอนไป ด้วยที่สุดด้านในแห่งอวัยวะที่ใกล้กว่าของทายกผู้นั่งอยู่ก็ตาม ยืนอยู่ก็ตาม นอนอยู่ก็ตาม ยกเว้นมือที่เหยียดออก^{๔๗}

หัตถบาสทางอากาศ กำหนดเอาศีรษะของผู้ยืนอยู่เป็นเกณฑ์ ท่านกล่าวไว้ว่า “บรรดา ผู้ให้และผู้รับประเคน ฝ่ายหนึ่งอยู่บนอากาศ ฝ่ายหนึ่งอยู่บนพื้นดิน” พึงกำหนดประมาณหัตถบาสทางศีรษะของผู้ยืนอยู่บนพื้นดิน และริมด้านในแห่งอวัยวะที่ใกล้กว่าของผู้ยืนอยู่บนอากาศ ยกเว้นมือที่เหยียดออก เพื่อให้หรือเพื่อรับ “ถ้าฝ่ายหนึ่งอยู่ในบ่อ อีกฝ่ายหนึ่งอยู่ปากบ่อ” “หรืออีกฝ่ายหนึ่งอยู่บนต้นไม้ อีกฝ่ายหนึ่งอยู่บนแผ่นดิน” ก็พึงกำหนดหัตถบาส โดยนัยดังกล่าว^{๔๘}

นกเอ้าปากคาบดอกไม้หรือผลไม้ถวายข้างตัวเองจับดอกไม้หรือผลไม้อยู่ในหัตถบาสพระรับประเคน การรับประเคนนั้นใช้ได้ พระนั่งอยู่บนคอช้างสูง ๗ ศอกคืบจะรับของที่ช้างนั้นถวายด้วย

^{๔๒} ยามหาวิฤติ ๔ คือ คุณ มุตร เถ้า ดิน (วิ.ม. ๕/๒๖๘/๓๖) ฤกษ์อาพาธหรือฤกษ์สัตว์มีพิษกัดต่อย หิบบฉันทองได้โดยไม่ต้องรับประเคน ถ้าไม่อาพาธก็ควรจะได้รับประเคน. วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๘/๑๓๕.

^{๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๒/๒๖๘/๔๑๗.

^{๔๔} วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๒.

^{๔๕} คณะทำงานวัดเขาสนามชัย, วินัยพระนารัฐคู่มือโยม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑-๑๔.

^{๔๖} ดุราเยติใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๔.

^{๔๗} ดุราเยติใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๑๑.

^{๔๘} ดุราเยติใน วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๒.

งวงก็ควรเหมือนกัน^{๔๙}

คนทั้งหลายโยนของข้ามรั้วหรือกำแพง ถ้ากำแพงไม่หนามากหัตถบาสเพียงพอแก่ผู้ยืนอยู่ภายในกำแพงและภายนอกกำแพง (ไม่เลยหัตถบาส) ภิกษุจะรับของที่โยนขึ้นสูงแม้ตั้งร้อยศอก แล้วตกลงมาถึงก็ควรเหมือนกัน^{๕๐}

(๓) การน้อมเข้ามาถวายเป็นการให้ด้วยความเคารพและอ่อนน้อม เวลาทายกมาถวายอาหาร ถ้าการน้อมถวายยังไม่ปรากฏไม่ควรรับ ถ้าทายกน้อมกายหรือศีรษะลงมาเพียงเล็กน้อย ก็รับประเคนได้ ท่านกล่าวไว้ว่า “ทายกคนหนึ่งทูลถวายข้าวสวดยและกับข้าวเป็นอันมากไว้บนศีรษะมาที่วัด ยืนพูดว่านิมนต์ท่านรับเถิด การน้อมถวายยังไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรรับ แต่ถ้าเขาน้อมมาแม้เพียงเล็กน้อย ภิกษุเหยียดแขนออกรับภิกษุอันล่าง ด้วยอาการรับเพียงเท่านี้ ภิกษุทั้งหมดเป็นอันประเคนแล้ว”^{๕๑}

(๔) ผู้ประเคนเป็นใครก็ได้จะเป็นพระพรหม พระอินทร์ เทพบุตร เทวดา นาค ครุฑ ยักษ์ เปรต อสุรกาย ภูตผีปีศาจ มนุษย์ ชายหญิง และสัตว์เดรัจฉานมี ข้าง ลิง นก สุนัข เป็นต้น ประเคนได้ทั้งหมด

(๕) ภิกษุรับประเคนสิ่งของนั้นด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกาย รับสิ่งของด้วยกายเช่น เวลาผู้หญิงหรือผู้ชายนำเอาอาหารมาถวาย พระใช้มือรับได้ แต่ประเทศไทยไม่นิยมรับอาหารจากมือผู้หญิงโดยตรง เพราะเกรงว่ามือจะไปโดนกันเข้า แลดูไม่งาม รับของเนื่องด้วยกาย คือใช้วัตถุรับประเคนแทนกาย เช่น บาตร ถาด ถ้วยโถจาน ผ้า แผ่นหนัง กระดาน ไซ้ใบไม้ใหญ่พอที่จะวางของได้มีใบบัว ใบบอน ใบสัก ใบทองกวาว เป็นต้น ถ้าใบไม้เล็กๆเช่นใบมะขาม ใบพุทรา เป็นต้นใช้รับประเคนไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะวางของได้ พระใช้วัตถุเหล่านั้นรับประเคนของจากมือผู้หญิงหรือผู้ชายได้ทั้งนั้น

ทายกถวายสิ่งของด้วยกายหรือของเนื่องด้วยกายก็ได้ ถวายสิ่งของด้วยกายเช่น ใช้มือจับอาหารยกถวาย ถวายของเนื่องด้วยกาย เช่น ใช้กระบวยหรือทัพพีเป็นต้นตักข้าวปลาอาหารถวาย

ถ้าทายกผู้ถวายนั่งหรือยืนเลยหัตถบาส ประเคนสิ่งของ การประเคนนั้นใช้ไม่ได้ พระจะต้องบอกให้เขาเข้ามาใกล้ แล้วค่อยประเคนจึงจะใช้ได้ ดังท่านกล่าวไว้ว่า “ถ้าทายกยืนเลยหัตถบาสไป เอากระบวยคันยาวตักถวาย พระควรบอกเขาว่า “เข้ามาใกล้ๆหน่อยโยม” ถ้าเขาไม่ได้ยินหรือไม่สนใจ เทล่งไปในบาตร พระต้องรับประเคนใหม่ แม้ในคนผู้ยืนอยู่ห่างโยนก้อนข้าวไปถวาย ก็เช่นกัน”^{๕๒}

สรุปได้ว่า สิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับการประเคนนี้เป็นเกี่ยวข้องกับการถวายทาน อาจแยกกล่าวได้ ๒ นัย คือ

(๑) การประเคน เป็นกิจริยาที่แสดงออกถึงการมอบถวายสิ่งของหรือทรัพย์สินของตนแก่ภิกษุ เมื่อภิกษุรับประเคนแล้วก็สามารถนำสิ่งของนั้นมาบริโภคหรือใช้สอยได้ตามเจตนาของผู้ถวาย เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การถวายด้วยกาย

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๒.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๔.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๓.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิมหา.อ. (ไทย) ๔/๒/๕๖๕.

(๒) การประเคน เป็นกิริยาที่ปฏิบัติหลังจากท่ายกกล่าวคำถวายทานแล้ว กล่าวคือ เมื่อกล่าวคำถวายทานเสร็จแล้วท่ายกก็จะยกสิ่งของนั้นๆ ถวายแก่ภิกษุ

สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา หากต้องการจะรักษาสิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับการถือเอาสิ่งของหรือทรัพย์สินของคนอื่นมาใช้สอย มีสิ่งที่ควรให้ความสำคัญคือ ต้องมั่นใจว่าสิ่งของนั้นเจ้าของได้แสดงเจตนาที่จะถวายแก่ภิกษุอย่างชัดเจน โดยการถวายนั่นจะถวายด้วยกายหรือถวายด้วยวาจาก็ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ คำถวายทานจึงมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะจะทำให้ภิกษุมั่นใจว่า สิ่งของหรือทรัพย์สินนั้นๆ เจ้าของยินยอมถวายให้ภิกษุให้นำมาบริโภคหรือใช้สอยได้ตามต้องการ การถือเอามาใช้ไม่เป็นการขโมย

๓.๒.๓ มูลเหตุด้านการเผยแผ่ธรรม

หลังจากพระพุทธองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็เสด็จจาริกไปตามหมู่บ้านคามนิคมต่างๆ เพื่อเผยแผ่ธรรมที่ทรงค้นพบ ในการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง พระองค์จะให้ความสำคัญกับทั้งผู้ฟังและหลักธรรมที่จะทรงแสดง ในภาวะปกติ เมื่อถึงปัจฉิมยามของแต่ละวัน พระพุทธองค์จะเสด็จเข้าพระคันธกุฎีทรงบรรทมสี่เฝ้าสนธิอย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลใดที่ควรเสด็จไปโปรดเป็นการพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยแล้วก็จะเสด็จไปโปรดในช่วงเช้าก่อนทำวัตรกิจ^{๕๓}

บุคคลผู้ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมโปรดนั้นทรงพิจารณาจากอุปนิสัยเป็นสำคัญ ไม่ทรงให้ความสำคัญกับชาติชั้นวรรณะ ฐานะทางสังคมหรือฐานะทางเศรษฐกิจ แต่พิจารณาจากความถึงพร้อมแห่งอุปนิสัยของบุคคลว่าได้รับการขัดเกลามากน้อยเพียงใด ในส่วนของหลักธรรมนั้น ก็ทรงเลือกหัวข้อธรรมให้ตรงกับอุปนิสัยและจริตของผู้ฟัง ทำให้การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธองค์ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถแก้ปัญหาของบุคคลได้ตรงจุด คือ ผู้ฟังพิจารณาไตร่ตรองตามแล้วเกิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง คล้อยตามอยากนำไปปฏิบัติ ให้แก่ลัทธิล้าเก่าเกิดกำลังใจและร่าเริงเบิกบานเปี่ยมด้วยความหวังอยากน้อมนำธรรมนั้นมาปฏิบัติ^{๕๔} คนที่มีโอกาสได้สดับพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจึงมีทุกเพศทุกวัย ทั้งหญิง^{๕๕} และชาย^{๕๖} นับตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์^{๕๗} จนกระทั่งจันทาลผู้ต่ำต้อย^{๕๘} มีทั้งคนที่กำลังมีความสุขเต็มที่และคนที่ประสบกับความทุกข์จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด^{๕๙} บุคคลเหล่านี้เมื่อได้มีโอกาสสดับพระธรรม ส่วนมากเกิดความรู้ถูกเข้าใจถูก เกิดปัญญาแล้วน้อมนำธรรมไปเป็นแนวทางดำเนินชีวิต บางคนอาจพัฒนาตนได้ถึงขั้นเป็นพระอริยบุคคล ที่เป็นเช่นนี้

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน อก.ทุก.อ. (ไทย) ๓๓/๑/๒/๓๖๙-๓๗๐.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๒๒/๑๒๕.

^{๕๕} สตรีที่ฟังธรรมแล้วได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะฝ่ายอุบาสิกามี ๑๐ คน. อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘-๒๖๗/๓๒-๓๓.

^{๕๖} บุรุษที่ฟังธรรมแล้วได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะฝ่ายอุบาสกมี ๑๑ คน. อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๘-๒๐๘/๒๖-๒๗.

^{๕๗} กษัตริย์มหาอำนาจมีนับถือพระพุทธเจ้า เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศล. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๔/๔๔๙.

^{๕๘} หญิงจันทาลผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เช่น นางจันทาลี. ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๙๕/๓๔.

^{๕๙} บุคคลที่มีสภาพดังกล่าวนี้มีหลายคน เช่น นางปฏาจาราผู้สูญเสียทั้งสามีและบุตร. ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๘-๒๘๙/๑๒๒.

เป็นเพราะพระพุทธเจ้าเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับสั่งสอนธรรม ด้วยเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์อุปมา บทบาทของพระพุทธเจ้าว่า ทรงเป็นเหมือนนายแพทย์ผู้ฉลาดในการประกอบยารักษาโรค ดังความใน สรรณัตตยวรรณนาตอนหนึ่งว่า

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนแพทย์ผู้ฉลาด เพราะทรงสามารถกำจัด พยาธิคือกิเลสพร้อมทั้ง อนุสัยออกได้, พระธรรมเปรียบเหมือนเภสัชยาที่ทรงปรุงถูกต้องแล้ว, พระสงฆ์ผู้มีพยาธิตคือ กิเลสและอนุสัยอันระงับแล้ว เปรียบเหมือนหมู่ชนที่พยาธิระงับแล้ว เพราะประกอบยา^{๖๐}

บรรดาบุคคลผู้มีโอกาสได้สดับธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนา เรียกว่า พุทธบริษัท ๔ อาจสรุปกว้างๆ จำแนกตามเพศเป็น ๒ จำพวก คือ

(๑) บุรุษผู้ฟังธรรมแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนาเรียกว่า พุทธสาวก ได้แก่ ภิกษุ สามเณร และอุบาสก

(๒) สตรีผู้ฟังธรรมแล้วหันมานับถือพระพุทธศาสนาเรียกว่า พุทธสาวิกา ได้แก่ ภิกษุณี สามเณรี สิกขมานา และอุบาสิกา^{๖๑}

บุคคลที่เรียกว่าพุทธบริษัทนี้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

(๑) พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร และสิกขมานา พุทธสาวกและ พุทธสาวิกาเหล่านี้มีสถานภาพเป็นนักบวช จัดเป็นกลุ่มบุคคลที่มีศรัทธาแรงกล้า จึงยอมละทิ้ง บ้านเรือนของตนออกมาใช้ชีวิตเป็นนักบวชเพื่อจะได้ดำเนินชีวิตอย่างเคร่งครัด และมาอยู่ในสังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นสังคมที่พระพุทธเจ้าตั้งขึ้นเพื่อเป็นที่รวมของคนที่ต้องการฝึกหัดพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา อย่างเต็มที่

(๒) พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ อุบาสก อุบาสิกา พุทธสาวกและพุทธสาวิกาเหล่านี้เป็นผู้มีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่อาจจะยังมีภาระที่ต้องรับผิดชอบครอบครัว หรือยังพอใจในการใช้ชีวิตอย่างฆราวาส ไม่ต้องการจะออกบวชเป็นบรรพชิตเหมือนกับภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรีและสิกขมานา

ในบรรดาพุทธสาวก ๒ กลุ่มนี้ พุทธสาวกกลุ่มที่เป็นบรรพชิตย่อมจะมีโอกาสได้ฟังธรรม จากพระพุทธเจ้ามากกว่า เพราะอาศัยอยู่ในวัดเดียวกัน หรือไม่ก็ย่อมจะมีโอกาสติดตามฟังพระพุทธ เจ้าแสดงธรรมแก่บุคคลต่างๆ มากกว่าฆราวาส แต่อย่างไรก็ตาม พระพุทธองค์ก็ให้ความสำคัญกับ พุทธสาวกที่ยังครองชีวิตเป็นฆราวาส โดยกำหนดให้ภิกษุให้ความสำคัญกับการสอนธรรมแก่คฤหัสถ์ เพื่อเป็นการตอบแทนแก่คฤหัสถ์ที่ได้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔

ในการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้จัดลำดับหรือให้ความสำคัญคฤหัสถ์ว่า เป็นเป้าหมายในการเผยแผ่ธรรมของพระองค์ด้วย โดยทรงเปรียบเทียบภิกษุ-ภิกษุณีเป็นนาและตุ่ม ประเภทที่ ๑ (นามีดินดี, ตุ่มสภาพดี ไม่มีรอยร้าว) เปรียบเทียบคฤหัสถ์ (อุบาสก-อุบาสิกา) เป็นนา ประเภทที่ ๒ (สภาพดินปานกลาง, ตุ่มไม่มีรอยร้าว แต่น้ำซึมออกได้ และเปรียบเทียบนักบวชนอก

^{๖๐} สานุสยิกิเลสพยาธิทรณสมตถตาย วา กุสโล เวชโซ วีย พุทโธ สมมา ปยุตตเภสัชชมิว ธมโม เภสัชช- บโยเคน สมุปสันตพยาธิ วีย ขนสมุทาโย สมุปสันตกิเลสพยานุสโย สงโฆ. ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๙/๑/๒๐.

^{๖๑} พุทธบริษัท อาจเรียกอีกอย่างว่า สหธรรมิก คือ ผู้ประพฤดิธรรมในพระพุทธศาสนาร่วมกันมี ๕ พวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร และสามเณรี. ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๖๔/๔๒๑, ขุ.ม.อ. (ไทย) ๖๖/๕/๒/๔๓๔.

ศาสนาเป็นนาและตมฺประภทที่ ๓ (นาไม่ดี ดินเลว แข็ง ดินเค็ม, ตมฺมีรอยร้าว น้ำไหลออกได้ การจำแนกบุคคลออกเป็น ๓ กลุ่มนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่าบุคคลทั้ง ๓ กลุ่มนี้ได้รับความสำคัญและเป็นเป้าหมายในการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธศาสนาแตกต่างกัน ดังความในเขตตูปมสูตรความโดยสรุปว่า

(๑) อันดับที่ ๑ พระพุทธองค์แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด พร้อมอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนแก่ภิกษุ ภิกษุณี เพราะบุคคลเหล่านี้มีพระองค์เป็นที่พึ่ง ที่อาศัย ที่ดำเนินทาน เป็นสภาระ เปียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดดี และเปียบเหมือนบุรุษตักน้ำใส่โอ่งน้ำที่ไม่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกไม่ได้

(๒) อันดับที่ ๓ พระพุทธองค์แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด พร้อมอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนแก่อุบาสก อุบาสิกา เพราะบุคคลเหล่านี้มีพระองค์เป็นที่พึ่ง ที่อาศัย ที่ดำเนินทาน เป็นสภาระ เปียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดปานกลาง และเปียบเหมือนบุรุษตักน้ำใส่โอ่งน้ำที่ไม่มีรอยร้าว แต่น้ำซึมไหลออกได้

(๓) อันดับที่ ๓ พระพุทธองค์แสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด พร้อมอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนแม้แก่อัญญเดียรธีย์ สมณะ พราหมณ์และปริพาชก เปียบเหมือนคหบดีชาวนาหว่านพืชในนาชนิดนาเลว มีดินแข็ง ดินเค็ม พื้นดินเลว (แม้จะได้ผลไม่เต็มที่ แต่ก็พอจะใช้เป็นอาหารโคได้) และเปียบเหมือนบุรุษตักน้ำใส่โอ่งใบที่มีรอยร้าว น้ำซึมไหลออกได้ (แม้จะไม่ได้น้ำเต็มดี แต่ก็พอจะใช้เป็นน้ำล้างสิ่งของได้) เพราะหากบุคคลเหล่านี้สามารถรู้ธรรมแม้บทเดียว ความรู้นั้นพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่พวกเขาสิ้นกาลนาน^{๖๒}

ด้วยความที่พระพุทธองค์สั่งสอนภิกษุให้เห็นความสำคัญของการสอนธรรมแก่คฤหัสถ์ ทำให้ภิกษุหลังจากที่ฝึกฝนตนเองจนมีความรู้ความสามารถแล้วจะต้องออกไปสั่งสอนประชาชนให้เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้จึงทำให้พระสงฆ์จึงมีความจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องหรือมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์

๓.๓ คฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์

เนื้อหาของพระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงบุคคลหลายจำพวกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับภิกษุ ทำให้มีการบันทึกความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ไว้มากมาย โดยความเกี่ยวข้องกันนั้นมีทั้งที่เป็นเรื่องดีและเรื่องไม่ดี บางเรื่องพบเฉพาะในพระวินัยปิฎก แต่บางเรื่องราวมักบันทึกไว้ในพระสูตรตันตปิฎกด้วย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา ทั้งฝ่ายธรรมและฝ่ายวินัย ได้กำหนดให้ชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาให้ต้องมีชีวิตเกี่ยวเนื่องและผูกพันอยู่กับสังคมโดยพื้นฐานทีเดียว ชีวิตสังคมของพระสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวกับสังคมนั้น อาจแยกได้เป็น ๒ ส่วน หรือ ๒ ลักษณะ คือ (๑) ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ ระหว่างพระสงฆ์ด้วยกันเอง (๒) ความสัมพันธ์ในสังคมส่วนรวมระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์^{๖๓}

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๙/๔๐๔-๔๐๖.

^{๖๓} พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๓.

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์นั้น มีกล่าวไว้อย่างชัดเจนในพระวินัยปิฎก โดยคฤหัสถ์ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์นั้นมีทั้งที่เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา มีทั้งที่เป็นผู้ชายและสตรี มีทั้งคนธรรมดาจนกระทั่งพระราชผู้ปกครองประเทศ มีทั้งคนที่มีชีวิตปกติและคนที่กำลังตกทุกข์ได้ยากเป็นคณไร้ที่พึ่ง ผู้วิจัยจึงขอจำแนกบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ในพระวินัยปิฎกเป็น ๗ ประเภท ดังต่อไปนี้

พุทธบริษัท คือ หมู่ชนที่ประกาศตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา จำแนกเป็น ๒ ฝ่าย คือ (๑) พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุกับภิกษุณี (๒) พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ อุบาสกกับอุบาสิกา พระพุทธองค์วางแนวทางปฏิบัติให้พุทธบริษัททั้ง ๔ มีความสัมพันธ์กันเพื่ออนุเคราะห์กันตามฐานะ

ในส่วนของพุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ คือ อุบาสกอุบาสิกา นั้นจำแนกเป็นบุคคลหลายประเภท มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกา

อุบาสก หมายถึง ชายผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย, คนใกล้ชิดพระศาสนา คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนา โดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ^{๖๔} อุบาสกในพระพุทธศาสนาจำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

๓.๓.๑.๑ คฤหัสถ์ผู้เป็นอุบาสก

(๑) อุบาสกผู้ประกาศตนถึงสรณะ ๒ (เทววาจิกอุบาสก)

เทววาจิก แปลว่า มีวาจาสอง หมายถึง ผู้กล่าววาจา ถึงสรณะสอง คือ พระพุทธและพระธรรมในสมัยที่ยังไม่มีพระสงฆ์ ได้แก่ พ่อค้าสอง คือ ตปุสสะ และภัลลิกะ เหตุการณ์เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๔ สัปดาห์ ขณะนั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ คงไม้รายาตนะ มีพ่อค้า ๒ คน ชื่อ ตปุสสะ และภัลลิกะ ได้เดินทางมาถึงบริเวณที่ประทับ พ่อค้าทั้งสองเกิดความเลื่อมใสจึงได้ถวายข้าวตุงและข้าวตูก่อนปรุงด้วยน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้า และประกาศตนเป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนา ได้ประกาศตนนับถือพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต ดังที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า ตปุสสะ และภัลลิกะได้กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งสองนี้ขอถึงพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระธรรมเป็นสรณะ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพเจ้าทั้งสองว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”^{๖๕} ตปุสสะและภัลลิกะนั้นได้เป็นเทววาจิกอุบาสก (ผู้กล่าววาจาถึงรัตนะ ๒ ว่า เป็นสรณะ) เป็นพวกแรกในโลก

(๒) อุบาสกผู้ประกาศตนถึงสรณะ ๓ (เตววาจิกอุบาสก)

เตววาจิก แปลว่า มีวาจาครบสาม หมายถึง ผู้กล่าววาจาถึงสรณะครบทั้งสาม คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ บิดาพระยสะเป็นคนแรกที่ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต การประกาศตนเป็นอุบาสกด้วยวิธีเตววาจิกนี้เกิดขึ้นหลังจากที่พระสังฆรัตนะเกิดขึ้นแล้วที่เมืองพาราณสี และผู้ประกาศตนเป็นอุบาสกด้วยวิธีนี้เป็นคนแรก คือ บิดาของพระยสะ

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕๖๘.

^{๖๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖/๙.

โดยในวันดังกล่าวบิดาของพระยสะได้ออกตามหาบุตรชาย (ยสบุตร) จากที่ภรรยา (มารดาของยสบุตร) ของตนขึ้นไปบนปราสาทแล้วไม่พบบุตรชาย เศรษฐีผู้เป็นบิดาพระยสะได้ตามไปถึงป่าอสิปตมฤคทายวัน และได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงชื่ออนุปปพิกาได้ดวงตาเห็นธรรม จึงประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกมหาวรรคว่า

พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการต่างๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว้า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า คนมีตาดีจักเห็นรูป พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต^{๖๖}

บิดาของพระยสสกุลบุตรได้เป็นเตวาจิกอุบาสก (ผู้กล่าวถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ) เป็นคนแรกในพระพุทธศาสนา คำว่า อุบาสกนี้ต่อมาได้ใช้เรียกบุคคลผู้ประกาศตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่เป็นผู้ชาย จากการศึกษาพบว่า อุบาสกที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์มีหลายบุคคล เช่น

- (๑) ทายก
- (๒) คนปวารณา (ปวาริตบุคคล)
- (๓) ไวยาวัจกร
- (๔) กัมปการก
- (๕) คนเตรียมบวช (ปณฺฑุปลาส)
- (๖) คนงานทำวัด (อารามิกชน)
- (๗) ญาติ
- (๘) พระราชา

คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสกในพระพุทธศาสนาบางคนอาจมีหลายสถานะ คือ บางคนอาจทำหน้าที่เป็นทายกพร้อมกับทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรหรือกัมปการก การจำแนกอุบาสกเป็นบุคคลต่างๆ นี้เพื่อให้เห็นความหลากหลายของบทบาทและหน้าที่เท่านั้น

๓.๓.๑.๒ คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสิกา

อุบาสิกา หมายถึง สตรีที่นุ่งเกล้าพระรัตนตรัย ดำรงชีวิตอยู่ในคุณสมบัติของผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัย ถึงสรณะ ๓ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่ระลึก อุบาสิกาจัดว่าเป็นพุทธสาวิกา หมายถึง สตรีผู้ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ได้เห็นแจ้งถวายทานด้วยสยัมภูญาณ เหมือนคนมองเห็นผลมะขามป้อมของตนฉะนั้น^{๖๗}

อุบาสิกาคนแรกๆ ในที่ประกาศตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา คือ มารดาและภรรยาของยสสกุลบุตร มีความเป็นมาสืบเนื่องจากบิดาพระยสะได้นิมนต์พระพุทธเจ้าไปทรงรับภัตตาหารที่คฤหาสน์ของตน ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสอนุปปพิกาแก่มารดาและภรรยาเก่าของพระยส ทั้งสองนางได้เห็นธรรมและกราบทูล พระพุทธเจ้าว่า “พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์ ชัดเจน

^{๖๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗-๓๔.

^{๖๗} อุปาสิกาทิ สรณคมเนน อุปาสิกาถกฺขณเณ จิตฺตา.(ขุ.วิ.อ.หน้า ๖๔)

ไพเราะยิ่งนัก พระองค์ทรงประกาศ ธรรมแจ่มแจ้ง โดยประการต่างๆ เปรียบเหมือน บุคคลหลายของ ที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีป ในที่มืดด้วยตั้งใจว่าคนมีตาดีจักเห็นรูป พระองค์ผู้เจริญข้าพระองค์นี้ของ ถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้ง พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอ พระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันทั้งสอง ว่าเป็นอุบาสิกา ผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้ เป็นต้นไป จนตลอด ชีวิต” มารดาและภรรยาเก่าของท่านพระยสทั้งสองนี้ ได้เป็นเตวาจิกอุบาสิกา (ผู้กล่าวถึงรัตนะทั้ง ๓ ว่าเป็นสรณะ) เป็นคู่แรกในโลก^{๖๘}

๓.๓.๒ คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ

คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสิกานี้ สามารถจำแนกประเภทได้คล้ายๆ กับอุบาสก กล่าวคือ อุบาสิกา บางคนได้ทำหน้าที่เป็นทายิกา ไวยาวัจกร หรือ กบปียการก

คฤหัสถ์ที่ส่วนมากจะนับถือพระพุทธศาสนา ได้แก่ ญาติ คำว่า “ญาติ” แปลว่า คนผู้รู้จัก กัน^{๖๙} คนในวงศ์วานที่ยังนับรู้กันได้ทางเชื้อสายขอบผู้ให้กำเนิด ๒ ฝ่าย คือ

(๑) ญาติฝ่ายพ่อ เช่น ปู่ ย่า ลุง ป้า (พี่ชาย, พี่สาวของพ่อ) อา

(๒) ญาติฝ่ายแม่ เช่น ย่า ยาย ลุง ป้า (พี่ชาย, พี่สาวของแม่) น้า^{๗๐}

ญาติ ๒ ฝ่ายนี้เป็นคนผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน เช่น พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ลุง ป้า^{๗๑} หรือวงศ์สกุลที่สืบสายโลหิต บุคคลที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยเชื้อสายทางมารดาหรือบิดา จนถึงทวดและ เหลน คือ กำหนดตัวเราเป็นศูนย์กลาง

(๑) นับตั้งแต่ตัวเราขึ้นไป ๓ ลำดับชั้น คือ ชั้นพ่อ ชั้นปู่ ชั้นทวด (ปู่ทวด ย่าทวด ตาทวด ยายทวด)

(๒) นับจากตัวเราลงมาอีก ๓ ลำดับชั้น คือ ชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน

บุคคลที่ถือว่าเป็นญาติรวมเป็นเจ็ดชั่วคน เครือญาติทั้งเจ็ดชั่วคนนี้ เชื่อว่าเป็นญาติทาง สายโลหิต^{๗๒} ในทางตรงกันข้าม ผู้ไม่ใช่ญาติ คือ คนที่ไม่เกี่ยวเนื่องด้วยเชื้อสายกันทางมารดา หรือทาง บิดาตลอดเจ็ดชั่วคน^{๗๓} หมายถึง ญาติที่ไม่เกี่ยวเนื่องกันโดยสายเลือด แต่สามารถนับเนื่องเป็นญาติที่ แปลว่ารู้จักคุ้นเคย สนทนสนมกัน เพียงแต่มีชื่ออยู่ในฐานะญาติที่เป็นคนของตน

๓.๓.๓ คฤหัสถ์ที่เป็นสตรีทั่วไป

สตรีเป็นบุคคลกลุ่มที่เป็นมูลเหตุให้พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทมากที่สุด ดังจะพบ สิกขาบทที่มีมูลเหตุเกี่ยวกับสตรีในอาบัติทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นปาราชิก สังฆาติเสส อนียต ปาจิตติย ทุกกฏ หรือพุทฺธภาษิต

^{๖๘} ดูรายละเอียดในวิ.ม. (ไทย) ๔/๒๙/๓๗.

^{๖๙} ญาติ ชานียิตติ ญาติ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๒๗.

^{๗๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙๒.

^{๗๑} ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๗๒} วิ.มท.อ. (บาลี) ๒/๑๖๕-๑๖๖.

^{๗๓} วิ.มท. (ไทย) ๒/๕๐๕/๒๗.

สตรีที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภิกษุจำแนกได้หลายประเภท มีทั้งหมดที่เป็นเหตุให้บัญญัติสิกขาบทและไม่เป็นมูลเหตุให้บัญญัติสิกขาบท จำแนกได้หลายสถานภาพ คือ

- (๑) สตรีที่เป็นนักรบ เช่น ภิกษุณี สิกขมานา สามเณรี ปริพาชิกา ดาบสนี นางนิครนถ์
- (๒) สตรีที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่น อุบาสิกา โยมปวารณา อุปัฏฐายิกา
- (๓) สตรีผู้เป็นอมนุษย์ เช่น ยักษ์ณี ธิตามาร นางอัปสร นางเทพธิดา นางรากษส
- (๔) สตรีที่เป็นหญิงต้องห้าม เช่น นางโสเภณี สาวเที๋ แม่มา่ย
- (๕) สตรีที่เป็นหญิงรับใช้ เช่น ทาสี หญิงบาทจาริกา
- (๖) สตรีที่เป็นหญิงสูงศักดิ์ เช่น ราชินี ราชิดา
- (๗) สตรีที่เป็นญาติของภิกษุจำแนกตามสถานภาพ เช่น มารดา พี่สาว น้องสาว พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ ย่า ยาย ลูกสาว หลานสาว

คฤหัสถ์ผู้เป็นสตรีเหล่านี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภิกษุในฐานต่าง ๆ เรื่องราวในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีทั้งเรื่องที่ตึงามและเรื่องที่เป็นความเสียหาย

๓.๓.๔ คฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา พระมเหสีและกองทัพบ

คฤหัสถ์ที่นับถือพระพุทธศาสนาอีกพวกหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนาและมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับทั้งพระพุทธรองค์และพระสงฆ์ คือ คฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา คฤหัสถ์กลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างน่าสนใจ คือ พระราชาและพระราชวงศ์ เพราะถือว่าเป็นคนที่มีบทบาทสำคัญในสังคม เป็นผู้นำและทำหน้าที่ปกครองประเทศ ในพระวินัยปิฎกกล่าวถึงพระราชาและพระราชวงศ์ที่มีความเกี่ยวข้องกัพระพุทธศาสนาจนจำแนกกว้างๆ เป็น ๓ กลุ่ม คือ

- (๑) พระราชา พบว่า พระราชาหรือพระราชวงศ์ซึ่งเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบท ๗ พระองค์ คือ ๑) พระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ๒) พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ๓) พระเจ้าจันทปชโชตแห่งกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี ๔) พระเจ้าอุเทนแห่งกรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ ๕) พระเจ้าสุทโธทนะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ๖) เจ้ามทานามะ เจ้าชายแห่งศากยวงศ์ แคว้นสักกะ และ ๗) เจ้าวัฑฒลิฉณวีแห่งแคว้นวัชชี

(๒) พระอัครมเหสี อัครมเหสี^{๗๔} หรือ พระมเหสี แปลว่า พระชายาของพระราชาผู้ได้อภิเษกแล้ว^{๗๕} สตรีผู้ปกครองพระสนมของพระราชาจำนวนมาก^{๗๖} ตำแหน่งนี้บางครั้งเรียกว่า เทวี^{๗๗} พระมเหสีที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบท ได้แก่ พระนางมัลลิกา

พระอัครมเหสีนี้ถือว่าเป็นสตรีที่มีสถานภาพทางสังคมสูงที่สุด เนื่องจากเป็นสตรีที่มีความเป็นมาและมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ซึ่งเป็นชนชั้นผู้ปกครอง สถานภาพของพระอัครมเหสีเป็นสตรีที่มีความสำคัญเคียงคู่กับพระราชา สถานภาพของอัครมเหสีจึงโดดเด่นมากเมื่อเปรียบเทียบกับสตรีทั่วไป

^{๗๔} เช่น พระนางสามาวดีทรงเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน. ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๓๑

^{๗๕} พระมหาโมคคัลลานะ, คัมภีร์อภิธานวิณณา, หน้า ๓๑๗.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๗.

^{๗๗} พระนางมัลลิกาผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล นิยมเรียกพระนางว่า มัลลิกาเทวี. ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๖๐.

(๓) พระราชธิดา คำว่า ธิดา^{๗๘} แปลว่า สตรีที่พระราชทานไว้ (เผ้าคอยดูแลประคบประหงม) พระธิดานี้ถือว่าเป็นสตรีที่มีวรรณะสูงอีกพวกหนึ่ง สถานะของพระธิดาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ค่อยโดดเด่นนัก เนื่องจากส่วนมากจะอยู่ในวัยเยาว์พระธิดาเป็นผู้ที่ต้องได้รับการดูแลจากราชสำนักเป็นอย่างดี เพื่อจะได้เป็นคนมีความรู้และเป็นที่พึ่งของประชาชนได้ ขณะเดียวกันในฐานะที่เป็นลูกสาวก็ต้องแสดงความกตัญญูต่อพระราชบิดาเหมือนกับลูกสาวทั่วไป^{๗๙}

(๔) กองทัพ พระราชามีหน่วยงานที่ช่วยรักษาพระราชอำนาจ เรียกว่า กองทัพ จำแนกเป็น กองทัพช้าง กองทัพม้า กองทัพบก มีไพร่พลจำแนกเป็น พลช้าง พลม้า และพลเดินเท้า กองทัพทั้งหลายมีพระราชเป็นจอมทัพสูงสุด มีนายทหารผู้ใหญ่เป็นผู้บังคับบัญชารองลงมา เรียกว่า เสนาบดี

๓.๓.๕ คฤหัสถ์ที่เป็นคนต้องห้าม (อโคจร)

คฤหัสถ์ประเภทสุดท้ายที่พบข้อมูลว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ คือ คนต้องห้าม หรือบุคคลผู้ไม่ควรแวะเวียนไปหา (อโคจร) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๕.๑ คนต้องห้าม (อโคจร)

คำว่า อโคจร หมายถึง บุคคลและสถานที่อันภิกษาในพระพุทธศาสนาไม่ควรไปมาหาสู่หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วย ได้แก่ สำนักหญิงแพศยา สำนักหญิงหม้าย สำนักสาวเทื้อ สำนักบัณฑิต สำนักนางภิกษุณี ร้านสุรา และอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์อันเป็นการกระทำที่ไม่สมควร

นอกจากนี้ ยังมีอโคจรในความหมายอื่นอีก เห็นได้จากพุทธดำรัสต่อไปนี้

(๑) ตระกูลบางตระกูลไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นที่ควรจะไปจะมา มักด่า มักบิภาษ คอยมุ่งแต่ความเสื่อมความพินาศ มุ่งแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบายใจ มุ่งความไม่หมดจดจากกิเลสแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ภิกษุคบหาเข้า เข้าไปหาบ่อยๆ หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วยกับตระกูลเห็นปานนั้น เช่นนี้ เรียกว่า อโคจร^{๘๐}

(๒) ภิกษุเข้าไปสู่ละแวกบ้าน ร้านตลาด เดินไปตามถนนบ้าง เป็นผู้ไม่สำรวมกิริยาให้เหมาะสมกับความเหมาะสมเดินไป คือ เดินมองดูช้าง มองดูม้า มองดูรถ มองดูคนเดินเท้า มองดูสตรี มองดูบุรุษ มองดูเด็กผู้ชาย มองดูเด็กผู้หญิง มองดูร้านตลาด มองดูมูขเรื่อน มองดูช้างบน มองดูช้างล่าง มองดูทึสน้อยทิศใหญ่เดินไป แม้เช่นนั้นก็เรียกว่า อโคจร

(๓) ภิกษุบางพวก สมณพราหมณ์บางพวก พอฉันอาหารที่เขาถวายให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรม คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำ เป็นต้น การเล่านิยาย การแข่งม้า ขนกระบือ ขนโค ขนแพะ ขนแกะ ขนไก่ ขนนกกระทา รำกระบี่ กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ สมณพราหมณ์บางพวก ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้ แม้เช่นนั้น ก็เรียกว่า อโคจร^{๘๑}

พระพุทธเจ้าตรัสห้ามเรื่องบุคคลและสถานที่ดังกล่าวมานี้ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ความสัมพันธ์ของภิกษุกับด้วยบุคคลและสถานที่ที่เป็นไปในทางที่จะเกิดความเสื่อมเสีย และเพื่อเป็น

^{๗๘} พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๔๔.

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน พ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๔๖-๔๘.

^{๘๐} อภ.วิ. (ไทย) ๒/๖๐๔/๓๔๓.

^{๘๑} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๙๑/๔๕๖.

การป้องกันไม่ให้มารคือกิเลสได้ช่อง ได้อารมณ์ คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นอโคจรของภิกษุ

๓.๓.๖ คฤหัสถ์ที่เป็นคนไร้ที่พึ่ง

คฤหัสถ์อีกกลุ่มหนึ่งที่ปรากฏเรื่องราวในพระวินัยปิฎก คือ คนไร้ที่พึ่ง หรือคนที่ได้รับความลำบาก ในคัมภีร์เกสัชชขันธกะกล่าวถึงบุคคลกลุ่มนี้ไว้ ๕ ประเภท คือ

- (๑) คนจรมา
- (๒) โจร (กรณีที่ไม่ให้เขาเอาใจทำได้)
- (๓) คนรบแพ้
- (๔) ผู้เป็นใหญ่
- (๕) คนที่พวกญาติสละแล้วจำต้องไป^{๘๐}

บุคคลเหล่านี้หากมีความต้องการยา ให้พระสงฆ์ประกอบยารักษาได้ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา แต่ต้องไม่ทำเพื่อหวังลาภสักการะหรือชื่อเสียง

สรุปได้ว่า ในคัมภีร์พระพุทธานุสาได้กล่าวถึงคฤหัสถ์ที่มีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์จำแนกกว้างๆ เป็น ๖ กลุ่ม คือ (๑) คฤหัสถ์ที่เป็นพุทธบริษัท เช่น อุบาสก อุบาสิกา ไวยาวัจกร กบปียการก (๒) คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ (๓) คฤหัสถ์ที่เป็นสตรีทั่วไป (๔) คฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา พระมเหสีและกองทัพบ (๕) คฤหัสถ์ที่เป็นบุคคลต้องห้าม (อโคจร) และ (๖) คฤหัสถ์ผู้เป็นบุคคลไร้ที่พึ่ง พระพุทธานุสาถือว่า คฤหัสถ์เป็นเพศที่มีความแตกต่างจากภิกษุ ถึงแม้ว่าภิกษุทุกรูปจะเคยเป็นคฤหัสถ์มาก่อน แต่เมื่อออกบวชเป็นภิกษุแล้วก็ต้องละทิ้งความเคยชินหรือความประพฤติต่างๆ ที่เคยทำ เมื่อมีความจำเป็นต้องเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ พระพุทธานุสาจึงวางแนวทางปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน

๓.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ไปตามพุทธบัญญัติ

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกมีเนื้อหาที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์หลายกลุ่ม แต่ในงานวิจัยนี้จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ ๖ กลุ่ม คือ (๑) อุบาสก อุบาสิกา (ไวยาวัจกร กบปียการก) (๒) ญาติ (๓) สตรีทั่วไป (๔) พระราชา พระมเหสีและกองทัพบ (๕) บุคคลต้องห้าม (อโคจร) และ (๖) บุคคลไร้ที่พึ่ง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ อุบาสก-อุบาสิกา (ไวยาวัจกร, กบปียการก)

คฤหัสถ์ที่เป็นพุทธบริษัทในพระพุทธศาสนาเรียกว่า อุบาสก คือ ชายผู้นับถือพระพุทธศาสนา บุคคลประเภทนี้ทำหน้าที่ในฐานะที่สำคัญ คือ เป็นผู้ถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า คฤหัสถ์ผู้เป็นอุบาสกที่ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วยโดยถือว่าเป็นคนใกล้ชิดกับวัดมากมี ๒ บุคคล คือ ไวยาวัจกรและกบปียการก มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๑.๑ อุบาสก-อุบาสิกา (ไวยาวัจกร, กบปียการก)

อุบาสก-อุบาสิกาที่จะศึกษาในงานวิจัยนี้จะศึกษาในฐานะเป็นไวยาวัจกรและกบปียการก เนื่องจากมีบทบาทและมีพระวินัยที่เกี่ยวข้องอย่างชัดเจน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๘๐} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๔๓๑. .

(๑) ไวยาวัจกร

ไวยาวัจกร หมายถึง ผู้ชวนขายช่วยทำกิจของภิกษุ^{๘๑} ผู้ทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรนี้ต้องเป็นคฤหัสถ์เท่านั้น (สามเณรเป็นไม่ควร) ไวยาวัจกรเป็นผู้ที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้ที่ทำหน้าที่แทนพระสงฆ์ในกรณีที่มีสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุกระทำ เช่น

(๑) การกระทำในกรณีที่พระทำไม่ได้ เช่น ตัดต้นไม้ ขุดดิน ถางป่า ดายหญ้า และ ปลูกลูกต้นไม้ม เป็นต้น ทำกับปิยะ ผลไม้ที่มีเมล็ด และพืชผักสดที่ปลูกขึ้นได้

(๒) การจัดการกับเงิน ทองที่มีคนนำมาถวาย คือ ทำหน้าที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยน ซื้อขาย ด้วยเงินทอง พระไม่สามารถทำได้และในกรณีที่พระพูดไม่ได้โดยตรง เช่น การประชาสัมพันธ์ บอกบุญให้ทายกทายิกาได้ทราบ เมื่อทางวัดมีงานเกี่ยวกับการสร้างวัด การอบรม และการศึกษาพระปริยัติธรรม เป็นต้น ทางวัดขาดเหลืออะไร ใช้งบประมาณเท่าไร ไวยาวัจกรต้องทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เป็นสื่อบอกกล่าวแทนพระ

หน้าที่หลักของไวยาวัจกร คือ ช่วยดูแลเกี่ยวกับเรื่องเงินๆ ทองๆ คอยดูแลรับใช้ใกล้ชิดหรือเอาใจใส่ว่าพระณารขาดแคลนอะไร ต้องการอะไรบ้าง คอยถามไถ่สารทุกข์สุกดิบอยู่เสมอ ถ้าทราบว่ามีขาดเหลืออะไรต้องรีบจัดหามาให้ ถ้าเป็นเรื่องอื่นๆ เช่นการทำการกับปิยะผลไม้ ผักสด เป็นต้น คนอื่นสามารถทำแทนได้ งานของไวยาวัจกรไม่ได้หนักอย่างที่คิด เพราะปกติพระก็เป็นคนเลี้ยงง่าย มีงานน้อยอยู่แล้วจะเรียกใช้เรียกหา ก็เฉพาะตอนที่มียานหรือมีความจำเป็นจริงๆ เท่านั้น

หากมีไวยาวัจกรคอยดูแลเรื่องเงินทอง พระก็เบาใจ รักษาวินัยได้ง่าย พระต้องการอะไรก็ขอลาจากไวยาวัจกรได้ไม่เป็นอาบัติ แต่ไวยาวัจกรนั้น ก็มีหลายประเภท บางประเภทก็ขอวัตถุสิ่งของที่เหมาะสมได้ บางประเภทขอไม่ได้เลย

(๒) กัปปิการก

กัปปิการก หมายถึง ผู้ทำให้สมควร^{๘๒} ผู้ที่จะมาเป็นกัปปิการกนี้จะเป็นสามเณรหรือคฤหัสถ์ก็ได้ ส่วนไวยาวัจกรนั้นจะเป็นคฤหัสถ์อย่างเดียว กัปปิการกที่เป็นสามเณรนั้นจะช่วยงานสงฆ์เกี่ยวกับการทำการกับปิยะผลไม้ที่มีเมล็ดปลูกขึ้นได้ ผักสดที่ปลูกขึ้นได้ ตัดต้นไม้ และ ขุดดินเป็นต้น แต่กัปปิการกที่เป็นคฤหัสถ์กับไวยาวัจกรนั้น จะทำงานแทนพระสงฆ์ได้หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการทำการกับปิยะผลไม้ ผักสด ตัดต้นไม้ ขุดดินและ ถางป่าเป็นต้น และเรื่องเกี่ยวกับเงินทองที่ต้องแลกเปลี่ยนซื้อขาย พระภิกษุไม่สามารถทำได้ จึงเป็นหน้าที่ของกัปปิการกหรือไวยาวัจกรเป็นผู้จัดซื้อจัดหาถวายให้พระภิกษุ^{๘๓}

สรุปความว่า คฤหัสถ์ผู้ทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรกับกัปปิการกคือคนเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงชื่อเรียก แต่โดยความหมายและการทำหน้าที่แล้วเป็นอย่างเดียวกัน คือ ผู้ทำหน้าที่แทนพระสงฆ์ในกรณีที่พระทำไม่ได้เพราะ ถ้าทำก็ต้องอาบัติ

^{๘๑} กังขาวิตรณีแปลราชสิกขาบท ๑๒๔) ไวยาวัจกร กับ กัปปิการกนั้นเหมือนกัน จะต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ กัปปิการก (ผู้ทำการกับปิยะ)

^{๘๒} กังขาวิตรณีแปลราชสิกขาบท (บาลี) ๑๒๔. ไวยาวัจกร กับ กัปปิการกนั้นเหมือนกัน จะต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ กัปปิการก (ผู้ทำการกับปิยะ)

^{๘๓} คณะทำงานวัดเขาสนามชัย, วินัยพระนารัฐคู่มือโยม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

๓.๔.๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างอุบาสกอุบาสิกา (ไวยาวัจกร) กับพระสงฆ์

พุทธบัญญัติที่มีความเป็นมาและเนื้อหาเกี่ยวข้องกับอุบาสกอุบาสิกา ผู้ทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรและกัปปิการกมี ๕ สิกขาบท คือ (๑) ราชสิกขาบท ว่าด้วยทรัพย์เป็นค่าจิวรที่เขาให้หุดนำมาถวาย (๒) รูปิยสิกขาบท ว่าด้วยการรับรูปิยะ (๓) รูปิยสังโฆหารสิกขาบท ว่าด้วยการแลกเปลี่ยนรูปิยะ (๔) กยวิกกยสิกขาบท ว่าด้วยการซื้อขาย^{๘๔} และ (๕) รตนสิกขาบท ว่าด้วยการเก็บรัตนะที่เจ้าของลิ้มไว้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ราชสิกขาบท

สิกขาบทนี้มีความเป็นมาดังนี้ มหาอำมาตย์ผู้อุปฐากพระอุปนันทศากยบุตร ใช้หุดให้นำเงินค่าซื้อจิวรไปถวายพระอุปนันทะ ท่านตอบว่าท่านรับเงินไม่ได้ รับได้แต่จิวรที่ควรโดยกาล เขาจึงถามหาไวยาวัจกร (ผู้ทำกิจธุระแทนสงฆ์) ท่านจึงแสดงอุบาสกคนหนึ่ง ว่าเป็นไวยาวัจกรของภิกษุทั้งหลาย เขาจึงมอบเงินแก่ไวยาวัจกรแล้วแจ้งให้ท่านทราบ

ท่านก็ไม่พูดอะไรกับไวยาวัจกร แม้จะได้รับคำเตือนจากมหาอำมาตย์ซึ่งส่งหุดมา ขอให้ใช้ผ่านนั้นเป็นครั้งที่ ๒ ก็ไม่พูดอะไรกับไวยาวัจกร จนกระทั่งได้รับคำเตือนเป็นครั้งที่ ๓ ขอให้ใช้ผ่านนั้น จึงไปเร่งเร้าเอากับไวยาวัจกรผู้กำลังมีธุระ จะต้องเข้าประชุมสงฆานิคัม ซึ่งมีกติกาว่า ใครไปช้าจะต้องถูกปรับ ๕๐ กหาปณะ แม้เขาจะแจ้งให้ทราบกติกาก็ไม่ฟัง คงเร่งเร้าเอาจนเขาต้องไปซื้อผ้ามาให้และถูกปรับเพราะเข้าประชุมช้า คนทั้งหลายจึงติเตียนว่าทำให้เข้าประชุมช้าต้องเสียค่าปรับ

พระพุทเจ้าทรงทราบและทรงติเตียน จึงบัญญัติสิกขาบทความว่าถ้าเขาส่งหุดมาถวายค่าซื้อจิวร และเธอแสดงไวยาวัจกรแล้ว เธอจะไปทวงจิวรเอากับไวยาวัจกรได้ไม่เกิน ๓ ครั้ง ไปยืนนิ่ง ๆ ให้เขาเห็นไม่เกิน ๖ ครั้งถ้าทวงเกิน ๓ ครั้ง หรือไปยืนเกิน ๖ ครั้ง ต้องอาบัตินิสสัคคิยาจิตตีย์ ดังพุทธบัญญัติว่า

ก็ พระราชา ราชาโมาตย์ พราหมณ์หรือคหบดีผู้ใดผู้หนึ่งส่งหุดมาถวายทรัพย์เป็นค่าจิวร เจาะจงภิกษุพร้อมกับสั่งว่า “ท่านจงเอาทรัพย์เป็นค่าจิวรนี้ซื้อจิวร แล้วนิมนต์ภิกษุซื้อนี้ให้ครองจิวร” ถ้าหุดนั้นเข้าไปหาภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมนำทรัพย์เป็นค่าจิวรนี้มาเจาะจงพระคุณเจ้า พระคุณเจ้าจงรับทรัพย์เป็นค่าจิวรเถิด” ภิกษุนั้นพึงกล่าวกับหุดนั้นอย่างนี้ว่า “พวกอาตมารับทรัพย์เป็นค่าจิวรไม่ได้ รับเฉพาะจิวรที่สมควรตามกาล” ถ้าหุดนั้นพึงกล่าวกับภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า “ก็มีใครผู้เป็นไวยาวัจกรของท่านบ้างไหม”

ภิกษุผู้ต้องการจิวรพึงแสดงคนวัดหรืออุบาสกให้เป็นไวยาวัจกรว่า “ผู้นี้เป็นไวยาวัจกรของภิกษุทั้งหลาย” ถ้าหุดตกลงกับไวยาวัจกรแล้วเข้าไปหาภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าตกลงกับคนที่ท่านแนะนำว่าเป็นไวยาวัจกรแล้ว ท่านจงไปหาในเวลาอันสมควร เขาจะนิมนต์ท่านให้ครองจิวร”

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุต้องการจิวรพึงเข้าไปหาไวยาวัจกรแล้วทวงหรือเตือน ๒-๓ ครั้งว่า

^{๘๔} กยวิกกยสิกขาบทนี้ แม้ไม่เกี่ยวกับเงินทอง แต่มีประเด็นที่ควรทราบเกี่ยวกับการใช้คำพูดแลกเปลี่ยนที่สมควรและไม่สมควร จึงนำมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย.

หมายเหตุ : การอ้างที่มาในเชิงอรรถ หากเป็นการสรุปความหรือเรียบเรียงใหม่ของผู้เรียบเรียงจะมีคำว่า “ดู” นำหน้า หากไม่มีคำนี้ แสดงว่าเป็นสำนวนที่ปรากฏในคัมภีร์นั้นๆ.

“อาตมาต้องการจีวร” เมื่อทวงหรือเตือน ๒-๓ ครั้ง ให้เขาจัดจีวรสำเร็จได้ นั่นเป็นการดี ถ้าไม่สำเร็จ พึงไปยืนแสดงตนนิ่งๆ ถึง ๔ ครั้ง ๕ ครั้ง หรือ ๖ ครั้งเป็นอย่างมาก เมื่อยืนแสดงตนนิ่งๆ ถึง ๔ ครั้ง ๕ ครั้ง หรือ ๖ ครั้งเป็นอย่างมากแล้วให้เขาจัดจีวรสำเร็จได้ นั่นเป็นการดี ถ้าพยายามเกินกว่านั้น ให้เขาจัดจีวรสำเร็จได้ ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ ถ้าไม่ สำเร็จ พึงไปเองหรือส่งทูตไปในสำนักที่เขาส่งทรัพย์เป็นค่าจีวรมา กล่าวว่า “ทรัพย์เป็นค่าจีวรที่ท่านส่งไป เจาะจงภิกษุรูปใดไม่ได้อำนวยประโยชน์อะไรแก่ภิกษุรูปนั้นเลย ท่านจงทวงทรัพย์ของท่านคืนมา ทรัพย์ของท่านอย่าเสียหายเลย” นี่เป็นการทำที่สมควรในเรื่องนั้น^{๘๕}

(๒) รุกขสิกขาบท

สิกขาบทนี้มีความเป็นมาดังนี้ เจ้าของบ้านที่พระอุปัชฌาย์ทศกัณฐะ เข้าไปฉ้นเป็นนิตยเตรียมเนื้อไว้ถวายในเวลาเช้า แต่เด็กร้องให้ขอกินในเวลากลางวัน จึงให้เด็กกินไป รุ่งเช้า พระอุปัชฌาย์ทะเข้าไปในบ้านนั้น เขาจึงแจ้งเรื่องให้ทราบแล้วถามว่า “พระคุณเจ้าจะให้ผมนำกหาปณะไปแลกอะไรมา ขอรับ” ท่านพระอุปัชฌาย์ถามว่า “ท่านบริจาคทรัพย์ ๑ กหาปณะแก่อาตมาหรือ” เขาตอบว่าใช่ ท่านจึงกล่าวว่า “ท่านจงถวายกหาปณะนั้นแก่อาตมาเถิด” ที่นั่นเขาเอากหาปณะ ถวายแก่ท่านพระอุปัชฌาย์แล้วตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้รับรูปียะเหมือนพวกเรา”

พระพุทธองค์ทรงทราบจึงบัญญัติสิกขาบท ห้ามภิกษุรับเอง ใช้ให้รับทองเงินหรือยินดีทองเงินที่เขาเก็บไว้เพื่อตน ทรงปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด ต้องสละเงินทองที่ได้มานั้นแก่สงฆ์ (ภายหลังทรงอนุญาตให้ยินดีในปัจจัย ๔ ได้ คือ ทายกมอบเงินไว้แก่ไวยวัจจกร เพื่อให้จัดหาปัจจัย ๔ ภิกษุต้องการอะไร ก็บอกให้เขาจัดหาให้) ดังพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุใดรับหรือใช้ให้ผู้อื่นรับทองและเงิน หรือยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้ให้ ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์”^{๘๖}

ในrukขสิกขาบทมีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า เงิน ไม่ได้หมายถึงเฉพาะแร่เงินเท่านั้น แต่หมายถึง มาสกะทั้งหมดที่แลกเปลี่ยนซื้อขายกันในชนบทใดก็ตาม โดยที่สุตแม้ทำด้วยกระดูกก็มี ทำด้วยหนังก็มี ทำด้วยเมล็ดผลไม้มก็มี ที่ดินให้เป็นรูปก็มี ไม่ดินให้เป็นรูปก็มี^{๘๗}

(๓) รุกขสังโฆหารสิกขาบท

สิกขาบทนี้มีความเป็นมาดังนี้ ภิกษุฉัพพัคคีย์ ทำการซื้อขายด้วยรูปียะ มนุษย์ทั้งหลายพากันติเตียนว่า ไฉนพระสมณะเชื้อสายศากยบุตรจึงทำการซื้อขายด้วยรูปียะ เหมือนพวกคฤหัสถ์ที่ยังบริโภคคามเล่า พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามทำการซื้อขายด้วยรูปียะ ทรงปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ แก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด ดังพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุใดทำการแลกเปลี่ยนรูปียะมีประการต่างๆ ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์”^{๘๘}

ในrukขสังโฆหารสิกขาบทมีอธิบายว่า คำว่า รูปียะ หมายถึง นิสสัคคียวัตถุทั้ง ๔ อย่าง^{๘๙}

^{๘๕} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๕๓๘/๖๕-๖๖.

^{๘๖} วิมหา. (ไทย) ๒/๕๘๓/๑๐๘.

^{๘๗} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๐๐.

^{๘๘} วิมหา. (ไทย) ๒/๕๘๘/๑๑๓.

^{๘๙} วิมหา.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๑๗.

คำว่า แลกเปลี่ยนรูปียะ มีความหมาย ๒ อย่างคือ

(๑) ภูษณำสิ่งที่ไม่ใช่รูปียะของตนไปแลกกับรูปียะของผู้อื่น (=ขาย)

(๒) ภูษณำรูปียะของตนไปแลกกับสิ่งที่ไม่ใช่รูปียะของผู้อื่น (=ซื้อ)^{๙๐}

(๔) กยวิกยสิกขาบท

สิกขาบทนี้มีความเป็นมาดังนี้ ปริพาชกผู้หนึ่ง เห็นพระอุปัชฌาย์ทศกัณฐะ ห่มผ้าสังฆาฏิสีงามจึงชวนแลกกับท่อนผ้าของตน ภายหลังทราบว่าเป็นผ้าของตนดีกว่า จึงขอแลกคืนพระอุปัชฌาย์ไม่ยอมให้แลกคืน จึงติเตียนพระอุปัชฌาย์ พระพุทธองค์ทรงทราบ จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภูษณาการแลกเปลี่ยนด้วยประการต่าง ๆ ต้องนิสสัคคียปาจิตตีย์ (กรณีการแลกเปลี่ยนโดยใช้สิ่งของ แลกเปลี่ยนกันเอง ระหว่างสหัมมิก ๕ คือ ภูษณ ภูษณิ สิกขมานา สามเณร สามเณรี ทำได้) ดังพุทธบัญญัติว่า ภูษณาการซื้อขาย (กปิยภณฺฑ) มีประการต่างๆ ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์^{๙๑}

(๕) รตนสิกขาบท

สิกขาบทนี้มีความเป็นมาดังนี้ พระนันทะ (พุทธอนุชา) ใช้จีวรมีขนาดเท่าจีวรพระสุคต ภูษณทั้งหลายเห็นท่านเดินมาแต่ไกลก็ลุกขึ้นต้อนรับ ด้วยนึกว่าพระพุทธรูปเสด็จมา เมื่อเข้าใกล้เห็นว่ามิใช่ จึงติเตียนว่าใช้จีวรขนาดเท่าของพระสุคต จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ภูษณาการจีวรให้มีขนาดเท่าจีวรสุคตหรือยิ่งกว่า ต้องอาบัติปาจิตตีย์ที่หัตถ์เสีย ประमाणแห่งจีวรสุคต คือ ยาว ๙ ศืบ กว้าง ๖ ศืบ ดังพุทธบัญญัติว่า

อนึ่ง ภูษณาการเก็บหรือใช้ให้เก็บรัตนหรือของที่สมมติว่าเป็นรัตนต้องอาบัติปาจิตตีย์ เว้นไว้แต่ในอารามหรือในที่พัก อนึ่ง ภูษณาการเก็บหรือใช้ให้เก็บรัตนหรือของที่สมมติว่าเป็นรัตนในอารามหรือในที่พักแล้วรักษาไว้ด้วยตั้งใจว่า ‘เจ้าของจะรับคืนไป’ นี่เป็นการทำที่สมควรในเรื่องนั้น^{๙๒}

รายละเอียดในสิกขาบทเหล่านี้ มีเรื่องที่พึงทราบก่อน ดังต่อไปนี้ ในกยวิกยสิกขาบท ภูษณาการในพระพุทธศาสนามีสิกขาบทห้ามการซื้อขายด้วยรูปียะ คำว่าทำการซื้อขาย หมายถึง ทำการแลกเปลี่ยนกับภณฺฑกับคฤหัสถ์โดยใช้คำพูดที่ไม่สมควร เงินทองที่ภูษณาการมาจัดเป็นของที่จะต้องสละ คือ เป็นวัตถุแห่งอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์

ตามความหมายนี้ ภูษณาการต้องอาบัติทัณฑ์ไม่ว่าจะรับเองหรือยืมในเงินทองที่มีคนอื่นเก็บไว้ให้ มีอธิบายดังต่อไปนี้

(๑) การรับเองและให้ผู้อื่นรับแทน มีวินัยฉัยว่า บรรดาทรัพย์สินได้แก่ ทอง เงิน กหาปณะ และมาสก ภูษณาการเมื่อรับเอง^{๙๓} หรือให้ผู้อื่นรับแทนซึ่งวัตถุอย่างหนึ่งต้องอาบัติตัวเดียว, แม้ถ้าภูษณาการเองหรือให้ผู้อื่นรับสิ่งของตั้งพันอย่างรวมกัน ต้องอาบัติตามจำนวนวัตถุ ส่วนในอรรถกถาหาปจจรี

^{๙๐} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๐๘.

^{๙๑} วิมหา. (ไทย) ๒/๕๙๔/๑๑๘..

^{๙๒} วิมหา. (ไทย) ๒/๕๐๕/๕๙๖.

^{๙๓} หมายถึงทั้งในกรณีที่เห็นทองและเงินที่เขาถวายเพื่อประโยชน์แก่ตนหรือวางอยู่ในที่ใดที่หนึ่งซึ่งไม่มีใครครอบครองแล้วถือเอาด้วยตนเอง. วิมหา.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๑๐.

และอรรถกถาภุณที่ ท่านแก้ไว้ว่า “ต้องอาบัติโดยการนับขึ้น ในถุ่ที่ผูกไว้หลวมๆ หรือในภาชนะที่บรรจุไว้หลวมๆ ส่วนในถุ่ที่ผูกไว้แน่นหรือในภาชนะที่บรรจุไว้แน่น ต้องอาบัติเพียงตัวเดียว”

(๒) ความยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้ให้ : มีวินิจฉัยว่า เมื่อเขากล่าวว่า “นี่จึงเป็นของพระคุณเจ้า” แม้ถ้าภิกษุมีจิตยินดี เป็นผู้ประสงค์จะรับเอา แต่ปฏิเสธด้วยกายหรือวาจาว่า “นี่ไม่ควร” ไม่ต้องอาบัติ หรือไม่ปฏิเสธด้วยกายและวาจา มีจิตบริสุทธิ์ ไม่ยินดีด้วยคิดว่า “นี่ไม่ควรแก่พวกเรา” ไม่ต้องอาบัติเลย

บรรดาทวารทั้ง ๓ ภิกษุปฏิเสธด้วยทวารใดทวารหนึ่ง ก็เป็นอันปฏิเสธทั้งนั้น แต่ถ้าไม่ปฏิเสธด้วยกายและวาจา ยอมรับด้วยจิต ย่อมต้องอาบัติทั้งในกายทวารและวจีทวารมีการไม่ทำเป็นสมุฏฐาน เพราะไม่ทำการปฏิเสธซึ่งควรทำด้วยกายและวาจา ส่วนในมโนทวาร ชื่อว่าอาบัตีย่อมมี^{๙๔} การที่ไม่ปฏิเสธด้วยกายหรือวาจาซึ่งทองและเงินที่เขาถวายสละถวายต่อหน้าอย่างนี้ว่า “ขอสิ่งนี้จึงเป็นของพระคุณเจ้า” ก็ดี หรือกล่าวสละถวายทองและเงินที่ตั้งอยู่ลับหลังอย่างนี้ว่า “เงินและทองของข้าพเจ้ามีอยู่ในที่ซ่อนโน้น เงินและทองนั้นจึงเป็นของท่าน” ดังนี้ก็ดี หรือกล่าวสละถวายว่า “เป็นของท่าน” ด้วยวาจาอย่างเดียวหรือด้วยสัญญาณมือก็ดี แล้วยินดีด้วยจิต ชื่อว่า ยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้^{๙๕} อนึ่ง ไม่ใช่แต่การที่ภิกษุจะรับไว้เพื่อประโยชน์แก่ตนเองเท่านั้นไม่ควร แม้ถ้าใคร จะนำเงินและทองมากล่าวว่า “ข้าพเจ้าขอถวายเงินและทองนี้แก่สงฆ์ พวกท่านโปรดสร้างอาราม วิหาร เจดีย์ หรือโรงฉันเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งเถิด” ภิกษุจะรับเงินและทองนี้ก็ไม่ควร^{๙๖}

อย่างไรก็ตาม แม้พระพุทธรองค์จะทรงห้ามภิกษุสามเณรรับและยินดีเงินทอง แต่ทรงอนุญาตให้ยินดีปัจจัยที่เกิดจากเงินทองนั้นได้ โดยที่ผู้ช่วยนำเงินทองนั้นไปหาปัจจัยที่สมควรมาถวาย เรียกว่า ไวยาวัจกร (ผู้ทำกิจที่พึงชวนชวาย)^{๙๗} หรือ กัปปีการก (ผู้ทำให้เป็นกัปปียะ) โดยนอกจากสหธรรมิก ๕ แล้ว ใครจะเป็นไวยาวัจกรก็ได้^{๙๘} แต่ไวยาวัจกรนั้นมีหลายจำพวก ซึ่งแต่ละจำพวกก็มีวิธีปฏิบัติต่างกัน จึงควรทราบประเภทของไวยาวัจกรดังต่อไปนี้

ไวยาวัจกรในคัมภีร์พระพุทธานุสาจํแนกเป็น ๑๐ จำพวก ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ ไวยาวัจกรที่ภิกษุแสดง ๔ จำพวก คือ

- (๑) ไวยาวัจกรที่ภิกษุแสดงต่อหน้า
- (๒) ไวยาวัจกรที่ภิกษุแสดงลับหลัง พุ่ไปมอบเงินไวยาวัจกรแล้วกลับมาปวารณาภิกษุเอง
- (๓) ไวยาวัจกรที่ภิกษุแสดงลับหลัง พุ่ไปมอบเงินไวยาวัจกรแล้ววานคนอื่นให้กลับมาปวารณาภิกษุ
- (๔) ไวยาวัจกรที่ภิกษุแสดงลับหลัง พุ่ปวารณาไว้ก่อนแล้วจึงไปมอบเงินไวยาวัจกรภายหลัง

^{๙๔} วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๒๐๐-๒๐๑

^{๙๕} วิมหา.ฎีกา (บาลี) ๒/๕๑๐-๕๑๑

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน ทัฎฐจิต (พระมหาภาคภูมิ สีสานนิต), ฐปิยโพธิณี, (ขอนแก่น : ศิริภณท์ออฟเซต, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๓-๒๐๗.

^{๙๗} เวยยาวจจกโรติ กิจจกโร, กัปปีการโกติ อตโถ, วิมหา.อ. (บาลี) ๒/๑๘๐.

^{๙๘} วิมหา.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๙๘.

ไวยาวัจกรที่ภิกษุแสดง ๔ จำพวกนี้ ควรปฏิบัติตามนัยของราชสิกขาบทนี้ (คือ ถ้าทวง ๔ ครั้งพึงย็นได้ ๔ ครั้ง, ถ้าทวง ๕ ครั้งพึงย็นได้ ๒ ครั้ง, ถ้าทวง ๖ ครั้งแล้วไม่พึงไปย็น หรืออีกแบบหนึ่ง ถ้าทวง ๓ ครั้งย็นได้ ๖ ครั้ง, ถ้าทวง ๒ ครั้งย็นได้ ๘ ครั้ง, ถ้าทวงครั้งเดียวย็นได้ ๑๐ ครั้ง, ถ้าย็น ๑๒ ครั้งแล้วก็ไม่ต้องทวง)

กลุ่มที่ ๒ ไวยาวัจกรที่ทวดแสดง ๔ จำพวก คือ

(๕) ไวยาวัจกรที่ทวดแสดงต่อหน้า

(๖) ไวยาวัจกรที่ทวดแสดงลับหลัง ทวดไปมอบเงินไวยาวัจกรแล้วมาปวารณาภิกษุเอง

(๗) ไวยาวัจกรที่ทวดแสดงลับหลังทวดไปมอบเงินไวยาวัจกรแล้ววานคนอื่นให้มาปวารณา

ภิกษุ

(๘) ไวยาวัจกรที่ทวดแสดงลับหลัง ทวดปวารณาไว้ก่อนแล้วจึงไปมอบเงินไวยาวัจกรภายหลัง

ไวยาวัจกรที่ทวดแสดง ๔ จำพวกนี้ ควรปฏิบัติตามนัยของเมณฑกสิกขาบท (คือทวงได้ไม่จำกัดจำนวน)

กลุ่มที่ ๓ ไวยาวัจกรที่ไม่ถูกแสดง ๒ จำพวก คือ

(๙) ไวยาวัจกรที่ออกมากขอเป็นเองต่อหน้าภิกษุ ทวดมอบเงินไวยาวัจกรแล้วแต่ไม่ได้ปวารณาภิกษุ

(๑๐) ไวยาวัจกรลับหลัง ทวดมอบเงินไวยาวัจกรแล้วแต่ไม่ได้ปวารณาภิกษุ^{๙๙}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ด้วยความที่พระพุทธรองค์ไม่ต้องการให้พระสงฆ์ไปเกี่ยวข้องกับวัตถุมีค่าจำพวกเงินและทองเป็นต้น จึงได้มีสิกขาบทห้ามไว้ แต่หากมีความจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับจึงทรงอนุญาตให้มีคฤหัสถ์เข้ามาช่วยดำเนินการเรียกว่า ไวยาวัจกรและกบปียการก บุคคล ๒ ประเภทนี้จัดเป็นคฤหัสถ์ผู้มีบทบาทใกล้ชิดกับพระสงฆ์ โดยเข้ามาช่วยเหลือกิจของสงฆ์ในกรณีที่ภิกษุไม่สามารถทำด้วยตนเองได้ เพราะหากทำก็จะต้องถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่กรณี

๓.๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ

คฤหัสถ์กลุ่มที่ ๒ ที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ คือ ญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับญาติในพระวินัยปิฎกมีรายละเอียดมากพอสมควร ทั้งญาติทั่วไป ญาติพี่น้องใกล้ชิด และญาติ คือ มารดาบิดา จะแยกพิจารณาไปตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๔.๒.๑ ญาติในพระวินัย

ญาติที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ในพระวินัยส่วนมากจะเป็นญาติใกล้ชิด จำแนกกว้างๆ เป็น ๒ ฝ่าย โดยนับเริ่มจาก พ่อ แม่ คือ

(๑) ญาติฝ่ายพ่อ เช่น ปู่ ย่า ลุง ป้า (พี่ชาย, พี่สาวของพ่อ) อา

(๒) ญาติฝ่ายแม่ เช่น ย่า ยาย ลุง ป้า (พี่ชาย, พี่สาวของแม่) น้า^{๑๐๐}

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน ทัฎฐจิต (พระมหาภาคภูมิ สีลานนิตฺโ, ฐปยโพธิณี, หน้า ๒๑๑-๒๑๒.

^{๑๐๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙๒.

ญาติ ๒ ฝ่ายนี้เป็นคนผู้ร่วมสายเลือดเดียวกัน เช่น พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว ลุง ป้า^{๑๐๑} หรือวงศ์สกุลที่สืบสายโลหิต บุคคลที่เกี่ยวข้องด้วยเชื้อสายทางมารดาหรือบิดา จนถึงทวดและเหลน คือ กำหนดตัวเราเป็นศูนย์กลาง

๓.๔.๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างญาติกับพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ

พระภิกษุเป็นคนของประชาชน มีหน้าที่สงเคราะห์ชาวโลก (โลกานุกัมปกะ) โดยธรรม เป็นหน้าที่โดยตรงของพระภิกษุ การปฏิบัติโดยธรรม เช่น การแผ่เมตตา พระภิกษุจะแผ่ไปทั่วทุกทิศ มุ่งให้สัตว์โลก ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ซึ่งสามารถทำได้ในขอบเขตกว้างไกล ไม่เลือกเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา เพศ ฐานะ แต่การสงเคราะห์ด้วยอามิส ย่อมทำได้ในวงจำกัด ในพระวินัย พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงเคราะห์ญาติสายโลหิตด้วยอามิส เท่าที่จำเป็น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระภิกษุผู้เป็นศาสนทายาทในพระพุทธศาสนา แม้จะได้ชื่อว่าออกจากเรือนบวชโดยไม่มีครอบครัว เพราะละกองโภคสมบัติ ละเครื่องนุ่งห่ม ตัดกังวลในฆราวาสทั้งหมด ตัดกังวลในบุตรและภรรยา ตัดกังวลในญาติ ตัดกังวลในมิตรและพวกพ้อง ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสายะ^{๑๐๒} เพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากการจาริกไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ทำให้เกิดสันติภาพถาวร พระภิกษุยังมีภาระหน้าที่ ที่จะต้องทำการสงเคราะห์ญาติที่สืบเนื่องกันมาทางสายโลหิตตามสมควรแก่ฐานะ ในขอบเขตของพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงได้บัญญัติไว้ ดังเรื่องตัวอย่าง

เรื่องมารดาของพระกุมารกัสสปเถระ^{๑๐๓} ธิดาของเศรษฐีมีความต้องการบวชเป็นภิกษุณี ตั้งแต่ยังเป็นสาวรุ่น แต่มารดาบิดาไม่อนุญาต ได้มีโอกาสออกบวชเมื่อมีสามีแล้ว เพราะสามีอนุญาต โดยบวชอยู่ในสำนักของพระเทวทัต นางตั้งครรภ์ก่อนบวช แต่นางไม่รู้ เมื่อบวชแล้วท้องนางโตขึ้น จึงทำให้เป็นที่ทราบโดยทั่วกัน เป็นเหตุให้พระเทวทัตเข้าใจว่า นางได้ทำผิดศีลของภิกษุณี จึงสั่งให้นางลาสิกขาเสีย พระเถระได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลให้ทรงทราบ นางจึงได้รับการพิจารณาจากคณะบุคคลหลายฝ่าย เช่น พระราชา อุบาสก อุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี จนเป็นที่ปรากฏว่า นางบริสุทธิ์เพราะมีครรภ์มาก่อนอุปสมบท ต่อมานางคลอดบุตรแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลนำไปเลี้ยงดูในพระราชวัง ทรงตั้งชื่อลูกของนางว่ากุมารกัสสปะ เมื่ออายุได้ ๗ ปี เด็กได้บรรพชาเป็นสามเณร และได้อุปสมบทในเวลาต่อมาที่บรรลุประอรหันต์ ส่วนมารดาที่เป็นภิกษุณี มีความรักความห่วงใยในบุตรอย่างมาก ไม่อาจตัดใจได้ ตั้งแต่ถูกพรากบุตรจากอก วันหนึ่ง ขณะกำลังบิณฑบาต นางได้พบพระเถระลูกชายในระหว่างทาง จึงดีใจเข้าไปหา หวังความรักความยินดีจากบุตร แต่ท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว ต้องการสงเคราะห์มารดา จึงได้กล่าวตำหนิมารดาถึงสิ่งที่ไม่ควรเรียกร้องคร่ำครวญอยู่ในความรักความอาลัย เป็นเหตุให้มารดาตัดใจจากท่านได้ หันไปตั้งใจบำเพ็ญสมณธรรม จนบรรลุประอรหันต์ พระภิกษุทั้งหลายได้นำเรื่องนี้มาสนทนากัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรื่องนี้โครธชาดก^{๑๐๔} และพระพุทธพจน์ว่า อต

^{๑๐๑} ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๑๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐/๑๐-๑๑.

^{๑๐๓} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

^{๑๐๔} พ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒/๖.

ตา หิ อตตโน นาโถ^{๑๐๕} แปลว่า ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน เป็นต้น คือ การบรรลุธรรมขั้นสูงสุด ต้องอาศัยการพึ่งตนเอง แต่อย่างไรก็ดี คนทุกคนก็เป็นกัลยาณมิตร ช่วยเหลือสงเคราะห์กันได้ คือ ช่วยให้ตนพึ่งตนได้ ดังเรื่องนี้ คนอื่นอาจจะช่วยเหลือเกื้อกูล เพื่อให้เราพึ่งตนเองได้ ไม่ได้หมายความว่า ให้ตัดขาดไม่ให้เกี่ยวข้องกันเลย ไม่ให้ช่วยเหลือกัน แต่มีขอบเขตว่า เรามาช่วยกันและกัน ให้แต่ละคนพึ่งตนเองได้แล้ว ทุกคนต้องพึ่งตนเองเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด

เรื่องภิกษุเลี้ยงดูบิดามารดา มีเนื้อหาโดยย่อว่า บุตรของเศรษฐีคนหนึ่งในเมืองสาวัตถี หลังจากได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว มีศรัทธาเลื่อมใส จึงได้บรรพชาอุปสมบท เล่าเรียนพระธรรมวินัยเป็นเวลา ๕ ปี เรียนกรรมฐานในสำนักพระอุปัชฌาย์ แล้วออกไปปฏิบัติสมณธรรมในป่า ส่วนมารดาบิดาของภิกษุนั้น หลังจากที่ทำนบวชแล้ว ทรัพย์สมบัติก็ร่อยหรอลงตามลำดับ จนกลายเป็นคนขอทาน ซึ่งน่าสงสารอย่างยิ่ง ในเวลาต่อมา ภิกษुरुปร่างนั้น ได้ยินข่าวว่า มารดาบิดาของตนตกทุกข์ได้ยาก จึงคิดว่า ตัวเราเองได้พยายามปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นเวลา ๑๒ ปี แต่ก็ไม่สามารถจะบรรลุได้ เราน่าจะลาสิกขาออกไปเลี้ยงดูบิดามารดา ครั้นคิดได้ดังนี้ จึงออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังเมืองสาวัตถี แต่หลังจากได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และได้ฟังธรรมเทศนามีใจความว่า แม้บรรพชิตก็สามารถเลี้ยงดูมารดาบิดาได้ ท่านจึงนำมารดาบิดามาดูแล ด้วยการให้ข้าวต้มและข้าวสวยพร้อมทั้งผ้า เพื่อใช้สอยตามมีตามได้ ประณิบัติรับใช้มารดาบิดา เป็นห่วงกังวล จนร่างกายซูบผอม ท่านจึงถูกตำหนิจากเพื่อนภิกษุว่า ไม่ทำกิจของสมณะ เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงอีกว่า เป็นสิ่งที่ทำได้ และสมควรทำ แล้วตรัสเรื่องสุวรรณสามชาดก^{๑๐๖}

อีกกรณีหนึ่ง เป็นเรื่องของภิกษุอีกรูปหนึ่งท่านได้ทำการสงเคราะห์มารดา พระพุทธองค์ได้ตรัสมาตุโปสกชาดก^{๑๐๗} นับตั้งแต่นั้นมา การเลี้ยงดูมารดาบิดาสำหรับพระภิกษุ ถือว่าเป็นการสงเคราะห์ญาติสายโลหิตที่สำคัญยิ่ง ตามพระวินัยสามารถสงเคราะห์ได้ยิ่งกว่าญาติสายโลหิตชั้นต่อมา หรือสูงขึ้นมาจากตัวเรา คือ ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า หรือ ลูก หลาน และเหลน เป็นต้น กล่าวคือมารดา ภิกษุประณิบัติรับใช้ได้อย่างทุกอย่าง แต่อย่าให้มีอกต้องสัมผัส ส่วนบิดา ภิกษุประณิบัติรับใช้ได้อย่าง เช่น อาบน้ำให้ นวดเฟ้น ทำกิจทุกอย่างได้ เหมือนกับการบำรุงของสามเณร^{๑๐๘} กรณีการสงเคราะห์ด้วยอนามัญบิณฑบาต เป็นสิทธิพิเศษ ภิกษุสงเคราะห์แก่มารดาบิดาได้ แต่สำหรับญาติชั้นอื่นๆ ถ้าภิกษุทำ จะต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๐๙} ภิกษุทำยารักษาโรคให้มารดาบิดา ไม่เป็นเวชกรรม วัตถุสิ่งของอุปโภคบริโภค เช่น จีวร อาหาร ผลไม้^{๑๑๐} ภิกษุสงเคราะห์ได้พิเศษกว่าญาติอื่นๆ ส่วนญาติอื่นๆ หากภิกษุจะสงเคราะห์ ควรรู้ประมาณ เพราะเป็นการทำลายศรัทธาของผู้ถวาย และเป็นอาบัติ

ในสิกขาบทแห่งจีวรวรรคและปัตตวรรค พระพุทธองค์ทรงให้สิทธิพิเศษแก่พระภิกษุหลายอย่าง ที่เกี่ยวข้องกับคนที่เป็นญาติ เช่น ภิกษุสามารถใช้ภิกษุณีที่เป็นญาติให้ซัก ให้ย้อม หรือให้

^{๑๐๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐.

^{๑๐๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๖-๔๒๐/๒๒๙.

^{๑๐๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘-๙/๓๕๔-๓๕๕.

^{๑๐๘} มงคล. (บาลี) ๑/๒๗๖-๒๗๗, มงคล. (ไทย) ๒/๒๐๙-๒๑๐.

^{๑๐๙} มงคล. (บาลี) ๑/๒๐๕, ๒๗๘, มงคล. (ไทย) ๒/๑๖, ๒๑๒.

^{๑๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๑/๒๓๒.

ทูปจีวรเก่า^{๑๑๑} หรือสามารถรับจีวรจากมือภิกษุณีที่เป็นญาติได้^{๑๑๒} หรือว่าสามารถออกปากขอจีวรกับคฤหัสถ์ผู้เป็นญาติได้^{๑๑๓} เมื่อภิกษุมีบาตรที่มีรอยซ่อมหย่อนกว่า ๕ แห่ง สามารถขอบาตรใหม่จากคฤหัสถ์ที่เป็นญาติได้^{๑๑๔} หรือออกปากขอด้วยจากคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ^{๑๑๕} เพื่อเอามาให้ช่างหูกทอจีวรเพื่อตนเองได้ กำหนดชนิดจีวรจากคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ^{๑๑๖} เพื่อให้ช่างหูกทอจีวรเพื่อตนเองได้ แต่ในทางตรงข้ามสำหรับภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ^{๑๑๗} หรือคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ ย่อมไม่สามารถจะทำเช่นนั้นได้ ถ้าล่วงละเมิด ต้องอาบัตินิสัสัคคียปาจิตตีย์^{๑๑๘}

ในสิกขาบทแห่งโอวาทวรรคและโกชนวรรค พระพุทธองค์ทรงให้สิทธิพิเศษแก่พระภิกษุหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับคนที่เป็นญาติ เช่น ภิกษุสามารถให้จีวร^{๑๑๙} หรือเย็บจีวรบ้าง ใช้ให้เย็บจีวรบ้าง ให้แก่ภิกษุณีผู้เป็นญาติได้^{๑๒๐} ภิกษุฉันโภชนะประณีตที่ตนออกปากขอจากคฤหัสถ์ที่เป็นญาติได้^{๑๒๑} แต่ในทางตรงข้ามสำหรับภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ หรือคนผู้ไม่ใช่ญาติ ย่อมไม่สามารถจะทำเช่นนั้นได้ ถ้าล่วงละเมิด จะต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๒๒}

ในวิสสุภณายกชั้นธกะ ว่าด้วยการทรงอนุญาตการเข้าจำพรรษา ในภายในพรรษา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตสัตตทากรณียะ^{๑๒๓} แม้บุคคล ๗ จำพวกจะไม่ส่งทูตมา ดังพระพุทฺธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อบุคคล ๗ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี มารดา และบิดาจะไม่ส่งทูตมา เราอนุญาตให้ไปด้วย สัตตทากรณียะได้ ไม่จำต้องกล่าวถึงเมื่อ

๑๑๑ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๔/๒๗.

๑๑๒ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๘/๓๔.

๑๑๓ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๖/๔๑.

๑๑๔ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๗/๑๓๘.

๑๑๕ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๐/๑๕๕.

๑๑๖ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๔๒/๑๖๓, ๖๔๕/๑๖๖.

๑๑๗ คำว่า ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ หรือ คนผู้ไม่ใช่ญาติ ตามความแห่งสิกขาบทนี้ หมายถึง คนที่ไม่ได้เกี่ยวเนื่องกันทางบิดาหรือมารดา ตลอดเจ็ดชั่วคน ส่วนคนที่ถือว่าเป็นญาติกัน คือคนที่เกี่ยวเนื่องกัน โดยนับลำดับคือ สามชั่วคนเหนือขึ้นไป ได้แก่ ทวด ปู่-ย่า ตา-ยาย บิดา-มารดา และภิกษุเอง, สามชั่วคนต่ำลงมา ได้แก่ ลูก หลาน เหลน ดังนั้น คำว่าญาติ ในทางพระวินัย จึงหมายถึง ญาติทางสายโลหิตเท่านั้น, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๐๕/๒๗.

๑๑๘ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔/๑.

๑๑๙ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๖๘/๓๓๙-๓๔๐.

๑๒๐ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๗๖/๓๔๔.

๑๒๑ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๖๒/๔๑๓.

๑๒๒ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕/๑๘๕.

๑๒๓ สัตตทากรณียะ รุระเป็นเหตุให้ภิกษุออกจากวัดในระหว่างพรรษาได้ ๗ วัน ได้แก่ (๑) ไปเพื่อพยาบาลสหรรมิก หรือมารดาบิดาผู้เจ็บไข้ (๒) ไปเพื่อรับสหรรมิกที่กระสันจะสึก (๓) ไปเพื่อกิจสงฆ์ เช่น ไปหาทัพพสัมภาระมาซ่อมวิหารที่ชำรุดลงในเวลานั้น (๔) ไปเพื่อบำรุงศรัทธาของทายกซึ่งส่งคนมานิมนต์เพื่อการบำเพ็ญกุศลของเขา และรุระอื่นจากนี้ที่เป็นกิจลักษณะอนุโลมตามนี้ได้, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๕๒.

บุคคล ๗ จำพวกนั้นส่งทูตมา แต่ฟังกลับใน ๗ วัน ฟังไปด้วยตั้งใจว่า เราจักแสวงหาคิลาน ภัต คิลานุปัฏฐากภัต หรือคิลานเภสัช จักถามอาการ หรือจักพยาบาล^{๑๒๔}

ส่วนญาติชั้น ๒-๓ ทรงอนุญาตสัตตาทหณียะ เมื่อพี่ชายน้องชายเป็นต้นส่งทูตมา ถ้าไป ฟังกลับใน ๗ วัน ดังพระพุทฺธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ในกรณีนี้ ญาติของภิกษุเป็นไข้ ถ้าญาตินั้นฟังส่งทูตไปในสำนักภิกษุว่า กระผมเป็นไข้ ขอพระคุณเจ้าจงมา กระผมประสงคฺให้มา ภิกษุทั้งหลาย เมื่อญาตินั้นส่งทูตมา ฟังไปด้วยสัตตาทหณียะได้ แต่เมื่อญาตินั้นไม่ส่งทูตมา ไม่ฟังไป (เมื่อไปด้วยสัตตาทหณียะ) ฟังกลับใน ๗ วัน^{๑๒๕}

ในทางพระวินยอนาปัตติวาร^{๑๒๖} ภิกษุไม่ต้องอาบัติ คือไม่ทรงปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ถือเอา สิ่งของจากคนคุ้นเคยกัน หรือโดยวิสสาสะ^{๑๒๗} ด้วยความคุ้นเคย สนิทสนม คือการถือว่าเป็นกันเอง แสดงให้เห็นว่าพระพุทฺธองค์ให้ความสำคัญต่อผู้ที่แม้จะไม่ใช้ญาติโดยตรง แต่มีความเอื้อเฟื้อ ดังพระ พุทฺธพจน์ว่า วิสสาสปรมา ญาติ ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง^{๑๒๘}

ในวิธีบรรพชาอุปสมบท มีข้อกำหนดห้ามบวชกุลบุตรผู้ซึ่งมารดาบิดามีให้บรรพชาและ อุปสมบท ดังพระพุทฺธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย อนุสสัมบันผู้ฆ่าบิดา (มารดา) ไม่พึงให้อุปสมบท ที่ อุปสมบทแล้ว พึงให้สึกเสีย^{๑๒๙} และผู้ที่มารดาบิดาไม่อนุญาต คือ ไม่ได้รับการยินยอมจากญาตินั่นเอง เรียกว่าอันตรายิกกรรม^{๑๓๐} พระพุทฺธองค์ได้บัญญัติไว้ เพราะพระเจ้าสุทโธทนะพุทฺธบิดาได้ขอพร เมื่อ ทำการบรรพชาอุปสมบทเจ้าชายนั้นทะและราหุลกุมาร เมื่อครั้งเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ในวิธีการปฏิบัติ หากมารดาบิดาเป็นมิจฉาทิฐิ อนุญาตให้ผู้ปกครองคนใดคนหนึ่งรับรองยินยอมได้ ดังกรณีการบวชของ พระขทิวณิยเรวตะ^{๑๓๑} น้องชายพระสารีบุตรเถระ เป็นต้น

นอกจากนี้ พระภิกษุจะต้องอนุเคราะห์สงเคราะห์ญาติด้วยธรรมะ ในฐานะที่ตนเป็น เสมือนทิศเบื้องบน^{๑๓๒} และพระภิกษุเมื่ออนุเคราะห์สงเคราะห์ญาติด้วยธรรมะ จะต้องตั้งใจให้ความรู้ โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ที่เรียกว่าเทศกรรม ๕ ประการ^{๑๓๓}

^{๑๒๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔๘/๓๑๐.

^{๑๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๘/๓๑๑.

^{๑๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๓๑/๔๘.

^{๑๒๗} วิสสาสะ การถือเอาของของผู้อื่น ที่จัดว่าเป็นการถือวิสสาสะ มีองค์ ๓ คือ (๑) เคยเห็นกันมา เคย คบกันมาหรือได้พูดกันไว้ (๒) เจ้าของยังมีชีวิตอยู่ (๓) รู้ว่าของนั้น เราถือเอาแล้วเขาจักพอใจ, พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๒-๒๘๓.

^{๑๒๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖.

^{๑๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๒-๑๑๓/๑๗๗-๑๗๘.

^{๑๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑), หน้า ๙๑๑.

^{๑๓๑} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑๔/๒๐๓.

^{๑๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^{๑๓๓} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๔/๒๖๓.

การสงเคราะห์ญาติของพระภิกษุ ไม่นับเรื่องการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของดังกล่าวแล้ว แต่มีจุดมุ่งหมายเน้นไปที่การให้เผยแพร่ธรรม หรือการสงเคราะห์ด้วยธรรมะ ซึ่งเป็นการยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ฉะนั้น พระภิกษุผู้เป็นญาติ ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ (๑) ชักชวนในกายกรรมที่สมควร (๒) ชักชวนในวจีกรรมที่สมควร และ (๓) ชักชวนในธรรมที่สมควร เชื่อว่าปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่หมู่ญาติทั้งหลาย^{๑๓๔}

๓.๔.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นพระราชอา พะมเหสีและกองทัพบ

บุคคลกลุ่มที่ ๓ ที่มีเข้ามามีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ คือ พระราชา พะมเหสี และกองทัพบ รวมทั้งกำลังพล เรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระราชาเป็นต้นนี้พบในพระวินัยพจนานุกรม แสดงให้เห็นว่า พระสงฆ์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพระราชา พระราชวงศ์และกองทัพบ ผู้วิจัยขอจำแนกเป็น ๒ ลักษณะกว้างๆ คือ (๑) พระราชาที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบท และ (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระราชาตามพุทธบัญญัติ

ในคัมภีร์วินัยปิฎกได้กล่าวถึงพระราชาเกี่ยวข้องกับพระพุทธานุชาตนาถถึง ๗ พระองค์ ได้แก่ (๑) พระเจ้าพิมพิสาร (๒) พระเจ้าปเสนทิโกศล (๓) พระเจ้าจันทปัชชิต (๔) พระเจ้าอุเทน (๕) พระเจ้าสุทโธทนะ (๖) เจ้ามหายานะ และ (๗) เจ้าวัชฌณวิ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๓.๑ พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ

พระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ผู้ปกครองของแคว้นมคธ ทรงเป็นพุทธมามกะ คือ ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและให้การอุปถัมภ์นักบวชในลัทธินอกพระพุทธศาสนาด้วย ดังปรากฏว่าในแคว้นมคธของพระองค์มีเจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงตั้งสำนักสั่งสอนศีลธรรม และเผยแพร่ลัทธิของตนแก่ประชาชนอยู่ทั่วไป จากการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับพระเจ้าพิมพิสารพอประมวลรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้

ในฐานะที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นพุทธมามกะจึงเข้ามามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างใกล้ชิด ทรงมีส่วนสำคัญในการอุปถัมภ์บำรุงและให้การอารักขาคุ้มครองพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็ทรงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการบัญญัติพระวินัยขึ้นเป็นจำนวนหนึ่ง จากการศึกษาพบว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นมูลแห่งพระพุทธานุชาตนาถ ๘ สิกขาบท มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) สิกขาบทห้ามภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้^{๑๓๕}

เรื่องราวเกิดจาก ครั้งหนึ่งพระธินยะต้องการจะสร้างกุฏิเพื่อเป็นที่พัก แต่วัสดุสำหรับก่อสร้างไม่เพียงพอ จึงได้ไปขอไม้หลวงซึ่งเก็บรักษาไว้สำหรับก่อสร้างของทางการ คนเฝ้าโรงเก็บไม้ของหลวงคนเฝ้าปฏิเสธว่า ตนไม่มีไม้ที่จะให้ได้ มีแต่ไม้ที่เป็นของพระราชอาพะมเหสีและกองทัพบ เก็บไว้ในคราวมีอันตราย ถ้าพระราชอาพะมเหสีและกองทัพบก็นำไปได้ พระธินยะตอบว่า พระราชอาพะมเหสีและกองทัพบแล้ว คนเฝ้าโรงไม้เชื่อว่าเป็นพระคงไม่พูดปด จึงอนุญาตให้นำไป ท่านพระธินยะก็นำไม้มาทำกุฏิไม้ เมื่อวัสสการพราหมณ์อำมาตย์ มาตรวจพบว่าไม้หายไปจึงกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร จึงสอบสวนถามพระธินยะให้ทวนความจำว่าเคยถวายไม้ตั้งแต่ตอนไหน พระธินยะบอกว่า “ทรงระลึกได้หรือไม่ ที่ทรงเปล่งวาจาในวันอภิเษกเสวยราชย์ว่า หล้า ไม้ และน้ำ เป็นอันข้าพเจ้าถวายแก่สมณ

^{๑๓๔} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๑/๑๔๙.

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน วิ.มท. (ไทย) ๑/๘๔-๘๘/๗๔-๗๘.

พราหมณ์ทั้งหลาย ขอจงใช้สอยเถิด” ตรัสตอบว่าทรงระลึกได้ แต่ที่ตรัสอย่างนั้น ทรงหมายสำหรับ สมณพราหมณ์ ผู้มีความละอาย ผู้มีความรังเกียจใคร่ต่อการศึกษา ผู้เกิดความรังเกียจแม้ในความชั่วเพียงเล็กน้อย และทรงหมายถึงสิ่งของที่ไม่มีใครหวงแหนในป่า ท่านถือเอาไม้ที่มีได้ให้ด้วยเลศนี้ คนอย่างพระองค์จะพึงฆ่า จองจำหรือเนรเทศ สมณะหรือพราหมณ์ได้อย่างไร ท่านจงไปเถิด ท่านพ้นเพราะเพศ (บรรพชิต) ต่อไปอย่าทำอย่างนี้อีก

พระพุทธเจ้าทรงได้ส่วนทราบเรื่องทั้งหมดแล้วตรัสถามภิกษุผู้เคยเป็นมหาอำมาตย์ผู้พิพากษา ว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงจำโจรได้แล้วทรงประหารชีวิตจองจำหรือเนรเทศด้วยกำหนดทรัพย์เท่าไร ได้รับคำตอบว่า เท่ากับ ๕ มาสก จึงทรงบัญญัติสิกขาบท มิให้ภิกษุ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ ผู้ใดทำเช่นนั้นได้ราคาที่พระราชเจ้าโจรได้ประหารชีวิต จองจำ หรือเนรเทศ ต้องอาบัติปาราชิก^{๑๓๖}

พระธนิยะมีความผิดถึงโทษประหาร แต่เพราะเป็นสมณะผู้มุ่งหมั่นผ้ากาสาฬสตร์ พระเจ้าพิมพิสารจึงไม่ทรงเอาโทษ ทรงให้ความสำคัญแก่ผ้ากาสาฬสตร์ที่มุ่งหมั่นแต่พระองค์ก็ทรงใช้คำพูดที่รุนแรงมาก คือคำว่า ‘รอดตัวเพราะชน’ หมายถึงรอดตัวเพราะจิรวรที่มุ่งหมั่นอยู่^{๑๓๗}

(๒) สิกขาบทห้ามอวดอุตตริมนุสสธรรม^{๑๓๘}

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตน ภิกษุใดอวดต้องอาบัติปาราชิก (วินีตวัตถุ) เรื่องมีอยู่ว่า พระเจ้าพิมพิสาร ครึ่งหนึ่งทรงทำสงครามกับพวกเจ้าลิจฉวี แล้วพ่ายแพ้ ภายหลังทรงระดมพลยกไปรบจนได้ชัยชนะ ทรงให้ตีกลองประกาศชัยชนะ แต่พระมหาโมคคัลลานะบอกกับภิกษุว่า พระราชาทรงพ่ายแพ้พวกเจ้าลิจฉวี แต่ให้ตีกลองประกาศว่า พระราชาทรงชนะพวกเจ้าลิจฉวี ทำให้พวกภิกษุพากันดำนิว่า พระมหาโมคคัลลานะกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม พระพุทธองค์ตรัสว่า ครั้งแรกพระเจ้าแผ่นดินทรงพ่ายแพ้พวกเจ้าลิจฉวี ภายหลังท้าวเธอทรงระดมพลยกไปรบจนได้ชัยชนะ โมคคัลลานะกล่าวจริง ไม่ต้องอาบัติ^{๑๓๙}

(๓) สิกขาบทว่าด้วยการเก็บเกสรไว้ ๗ วัน^{๑๔๐}

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี พระเจ้าพิมพิสารมีพระราชประสงค์ถวายคนวัด ๕๐๐ คน ต่อมาพระปิณฑวิจจะแสดงฤทธิ์ทำให้ปราสาทเป็นทองคำ ชาวบ้านทราบข่าวพากันเลื่อมใสถวายเกสร ๕ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย มากมาย จึงแบ่งเกสรให้บริษัของท่าน ซึ่งมีมากเก็บกักตุนเกสรไว้ที่ต่างๆ เกิดหนูชุกชุมทั่ววิหาร พวกชาวบ้านพบเข้าจึงพากันดำนิ ตีเถียนว่า ภิกษุมีความมกมาก มีเรือนคลังเก็บของเหมือนพระเจ้าพิมพิสาร พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรับประเคนเกสรที่ควรสำหรับภิกษุใช้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย แล้วเก็บไว้ฉันได้ ๗ วัน เป็นอย่างมาก ให้เกินกำหนดนั้นไปพึงปรับอาบัติตามธรรม”^{๑๔๑}

^{๑๓๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒/๙๔.

^{๑๓๗} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๒/๙๕.

^{๑๓๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๒๑/๒๔๖.

^{๑๓๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๒๑/๒๔๖.

^{๑๔๐} ดุราลละเหียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๘-๖๒๕/๑๓๙-๑๔๖.

^{๑๔๑} ดุราลละเหียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๐-๒๗๑/๖๓-๖๘.

ต่อมาภิกษุป่วยด้วยอาพาธที่เกิดในฤดูสารท^{๑๔๒} (ฤดูใบไม้ร่วง) ฉ้นไม่ค่อยได้ ฉ้นแล้ว อาเจียนเป็นโรคผอมแห้งแรงน้อย จึงทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุฉันเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นยาได้ ภิกษุรับประเคนของเหล่านั้นแล้ว พึงเก็บไว้ฉันได้ ๗ วันเป็นอย่างมาก เมื่ออรุณที่ ๘ ขึ้นมา เกสขนั้นเป็นนิสสัคคีย์ คือเป็นของจำต้องเสียสละแก่สงฆ์ คณะ หรือบุคคล

(๔) สิกขาบทห้ามอาบน้ำก่อน ๕ วันในมัชฌิมประเทศ^{๑๔๓}

ภิกษุทั้งหลาย สรงน้ำในแม่น้ำตโปทา พระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปแม่น้ำตโปทา เพื่อจะสรงน้ำ ทรงรอกิษุสรงน้ำจนพลบค่ำ^{๑๔๔} ประตุมืองปิดจำต้องประทับแรมอยู่นอกเมือง เข้าตรูจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใด ยังไม่ถึงครึ่งเดือน อาบน้ำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๔๕}

(๕) สิกขาบทห้ามทวารวชโดยไม่ได้รับอนุญาต^{๑๔๖}

ครั้งหนึ่ง ชายแดนของแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสารเกิดความวุ่นวายขึ้น จึงทรงรับสั่งแม่ทัพนายกองให้ไปปราบปรามชายแดนให้สงบ นายทหารปริวิตกว่าจะไปทำบาปกรรม จึงหนีไปบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา แม่ทัพนายกองพากันตำหนิ เจ้าพิมพิสารตรัสถามอำมาตย์ผู้พิพากษาว่า “ภิกษุผู้ที่ให้ราชภัฏบรรพชาจะต้องได้รับโทษสถานใด” ทราบว่า “พระอุปัชฌาย์จะต้องถูกตัดศีรษะ พระอนุสาวนาจารย์จะต้องถูกดองลิ้นและพระคณปุรกะจะต้องถูกหักซี่โครงไปแถบหนึ่ง” พระเจ้าพิมพิสารไปเข้าเฝ้า พระพุทธองค์ทูลขอห้ามภิกษุบรรพชาให้ราชภัฏ พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบทว่า “ผู้เป็นราชภัฏ ภิกษุไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๔๗}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ที่ทรงรับสั่งแม่ทัพนายกองให้ไปปราบปรามให้สงบนั้นมิได้ให้ไปฆ่าโจร แต่หมายถึงให้ไปขับไล่ รักษาบ้านเรือน พระองค์เป็นพระโสดาบันจึงไม่ทรงบังคับให้ไปฆ่าพวกโจร ส่วนราชภัฏผู้กระทำการชกเสร็จแล้วได้บรมราชานุญาตให้บวชได้ ไม่มีโทษ^{๑๔๘}

(๖) สิกขาบทว่าด้วยการให้ภิกษุประชุมกันในวันอุโบสถ^{๑๔๙}

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชมกุญเขตกรุงราชคฤห์ พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์^{๑๕๐} ประชุมกันกล่าวธรรมประชาชนพากันเข้าไปหาเพื่อฟังธรรม ในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือ ๘ ค่ำ พระเจ้าพิมพิสารอยากจะให้ภิกษุประชุมกันกล่าวธรรมบ้าง พระพุทธองค์จึงอนุญาต เมื่อถึงวันพระสงฆ์มาประชุม แต่นิ่งไม่มีใครกล่าวธรรม ประชาชนจึงตำหนิ พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้

^{๑๔๒} อาพาธในฤดูสารท คือ ไข้เหลือง (หรือโรคดีซ่าน) เพราะในฤดูนี้ภิกษุทั้งหลายเปียกชุ่มด้วยน้ำฝนบ้าง เดินย่ำโคลนบ้าง แสงแดดแผดกล้าบ้าง ทำให้น้ำดีของภิกษุนั้นขังอยู่แต่ในถุงน้ำดี (วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓).

^{๑๔๓} นหมาสิกขาบท; วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๕๗-๓๖๖/๔๘๓-๔๘๙.

^{๑๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๕๗/๔๘๓.

^{๑๔๕} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๖๖/๔๘๙.

^{๑๔๖} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕-๑๔๖.

^{๑๔๗} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๖.

^{๑๔๘} รังษี สุทนต์, “พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ คล้อยตามบ้านเมือง”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๙ ฉบับที่ ๕, (เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๘) : ๔๗-๔๘.

^{๑๔๙} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗-๒๐๘.

^{๑๕๐} อัญญเดียรถีย์ หมายถึง ผู้เป็นเจ้าลัทธิอื่นนอกจากพระพุทธศาสนา วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗.

สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ขึ้นแสดงทุกวัน ๑๔ คำ หรือ ๑๕ คำ^{๑๕๑} เรียกกันโดยทั่วไปว่า การสวดปาติโมกข์นั่นเอง ผู้ฝ่าฝืนต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๕๒}

(๓) สิกขาบทห้ามจากริกไปค้างแรมในที่อื่นในระหว่างพรรษา^{๑๕๓}

ในระยะแรกของการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ยังไม่มีพุทธานุญาตให้ภิกษุจำพรรษา ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลา ๓ เดือน ต่อมามีคนตำหนิ ต่อมาเพื่อให้พระสงฆ์ได้หยุดพักและเพื่อป้องกันความเสียหายจากการอาจเดินเหยียบย่ำธัญพืชของชาวบ้านที่ปลูกแปลงในฤดูฝน ครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารมีความจำเป็นจึงทรงส่งทูตไปกราบเรียนภิกษุให้เลื่อนวันจำพรรษาไปชุมชนปักษ์ พระพุทธองค์จึงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้คล้อยตามพระราชา”^{๑๕๔} ในการอยู่ร่วมกับสังคมบ้านเมืองของภิกษุสงฆ์นั้น เนื่องจากสังคมสงฆ์ต้องอาศัยสังคมบ้านเมือง มีการเกี่ยวข้องกับทางบ้านเมืองในด้านต่างๆ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อนุวัตรคือคล้อยตามทางบ้านเมือง พระพุทธองค์ทรงอนุญาตวันอยู่จำพรรษาไว้ ๒ วัน^{๑๕๕} คือ

(๑) ปุริมิกาวัสสุปนายิกา คือ วันจำพรรษาต้น เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ รวมเวลา ๓ เดือน

(๒) ปัจฉิมิกาวัสสุปนายิกา คือ วันจำพรรษาหลัง เริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ รวมเวลา ๓ เดือน

(๔) สิกขาบทเกี่ยวกับการฉันทะมะม่วงของภิกษุฉัพพัคคีย์

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุญาตให้ภิกษุเก็บมะม่วงไปฉันได้ พวกภิกษุฉัพพัคคีย์สอยมะม่วงโดยเลือกเอาเฉพาะผลอ่อนๆ เท่านั้นมาฉัน คนทั้งหลายตำหนิ ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบ ทรงมีพระพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุไม่พึงฉันทะมะม่วง รูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๕๖}

พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทนี้เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายรู้จักประมาณในการฉันทะมะม่วง ไม่นำผลอ่อนมาฉัน และให้รู้จักเผื่อแผ่ไปถึงผู้อื่นบ้าง ครั้งหนึ่งมีสมาคมถวายสังฆภัตใส่ขึ้นผลมะม่วงในกับข้าว ภิกษุยาเกรงพระพุทธบัญญัติจึงไม่ยอมรับประเคน พระพุทธองค์อนุญาตมะม่วงเป็นขึ้นๆ^{๑๕๗} ต่อมาอนุญาตให้ฉันผลไม้ที่สมควรแก่สมณะ ๕ อย่าง คือ (๑) ผลไม้ที่ทนไฟ (๒) ผลไม้ที่กรีดด้วยศัสตรา (๓) ผลไม้ที่จิกด้วยเล็บ (๔) ผลไม้ที่ไม่มีเมล็ด และ (๕) ผลไม้ที่ปลี่ยนเอาเมล็ดออกแล้ว^{๑๕๘}

สรุปว่าพระเจ้าพิมพิสารเป็นกษัตริย์ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนามาก ทั้งกับพระพุทธเจ้า ภิกษุสงฆ์และมีส่วนเกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบทจำนวนมากถึง ๘ สิกขาบท

^{๑๕๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓/๒๐๙.

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๕/๒๙๓.

^{๑๕๔} รังษี สุนทร, “พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ คล้อยตามบ้านเมือง”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๙ ฉบับที่ ๕ (เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๘) : ๔๗-๔๘.

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘๔/๒๙๒.

^{๑๕๖} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๐/๑๒-๑๔.

^{๑๕๗} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๐/๑๓.

^{๑๕๘} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๐/๑๔.

ความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับพระพุทธศาสนามีลักษณะพึ่งพาอาศัย และทรงปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนาด้วยความศรัทธาเลื่อมใส ในส่วนของสิกขาบทที่พระองค์เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยก็เป็นแนวปฏิบัติที่ก่อให้เกิดผลดีทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายอาณาจักร ไม่ให้เกิดความเสียหายแก่ทั้งสองฝ่าย

๓.๔.๓.๒ พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล

กษัตริย์พระองค์ที่ ๒ ที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในพระวินัยปิฎก คือ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงปกครองแคว้นกาสีและแคว้นโกศล^{๑๕๙} เป็นพระโอรสของพระเจ้ามหาโกศลและได้ครองราชสมบัติในแคว้นโกศลต่อจากพระราชบิดา^{๑๖๐} เป็นพระโอรสร่วมพระบิดาเดียวกันกับภิกษุภททวัคคีย์ ๓๐ รูปที่พระพุทธองค์แสดงธรรมโปรดที่กปาสิกวัน กลุ่มเดียวกันกับภททวัคคีย์ ๓๐ รูปผู้เป็นต้นเหตุให้พระพุทธองค์อนุญาตให้รับผ้ากฐินทาน^{๑๖๑} มีพระภคินีที่ปรากฏพระนาม ๔ พระองค์ คือ พระนางโสมมา พระนางสกุลา^{๑๖๒} พระนางสุนนา^{๑๖๓} และพระนางโกศลเทวี^{๑๖๔} ทรงมีฐานะเป็นพระเจ้าลูกของพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ^{๑๖๕}

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกได้บันทึกเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับอาณาจักรกล่าวคือพระเจ้าปเสนทิโกศลมากพอสสมควร คือ พระองค์มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการบัญญัติสิกขาบทมากถึง ๘ สิกขาบท มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) สิกขาบทห้ามภิกษุชมกองทัพ^{๑๖๖}

ในช่วงที่ทรงครองราชสมบัติ พระเจ้าปเสนทิโกศลต้องทำศึกสงครามกับแคว้นที่มีชายแดนติดกันหลายครั้ง พระองค์เป็นกษัตริย์ที่เชี่ยวชาญการรบมาก จนได้รับการยกย่องว่าเป็นพระประมุขแห่งพระราชาทัง ๕ ในการทำศึกสงครามนั้นต้องมีการเคลื่อนทัพออกไปทำสงครามเป็นเหตุให้มีการบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแนวปฏิบัติของภิกษุ เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งขณะกำลังจะมีการรบที่ชายแดนแคว้นโกศล พวกภิกษุฉัพพัคคีย์พากันออกไปชมกองทัพที่เคลื่อนขบวนเพื่อออกรบ ภิกษุทั้งหลายได้ยินพวกพลรบตำหนิ ประณาม โพนทนา จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธองค์ให้ทรงทราบ รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ทรงมีพระพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุใดไปดูกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๖๗}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายเรื่องกองทัพไว้ว่า กองทัพ ๔ เหล่าสมัยโบราณ คือ

^{๑๕๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๐/๒๒๔.

^{๑๖๐} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๑/๒/๒/๑๑, ในอรรถกถาปารายนวรรคกล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ขึ้นครองราชย์หลังจากพระราชบิดาสวรรคต. ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๔๗/๑/๖/๘๘๒.

^{๑๖๑} วิ.ม.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๒๒๖, จานงค์ ทองประเสริฐ, แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๔-๖๕

^{๑๖๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๕/๔๖๐.

^{๑๖๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถรี.อ. (ไทย) ๕๔/๒/๔/๓๘-๓๙.

^{๑๖๔} ต่อมาได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าพิมพิสาร, อง.ทสก.อ. (ไทย) ๓๘/๕/๑๒๑-๑๒๒.

^{๑๖๕} พระเจ้ามหาโกศลได้ทรงโปรดให้พระนางโกศลเทวีผู้เป็นพระชนิษฐาของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้อภิเษกกับพระเจ้าพิมพิสารมีพระโอรส คือ พระเจ้าอชาตศัตรู. อง.ทสก.อ. (ไทย) ๓๘/๕/๑๒๑-๑๒๒.

^{๑๖๖} วิ.ม.ท. (ไทย) ๒/๓๑๑/๔๕๑-๔๕๒.

^{๑๖๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.ท. (ไทย) ๒/๓๑๑/๔๕๑-๔๕๒.

- (๑) กองทัพช้าง
- (๒) กองทัพม้า
- (๓) รถศึก
- (๔) พลเดินเท้า^{๑๖๘}

สิกขาบทข้อนี้กล่าวถึงกองทัพที่ยกพลออกไปรบกัน เช่นฆ่าทำลายชีวิตกันและกัน ภิกษุพากันออกไปชมกองทัพที่สู้รบอาจจะได้รับอันตรายถูกลูกหลงได้ เช่นสิกขาบทที่ ๑๐ พระฉัพพัคคีย์อยู่ในกองทัพ ๒-๓ คืบไปสู่นามรบถูกยิงด้วยลูกปืน (ลูกศร) คนทั้งหลายจึงล้อเธอว่า “พระคุณเจ้าคงรบเก่งแล้วกระมัง พระคุณเจ้าได้คะแนนเท่าไร” ชาวบ้านพากันติเตียน พระพุทธองค์ทรงมีพระพุทธานุญาตเพิ่มเติมว่า “ถ้าภิกษุอยู่ในเสนา ๒-๓ คืบ ไปสู่นามรบ ไปสู่ที่พักพล ไปสู่ที่จัดกระบวนทัพ ไปดูกองทัพที่จัดเป็นกระบวนแล้ว เป็นปาจิตติย

สิกขาบทนี้ส่งผลดีต่อนอกจากจะป้องกันการเสียสมณสาธูปแล้ว ยังเป็นการป้องกันความเข้าใจผิดของฝ่ายที่เป็นศัตรูได้อีกด้วย เพราะหากเห็นภิกษุอยู่ใกล้กองทัพอาจเข้าใจว่าภิกษุเป็นฝ่ายเดียวกันกับกองทัพที่กลัวยกกำลังมาก็เป็นได้ ประการสำคัญ หากภิกษุในอยู่ใกล้ๆ กองทัพอาจทำให้ได้รับอันตรายจากการรบก็เป็นได้ สิกขาบทนี้นอกจากจะเป็นผลดีต่อภาพพจน์ของพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นผลดีต่อความปลอดภัยของภิกษุอีกด้วย

(๒) สิกขาบทห้ามภิกษุเล่นน้ำ^{๑๖๙}

ในสมัยพุทธกาล แม้จะมีความนิยมสร้างโรงสรงน้ำ หรือที่สรงน้ำในวัดแล้ว แต่ก็พบว่า มีภิกษุบางพวกมักจะหาโอกาสไปสรงน้ำตามแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น คลอง หรือแม่น้ำ ครึ่งหนึ่งเกิดเหตุการณ์ภิกษุลงเล่นน้ำหิวเราะส่งเสียงดัง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเข้ามาเกี่ยวข้องกับงานเป็นเหตุให้มีการบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการห้ามภิกษุสรงน้ำ เรื่องเกิดจากภิกษุสัตว์ศรัทธาเล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำอจิรวดี มีการหิวเราะส่งเสียงดัง พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับอยู่ที่ปราสาทชั้นบนกับพระนางมัลลิกาเทวีทอดพระเนตรเห็นแล้วจึงทรงมีพระดำริอุบายที่จะทำให้พระพุทธรูปทรงทราบ จึงเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า จากนั้นทรงมีพระพุทธานุญาตว่า ภิกษุต้องอาบัติปาจิตติย เพราะเล่นน้ำ^{๑๗๐}

(๓) สิกขาบทห้ามภิกษุเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน^{๑๗๑}

จากการที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก ทรงมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะเป็นญาติกับพระพุทธเจ้า จึงได้นิมนต์ภิกษุให้มาแสดงธรรมในพระราชวัง จนเป็นที่มาของสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุเข้าในพระราชฐานชั้นในโดยไม่บอกแจ้งล่วงหน้า

เรื่องมีอยู่ว่า วันหนึ่งพระอานนท์ต้องการไปสอนธรรมให้พระเจ้าปเสนทิโกศลถึงในพระราชนิเวศน์ ตอนนั้นเป็นเวลาเช้า ช่วงที่ไปถึงนั้นพระราชอาประทับอยู่ในห้องบรรทมกับพระนางมัลลิกาเทวีจึงรีบลุกขึ้นต้อนรับ พระภูษาทรงเลื่อนหลุด พระอานนท์จึงเดินทางกลับไปอาราม บรรดาภิกษุพากันตำหนิ ประณามว่า “ไหนพระอานนท์ไม่ได้รับแจ้งล่วงหน้าจึงเข้าไปพระราชฐานชั้นในเล่า” พระ

^{๑๖๘} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๖๒๐-๖๒๑.

^{๑๖๙} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๗๐-๔๗๒/๓๓๕-๓๓๙.

^{๑๗๐} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๓๕-๓๓๖/๔๗๐-๔๗๑.

^{๑๗๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๙๔-๔๙๘/๕๘๕-๕๙๐.

พุทธองค์รับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ ทรงดำหนิแล้วรับสั่งว่า “การเข้าเขตพระราชฐานชั้นในมีโทษ ๑๐ อย่าง เช่น เป็นเหตุให้เกิดความระแวงสงสัยทั้งแก่พระราชาและข้าราชการบริพาร และอาจเลยไปถึงความมั่นคงของประเทศด้วย ประการสำคัญพระราชฐานชั้นในเป็นสถานที่คับคั่งด้วยช้าง ม้า รถ เป็นสถานที่มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่เป็นเหตุแห่งความกำหนัด ไม่เหมาะแก่บรรพชิต”^{๑๗๒}

ดังนั้น เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงมีบัญญัติสิกขาบทเป็นแนวปฏิบัติไว้ว่า “ภิกษุใดไม่ได้รับแจ้งล่วงหน้า ก้าวล่วงธรณีประตูเข้าไปในตำหนักที่บรรทม ของพระราชอาคันตุกะที่รับมุรธาภิเษกแล้ว ที่พระราชายังไม่เสด็จออกที่นางรัตนะยังไม่เสด็จออกต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๗๓}

ในเรื่องนี้พระอรรถกถาจารย์อธิบายไว้ว่า พระพุทธบัญญัติด้วยทรงแสดงโทษ ๑๐ ประการอันจะเกิดจากการเข้าไปในพระราชฐานชั้นในซึ่งแออัดคับแคบไปด้วยพวกช้าง ที่พระราชายังไม่เสด็จออกในตำหนักที่บรรทมมีพระราชายังไม่เสด็จออกนั้นทรงอยู่ด้วยกันกับ พระมเหสีในตำหนักที่บรรทม^{๑๗๔} สิกขาบทข้อนี้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะตำหนักที่บรรทมของพระราชอาคันตุกะล้อมรอบด้วยพระวิสูตร (ม่าน) เป็นที่รโหฐานที่ไม่สมควรจะก้าวล่วงเข้าไป แม้แต่สมณเพศที่จะก้าวล่วงธรณีเข้าไปในขณะที่พระราชและพระมเหสียังไม่เสด็จออกมา หรือยังไม่ได้มีใครนิมนต์ไว้ก่อนก้าวล่วงธรณีเข้าไป ยกเท้าที่ ๑ ต้องทุกกฏ ยกเท้าที่ ๒ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๗๕}

(๔) สิกขาบทอนุญาตให้ขอผ้าห่มในฤดูหนาว^{๑๗๖}

ชมพูทวีปมีสภาพภูมิอากาศแปรปรวนตลอดเวลา ช่วงฤดูหนาวก็หนาวจัด ช่วงฤดูร้อนก็ร้อนมาก ส่งผลให้คนในชมพูทวีปต้องมีการปรับตัวตลอดเวลา ครั้งหนึ่งในฤดูหนาว ประชาชนทั่วไปรวมทั้งนักบวชในพระพุทธศาสนามีความต้องการผ้าห่มห่มมาป้องกันความหนาว พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีส่วนร่วมจนเป็นที่มาของการถวายผ้าห่มห่มแก่ภิกษุณี แต่ต้องเป็นผ้าที่มีราคาไม่แพง

เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งในฤดูหนาว พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงผ้ากัมพลราคาแพงเข้าไปฟังธรรมจากภิกษุณีอุลลันนาหาผู้เป็นพหูสูตเป็นนักพูดตรัสว่า “แม่เจ้า ท่านต้องการสิ่งใด โปรดได้บอกเถิด” ภิกษุณีอุลลันนาหาทูลขอพระราชทานผ้ากัมพลผืนนั้น เมื่อพระราชาทูลถวายผ้ากัมพลแล้ว ชาวบ้านพากันตำหนิว่าไม่สันโดษ พระพุทธองค์ดำหนิแล้วบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุณีเมื่อจะขอผ้าห่มห่ม พึงขอได้เพียงราคา ๔ กังสะ”^{๑๗๗} เป็นอย่างมาก ถ้าขอเกินกว่านั้น ต้องอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์”^{๑๗๘}

^{๑๗๒} ดูรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๒/๔๙๔-๔๙๘/๕๘๕-๕๙๐.

^{๑๗๓} ดูรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๒/๔๙๔-๔๙๘/๕๘๕-๕๙๐.

^{๑๗๔} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๑๗๕} ปัญญา ใช้บางยางและคณะ, พระวินัย ๒๒๗ พุทธบัญญัติจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

^{๑๗๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๗๘๓-๗๘๗/๑๑๘-๑๒๑.

^{๑๗๗} ๑ กังสะ เท่ากับ ๔ กหาปณะ, ๔ กังสะ จึงเท่ากับ ๔x๔ = ๑๖ กหาปณะ (กษา.อ. (บาลี) ๓๖๒).

^{๑๗๘} หมายความว่า ภิกษุณีขอจากคนอื่น ต้องอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์ แต่ถ้าขอจากสหธรรมิก ญาติ และคนปวารณา แม้จะราคาเกิน ๔ กังสะ ก็ไม่ต้องอาบัติ (กษา.อ. (บาลี) ๓๖๒).

(๕) สิกขาบทสิกขาบทอนุญาตให้ขอผ้าบางในฤดูร้อน^{๑๗๙}

ในฤดูร้อน ประชาชนและนักบวชในชมพูทวีปก็มีความต้องการผ้าที่บาง พระเจ้าปเสนทิโกศลได้มีส่วนร่วมการถวายผ้าบางแก่ภิกษุณีจนเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับการขอผ้าบาง แต่ต้องมีราคาไม่แพง

เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งในหน้าร้อน พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงผ้าเปลือกไม้ราคาแพง เข้าไปฟังธรรมจากภิกษุณีอุลลันนา ได้ตรัสว่า “แม่เจ้า ท่านต้องการสิ่งใด โปรดได้บอกเถิด” ภิกษุณีอุลลันนา ทูลขอพระราชทานผ้าเปลือกไม้ผืนนั้น ชาวบ้านพากันตำหนิว่าเป็นคนมักมากไม่สันโดษ พระพุทธองค์ทรงตำหนิแล้วบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุณีเมื่อจะขอผ้าห่มบาง พึงขอได้เพียงราคา ๒ กังสะครึ่งเป็นอย่างมาก ถ้าขอเกินกว่านั้น ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตติย”^{๑๘๐}

(๖) สิกขาบทสิกขาบทห้ามภิกษุณีไปดูละครหลวง^{๑๘๑}

ในชมพูทวีปมีการละเล่นเพื่อสร้างความบันเทิงหลายอย่าง มีทั้งที่แสดงสำหรับประชาชนทั่วไป และมีทั้งที่แสดงสำหรับพระราชและพระราชวงศ์ สถานที่สำหรับแสดงและการแสดงเหล่านี้เป็นที่จัดไว้สำหรับให้ประชาชนหาความสนุกสนาน เป็นที่โอเคาะสำหรับนักบวชในพระพุทธศาสนา พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงมีบทบาทในการบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุณีไปชมละครหลวง

เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่ง พวกภิกษุณีฉัพพัคคีย์ก็พากันไปดูหोजิตรกรรม คนทั้งหลายตำหนิว่า “พวกภิกษุณีไปดูหोजิตรกรรมเหมือนหญิงคฤหัสถ์ผู้บริโภคคาม” ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุณีใดไปดูโรงละครหลวง หोजิตรกรรม สวนสาธารณะ อุทยานหรือสระโบกขรณี ต้องอาบัติปาจิตติย”^{๑๘๒}

(๗) สิกขาบทปรับอาบัติภิกษุที่ไม่จำพรรษาในที่รับปากไว้^{๑๘๓}

พระอุปนันทศากยบุตรได้รับคำไว้กับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าจะเข้าจำพรรษาในวันเข้าพรรษาดัน ท่านเดินทางไปอาวาสนั้นระหว่างทางได้เห็นอาวาส ๒ แห่ง มีจีวรมาก เกิดความคิดจะเข้าจำพรรษาในอาวาสทั้ง ๒ แห่ง พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงตำหนิ ภิกษุทั้งหลายได้ยินจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ทรงตำหนิแล้วบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุรับคำไว้ว่าจะเข้าจำพรรษาในวันเข้าพรรษาดัน ภิกษุกำลังไปอาวาส ระหว่างทางเห็นอาวาส ๒ แห่งมีจีวรมากแล้วเข้าจำพรรษาทั้ง ๒ แห่ง วันเข้าพรรษาดันของภิกษุไม่ปรากฏ เธอต้องอาบัติทุกกฏ เพราะรับคำ”^{๑๘๔}

(๘) สิกขาบทเรื่องเครื่องอภัยภิณฑ

พระพุทธองค์ทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุในพระพุทธศาสนามีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย สงบ สันโดษ ให้พึ่งพาอาศัยปัจจัยต่างๆ เท่าที่จำเป็น สิ่งของใดใหญ่โต หรุหรากินไปก็ไม่อนุญาตให้ภิกษุใช้สอย พระเจ้าปเสนทิโกศลมีส่วนร่วมกับการบัญญัติสิกขาบทที่ห้ามไม่ให้ภิกษุใช้สิ่งของที่ไม่เหมาะสมแก่สมณสารูป คือ สิ่งของที่ใหญ่โตเกินความจำเป็น

^{๑๗๙} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๓๘๘-๓๘๙/๑๒๒-๑๒๓.

^{๑๘๐} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๓๘๘-๓๘๙/๑๒๒-๑๒๓.

^{๑๘๑} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๓๔๓.

^{๑๘๒} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๒๓๘-๒๓๙/๙๗๗-๙๗๘.

^{๑๘๓} ตูรายละเอียดยใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๖-๒๐๘/๓๒๓-๓๒๔.

^{๑๘๔} อาบัติทุกกฏที่ต้องเพราะรับคำ เรียกว่า ปฏิสสาวทุกกฏ; วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐๖-๒๐๘/๓๒๓-๓๒๔.

เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อคราวที่พระอัยยิกาของพระเจ้าปเสนทิโกศลทิวังคต ได้ทรงสั่งให้ช่างทำ
สิ่งของเครื่องใช้จำนวนมากมาย หลังจากเสร็จงานก็ได้ถวายสิ่งของนั้นจำนวนหนึ่งแก่ภิกษุ ทำให้เกิดมี
เครื่องอภิปิยะ^{๑๘๕} จำนวนมากขึ้นแก่สงฆ์ ได้แก่

- (๑) เตียยังมีเท้าสูงเกินขนาด (ที่ทรงมีพระพุทธรูปัญญัติ)
- (๒) เตียยังมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย
- (๓) พรหมขันธ์
- (๔) เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร
- (๕) เครื่องลาดขนแกะมีสีขา
- (๖) เครื่องลาดมีรูปดอกไม้
- (๗) เครื่องลาดยัดนุ่น
- (๘) เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้ายเช่นราชสีห์และเสือ
- (๙) เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน
- (๑๐) เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว
- (๑๑) เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตน
- (๑๒) เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตน
- (๑๓) เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่
- (๑๔) เครื่องลาดบนหลังช้างที่นางพื่อน ๑๖ คนร่ายรำ
- (๑๕) เครื่องลาดบนหลังม้า
- (๑๖) เครื่องลาดในรถ
- (๑๗) เครื่องลาดทำด้วยหนังเสือ
- (๑๘) เครื่องลาดมีเพดาน
- (๒๐) เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

เมื่อพระพุทธรองค์ทรงทราบจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “เราอนุญาตให้ตัดเท้าเก้าอัน
แล้วใช้สอยได้ ให้ทำลายรูปสัตว์ร้ายเตียงใหญ่แล้วใช้สอยได้ ให้รื้อฟูกที่ยัดนุ่นทำเป็นหมอนแล้วใช้สอย
ได้นอกจากนี้ให้ทำเป็นเครื่องลาดพื้น”^{๑๘๖}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า เตียงตั้งจะใหญ่หรือเล็กโดยที่สุดมีเท้าเพียง ๔ นิ้ว เป็น
ครุภัณฑ์ เมื่อพระราชา อำมาตย์ถวายสงฆ์แล้ว เตียงที่เป็นกบปิยะ^{๑๘๗} ทั้งหมดรับไว้ นำมาแจก
ตามลำดับผู้แก่พรรษาให้ใช้สอยเป็นเครื่องใช้ของสงฆ์ อย่าให้เป็นส่วนตัวบุคคล ให้เก็บเตียง บาตร
จีวรที่เกินไว้ในเรือนคลัง เตียงที่ผู้ถวายนอกสีมาให้เก็บไว้ในที่อยู่พระสงฆ์เถระ ถ้าพระสงฆ์เถระมีเตียง

^{๑๘๕} อภิปิยะ แปลว่า ไม่เหมาะสมสมควรแก่สมณะ สิ่งของที่สมณะไม่ควรใช้สอย คือสิ่งของที่ตรงข้าม
กับกบปิยะ อภิปิยะบางอย่างเมื่อทำเป็นกบปิยะแล้ว ภิกษุสามเณรบริโภคใช้สอยได้, พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี
สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๑๑๗๗.

^{๑๘๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๐/๑๓๘-๑๔๑.

^{๑๘๗} กบปิยะ คือ ควร สมควรแก่สมณะบริโภค ใช้สอย พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุใช้หรือฉันได้ เช่น
ข้าวสุก จีวร ร่ม ยาแดง เป็นกบปิยะ แต่ สุรา กางเกง เสื้อ หมวก น้ำอบไม่เป็นกบปิยะ เรียกว่า อภิปิยะ, พระธรรม
ปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙.

อยู่แล้ว ก็ให้แก่วัสดุผู้ที่ต้องการใช้เตียง ถ้าเป็นเตียงมีราคามาก (ร้อยหรือพันหาปณะ) จะนำไปแลกเตียงอื่น ๆ ได้ร้อยเตียงก็สมควรแลก แม้อารามอารามวัตถุ วิหาร วิหารวัตถุ ตั้ง ฟูกและหมอนก็เช่นเดียวกัน สิ่งที่เป็นอกกับปิยะไม่ควรใช้สอยที่เป็นกับปิยะ พึงใช้สอยเป็นเครื่องใช้ของสงฆ์ ที่มีค่ามาก พึงแลกเอาวัตถุที่กล่าวแล้วไว้

สรุปได้ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความใกล้ชิดกับพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์มาก ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ถวายการอุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนาด้วยดี จนเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาในแคว้นของพระองค์เจริญรุ่งเรืองมาก พระพุทธองค์ก็จำพรรษาที่วัดเชตวันนานกว่าที่อื่นๆ สิกขาบทจำนวนหนึ่งที่มีที่มาจากพระองค์ก็ล้วนแต่เป็นไปเพื่อความเรียบร้อยดีงามและความปลอดภัยของภิกษุ สิ่งของที่ถวายแก่สงฆ์ก็ถวายด้วยความศรัทธาด้วยหวังจะให้ภิกษุได้ใช้สอยตามความต้องการ

๓.๔.๓.๓ พระเจ้าจันทปัชโชตแห่งแคว้นวันตี

พระเจ้าจันทปัชโชตเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นวันตี คัมภีร์พระพุทธศาสนาบ้นทีกประวัติของพระองค์ไว้มากนัก พอสรุปได้ดังนี้

พระเจ้าจันทปัชโชตเป็นพระมหากษัตริย์ราชวงศ์วันตี ครองราชย์แคว้นวันตี โดยมีเมืองอุชเชนีเป็นเมืองหลวง เมืองนี้อยู่ทางตอนกลางของอินเดีย พระองค์มีนิสัยดุร้ายจนมีคำว่า จันทะ (ดุร้าย) นำหน้า ทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับ พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธและพระเจ้าอุเทนแห่งแคว้นวัชสะ ครั้งหนึ่งทรงประชวรอย่างหนัก ไม่มีใครรักษาได้ ต่อมาได้หมอชีวกโกมารภัจจ์จากกรุงราชคฤห์มาช่วยรักษาจึงหาย ทรงมีพระราชธิดาเลอโฉม พระนามว่าวาสุลัตตา^{๑๘๘}

ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกมีเนื้อหากล่าวถึงพระเจ้าจันทปัชโชต^{๑๘๙} เพียงแห่งเดียว เป็นที่มาของพุทธานุญาตให้ภิกษุรับจีวรที่คลุมดินน้อมมาถวายได้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) การพระราชทานผ้าสีไวยกะแก่หมอชีวกโกมารภัจจ์^{๑๙๐}

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปัชโชตในกรุงอุชเชนีทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง แพทย์ทศปาโมกข์คนสำคัญหลายคนมารักษาก็ไม่อาจทำให้โรคลดหายได้ ได้เงินไปเป็นจำนวนมาก จึงส่งทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธเพื่อให้หาหมอมารักษา พระเจ้าพิมพิสารจึงรับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจจ์เดินทางไปรักษา เมื่อเดินทางไปถึงหมอชีวกได้ตรวจพระอาการ เมื่อทราบอาการแล้วจึงได้ปรุงยารักษา ด้วยการหุงเนยใสให้เสวย แต่พระองค์ก็ไม่อนุญาตเพราะไม่โปรดเนยใส

หมอชีวกโกมารภัจจ์จึงคิดหาวิธีหุงเนยใสให้ไม่มีสี กลิ่น รส เหมือนน้ำฝน แต่การเสวยยานี้จะทำให้เกิดอาการเรอ จึงเกรงว่าพระราชหทัยจะกริ้ว จึงคิดหาทางหนีไว้อก่อน เมื่อปรุงยาถวายพระราชแล้ว หมอชีวกโกมารภัจจ์หนีออกจากเมือง เมื่อพระราชเสวยพระโอสถแล้วเกิดอาการเรอ จึงรับสั่งให้คนตามตัวหมอชีวกมา ทรงส่งทาสชื่อกาสะออกติดตาม เมื่อตามทันก็ถูกหมัดชีวกวางยาด้วยการให้กินมะขามป้อมจนท้องเสีย จากนั้นหมอชีวกก็ออกเดินทางต่อจนมาถึงแคว้นมคธ ได้กราบทูลให้พระเจ้าพิมพิสารให้ทราบเรื่องทุกอย่าง พระองค์ก็ไม่ตำหนิ ภายหลังจากที่พระเจ้าจันทปัชโชตหาย

^{๑๘๘} วิสุทธีศรี เกียรติกำพล, “ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรในสมัยพุทธกาล”, หน้า ๖๙.

^{๑๘๙} ทรงมีพระนามว่า ปัชโชต แต่เพราะมีนิสัยดุร้ายผู้คนจึงขนานพระนามว่า จันทปัชโชต.

^{๑๙๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๒๕, ๓๓๗/๑๙๔, ๑๙๗-๑๙๘.

ประจวบแล้วได้ส่งทูตมาเชิญหมอชีวกเพื่อมารับรางวัล แต่หมอชีวกก็ไม่ได้เดินทางไปพร้อมฝากกราบทูลว่า เพียงแต่ทำหน้าที่ของหมอเท่านั้น ไม่ต้องการรางวัล^{๑๙๑}

ต่อมา พระเจ้าปโชติได้รับผ้าสีไวยกะ ๑ คู่ ไปพระราชทานแก่ชีวกโกมารภัจ ซึ่งท่านได้ถวายแก่พระพุทธองค์ กราบทูลขอให้โปรดทรงอนุญาตคบดีจีวรแก่ภิกษุสงฆ์” ทรงรับผ้าสีไวยกะแล้วทรงมีพระพุทธานุญาตว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตคบดีจีวร รูปใดปรารถนาจะถือผ้าบังสุกุลก็ได้ รูปใดปรารถนาจะรับคบดีจีวรก็ได้ แต่เราสรรเสริญการยินดีปัจจัยตามที่ได้”^{๑๙๒}

สรุปว่า พระเจ้าจันทปโชติพระองค์นี้ แม้ประวัติของพระองค์ในคัมภีร์พระวินัยปิฎกจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่การที่พระองค์ได้รับการรักษาจากหมอชีวกโกมารภัจ แพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าจนหายจากอาการประชวร และได้พระราชทานผ้าสีไวยกะที่มีค่ามาก หลังจากนั้นหมอชีวกได้นำผ้าสีไวยกะมาถวายพระพุทธเจ้าเป็นเหตุให้พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุรับจีวรที่คหบดีถวายได้ ถือว่าได้มีส่วนถวายการบำรุงพระพุทธศาสนาโดยอ้อม

๓.๔.๓.๔ พระเจ้าอุเทนแห่งแคว้นวังสะ

พระเจ้าอุเทนเป็นกษัตริย์พระองค์หนึ่งที่มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎกเพียงเล็กน้อย แต่ประวัติของพระองค์จะพบในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกมากกว่า พอสรุปประวัติของพระองค์ได้ดังต่อไปนี้

พระเจ้าอุเทนเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ครองแคว้นวังสะ มีเมืองหลวงชื่อ โกสัมพี ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยมุนา ได้มีการขุดค้นสำรวจ และได้หลักฐานเป็นที่แน่นอนแล้ว ซากกำแพงเมืองก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่การขุดค้นสำรวจซึ่งได้ทำแล้ว ณ บางจุด รวมทั้งจุดซึ่งเข้าใจเป็นวัดโฆสิตารามด้วย ได้พบโบราณวัตถุต่างชนิดรวมทั้งพระพุทธรูปมากมาย ส่วนใหญ่เวลานี้รักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองอัลฮาบาด โกสัมพีในสมัยพุทธกาล เป็นเมืองใหญ่และเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างแคว้นที่สำคัญแห่งหนึ่ง พระอานนทระบุนว่าเป็นเมืองหนึ่งซึ่งควรเป็นที่เสด็จปรินิพพานของพระพุทธองค์วัดที่โกสัมพีในพุทธสมัยมีปรากฏชื่อ ๔ วัด คือ วัดโฆสิตาราม วัดกุกกุฎาราม วัดปาวาริการาม หรือปาวาริกัมพวัน ซึ่งเศรษฐีแห่งโกสัมพี ๓ คน คือ เศรษฐีโฆสกะหรือโฆสิตะ เศรษฐีกุกกุฎะ และเศรษฐีปาวาริกะโดยลำดับ สร้างถวายแด่พระพุทธองค์ ในโอกาสเดียวกัน กับวัดที่ ๔ คือ วัดพัทริการาม ซึ่งดูว่าจะอยู่ห่างออกไปเล็กน้อยปรากฏตามพระคัมภีร์ว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จประทับ ณ วัดทั้งสี่นี้บ่อยๆ และบางโอกาสได้ประทับอยู่นาน ได้ทรงแสดงพระสูตรต่างๆ ณ วัดทั้งสี่นี้เป็นจำนวนมาก ทรงบัญญัติสิกขาบทรวมหลายสิกขาบท รวมทั้งที่ห้ามภิกษุดื่มสุราด้วยพระพุทธองค์ทรงจำพรรษาที่ ๙ ที่กรุงโกสัมพี

(๑) การถวายผ้าห่มแก่พระอานนท ๕๐๐ ผืน

ในเวลาใกล้ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้รับสั่งให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แก่พระอานนท ผู้ที่มีมานะถือตัวว่าเป็นผู้ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า แม้จะมีพระเถระว่ากล่าวตักเตือนแต่ก็ไม่สำนึกกลับตัว ภิกษุบางรูปได้ถามถึงวิธีลงพรหมทัณฑ์ว่าปฏิบัติอย่างไร พระอานนทชี้แจงว่า การลงพรหมทัณฑ์คือการงดพูดคุย โอวาทสั่งสอนหรือว่ากล่าวตักเตือน แม้ว่าพระอานนทจะพูดอะไร ภิกษุทั้งหลายไม่ฟังว่ากล่าว ไม่ฟังตักเตือน ไม่ฟังพราสอน ภิกษุอานนท ภิกษุผู้เถระทั้งหลายจึงมอบหมายให้

^{๑๙๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๑-๑๙๔.

^{๑๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๒๕,๓๓๗/๑๙๔,๑๙๗-๑๙๘.

พระอานนท์เป็นคนลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันทะ แต่เนื่องจากพระฉันทะเป็นคนมีนิสัยดุร้าย หัวดี จึงให้มีภิกษุติดตามไปด้วย ให้โดยสารเรือไปพร้อมกับภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ถึงกรุงโกสัมพี ขึ้นจากเรือแล้วนั่งที่โคนไม้แห่งหนึ่ง ใกล้ราชอุทยานของพระเจ้าอุเทน

ขณะที่พักอยู่ในพระราชอุทยาน พระเจ้าอุเทนพร้อมกับพระมเหสีได้เสด็จผ่านมา พระมเหสีจึงได้ขอพระราชทานุญาตไปไหว้พระอานนท์ และได้ฟังธรรมจากพระอานนท์ พระนางเกิดความศรัทธาจึงได้ถวายผ้าห่มแก่พระอานนท์ ๕๐๐ ผืน เมื่อกลับมา พระเจ้าอุเทนไม่เห็นผ้าห่มของพระนาง สอบถามจนทราบเรื่องจึงตำหนิพระอานนท์ที่รับผ้าห่มไปมากเกินไปกลัวจะนำไปค้าขายหรือตั้งร้านค้า

ต่อมา พระเจ้าอุเทนเสด็จไปหาพระอานนท์ถึงที่พัก ได้มีโอกาสสนทนากัน พระเจ้าอุเทนได้ถามถึงเรื่องที่พระมเหสีถวายผ้าห่มจำนวนมากพระอานนท์จึงกราบทูลให้ทราบถึงวิธีการใช้ผ้าเก่าให้เกิดประโยชน์ โดยเริ่มจากใช้ผ้านั้นทำจีวร เพดาน ผ้าปกอกฟูก ผ้าปูพื้น ผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดธูลี จนกระทั่งขั้นตอนสุดท้าย นำผ้านั้นมาขยำกับโคลนแล้วฉาบฝาที่อยู่ พระเจ้าอุเทนได้ฟังคำอธิบายจึงเห็นว่าพระอานนท์ใช้ผ้าอย่างคุ้มค่า จึงได้ถวายผ้าอีกจำนวน ๕๐๐ ผืนแก่พระอานนท์ เวลานั้น บริหารคือจีวร ๑,๐๐๐ ผืน เกิดขึ้นแก่ท่านพระอานนท์เป็นครั้งแรก^{๑๙๓}

สรุปได้ว่า พระเจ้าอุเทนได้มีส่วนสำคัญในการถวายผ้าห่มแก่พระอานนท์จำนวนมากถึง ๕๐๐ ผืน แม้ว่าครั้งแรกจะไม่ทรงเห็นด้วยก็ตาม แต่เพราะทราบวิธีใช้ผ้าอย่างคุ้มค่าของพระอานนท์ จึงเกิดความศรัทธาได้ถวายผ้าห่มอีก ๕๐๐ ผืน

๓.๔.๓.๕ พระเจ้าสุทโธทนะแห่งแคว้นสักกะ

พระเจ้าสุทโธทนะเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา มากทั้งในฐานะทรงเป็นพระพุทโธบิดา ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ได้ทรงกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนามากมาย

พระเจ้าสุทโธทนะทรงเป็นกษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ เมืองหลวงของแคว้นสักกะ พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะซึ่งต่อมาได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นเมืองที่พระพุทธเจ้าทรงเจริญเติบโตและประทับอยู่จนกระทั่งพระชนมายุ ๒๙ ปี ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศเนปาล ติดชายแดนตอนเหนือประเทศอินเดีย ยังเหลือซากเมืองอยู่เป็นหลักฐาน และไม่ห่างจากเมืองนี้มีสังเวชนียสถานที่สำคัญคือสถานที่ประสูติของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกว่าลุมพินีวันปรากฏอยู่ บริเวณลุมพินีมีวัดพุทธของประเทศไทยและของประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาอีกหลายวัด เป็นดินแดนที่ชาวพุทธทั่วโลกนิยมไปแสวงบุญกัน

พระเจ้าสุทโธทนะ เป็นกษัตริย์ศากยวงศ์ แคว้นศากยะหรือสักกชนบท กรุงกบิลพัสดุ์ เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสีหนุกับพระนางกัญญา มเหสีพระนามว่า พระนางสิริมหามายา (ม่าย) และมีพระราชโอรส คือ เจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อสิทธัตถะกุมารประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็สวรรคต พระสุทโธทนะอภิเษกสมรสใหม่กับพระนางปชาบดีหรือโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระนางสิริมหามายา มีพระโอรสนามว่า นันทะ พระธิดานามว่า รูปนันทา ทรงเป็นพระอัยกาของพระราหุล และทรงเป็นพระพุทโธบิดา

^{๑๙๓} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖/๓๘๙.

พระเจ้าสุทโธทนะทรงคุณธรรมและยึดมั่นในราชประเพณีอย่างเคร่งครัดในการปกครองบ้านเมือง ทำให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขตลอดรัชสมัยของพระองค์ สวรรคตในปีที่ ๕ แห่งพุทธจีก ก่อนสวรรคตพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปแสดงธรรมโปรดให้ได้ทรงบรรลอรหัตตผล และได้สววยวิมุตติสุข ๗ วันก่อนปรินิพพาน^{๑๙๔}

(๑) สิกขาบทห้ามบวชให้กุลบุตรที่พ่อแม่ไม่อนุญาต^{๑๙๕}

ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมาโปรดพระประยูรญาติครั้งแรกนั้น ครึ่งพระพุทธองค์เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางยโสธราตรัสบอกให้พระราหุลกุมารมาทูลขอทรัพย์มรดกกับพระพุทธองค์ กลับรับสั่งพระสารีบุตรให้บรรพชาพระราหุลกุมารเป็นสามเณร ด้วยวิธีไตรสรณคมน์ ด้วยทรงมุ่งหวังให้พระราหุลกุมารได้อริยทรัพย์อันยิ่งใหญ่สูงกว่าโลกิยทรัพย์อันเป็นทรัพย์มรดกภายนอก ในการบวชพระราหุลกุมารนั้น พระมหาโมคคัลลานะทำหน้าที่โกณณ พระสารีบุตรให้ไตรสรณคมน์และสิกขาบท ๑๐^{๑๙๖}

การบวชของราหุลกุมารเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนานั้นไม่ได้ขอพระราชานุญาตจากพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระเจ้าปู่ เมื่อทรงทราบเรื่องจึงเสด็จไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลขอพรว่า เมื่อพระองค์ทรงผนวช หม่อมฉันมีทุกข์ไม่น้อย เมื่อนั้นทนายทนายก็เช่นเดียวกัน ครั้นราหุลบรรพชา ยิ่งเกิดทุกข์เหลือประมาณ ความรักในพระโอรสย่อมตัดฉิว ตัดฉิวแล้วก็ตัดหนึ่ง ตัดหนึ่งแล้วก็ตัดเนื้อ ตัดเนื้อแล้วก็ตัดเอ็น ตัดเอ็นแล้วก็ตัดกระดูก ตัดกระดูกแล้วก็จืดเยื้อในกระดูก ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่พึงให้บุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาตบรรพชา พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมมีกถา ทรงมีพระพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุทั้งหลาย บุตรที่มารดาบิดาไม่อนุญาตไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ”^{๑๙๗}

สรุปได้ว่า พระเจ้าสุทโธทนะนอกจากจะมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพระพุทธบิดาแล้วยังคงมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาอย่างสำคัญ คือ เป็นผู้ทูลขอพรว่าหากจะให้กุลบุตรบวชจะต้องให้ขออนุญาตจากบิดามารดาก่อน วิธีปฏิบัตินี้ถือปฏิบัติสืบต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

๓.๔.๓.๖ เจ้ามหานามะแห่งแคว้นสักกะ

กษัตริย์แห่งศากยวงศ์อีกพระองค์หนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในคัมภีร์พระวินัยปิฎก คือ เจ้ามหานามะ มีพระประวัติโดยย่อต่อไปนี้

เจ้ามหานามะ เป็นเจ้าชายในศากยวงศ์ โอรสของพระเจ้าอมิตทชนก เป็นเชษฐภคินี (พี่ชายของพระอนุรุทธะ) เจ้ามหานามะทรงครองกรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสวรรคต ในสมัยนั้นพระญาติพระวงศ์ชั้นสูงเกือบทั้งหมดได้เสด็จออกผนวชโดยเสด็จพระบรมศาสดา คงเหลือแต่เจ้าชายมหานามะเท่านั้นที่เป็นพระญาติที่มีลำดับอาวุโสสูงสุดที่เหลืออยู่ในการสืบราชสมบัติ ดังนั้น

^{๑๙๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๔๖.

^{๑๙๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๗.

^{๑๙๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยกรณราชวิทยาลัย, พระวินัยปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๐.

^{๑๙๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๗.

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสิ้นพระชนม์ลง เจ้าชายมหานามะจึงได้ครองราชสมบัติในกรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อไป เจ้ามหานามะทรงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอตทัคคะ อุบาสกผู้ถวายทานอันมีรส ประณีต^{๑๙๘} เจ้ามหานามะมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาด้วยการมีบทบาทส่งเสริมพระพุทธศาสนาจนเป็นเหตุให้มีการบัญญัติสิกขาบท ๒ สิกขาบท คือ

(๑) สิกขาบทห้ามรับของเคี้ยวของฉันทที่เขาไม่ได้บอกก่อน^{๑๙๙}

ภิกษุในพระพุทธศาสนาถูกกำหนดต้องพึงพาปัจจัย ๔ จากชาวบ้าน ภิกษุไม่สามารถประกอบอาชีพและสะสมอาหารไว้ฉันเองได้ ต้องรับอาหารที่มีคนถวาย

นางสาเกยานีทำภัตตาหารถวายภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะป่า พวกบ่าวของเจ้าศากยะคิดการร้าย ไปชุมนุมอยู่ที่ทางเปลี่ยว เข้าแย่งชิงและประทุษร้าย ต่อมาพวกเจ้าศากยะออกไปจับผู้ร้ายได้ แล้วพากันติเตียนที่ไม่แข็งแรง ภิกษุได้ยินจึงไปเข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดอยู่ในเสนาสนะป่าที่รู้กันว่าน่าหวาดระแวง มีภัยน่ากลัวเช่นนั้นไม่ได้รับแจ้งไว้ก่อนรับของเคี้ยวหรือของฉันทด้วยมือตนเองในอารามแล้วฉันท ภิกษุนั้นพึงแสดงคืนว่า “ท่านทั้งหลาย กระผมต้องธรรมคือปาฏิเทสนีเย เป็นธรรมที่น่าตำหนิ ไม่เป็นสัปปายะ กระผมขอแสดงคืนธรรมนั้น”^{๒๐๐}

(๒) เจ้ามหานามะกับสิกขาบทปวารณาถวายเนยใส^{๒๐๑}

ในการถวายการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น ทายกผู้มีความศรัทธามักจะปวารณาถวายปัจจัยแก่ภิกษุในอาวาส ภิกษุพวกนั้นย่อมขอรับปัจจัยที่ได้ปวารณาไว้มาใช้สอยหรือฉันได้ เจ้ามหานามะได้เคยปวารณาถวายเนยใสแก่ภิกษุจนเป็นเหตุให้มีการบัญญัติสิกขาบท

เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้ามหานามศากยะปวารณาจะถวายเภสัชตลอดชีวิต ภิกษุฉัพพัคคีย์หนุ่มมีกิริยาไม่เรียบร้อย พระเจ้ามหานามศากยะจึงตำหนิ ทำให้พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ไม่พอใจ คิดจะทำให้เสียหน้าจึงไปขอขมเกลียดพระตำหนัก ๑ ทะนาน ทรงรับสั่งให้รอก่อน แล้วให้พวกคนงานไปนำเนยใสมาถวาย พวกภิกษุฉัพพัคคีย์เร่งเร้ากล่าวด้วยคำเดิม ๒-๓ ครั้งแล้วต่อว่าถ้าไม่อยากจะถวายก็ไม่ควรปวารณา พระเจ้ามหานามศากยะจึงตำหนิ พระพุทธองค์จึงตำหนิภิกษุเหล่านั้น แล้วบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุไม่เป็นไข้ พึงยินดีการปวารณาด้วยปัจจัยเพียง ๔ เดือน เว้นไว้แต่ปวารณาอีก เว้นไว้แต่ปวารณาเป็นนิตย ถ้ายินดีเกินกว่ากำหนดนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๒๐๒}

สรุปได้ว่า เจ้ามหานามะเป็นพระราชาวงศ์พระองค์หนึ่งที่มีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แม้จะมีบางเหตุการณ์จะแสดงให้เห็นว่าเป็นคนนิสัยดुर้าย เคยตำหนิภิกษุที่ไม่สำรวม แต่พระองค์ก็ทำด้วยความหวังดีมุ่งจะให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในหมู่สงฆ์

^{๑๙๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๓/๔๔๕

^{๑๙๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๗/๖๔๒-๖๔๓.

^{๒๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๐/๖๔๓.

^{๒๐๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๓-๓๐๖/๔๔๕-๔๔๘.

^{๒๐๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๐๓-๓๐๖/๔๔๕-๔๔๘.

๓.๔.๓.๗ เจ้าวิฑฒลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี

เจ้าลิจฉวีเป็นบุคคลของอาณาจักรคนหนึ่งที่มีเรื่องราวปรากฏในคัมภีร์พระวินัยปิฎก แม้เรื่องราวจะถูกบันทึกไว้ไม่มากเท่าในพระสุตตันตปิฎก แต่ก็ถือว่าเป็นตอนสำคัญ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

เมืองเวสาลีมีความสำคัญในฐานะที่เป็นเมืองหลวงของคณะเจ้าลิจฉวี ที่ปกครองแคว้นวัชชี ด้วยระบอบคณาธิปไตย เมืองนี้เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่งในสมัยพุทธกาล เป็นเมืองที่มั่นแห่งสำคัญของพระพุทธศาสนาในสมัยนั้น โดยพระพุทธเจ้าเคยเสด็จเยี่ยมเมืองแห่งนี้ในปีที่ ๕ หลังการตรัสรู้ ตามการกราบบังคมทูลเชิญจากเจ้าผู้ครองแคว้น และในช่วงหลังพุทธกาล เมืองแห่งนี้ได้ตกเป็นของแคว้นมคธโดยการนำของพระเจ้าอชาตศัตรูพระราชแห่งเมืองราชคฤห์ และหลังการล่มสลายของราชวงศ์พิมพิสารในเมืองราชคฤห์ พระราชาองค์ต่อมาจึงได้ย้ายเมืองหลวงแห่งแคว้นมคธมายังเมืองเวสาลี ทำให้เมืองแห่งนี้เจริญถึงขีดสุด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองนี้ได้เป็นสถานที่ทำทุติยสังคายนาของพระพุทธศาสนา ก่อนที่จะเสื่อมความสำคัญและถูกทิ้งร้างลงเมื่อมีการย้ายเมืองหลวงของแคว้นมคธไปยังเมืองปาฏลิบุตรหรือเมืองปัตนะอันเป็นเมืองหลวงของรัฐพิหารในปัจจุบัน

เจ้าลิจฉวี คือ กัตริยพระองค์หนึ่งในพวกกษัตริย์ลิจฉวี ที่ปกครองแคว้นวัชชีแบบสามัคคีธรรมหรือสมาพันธรัฐ แคว้นวัชชีปกครองโดยกษัตริย์ใน ๘ วงศ์ตระกูล มีตระกูลสำคัญ ๓ ตระกูล คือ วัชชี ลิจฉวี และวิเทหะ ซึ่งส่วนมากถือว่าลิจฉวีกับวัชชีสืบสายสกุลเดียวกัน มีกรุงเวสาลีเป็นทั้งเมืองหลวงและเป็นศูนย์กลางของสมาพันธรัฐของแคว้นวัชชีด้วย เมื่อกล่าวถึงแคว้นวัชชีจึงมักจะพูดถึงเมืองเวสาลีด้วย^{๒๐๓} เจ้าวิฑฒลิจฉวีเป็น ๑ ในพวกกษัตริย์ลิจฉวีซึ่งพระองค์เป็นสหายกับพระเมตตียะและพระภุมมชกะ^{๒๐๔}

เรื่องราวของเจ้าลิจฉวีที่เข้ามามีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในคัมภีร์พระวินัยปิฎก โดยการมีบทบาทสำคัญกับการบัญญัติสิกขาบทเพื่อความดีงามของคณะสงฆ์และสังคม คือ

(๑) สิกขาบทห้ามบวชให้สตรีผู้เป็นโจรหนีคดีมาขอบวช^{๒๐๕}

เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ชายาของเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งในพระนครเวสาลีประพฤติผิดใจสามี สามีสั่งให้นางเลิกเสียไม่เช่นนั้นจะทำร้าย แต่นางก็ไม่เลิก วันหนึ่ง ขณะที่กำลังประชุม เจ้าลิจฉวีสามีนางจึงขออนุญาตที่จะจัดการกับนาง คณะเจ้าลิจฉวีก็ไม่คัดค้าน ชายาของเจ้าลิจฉวีทราบข่าวจึงเก็บสิ่งของมีค่าหอบหนีไปนครสาวัตถี เข้าไปหาเหล่าเดียรธีย์ขอบวช พวกเดียรธีย์ไม่ยอมให้บวช นางจึงเข้าไปหาภิกษุณีขอบวช แม้ภิกษุณีก็ไม่ให้บวช นางเข้าไปหาภิกษุณีอุลลันนทาถวายของมีค่าแล้วขอบวช ภิกษุณีอุลลันนทารับของแล้วให้นางบวช

ต่อมา เจ้าลิจฉวีออกสืบหาภรรยาไปถึงพระนครสาวัตถี พบนางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี จึงเข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลเรื่องราวทั้งหมด พระราชารับสั่งให้ค้นหาได้ถ้าพบแล้วให้มา

^{๒๐๓} วิสุทธีศรี เกียรติกำพล, “ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรในสมัยพุทธกาล”, หน้า ๕๓.

^{๒๐๔} พระเมตตียะและพระภุมมชกะอยู่ในกลุ่มพวกภิกษุณีพัคคีย์ ๖ รูป คือ พระป็นทุกะ พระโลหิตกะ อยู่ในกรุงสาวัตถี พระเมตตียะ พระภุมมชกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์ พระอัสสชิ พระปัญพสุกะ เป็นคณาจารย์อยู่ประจำในภิกขุคิริชนบท แคว้นกาสิ วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๐๓/๒๘๗.

^{๒๐๕} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๘๒-๖๘๓/๓๐-๓๑.

บอก เจ้าลิฉวีกราบทูลว่า เห็นนางบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี พอพระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งว่า ถ้านางบวชเป็นภิกษุณี เราก็ทำอะไรนางไม่ได้ เพราะพระธรรมอันพระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว ขอนางจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด เจ้าลิฉวีได้เตือนเรื่องที่ภิกษุณีให้หญิงโจรบวช ต่อมาพระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุณีใดรู้อยู่ไม่บอกพระราชา สงฆ์ คณะ สมาคม หรือกลุ่มชนให้ทราบ บวชให้สตรีผู้เป็นโจรซึ่งเป็นที่ยกเว้นว่าต้องโทษประหาร เว้นไว้แต่สตรีที่สมควร แม้ภิกษุณีนี้ก็ต้องธรรมคือสังฆาติเสสที่ชื่อว่า ปฐมาปัตติกะ”^{๒๐๖}

ภิกษุณีผู้เคยเป็นชายาของเจ้าลิฉวีรอดพ้นจากความตายเพราะพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงอารักขาคุ้มครองไว้ เรื่องนี้ทำให้ทราบว่าครั้งพุทธกาล ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาย่อมได้รับความคุ้มครองทั้งภิกษุและภิกษุณี โจทย์ที่ตามมาไม่สามารถทำอะไรได้ แม้พระราชา ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันพุทธอาณานิคมเพื่อความตั้งมั่น แห่งพระสัทธรรม เพื่อเอื้อเพื่อพระวินัยอันจะเป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาและสังคมทางโลก

(๒) เจ้าวัชพลิจฉวีกับมาตรการคำบาตรจากภิกษุสงฆ์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับฝ่ายบ้านเมืองนั้น มีบางกรณีที่ไม่ค่อยราบรื่นนัก จนเกิดการกระทบกระทั่งกัน แต่ในที่สุดก็มักจะมีทางออก บางครั้งหากกระทำความผิดเสียหายแก่คณะสงฆ์ก็อาจมีการตอบโต้เพื่อให้สำนึกด้วยการคว่ำบาตร คือ การลงโทษด้วยการงดการติดต่อสื่อสารหรือมีความเกี่ยวข้องด้วย ดังกรณีภิกษุสงฆ์คว่ำบาตรเจ้าวัชพลิจฉวี

เรื่องมีอยู่ว่า ครั้งหนึ่ง เจ้าวัชพลิจฉวีเป็นสหายของพระเมตติยะและพระภุมมชกะ ภิกษุทั้งสองแนะนำให้เจ้าวัชพลิจฉวีไปใส่ร้ายพระทัฬหฬลบุตรโดยให้ไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่า มเหสีของพระองค์ถูกพระทัฬหฬลบุตรทำมีดมีร้าย พระพุทธองค์ประชุมสงฆ์สอบถามทราบความจริงจึงบัญญัติสิกขาบทว่า “ถ้าเช่นนั้นสงฆ์จงคว่ำบาตรเจ้าวัชพลิจฉวี คือ ห้ามสมโภชกับสงฆ์”^{๒๐๗}

การคว่ำบาตร คือ ให้ภิกษุใช้เป็นมาตรการสำหรับสั่งสอนหรือสยบคฤหัสถ์ บางคนที่ชอบกล่าวหาหรือทำการบางอย่างให้ภิกษุได้รับความเสื่อมเสียโดยปราศจากความเป็นจริง สงฆ์ทั้งหมดจะไม่คบค้าสมาคม ไม่รับภิกษุณินต์ ไม่รับไทยธรรมหรืออาหารบิณฑบาตในเรือนของคนที่ถูกคว่ำบาตร ถือเป็นมาตรการที่รุนแรงมากที่พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธาณุญาตให้สงฆ์ดำเนินการลงโทษแก่คฤหัสถ์ที่ชวนชวายเป็นภัยภิกษุ

มีขั้นตอนการลงโทษบาตร ๖ ขั้นตอน ดังนี้

(๑) การคว่ำบาตร : เมื่อสงฆ์จะคว่ำบาตรแก่คฤหัสถ์คนใด ก็ให้ปฏิบัติต่อกคฤหัสถ์คนนั้นด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ

- (๑) ชวนชวายเป็นภัยภิกษุทั้งหลาย
- (๒) ชวนชวายเป็นภัยประโยชน์แห่งภิกษุทั้งหลาย
- (๓) ชวนชวายเป็นภัยอยู่ไม่ได้แห่งภิกษุทั้งหลาย
- (๔) คำบริภาษภิกษุทั้งหลาย
- (๕) ทำภิกษุให้แตกกับภิกษุ

^{๒๐๖} วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๖๘๒-๖๘๓/๓๐-๓๑.

^{๒๐๗} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๖๕-๒๖๘/๔๔-๔๕.

(๖) กล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า

(๗) กล่าวติเตียนพระธรรม

(๘) กล่าวติเตียนพระสงฆ์

(๒) การหยายบาตร : ภายหลังเมื่อคฤหัสถ์คนนั้นสำนึกผิด กลับใจแล้วมาขอขมาภิกษุสงฆ์ หากภิกษุต้องการให้อภัยหันกลับมามีความสัมพันธ์อันดีตามเดิมก็ให้ทำการหยายบาตรด้วยอาการ ๖ ขั้นตอนนี้ คือ

(๑) ให้ผู้ถูกคว่ำบาตร เข้าไปหาภิกษุสงฆ์

(๒) ให้ห่มอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง

(๓) ให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย

(๔) นั่งกระโหย่ง ประคองอัญชลี

(๕) กล่าวกรรมวาจา

(๖) ภิกษุผู้ฉลาดพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วย ญัตติหุตยกรรมวาจา^{๒๐๘}

ในเรื่องนี้มีข้อปฏิบัติว่า สงฆ์คว่ำบาตรคฤหัสถ์คนใดแล้ว ภิกษุไม่ควรรับไทยธรรมในเรือนของอุบาสกนั้น พึงส่งข้าวไปในวัดอื่นให้ทราบและทำตามด้วย ส่วนเมื่อเขากลับใจสำนึกผิดมาขอขมาเมื่อสงฆ์จะให้อภัยทำการหยายบาตรก็ต้องให้อุบาสกนั้นขอครั้งที่ ๓ ให้อุบาสกนั้นละหัดถบาตแล้วหยายบาตรด้วยญัตติหุตยกรรม^{๒๐๙}

สรุปได้ว่า เจ้าลิจฉวีที่มีเรื่องราวในคัมภีร์พระวินัยปิฎกเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยดีนัก ไม่ว่าจะเป็นกรณีตามหาชายาที่หนีมาบวช หรือกรณีที่ต้องถูกภิกษุคว่ำบาตร แต่ทั้งสองเรื่องนี้ก็ส่งผลดีต่อพระพุทธศาสนาคือเกิดการบัญญัติสิกขาบทสำหรับแก้ปัญหที่เกิดขึ้น แม้บางครั้งจะเป็นเรื่องที่ไม่ดีแต่เมื่อมีการบัญญัติสิกขาบทและมีแนวทางปฏิบัติก็จะทำให้แก้ปัญหาได้ตรงจุด

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับพระสงฆ์สรุปความได้ว่า พระราชาที่มีบทบาทสัมพันธ์กับพระสงฆ์มี ๗ พระองค์ คือ พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าปเสนทิโกศล พระเจ้าจันตปัชโชติ พระเจ้าอุเทน พระเจ้าสุทโธทนะ เจ้าศากยมหานามและเจ้าลิจฉวี พระราชากับพระสงฆ์ในพระวินัยปิฎกมีความสัมพันธ์กับพระสงฆ์ใน ๒ ฐานะ คือ (๑) เกี่ยวข้องจนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทและ (๒) เกี่ยวข้องในฐานะเป็นตัวแทนของฝ่ายบ้านเมืองกับพระสงฆ์ สำหรับสิกขาบทที่แสดงมิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับพระสงฆ์มี ๕ สิกขาบท คือ (๑) สิกขาบทห้ามภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ (๒) สิกขาบทห้ามภิกษุให้อุปสมบทแก่ทหารโดยไม่ได้รับอนุญาต (๓) สิกขาบทห้ามภิกษุขมกกองทัพ (๔) สิกขาบทห้ามภิกษุเข้าเขตพระราชฐานชั้นในโดยไม่บอกล่วงหน้า (อันตปุรสิกขาบท) และ (๕) สิกขาบทห้ามให้อุปสมบทแก่โจรหนีคดี สิกขาบทเหล่านี้ก่อให้เกิดมาตรการที่ปฏิบัติต่อกันระหว่างพระราชากับฝ่ายบ้านเมืองกับคณะสงฆ์ เช่น วิธีปฏิบัติต่อพระราช ความเกี่ยวข้องกับทหารหรือกำลังพล ความเกี่ยวข้องกับกองทัพ

^{๒๐๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๖๗/๔๙.

^{๒๐๙} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๑๐.

๓.๔.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์คฤหัสถ์ที่เป็นสตรีทั่วไป

คฤหัสถ์กลุ่มที่ ๔ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา คือ สตรี หรือ สตรีเพศ สตรี ได้แก่ มนุษย์เพศหญิง ในพระวินัยปิฎกนิยมเรียกว่า มาตุคาม ในพระสูตรพบว่ามีการเรียกหลายคำ เช่น มาตุคาม นารี อิตถิ (สตรี) กัญญา ในงานวิจัยนี้จะศึกษาสตรีในฐานะที่เป็นมนุษย์เพศหญิงทั่วไปที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๔.๑ สตรี (มาตุคาม) ในพระวินัย

สตรี หรือ มาตุคาม ได้แก่ มนุษย์หญิง หรือสตรีเพศ สตรี (มาตุคาม) ในคัมภีร์วินัยปิฎกสามารถจำแนกได้ ๓ ประเภทใหญ่ เนื่องจากพระวินัยปิฎกส่วนมากจะกล่าวถึงมาตุคามในฐานะที่เป็นสาเหตุให้เกิดการบัญญัติสิกขาบทหรือเข้ามาเกี่ยวข้องกับภิกษุและสามเณร ดังนั้น มาตุคามในแต่ละสิกขาบทจึงมีรายละเอียดต่างกัน จำแนกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

(๑) ในกรณีที่มาตุคามเป็นสาเหตุให้เกิดการบัญญัติสิกขาบท หากเป็นกรณีความผิดที่เป็นเรื่องทั่วไป ก็จะกล่าวถึงมาตุคามตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งอยู่ในวัยชรา เช่น เรื่องการจับต้องกายหญิงการเสพเมถุน เป็นต้น

(๒) ถ้าเป็นความผิดที่ต้องอาศัยการรับรู้ของฝ่ายหญิงด้วย มาตุคามในสิกขาบทนี้จะหมายถึงเอาหญิงที่โตพอที่จะรับรู้คำพูดของภิกษุและสามารถได้ยินเสียงที่ภิกษุพูดได้ เช่น การพูดเกี่ยวหญิงให้บ่าเรอตนด้วยกาม เป็นต้น

(๓) แต่ถ้าเป็นกรณีที่มีข้ออนุโลมหรือมีเหตุผ่อนปรนเนื่องจากมีความเกี่ยว ข้องกันบางอย่าง มาตุคามในสิกขาบทนี้อาจหมายถึงเอามาตุคามที่เป็นคนปวารณา มารดา พี่สาว-น้องสาว หรือภิกษุณีที่เป็นญาติ เช่นในสิกขาบทที่ว่าด้วยการให้ชกจีวร เย็บจีวร เป็นต้น จะเห็นว่ามาตุคามในคัมภีร์วินัยปิฎกในแต่ละสิกขาบทจะมีความแตกต่างกันพอสมควร คือ มาตุคามลักษณะที่ ๑-๒ คำนึงถึงรายละเอียดทางกายภาพของสตรี ส่วนมาตุคามลักษณะที่ ๓ คำนึงถึงความสัมพันธ์ในฐานะเป็นญาติสาโลหิต^{๒๑๐} หรือ ญาติธรรม^{๒๑๑} และข้อผ่อนปรนที่เป็นไปตามบริบทของสังคมด้วย^{๒๑๒}

สตรี หรือ มาตุคาม (ผู้หญิง) มีสถานภาพเป็นสตรีเมื่อมีสตรีเข้ามานับถือพระพุทธศาสนา มากขึ้นทำให้ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรีทั้งในฐานะผู้ปกครอง ผู้สั่งสอนธรรม ผู้ให้อาพา และหน้าที่อื่นๆ ในระยะแรกการที่สตรีเข้ามาใกล้ชิดกับภิกษุจะไม่มีปัญหามากนัก แต่ในระยะต่อมามีคนเห็นภิกษุกับสตรีในสถานที่ที่ไม่เปิดเผย ไม่เหมาะสม และเริ่มมีการประพฤติน่าเกลียดไม่งามเกิดขึ้นในหมู่ภิกษุทำให้สังคมนินทา เป็นผลให้เกิดความไม่ติงามแก่คณะสงฆ์ และที่สำคัญภิกษุกับสตรีบางคนลุแก่อำนาจกิเลสไปประพฤติดีเสียายเป็นอันตรายแก่การประพฤติพรหมจรรย์นำความเสียหายมาสู่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสชี้โทษที่เกิดจากการละเมิดแล้วตรัสห้ามไว้เป็นสิกขาบทให้ภิกษุถือ

^{๒๑๐} ญาติสาโลหิต (ญาติ+สา+โลหิต) หมายถึง ญาติพี่น้องร่วมสายเลือดหรือร่วมบิดามารดาเดียวกัน.

ป. หลงสมบุญ, **พจนานุกรมมคอ-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๘.

^{๒๑๑} ญาติธรรม หมายถึง คนที่นับถือกันเพราะธรรมหรือคนที่นับถือกันและช่วยทำกิจที่ญาติพึงช่วยเหลือกัน. มงคล. (ไทย) ๑/๒/๒๘๖.

^{๒๑๒} ดูรายละเอียดใน พระมหาสักรวิพงษ์ มหาวีโร, การศึกษาแนวทางปฏิบัติของสตรีไทยตามที่ปรากฏในมาตุคามสังยุต. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗-๑๘.

ปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน หลักการปฏิบัติต่อสตรีของเมื่อจะศึกษาให้เป็นระบบมีปรากฏอยู่ในพระวินัยตอนภิกษุวิภังค์ หลักการปฏิบัติตัวนั้นเกิดจากการที่มีภิกษุปฏิบัติผิดเกิดความเสียหาย ความทราบถึงพระพุทธองค์ก็ตำหนิและบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุล่วงละเมิดเป็นอีกต่อไป เรื่องที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาหนึ่งในหลายปัญหาซึ่งภิกษุทั้งหลายพึงศึกษาและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

หลักการประพุดิระหว่างภิกษุกับสตรีหลักการใหญ่ๆ นั้นมีปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรที่พระพุทธองค์รับสั่งก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะที่ทรงประทับสหัสสายุระหว่างไม้สาละคู่ ณ ป่าเมืองกุสินารานั้น ทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งปวงที่มีความสงสัยได้ถามข้อสงสัย จะได้ไม่ต้องไปเดือดร้อนใจภายหลังว่าไม่มีโอกาสถาม พระอานนท์พุทธอนุชาได้กราบทูลถามแนวทางการปฏิบัติหลายข้อ แต่ละเรื่องมีอยู่ในมหาปริณิพพานสูตร แต่มีอยู่ข้อหนึ่งที่เป็นเรื่องสำคัญและถูกยกมากล่าวถึงอยู่เสมอคือ แนวทางการปฏิบัติต่อสตรี

พระอานนท์ทูลถามว่า “ข้าพระองค์ (ภิกษุทั้งปวง) จะพึงปฏิบัติต่อสตรีอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “อย่าดู อานนท์”

พระอานนท์ทูลถามว่า “เมื่อจำเป็นต้องดูจะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “อย่าพูดด้วย”

พระอานนท์ทูลถามว่า “เมื่อจำเป็นต้องพูดจะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ต้องตั้งสติไว้”^{๒๑๓}

จะเห็นว่า ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ตรัสหลักการไว้กว้าง ไม่ได้กีดกันการพบปะ พูดคุย สนทนากับสตรี แต่จะทำอะไรต้องอยู่บนความเหมาะสมและความมีสติของภิกษุ เพื่อเป็นการเอื้อเพื่อแก่การประพุดิพรหมจรรย์ของภิกษุกับความรู้สึกละอายของสังคม

คำว่า มีสติหรือตั้งสตินี้ พระอรุณกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า “ภิกษุต้องตั้งสติทุกขณะจิต ห้ามพลั้งเผลอสติ ต้องควบคุมจิตไม่ให้คิดในทางที่จะก่อการผิด ถ้าพูดกับสตรีอายุคราวแม่ก็ให้คิดว่าตนกำลังพูดอยู่กับโยมแม่ รู้สึกละอายเป็นพี่สาวน้องสาวในสตรีที่อยู่ในวัยที่เป็นพี่สาวน้องสาว รู้สึกละอายเป็นลูกสาวในสตรีที่อยู่ในวัยสาว”^{๒๑๔}

ความตอนนี มีผู้อธิบายพุทธประสงค์ไว้ว่า “ต้องการจะสอนพระอานนท์ว่า ถ้าประโยชน์ที่จะต้องพูดคุยด้วยสามารถธรรมมีกถาเป็นต้นมีแล้ว สติความระลึกลับอันทั้งหลายพึงตั้งไว้ใกล้ ท่านทั้งหลายพึงตั้งใจอย่าให้แปรปรวนด้วยวราคะกฤษณาตา และอาการกาย วาจา ที่จะละเมิดความเป็นสมณะได้”^{๒๑๕} อย่างไรก็ตาม แม้จะมีหลักให้ปฏิบัติแต่ก็ปรากฏว่าปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติไม่เหมาะสมระหว่างสตรีกับภิกษุนี้มีอยู่อย่างมากมายในวินัย และที่ยกมาสวดในพระปาติโมกข์ก็มีตั้งแต่อาบัติหนักไปจนถึงอาบัติเบา มีพระภิกษุและสตรีกระทำความผิดต่อกันมากมาย เป็นเครื่องแสดงว่าปัญหาการปฏิบัติไม่เหมาะสมระหว่างภิกษุกับสตรีมีมานานแล้ว

พระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ดีแล้วนั้นจะเป็นเครื่องป้องกันหรือเป็นเกราะป้องกันความเสียหายอันจะเกิดจากการปฏิบัติไม่เหมาะสมระหว่างสตรีกับภิกษุด้วยดีเพื่อไม่ให้เกิด

^{๒๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓ /๑๕๑.

^{๒๑๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๘๙-๑๙๐.

^{๒๑๕} ความพินิจ. สังคมศาสนา สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, (๒๐ - ๒๖ ส.ค. ๒๕๓๘) หน้า ๕๐.

ความเสียหาย ทรงวางโทษไว้สำหรับผู้ละเมิด โทษหนักบ้าง เบาบ้างตามสมควรแก่ความเสียหาย และพระธรรมวินัยที่ทรงบัญญัติ (มูลบัญญัติ) พระภิกษุผู้ต้องอาบัติรูปแรกเรียกว่า “อาทิกัมมิกะ” ไม่ปรับอาบัติเพราะว่าขณะที่ทำความเสียหายนั้นยังไม่บัญญัติโทษของเธอกับอาบัติ หากในกาลต่อมามีภิกษุทำความเสียหายลักษณะเดียวกันแต่เป็นคนละกรณีก็จะไม่เพิกถอน แต่จะทรงบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมใหม่ให้รัดกุม (อนุบัญญัติ) และให้ถือปฏิบัติโดยทั่วหน้ากัน ภิกษุรูปใดขึ้นละเมิดก็จะถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่โทษที่ทรงบัญญัติไว้

๓.๔.๔.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสตรีตามพุทธบัญญัติ

โดยภาพรวมแล้ว พระพุทธศาสนาจะมีคำสอนให้ภิกษุต้องระมัดระวังเมื่อต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับสตรี ด้วยเหตุว่าหากมีความใกล้ชิดกันมากอาจสร้างความเข้าใจผิดหรือระแวงสงสัยแก่คนที่พบเห็น ในทางส่วนตัวเมื่อภิกษุซึ่งเป็นบุรุษเพศมีโอกาสใกล้ชิดมากๆ เข้าหากเป็นผู้บวชใหม่หรือไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมตนมาพอสมควรก็อาจจะหวั่นไหวหรือถูกกามฉันท์ครอบงำได้ ด้วยเหตุนี้เราจะพบท่าทีของภิกษุหรือวิธีปฏิบัติตนต่อสตรี ๒ รูปแบบ คือ

(๑) ภิกษุสามารถพบปะ พูดคุย แสดงธรรม หรือมีความเกี่ยวข้องกับสตรีได้เหมือนกับบุรุษทั่วไป เพียงแต่ต้องระมัดระวัง มีสติในการพบปะ พูดคุยและต้องวางตัวให้เหมาะสม ในแง่นี้ก็สอนให้สตรีหรือภิกษุณีปฏิบัติต่อบุรุษอย่างระมัดระวังด้วย เพื่อป้องกันความระแวงสงสัยของผู้คนและป้องกันไม่ให้เกิดความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจาม

(๒) เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว พระพุทธองค์ก็บัญญัติพระวินัยไว้เป็นแนวปฏิบัติต่อสตรีไว้อย่างเคร่งครัด รัดกุมและมีบทลงโทษทั้งหนัก (ขาดจากความเป็นภิกษุ) และระดับเบา

เพื่อให้พระสงฆ์มีความเกี่ยวข้องกับสตรีอย่างเหมาะสมจึงมีแบบแผนเป็นแนวปฏิบัติต่อสตรีอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เพื่อป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้นจึงกำหนดสิกขาบทห้ามไม่ให้พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสตรีในทางที่จะเกิดความเสียหาย โดยสามารถจำแนกพฤติกรรมและระดับความผิดเป็นพุทธอาณัติ ดังต่อไปนี้

(๑) พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามเสพเมถุน

ในการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสตรีนั้น การกระทำที่ห้ามทำโดยเด็ดขาด คือ การเสพเมถุน หรือ การมีเพศสัมพันธ์ไม่ว่าจะเป็นทางทวารหนัก ทวารเบา หรือปาก (สิกขาบทนี้ครอบคลุมไปถึงมนุษย์ อมนุษย์ ทั้งชายและหญิง และรวมไปถึงสัตว์เดรัจฉานตัวเมียด้วย)

การเสพเมถุนเป็นสิกขาบทข้อที่ ๔ ของอาบัติปาราชิก เกิดจากการปฏิบัติไม่เหมาะสมต่อสตรีของพระสุทิน ผู้เป็นบุตรของเศรษฐี ท่านบวชด้วยศรัทธา แต่เมื่อบวชแล้วไม่รู้ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร ต่อมามารดาบิดาขอร้องให้ท่านสึก ให้มาดูแลทรัพย์สมบัติ แต่ท่านไม่ยอมสึก เพื่อตัดความรำคาญท่านจึงเสพเมถุนกับภรรยาเก่าเพื่อให้มีทายาทไว้สืบสกุลตามคำรบเร้าของมารดาบิดา การกระทำของท่านสร้างความหมองแก่พระศาสนา ท่านเกิดร้อนใจในการกระทำของตน กรณีของท่านนี้พระพุทธองค์ดำนิโทษและบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไว้ ความว่า “ก็ ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๒๑๖}

อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๖ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตवार) คือ

^{๒๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๙.

- (๑) ภิกษุไม่รู้สีกตัว
- (๒) ภิกษุไม่ยินดี
- (๓) ภิกษุวิกลจริต
- (๔) ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน
- (๕) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา
- (๖) ภิกษุดันบัญญัติ^{๒๑๗}

การบัญญัติห้ามภิกษุไม่ให้เสพเมถุนธรรม ก็เพราะต้องการแยกให้เห็นโทษของการครองบ้านเรือนและโทษของกามคุณ ให้แยกระหว่างชีวิตบรรพชิตกับฆราวาสออกจากกัน ระหว่างผู้ที่มักน้อยและมุ่งพ้นทุกข์คือพระนิพพานกับผู้ที่ยังห่วงสุขด้วยการครองเรือน การมีครอบครัวอย่างฆราวาสนั้นเป็นเพศที่คับแคบเต็มไปด้วยภาระต่างๆ มากมาย การงดเว้นจากเมถุนธรรมหรือการมี ครอบครัว ทำให้เห็นว่าเพศบรรพชิตเป็นอุดมเพศสมควรแก่การสักการบูชาของมหาชน คำดำหนิโทษในการที่ภิกษุเสพเมถุนนั้นรุนแรง ผู้เคยต้องอาบัติปาราชิกไม่สามารถกลับมาบวชได้อีก คล้ายบุรุษที่ศีรษะขาดคล้ายกับตาลยอดด้วน ไปไม้ที่ขาดจากขั้ว และศิลาแต้แตกไม่สามารถสมานให้ติดได้อีก

(๒) พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามภิกษุต้องร่างกายกับสตรี

นอกจากการเสพเมถุนธรรมแล้ว พระพุทธองค์ก็ได้วางหลักการปฏิบัติต่อสตรีไว้อีกอย่างรัดกุมรอบคอบ โดยป้องกันช่องทางอันจะนำไปสู่ความประพฤติเสียหายระหว่างภิกษุกับสตรีเพศอย่างรัดกุม แม้แต่การถูกต้องร่างกายกันก็ห้ามไว้

ความเสียหายที่เกิดจากการถูกต้องร่างกายของสตรีนี้เกิดจากการกระทำของพระอุทายี โดยท่านได้จับต้องร่างกายนางพราหมณ์ผู้กำลังเที่ยวชมวิหาร จนนางไม่พอใจ จึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นแก่พราหมณ์ฟัง ทำให้พราหมณ์ ไม่พอใจเป็นอย่างมากตำหนิท่านอย่างรุนแรง ต่อมาพระพุทธองค์จึงบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็ ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน ถูกต้องกายกับมาตุคาม คือ จับมือ จับช่องนมหรือลูกคล้ำอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นสังฆาติเสส”^{๒๑๘}

อาบัตินี้เป็น สจิตตกะ คือ เป็นอาบัติที่ต้องโดยมีสมุฏฐานคือเจตนา คือ ต้องจงใจจึงจะต้องอาบัตินั้น แต่จะไม่เป็นอาบัติสำหรับภิกษุผู้ไม่แกล้งถูกต้องร่างกายของสตรี อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๘ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตวาร) คือ

- (๑) ภิกษุไม่ตั้งใจ
- (๒) ภิกษุถูกต้องเพราะไม่มีสติ
- (๓) ภิกษุไม่รู้
- (๔) ภิกษุไม่ยินดี
- (๕) ภิกษุวิกลจริต
- (๖) ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน
- (๗) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา

^{๒๑๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๖๖/๕๓.

^{๒๑๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๗๐/๒๙๓.

(๘) ภิกษุต้นบัญญัติ^{๒๑๙}

(๓) พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามพูดกับสตรี

ความเกี่ยวข้องกับสตรีอันดับต่อมาที่มีลักษณะเป็นแนวทางปฏิบัติไว้ คือ การพูดคุยกับสตรีหรือมาตุคาม มีหลักการปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

๑) ว่าด้วยการห้ามพูดเกี่ยวหญิง

ปัญหาการพูดกับสตรีที่เป็นปัญหานี้เกิดขึ้นจากความปฏิบัติไม่เหมาะสมของพระอุทายี ท่านพาหญิงทั้งหลายชมวิหาร พุดชมบ้าง พุดติบ้าง พุดขอบ้าง อ้อนวอนบ้าง ถามบ้าง ถามซ้ำบ้าง บอกบ้าง สอนบ้าง คำบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของหญิงเหล่านั้น พวกหญิงที่มีความละเอียดจึงพากันตำหนิแล้วบัญญัติสิกขาบทว่า “ก็ ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน พูดเกี่ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ พาดพิงเมถุน เหมือนชายหนุ่มพูดเกี่ยวหญิงสาว เป็นสังฆาติเสส”^{๒๒๐}

อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๕ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตवार) คือ

(๑) ภิกษุมุ่งธรรมมุ่งธรรม

(๒) ภิกษุมุ่งธรรม

(๓) ภิกษุมุ่งพร้าสอน

(๔) ภิกษุวิกลจริต

(๕) ภิกษุต้นบัญญัติ^{๒๒๑}

๒) ว่าด้วยการห้ามพูดให้หญิงบำเรอความใคร่ของตน

การพูดกับสตรีของภิกษุอีกอย่างหนึ่งที่บัญญัติเป็นสิกขาบท คือ ห้ามมิให้ภิกษุพูดให้สตรีบำเรอความใคร่ของตน เรื่องราวความเสียหายเกิดขึ้นจากพระอุทายีรูปเดิม

พระพุทธองค์ได้บัญญัติเป็นสิกขาบทไว้ ความว่า “ก็ ภิกษุใด ถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน กล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้ามาตุคาม ด้วยคำที่พาดพิงเมถุนว่า “น้องหญิง หญิงใดบำเรอผู้ประพศิพรหมจรรย์ผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเช่นเราด้วยเมถุน การบำเรอนี้ของหญิงนั้นเป็นการบำเรอชั้นยอด” เป็นสังฆาติเสส”^{๒๒๒}

อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๒ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตवार) คือ

(๑) ภิกษุวิกลจริต

(๒) ภิกษุต้นบัญญัติ^{๒๒๓} (พระวินัยที่ว่าด้วยการห้ามภิกษุชักส่อมิให้หญิงบำเรอตนด้วยกามอยู่ใน อาบัติสังฆาติเสส ข้อที่ ๔)

๓) ว่าด้วยการชักส่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน

สิกขาบทเกี่ยวกับการใช้คำพูดกับสตรีอีกอย่างหนึ่ง คือ การชักส่อให้คนเป็นผัวเมียกัน ปัญหานี้เกิดจากพระอุทายีไปชักส่อให้ลูกสาวของหญิงม่ายผู้เคยเป็นภรรยาของโจรคนหนึ่งไปแต่งงาน

^{๒๑๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๐/๓๐๙.

^{๒๒๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๔/๓๑๖.

^{๒๒๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๘๗/๓๒๔.

^{๒๒๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๐/๓๓๐.

^{๒๒๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๙๔/๓๓๕.

กับชายหนุ่ม ต่อมาธิดาคนนี้ได้รับการเลี้ยงดูไม่เหมาะสม มารดาบิดาของนางจึงมาตำหนิพระอุทายี เรื่องราวจึงไปถึงพระพุทเจ้า จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดถึงความเป็นผู้ชักลอบบอกความ ประสงค์ของบุรุษก็ดี บอกความประสงค์ของสตรีก็ดี ในความเป็นเมียก็ตาม ในความเป็นชู้ก็ตาม โดย ที่สุดแม้บอกแก่หญิงแพศยา (โสเภณี) อันจะพึงอยู่ร่วมกันชั่วคราว เป็นสังฆาติเสส”^{๒๒๔}

อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๓ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตवार) คือ

(๑) ภิกษุไปด้วยกิจของสงฆ์ ของเจตีย์ หรือของภิกษุผู้อาวุส

(๒) ภิกษุวิกลจริต

(๓) ภิกษุต้นบัญญัติ^{๒๒๕}

สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามการชักลอบ (มูลบัญญัติ) นี้อยู่ใน สังฆาติเสส สิกขาบทที่ ๕ โดย ภิกษุที่เป็นอาทิกัมมิกะก็คือพระอุทายีรูปเดิม

(๔) พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามแสดงธรรม

โดยปกติแล้ว พระสงฆ์มักจะถือโอกาสแสดงธรรมแก่ชาวบ้านทั้งชายและหญิง แต่ เนื่องจากการที่ภิกษุไปพูดใกล้กับสตรีมากไปจึงมีคนระแวงสงสัยดูแล้วไม่งาม ปัญหานี้เกิดจากกรณี พระอุทายีแสดงธรรมแก่สตรี ท่านได้เข้าไปสู่ตระกูลหนึ่งซึ่งมีสตรีนั่งอยู่บ้านเพียง ๒ คน คือ หญิงแม่ ผัวซึ่งนั่งอยู่ที่ประตูบ้านกับหญิงลูกสะใภ้ซึ่งนั่งอยู่ในที่ประตูห้องนอน ท่านเดินเข้าไปหาแม่ผัวแล้ว แสดงธรรมกระซิบข้างหู ทำให้หญิงสะใภ้มีความสงสัยว่า ภิกษุรูปนั้นเป็นชู้กับแม่ผัวของเธอหรือพูด เกี่ยว ต่อจากนั้นท่านก็เดินเข้าไปหาลูกสะใภ้ทำให้ความสงสัยเช่นเดียวกันเกิดแก่แม่ผัว นางทั้งสองจึง ตีเถียนท่าน ความทราบถึงพระพุทองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่ มาตุคาม เกิน ๕-๖ คำ เว้นไว้แต่มีบุรุษผู้รู้เดียวสาอยู่ด้วย ต้องปาจิตติย”^{๒๒๖}

สตรีหรือมาตุคามในสิกขาบทนี้หมายเอาสตรีที่รู้เดียวสาแล้วเท่านั้น ซึ่งสามารถเข้าใจ ธรรมะได้ มีอยู่ ๑๐ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตवार) คือ

(๑) ภิกษุแสดงธรรมโดยมีบุรุษผู้รู้เดียวสาอยู่ด้วย

(๒) ภิกษุแสดงธรรมเพียง ๕-๖ คำ

(๓) ภิกษุแสดงธรรมต่ำกว่า ๕-๖ คำ

(๔) ภิกษุลุกขึ้นแล้วมานั่งแสดงธรรมต่อไปอีก

(๕) ภิกษุแสดงธรรมในที่ที่ มาตุคามลุกขึ้นแล้วลุกนั่งลงอีก

(๖) ภิกษุแสดงธรรมแก่มาตุคามคนอื่นต่อ

(๗) ภิกษุถูกถามปัญหาแล้วแสดงธรรมแก่มาตุคามผู้ถาม

(๘) ภิกษุแสดงธรรมเพื่อคนอื่นแต่มีมาตุคามฟังอยู่ด้วย

(๙) ภิกษุวิกลจริต

(๑๐) ภิกษุต้นบัญญัติ (หรืออาทิกัมมิกะ)^{๒๒๗}

^{๒๒๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๒๖/๕๖๕.

^{๒๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๐/๓๗๕.

^{๒๒๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓/๒๔๙.

^{๒๒๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๖/๒๕๑.

(๕) พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามนั่ง-นอนในที่ลับ

นอกจากจะมีความเกี่ยวข้องกับร่างกาย พฤติกรรม หรือการใช้คำพูดแล้ว การยืนหรือนั่งในที่ใกล้เคียงกับสตรีก็มีสิกขาบทเป็นแนวปฏิบัติไว้ โดยให้ปรับอาบัติตามที่ภิกษุรับว่าต้องจริง

๑) การห้ามนั่ง-นอนในที่ลับหู-ลับตา

สิกขาบทว่าด้วยการนั่ง-นอนในที่ลับตาของภิกษุนี้ หากภิกษุละเมิดปรับอาบัติอนันต ซึ่งปรับอาบัติที่ปรับโทษไว้ไม่แน่นอน แล้วแต่ผู้นั้นจะล่วงละเมิดอย่างไรจึงปรับอาบัติได้

การนั่งในที่ลับตา : เรื่องราวความเสียหายที่เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติอนันตนี้ก็เพราะความประพฤติเสียหายของพระอุทายี ที่ไปนั่งในที่ลับตากับหญิงสาวสองต่อสอง สนทนากันบ้าง กล่าวธรรมกันบ้างขณะนั้น นางวิสาขาได้รับเชิญไปสู่ตระกูลนั้น เห็นเข้า นางจึงทักท้วงว่าเป็นการไม่สมควร พระพุทธเจ้าทราบเรื่องจึงบัญญัติสิกขาบท ว่า

ภิกษุใดนั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับพอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกา ผู้มีวาจาพอเชื่อถือได้ได้เห็นภิกษุนั่งกับมาตุคามนั้นแล้วกล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติทั้ง ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส หรือ ปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นยอมรับการนั่ง พึงถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้น กล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นพึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น” ^{๒๒๘}

การนั่งในที่ลับหู : การห้ามมิให้นั่งในที่ลับหูนั้นก็คล้ายคลึงกับการห้ามนั่งในที่ลับตา ที่ลับหู หมายถึง ที่ซึ่งไม่ได้ปิดหรือกำบัง และผู้อื่นที่อยู่ใกล้เคียงจะฟังถ้อยคำหรือเรื่องราวที่พูดกันนั้นไม่ได้ยิน พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทไว้ว่า

ก็ สถานที่มีใช้อาสนะ (ที่นั่ง, ที่นอน) ไม่พอจะทำการได้ แต่เป็นสถานที่พอจะพูดเกี่ยวข้องกับวาจาชั่วหยาบได้ ก็ภิกษุใดนั่งบนอาสนะเช่นนั้นในที่ลับ (หู) กับสตรีสองต่อสอง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้ได้เห็นภิกษุนั่งกับสตรีนั้นแล้ว กล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาทิเสสหรือปาจิตตีย์ ภิกษุยอมรับการนั่ง พึงถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาทิเสส หรือ ปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้นกล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นพึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนันต ^{๒๒๙}

๒) การห้ามนั่ง-นอนด้วยอาการอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีสิกขาบทเกี่ยวกับการนั่ง-นอนที่ไม่เหมาะสมอื่นๆ อีก ๕ กรณี คือ

(๑) การนั่งแทรกแซงในตระกูลที่มี ๒ คน ความว่า “ก็ ภิกษุใด เข้าไปแทรกแซงในตระกูลที่มีคน ๒ คน ต้องปาจิตตีย์” ^{๒๓๐}

(๒) การนั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับกับมาตุคาม ความว่า “ก็ภิกษุใด นั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับกับมาตุคาม ต้องปาจิตตีย์” ^{๒๓๑}

^{๒๒๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๔๔/๔๗๔ - ๔๗๕.

^{๒๒๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕๓/๔๘๐.

^{๒๓๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๘๐/๔๒๘.

^{๒๓๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๘๕/๔๓๒.

(๓) การนั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง ความว่า “ก็ ภิกษุใด นั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง ต้องปาจิตติย์”^{๒๓๒}

(๔) การนอนร่วมกันกับมาตุคาม ความว่า “ก็ ภิกษุใด นอนร่วมกันกับมาตุคาม ต้องปาจิตติย์”^{๒๓๓}

การที่ทรงห้ามภิกษุอย่างมากมายหลายประเด็นนี้เป็นการป้องกันความเสียหายอันจะเกิดการไม่สำรวม ในบางครั้งแม้จะมั่นใจว่าภิกษุจะไม่กระทำความเสียหาย แต่เพื่อความปลอดภัยและให้ความสำคัญกับความรู้สึกของสังคม พระพุทธองค์ก็จะบัญญัติห้ามไว้ ทั้งนี้ก็คงเพราะเพื่อรักษาศรัทธาของคนที่ศรัทธาอยู่แล้วและเป็นการทำให้คนที่ยังไม่ศรัทธาหันมาศรัทธาในพระพุทธศาสนา

(๖) พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการห้ามเดินทางร่วมกัน

ความเกี่ยวข้องกับสตรีลักษณะสุดท้ายที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเป็นสิกขาบทไว้เป็นแนวทาง คือ การเดินทางร่วมกันกับสตรี

สิกขาบทว่าด้วยการเดินทางที่เหมาะสม พอสรุปได้ ๓ กรณี คือ

(๑) การชักชวนกันเดินทาง

ปาจิตติยกัณฑ์ โอวาทวรรค สิกขาบทที่ ๗ ความว่า “ก็ ภิกษุใดชักชวนกันเดินทางไกลร่วมกันกับภิกษุณี โดยที่สุตแม่สันละแวกบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตติย์”^{๒๓๔}

(๒) การโดยสารโดยเรือ ความว่า “ก็ ภิกษุใดชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกัน ไปทวนน้ำก็ตาม ไปตามน้ำ ก็ตาม ต้องปาจิตติย์”^{๒๓๕} ในกาลต่อมาได้อนุญาตเฉพาะข้ามฟากเท่านั้น

(๓) การชักชวนสตรีเดินทางสายเดียวกัน ความว่า “ก็ ภิกษุใด ชักชวนกันเดินทางไกลสายเดียวกันกับมาตุคาม โดยที่สุตแม่ซั่วละแวกบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตติย์”^{๒๓๖}

การชักชวนกันในสิกขาบทนี้ หมายถึงการที่ภิกษุและสตรีต่างฝ่ายต่างตกลงพร้อมใจชักชวนซึ่งกันและกันแล้วเดินทางร่วมกันไปในทางสายเดียวกัน ถือว่าผิดเพราะดูไม่งาม ขณะที่ภิกษุทำการชักชวนต้องอาบัติทุกกฏ ขณะเดินทางไปผ่านหมู่บ้านแม่สันละแวกบ้านหนึ่งต้องปาจิตติย์ ทุกๆ หมู่บ้านที่ผ่านไปนั้น ระยะทางที่ผ่านไปในที่นี้กำหนดเอา “ซั่วโกะปินตก” เป็นระยะทางที่ปรับอาบัติส่วนในป่าที่ไม่มีหมู่บ้านต้องอาบัติในทุกๆ ระยะกัณโณชน์ (๘ ก.ม.)

การเดินทางไปร่วมระหว่างภิกษุกับสตรีนั้น พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์ว่า ไม่ต้องการให้ภิกษุเดินทางด้วยกับกับผู้หญิงเท่านั้น เพราะว่าการอยู่ใกล้ชิดกับสตรีอาจทำให้เผลอใจ ทำความเสียหายได้ ที่สำคัญเมื่อเดินทางร่วมกันมีความใกล้ชิดกันก็จะเป็นที่จับตาของสังคมทำให้ได้รับคำครหา นินทาต่าง ๆ นานา เหมือนกับภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติซึ่งเดินทางกับภรรยาของบุรุษผู้หนึ่ง อันทำให้บุรุษนั้นเข้าใจว่าภิกษุนั้นเป็นชู้กับภรรยาตน จนถึงขั้นทำร้ายร่างกายกัน ถ้ามีผู้ชวยมาไปเป็นเพื่อนอีกหนึ่ง

^{๒๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๙๐/๔๓๕.

^{๒๓๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๙/๒๔๓.

^{๒๓๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๐/๓๔๘.

^{๒๓๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๖/๓๕๓.

^{๒๓๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๑๓/๕๒๒.

คนก็สามารถเดินทางร่วมกันได้ แต่ถ้าไม่มีผู้ขายเลย แม้จะมีผู้หญิงเป็นร้อยคนมาเป็นเพื่อนร่วมเดินทางก็เป็นอาบัติ ภิกษุอย่าได้เดินทางร่วมเป็นอันขาด เพราะจะถูกปรับอาบัติตามที่กล่าวมาแล้ว

๓.๔.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลต้องห้าม (อโคจร)

คฤหัสถ์ที่ไม่ใช่พุทธบริษัทกลุ่มสำคัญที่พระสงฆ์บางรูปเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยจนเป็นเหตุให้พระพุทธร่องค์บัญญัติสิกขาบท ได้แก่ บุคคลต้องห้ามที่เรียกว่า อโคจร มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๕.๑ บุคคลต้องห้าม (อโคจร) ในพระวินัย

ในการจะคบหาหรือไปมาหาสู่กับใครนั้น พระพุทธร่องค์สอนภิกษุให้ระมัดระวัง จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุเที่ยวเข้าไปในสถานที่และคบหาสัมพันธ์กับบุคคลที่ไม่สมควร เพราะจะทำให้ถูกครหานินทา ถูกระแวง ถูกรังเกียจและสงสัยว่าจะเป็นภิกษุผู้มีความปรารถนาลามก ทั้งจากชาวบ้านและจากเพื่อนสหธรรมจารี เรียกบุคคลพวกนี้ว่า อโคจร

คำว่า อโคจร มีความหมายโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) บุคคลและสถานที่อันภิกษุในพระพุทธศาสนาไม่ควรไปมาหาสู่ หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วย ได้แก่ สำนักหญิงแพศยา สำนักหญิงหม้าย สำนักสาวเทื้อ สำนักบัณฑิตะก์ สำนักนางภิกษุณี ร้านสุรา และอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์อันเป็นการกระทำที่ไม่สมควร

(๒) ตระกูลบางตระกูลไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นที่ควรจะไปจะมา มักด่า มักบริภาษ คอยมุ่งแต่ความเสื่อมความพินาศ มุ่งแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบายใจ มุ่งความไม่หมดจดจากกิเลสแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ภิกษุคบหาเข้า เข้าไปหาบ่อยๆ หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วยกับตระกูลเหินห่างนั้น^{๒๓๗}

(๓) ภิกษุเข้าไปสู่ระแวกบ้าน ร้านตลาด เดินไปตามถนนบ้าง เป็นผู้ไม่สำรวมกิริยาให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะเดินไป คือ เดินมองดูข้าง มองดูม้า มองดูรถ มองดูคนเดินเท้า มองดูสตรี มองดูบุรุษ มองดูเด็กผู้ชาย มองดูเด็กผู้หญิง มองมองดูร้านตลาด มองดูมุขเรือน มองดูข้างบน มองดูข้างล่าง มองดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไป

(๔) ภิกษุบางพวก สมณพราหมณ์บางพวก พอฉันอาหารที่เขาถวายให้ด้วยศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรม คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำ เป็นต้น การเล่านิยาย การแข่งม้า ชนกระเปือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่ กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ สมณพราหมณ์บางพวก ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้^{๒๓๘}

๓.๔.๕.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลต้องห้าม (อโคจร) ตามพุทธบัญญัติ

พระพุทธเจ้าตรัสห้ามเรื่องบุคคลและสถานที่ดังกล่าวมานี้ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ความสัมพันธ์ของภิกษุกับด้วยบุคคลและสถานที่ที่เป็นไปในทางที่จะเกิดความเสื่อมเสีย และเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้มารคือกิเลสได้ช่อง ได้อารมณ์ คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นอโคจรของภิกษุทั้งหลาย

^{๒๓๗} อภ.วิ. (ไทย) ๒ / ๖๐๔/๓๔๓.

^{๒๓๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗๙๑/๔๕๖.

ในสถานที่บางแห่งกับบุคคลบางคนนั้น เป็นที่โอ้อวดไม่สมควรแก่ภิกษุ สามเณร ที่จะเข้าไปเที่ยว ติดต่อกับสัมพันธ์กิจด้วยโดยความไม่จำเป็นหรือแวะเข้าไปนั่งฉันเครื่องดื่ม หรือซื้อของใช้ เพราะอาจถูกมองไปในแง่ลบยังเป็นเป้าสายตาของชาวไทยและชาวต่างชาติ เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของคนที่มีนัยถือศาสนาอื่นด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเฉพาะสิกขาบทเหล่านี้ก็จะทำให้เห็นว่ามิใช่อำนาจมากมายเกินไปปฏิบัติได้ยาก แต่เมื่อมองดูอย่างพิจารณาแล้วจะเห็นว่า พระธรรมวินัยได้เปิดโอกาสให้พระภิกษุกับฆราวาสที่เป็นบุรุษและสตรีมีความสัมพันธ์กันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยเริ่มต้นแห่งพุทธกาลแล้ว ดังจะเห็นได้จากความสัมพันธ์กับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขา มหาอุบาสิกา ความสัมพันธ์นี้มีมูลเหตุมาจากพระธรรมวินัยอันเป็นพุทธบัญญัติและความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต

ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสตรีและบุคคลต้องห้ามเห็นได้ว่าเป็นหลักเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อสตรีนี้ ครั้งหนึ่งพระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติสำหรับภิกษุทั้งปวง ว่าควรปฏิบัติต่อสตรีอย่างไร พระพุทธองค์รับสั่งว่า ไม่ควรและ แต่ถ้าจำเป็นต้องแลดูอยู่ก็ไม่ควรพูดด้วย แต่ถ้าจำเป็นต้องพูดด้วยก็ต้องมีสติ ในข้อนี้มีได้หมายความว่า เป็นการดูหมิ่นสตรีอย่างที่ทำให้หลายคนเข้าใจ เพราะต้องเข้าใจว่าการประพฤติพรหมจรรย์มีสิ่งหนึ่งที่ต้องยึดปฏิบัติอย่างเข้มงวด คือ การงดเว้นเมถุนธรรม บุรุษหรือสตรีที่ต้องการประพฤติพรหมจรรย์ก็ต้องระวังมิให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเพศตรงข้ามทั้งนั้น คำว่า เกี่ยวข้องในที่นี้ หมายถึง ไม่พึงคลุกคลีจนเกินพอดีหรือเกินงาม เพราะจะทำให้พรหมจรรย์มัวหมองจิตใจหมกมุ่นมัวเมาและอาจถึงขั้นทำพรหมจรรย์ให้เสียไปก็เป็นได้ ที่สำคัญจะทำให้เพื่อผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ระแวงสงสัยในความบริสุทธิ์ของตนอีกด้วย ดังนั้น เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็พึงปลีกตนห่างเพศตรงข้ามให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ถ้ามีเหตุจำเป็นจะด้วยก็ให้มีสติ อย่าได้ประมาท^{๒๓๙} การปฏิบัติเช่นนี้แม้ในฝ่ายสตรีผู้มุ่งรักษาเพศพรหมจรรย์ก็ต้องยึดถือไปปฏิบัติเช่นกัน

อนึ่ง ในการทวาชสูตรก็แสดงหลักสำหรับปฏิบัติต่อสตรีสอดคล้องกับความที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นคำสนทนาระหว่างพระปิณฑโถลการทวาชผู้พักอยู่ที่วัดโฆสิตารามในเมืองโกสัมพีกกับพระเจ้าอุเทนโดย วันหนึ่งพระเจ้าอุเทนเสด็จไปสนทนาธรรมด้วย พระราชาตรัสถามว่า “เพราะเหตุไรภิกษุหนุ่มๆ ผู้มีผมดำสนิทยังไม่หมดคามราคะจึงบวชอยู่ได้นาน หรือบวชอยู่ได้ตลอดชีวิต”

พระปิณฑโถลการทวาช ตอบว่า “ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอเห็นสตรีมีอายุคราวแม่จางตั้งจิตว่า หญิงนี้เป็นแม่ของตน, เธอเห็นสตรีมีอายุคราวพี่สาวหรือน้องสาว จงตั้งจิตว่า หญิงนี้เป็นพี่สาวหรือน้องสาวของเรา, เธอเห็นสตรีมีอายุคราวลูก จงตั้งจิตว่า หญิงนี้เป็นลูกสาวของเรา ด้วยความคิดอย่างนี้แล เป็นเหตุให้ภิกษุหนุ่มๆ เหล่านี้รักษาพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่ได้นาน หรืออยู่ได้จนตลอดชีวิต”^{๒๔๐}

ความในพระสูตรนี้ เป็นอุบายอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้ภิกษุบรรเทาและกำหนดรู้ความกำหนดไม่ให้มาครอบงำจิตใจได้ ถ้าภิกษุหรือชาวบ้านได้หมั่นพิจารณาตามนี้ให้แจ่มแจ้งแล้วก็จะทำให้

^{๒๓๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์**, (กรุงเทพมหานคร: พินธเนศพริ้นติ้งเซนเตอร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๑.

^{๒๔๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๗/๑๕๒ - ๑๕๕.

ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสตรีก็จะเป็นไปด้วยความเกื้อกูลประสานประโยชน์เป็นไปเพื่อความเจริญในพระธรรมวินัยของทั้งสองฝ่าย ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่าการที่พระพุทธเจ้าบัญญัติพระวินัยและข้อปฏิบัติต่างๆ ไว้มากมายครบถ้วนแท้จริงแล้วทรงมีพระประสงค์หลักเพื่อจะอนุเคราะห์คน ๒ ฝ่าย คือ (๑) เพื่ออนุเคราะห์แก่ภคุหัตถ์ และ (๒) เพื่อเพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย^{๒๔๑}

๓.๔.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคนไร้ที่พึ่งตามพุทธบัญญัติ

บุคคลกลุ่มที่ ๖ ที่พระสงฆ์เข้าไปมีความสัมพันธ์ด้วย คือ คนไร้ที่พึ่ง และหมายรวมถึงคนตกทุกข์ได้ยาก ประสบภัยต่างๆ ด้วย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๔.๖.๑ คนไร้ที่พึ่งในพระวินัย

คนไร้ที่พึ่งที่กล่าวในคัมภีร์เภสัชขันธ์กะมี ๕ ประเภท คือ

- (๑) คนจรมา
- (๒) โจร (กรณีที่ไม่ให้เขาอาจทำร้ายได้)
- (๓) คนรบแพ้
- (๔) ผู้เป็นใหญ่
- (๕) คนที่พวกญาติสละแล้วจำต้องไป^{๒๔๒}

๓.๔.๖.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคนไร้ที่พึ่ง

บุคคลไร้ที่พึ่งหรือบุคคลที่กำลังได้รับความลำบากเหล่านี้ พระพุทธองค์อนุญาตให้พระสงฆ์ทำการสงเคราะห์ได้ตามสมควร แต่ต้องไม่เกินพอดี ไม่เป็นการประทุษร้ายตระกูลหรือประจบคฤหัตถ์ ควรทำเพื่อให้เขามีชีวิตรอด โดยอาจหวังให้เขารู้คุณของพระพุทธศาสนาก็ได้ การสงเคราะห์บุคคลไร้ที่พึ่งเหล่านี้ อาจทำได้ด้วยการให้เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่พัก ยารักษาโรค การให้ความช่วยเหลือคนที่ต้องการความช่วยเหลือนี้ หากเป็นมารดาบิดา ญาติใกล้ชิด เพื่อนสหัมมิกทั้ง ๕ ภิกษุก็ควรช่วยเหลือ

ในเภสัชขันธ์กะ เกิดเหตุการณ์ที่ภิกษุบางรูปประกอบยารักษาโรคแก่คฤหัตถ์เพื่อหวังลาภสักการะ พระพุทธองค์จึงตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุประกอบยาแก่คฤหัตถ์ ยกเว้นในกรณีที่จำเป็นจริงๆ แต่สำหรับมารดาบิดาและบุคคลอื่นอีก ๒๕ จำพวก พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ประกอบยารักษาโรคได้ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม (แยกเป็น ๒๕ พวก) โดยถือหลักว่า หากคนเหล่านี้เจ็บป่วยหรือบาดเจ็บ หากเข้ามาวัด ภิกษุก็ควรประกอบยารักษา คือ

(๑) กลุ่มคน ๑๐ จำพวก ได้แก่ สหธรรมิกทั้ง ๕ (ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และสิกขมานา) ปณทุปลาส (คนเตรียมบวช อยู่วัดรอให้บวช) ไวยาวัจกรของตน มารดา บิดา คนบำรุงมารดาบิดา

(๒) กลุ่มญาติ ๑๐ จำพวก ได้แก่ พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง น้าหญิง ป้า อาชาย ลุง อาหญิง น้าชาย

^{๒๔๑} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๓๖.

^{๒๔๒} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๔๓๑. .

(๓) กลุ่มคนอื่นๆ ๕ จำพวก คือ คนจรมมา โจร (กรณีถ้าไม่ให้ยาเขาอาจทำร้ายได้) คนรบแพ้ ผู้เป็นใหญ่ คนที่พวกราชยาติสละแล้วจำต้องไป^{๒๔๓}

แม้ในวิสสุภณายกชั้นธกะ ว่าด้วยกิจที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสามารถกระทำกิจที่จำเป็นได้ในช่วงเวลาเข้าพรรษา เช่นในกรณีที่มารดาบิดาของภิกษุเจ็บป่วยไข้ไม่สบาย ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ก็มีพระบรมพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้เป็นบุตรทำการร้องขอต่อหน้าสงฆ์แล้วบอกกล่าวถึงกิจธุระจำเป็นที่ตนจะพึงกระทำต่อมารดาบิดาซึ่งเรียกว่าการทำ “สัตตาหกรณียะ”^{๒๔๔}ได้ถึงแม้ท่านไม่ได้ส่งทูตเชิญไปโปรดแต่ก็สามารถไปพักแรมค้างคืนเพื่อปรนนิบัติพยาบาลรักษามารดาบิดาผู้เจ็บป่วยนั้นให้ได้รับความสบายทางกายและทางใจได้ ซึ่งการกระทำดังกล่าวนี้นับว่าเป็นภารกิจสำคัญที่ภิกษุสามารถกระทำได้ในช่วงเข้าจำพรรษา ดังมีพระพุทธพจน์รับรองว่า

ภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อบุคคล ๗ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี มารดาและบิดา จะไม่ส่งทูตมา เราอนุญาตให้ไปด้วยสัตตาหกรณียะได้ไม่ต้องกล่าวถึงเมื่อบุคคล ๗ จำพวกนั้นส่งทูตมา แต่พึงกลับภายใน ๗ วัน พึ่งไปด้วยตั้งใจว่า เราจักแสวงหา คิลาน ภัต คิลานุปัฏฐากภัต หรือคิลานเภสัช จักถามอาการหรือจักพยาบาล”^{๒๔๕}

จากข้อความข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อมารดาบิดาของภิกษุผู้เป็นบุตรเป็นอย่างมาก แม้ว่าจะอยู่ในช่วงเข้าพรรษาซึ่งโดยปกติแล้วเป็นช่วงที่ภิกษุไม่สามารถไปพักแรมค้างคืนที่ไหนได้หากไม่มีธุระจำเป็นที่เข้าข่ายหรืออนุโลมได้ในระเบียบของพระวินัย แต่หากมารดาบิดาของตนเจ็บป่วยไข้ไม่สบาย ก็มีพระบรมพุทธานุญาตให้ภิกษุสามารถทำสัตตาหะได้เพื่อไปทำหน้าที่บุตรด้วยการถามไถ่อาการเจ็บป่วยของท่านบ้าง แสวงหากิลานปัจฉัยมาพยาบาลรักษาท่านเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับมารดาบิดาภายในพรรษาได้

๓.๕ อาบัติที่ต้องเพราะความสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสมกับคฤหัสถ์

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติทำให้ทราบว่า ปัญหาความประพฤติเสียหายที่เกิดจากกรณีภิกษุไปมีความสัมพันธ์ที่ไม่ถูกต้องกับคฤหัสถ์มีรายละเอียดและแง่มุมให้พิจารณาได้หลายอย่าง

๓.๕.๑ จำแนกตามเพศของคฤหัสถ์

การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามเพศของคฤหัสถ์ได้ดังต่อไปนี้

^{๒๔๓} วิ.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๔๓๑. .

^{๒๔๔} สัตตาหกรณียะ หมายถึง กิจธุระหรือเหตุผลที่ภิกษุผู้จำพรรษาสามารถไปค้างคืนที่อื่นได้ไม่เกิน ๗ วัน เป็นพระบรมพุทธานุญาตพิเศษให้ภิกษุมีความจำเป็นต้องไปจัดทำดำเนินการสามารถไปค้างคืนได้โดยไม่ขาดพรรษา แต่ต้องกลับภายใน ๗ วัน นับเป็นคืนได้ ๖ คืนติดต่อกัน, สัตตาหกรณียะ ที่ทรงอนุญาตไว้คือ (๑) ไปเพื่อฉลองศรัทธาของทายกทายิกาที่นิมนต์มา (๒) ไปเพื่อระงับการสึกของภิกษุสามเณรที่กระสันอยากสึก (๓) ไปเพื่อระงับอธิกรณ์ของภิกษุผู้ต้องอาบัติและอยู่กรรมแล้ว (๔) ไปเพื่อพยาบาลรักษาสหธรรมิก เช่น อุปัชฌาย์อาจารย์ หรือภิกษุสามเณรที่อาพาธ หรือบิดามารดา ญาติพี่น้องที่เจ็บป่วย (๕) ไปเพื่อซ่อมแซมโบสถ์วิหารที่ชำรุด. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, หน้า ๑๐๗๒.

^{๒๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙๘/๓๑๐-๓๑๑.

(๑) คฤหัสถ์ชาย เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามนอนในห้องเดียวกันกับอนุปสัมบัน (คฤหัสถ์ชาย), สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามภิกษุชักสือให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน

(๒) คฤหัสถ์หญิง เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการจับต้องกายหญิง, สิกขาบทที่ว่าด้วยการพูดชักสือให้หญิงบำเรอตนด้วยกาม, สิกขาบทที่ว่าด้วยการนั่ง-นอนในที่ลับหู ลับตาภักษตรี, สิกขาบทที่ว่าด้วยการเดินทางร่วมกันกับสตรี,

(๓) คฤหัสถ์ที่เป็นบัณฑิต เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามภิกษุไม่ให้นั่งร่วมอาสนะเดียวกันกับสตรีหรือบัณฑิต (กระเทย)

๓.๕.๒ จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิดกับพระสงฆ์

การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิดของคฤหัสถ์ได้ดังต่อไปนี้

(๑) คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการอนุญาตให้ประกอบยาแก่ญาติพี่น้องและมารดาบิดาของภิกษุ เป็นต้น

(๒) คฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามไม่ให้ภิกษุขอปัจจัย ๔ จากคนที่ไม่ใช่ญาติและไม่ใช่คนที่เคยปวารณาไว้ เป็นต้น

๓.๕.๓ จำแนกตามประเภทของอาบัติ

การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามประเภทของอาบัติได้ดังต่อไปนี้

(๑) ปาราชิก ต้องแล้วขาดจากความเป็นภิกษุทันทีที่ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก เช่น สิกขาบทว่าด้วยการเสพเมถุน, สิกขาบทว่าด้วยการอวดอุตริมนุสสธรรมที่ไม่มีจริงกับคฤหัสถ์ เป็นต้น

(๒) สังฆาทิเทศ ต้องแล้วต้องอยู่กรรมตามจำนวนวันที่ปกปิดจึงจะพ้นได้ เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการพูดเกี้ยวหญิงให้บำเรอตนด้วยกาม, สิกขาบทที่ว่าด้วยการชักสือให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน, สิกขาบทที่ว่าด้วยภิกษุมีความกำหนดจับต้องกายหญิง เป็นต้น

(๓) อนียต ต้องแล้วให้มีการสอบถาม ถ้าภิกษุรับอย่างไรก็ให้ปรับอาบัติตามนั้น เช่น ภิกษุนั่งในที่ลับหู ลับตาภักษตรีสองต่อสอง เป็นต้น

(๔) ปาจิตตีย์ ต้องแล้วต้องสารภาพหรือแสดงต่อหน้าภิกษุจึงจะพ้นได้ เช่น ภิกษุแสดงธรรมแก่ผู้หญิงเกิน ๖ คำ เว้นแต่มีมนุษย์รู้เพียงสาวอยู่ด้วย, สิกขาบทว่าด้วยการห้ามไม่ให้บอกอาบัติชั่วหยามแก่อนุปสัมบัน เป็นต้น

(๕) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ต้องสละนิสสัคคียวัตถุเสียก่อนจึงจะปลดอาบัติตก เช่น สิกขาบทว่าด้วยการรับคบหาดีจิ๋วเกินจำนวนที่อนุญาตและเก็บไว้เกินจำนวนวันที่อนุญาต, สิกขาบทที่ห้ามภิกษุไม่ให้รับเงิน ทองหรือยืมดีในเงิน ทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตน

(๕) ทุกกฏ ต้องแสดงต่อหน้าภิกษุจึงจะพ้นได้ เช่น สิกขาบทว่าด้วยการรับปากคฤหัสถ์ว่าจะจำพรรษาในอาวาส แต่พอถึงเวลากลับไปจำพรรษาในที่อื่น (ปฏิสสทุกกฏ)

๓.๕.๔ จำแนกตามระดับโทษและวิธีออกจากอาบัติ

การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามระดับของโทษและวิธีออกจากอาบัติได้ดังต่อไปนี้

(๑) อาบัติที่ต้องแล้วทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถแก้ไขได้ ได้แก่ ปาราชิก เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนแก่นุปสัมบัน (สามเณรและคฤหัสถ์) เป็นต้น

(๒) อาบัติที่ต้องแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรม (ประพฤติวิภูฐานวิธี) โดยอาศัยสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการทั้งขั้นตอนการอยู่ปริวาส ประพฤติมานัตและเข้าอัปปาน เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการชักส่อให้ขายหญิงเป็นผิวเมียกัน, สิกขาบทว่าด้วยภิกษุมีความกำหนดจับต้องกายหญิง เป็นต้น

(๓) อาบัติที่ต้องแล้วต้องสละนิสสัคคียวัตถุก่อนแล้วจึงจะปลงอาบัติตก เป็นการแก้ไขด้วยการสละสิ่งของและแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามภิกษุรับเงิน ทอง หรือยินดีในเงิน ทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตน เป็นต้น

(๔) อาบัติที่ต้องแล้วแก้ไขด้วยการแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการนั่งแทรกในตระกูลที่มีคฤหัสถ์อยู่ ๒ คน, สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามภิกษุนอนร่วมห้องกับคฤหัสถ์เกิน ๓ คืน, สิกขาบทที่ว่าด้วยการชวนพ่อค้าหนีภาษีเดินทางร่วมกัน เป็นต้น

๓.๕.๕ จำแนกตามอาการและช่องทางที่ต้องอาบัติ

การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามอาการ และช่องทางที่ต้องอาบัติได้ดังต่อไปนี้

(๑) อาบัติเกี่ยวกับคฤหัสถ์ที่ต้องต้องทางกาย เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยภิกษุมีความกำหนดจับต้องกายหญิง เป็นต้น

(๒) อาบัติเกี่ยวกับคฤหัสถ์ที่ต้องทางวาจา เช่น สิกขาบทที่ว่าด้วยการชักส่อให้ขายหญิงเป็นผิวเมียกัน, สิกขาบทที่ว่าด้วยการพูดเกี้ยวหญิงให้บำเรอตนด้วยกาม, สิกขาบทที่ว่าด้วยการพูดอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนแก่นุปสัมบัน เป็นต้น

สรุปได้ว่า ในพระวินยปิฎก ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์อย่างไม่เหมาะสมเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทมากมายทั้งที่เป็นอาบัติหนัก อาบัติปานกลางและอาบัติเบา ซึ่งพระพุทธองค์เห็นว่าเป็นโทษที่อาจนำความเสียหายมาสู่ตัวภิกษุและพระพุทธศาสนาโดยรวม จึงได้บัญญัติสิกขาบทห้ามไว้ พร้อมกันนั้นก็มีการระบุโทษไว้อย่างชัดเจน พร้อมกับวางมาตรการแก้ไขหรือวิธีจากอาบัตินั้นๆ ตามสมควรแก่ความผิด

๓.๖ สรุป

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์โดยเน้นศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธบัญญัติสรุปความได้ว่า พระวินยปิฎกเป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอน ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ ๑) อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบวชบัญญัติ หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณัติ เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์ และ ๒) อภิสมจาริกาสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายฆราวาสนิยมเกี่ยวกับมรรยาท และความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่าน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป

เนื้อหาของพระวินัยปิฎกมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ทั้งกับภิกษุด้วยกันและกับคฤหัสถ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับคฤหัสถ์นั้นจำแนกเป็นบุคคลหลายฝ่าย ในงานวิจัยนี้จะเน้นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติจำแนกกว้างๆ เป็น ๖ กลุ่ม คือ (๑) คฤหัสถ์ที่เป็นพุทธบริษัท เช่น อุบาสก อุบาสิกา ไวยาวัจกร กบปียการก (๒) คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ (๓) คฤหัสถ์ที่เป็นสตรีทั่วไป (๔) คฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา พระมเหสีและกองทัพบ (๕) คฤหัสถ์ที่เป็นบุคคลต้องห้าม (อโคจร) และ (๖) คฤหัสถ์ผู้เป็นบุคคลไร้ที่พึ่ง พระพุทธศาสนาถือว่าคฤหัสถ์เป็นเพศที่มีความแตกต่างจากภิกษุ ถึงแม้ว่าภิกษุทุกรูปจะเคยเป็นคฤหัสถ์มาก่อน แต่เมื่อออกบวชเป็นภิกษุแล้วก็ต้องละทิ้งความเคยชินหรือความประพฤติต่างๆ ที่เคยทำ เมื่อมีความจำเป็นต้องเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ พระพุทธองค์วางแนวทางปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน

จากการศึกษาแนวปฏิบัติด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติ ทำให้ทราบว่า ปัญหาความประพฤติเสียหายที่เกิดจากกรณีภิกษุไปมีความสัมพันธ์ที่ไม่ถูกต้องกับคฤหัสถ์มีรายละเอียดและแง่มุมให้พิจารณาได้หลายอย่าง จำแนกเป็น ๕ ประเด็น คือ (๑) จำแนกตามเพศของคฤหัสถ์ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามเพศได้ ๓ เพศ คือ ๑) คฤหัสถ์ชาย ๒) คฤหัสถ์หญิง และ ๓) คฤหัสถ์ที่เป็นบัณฑิต (กระเทย) (๒) จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิด การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิด ๒ แบบ คือ ๑) คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ และ ๒) คฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ (๓) จำแนกตามประเภทของอาบัติ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามประเภทของอาบัติได้ ๖ ประเภท คือ ๑) ปาราชิก ต้องแล้วขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก ๒) สังฆาทิเทศ ต้องแล้วต้องอยู่กรรมตามจำนวนวันที่ปกปิดจึงจะพ้นได้ ๓) อนิยต ต้องแล้วให้มีการสอบถาม ถ้าภิกษุรับอย่างไรก็ให้ปรับอาบัติตามนั้น ๔) ปาจิตตีย์ ต้องแล้วต้องสารภาพหรือแสดงต่อหน้าภิกษุจึงจะพ้นได้ ๕) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ต้องสละนิสสัคคียวัตถุเสียก่อนจึงจะปลดอาบัติตก ๖) ทุกกฏ ต้องแสดงต่อหน้าภิกษุจึงจะพ้นได้ (๔) จำแนกตามระดับโทษและวิธีออกจากอาบัติ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามระดับของโทษและวิธีออกจากอาบัติได้ ๔ กรณี คือ ๑) อาบัติที่ต้องแล้วทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถแก้ไขได้ ได้แก่ ปาราชิก ๒) อาบัติที่ต้องแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรม (ประพฤติฐานวิริ) โดยอาศัยสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการทั้งขั้นตอนการอยู่ปริวาส ประพฤติมานัตและออกอัพทาน ได้แก่ สังฆาทิเทศ ๓) อาบัติที่ต้องแล้วต้องสละนิสสัคคียวัตถุก่อนแล้วจึงจะปลดอาบัติตก และ ๔) อาบัติที่ต้องแล้วแก้ไขด้วยการแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๕) จำแนกตามอาการและช่องทางที่ต้องอาบัติ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามอาการและช่องทางที่ต้องอาบัติ ๒ ทาง คือ ทางกายและทางวาจา ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์อย่างไม่เหมาะสมเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทมากมายทั้งที่เป็นอาบัติหนัก อาบัติปานกลางและอาบัติเบาพระพุทธองค์จึงได้บัญญัติสิกขาบทห้ามไว้

บทที่ ๔

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ ในพระพุทธศาสนา

บทนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังฆม (๒) ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๓) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ (๔) บรรทัดฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ และ (๕) เป้าหมายการมีความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสังฆม

เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนามีชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับสังฆม กล่าวคือ เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องมีความเกี่ยวข้องกับสังฆม ๒ สังฆม คือ สังฆมสงฆ์ กับสังฆมคฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ พระสงฆ์กับความสัมพันธ์ในสังฆมสงฆ์

เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้ว ภิกษุแต่ละรูปจะต้องมีอุปัชฌาย์อาจารย์เป็นผู้ให้การศึกษาอบรม จะต้องปฏิบัติวัตรต่ออุปัชฌาย์อาจารย์ ฝ่ายอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ต้องกระทำวัตรต่อภิกษุที่มาขออาศัย ขณะเดียวกันภิกษุก็ต้องมีความสัมพันธ์กับเพื่อนสหธรรมิกที่อาศัยอยู่ด้วยกัน แม้ว่าพระพุทธองค์จะมีคำสอนให้ภิกษุยินดีในความสงัดวิเวก ไม่ให้คลุกคลีด้วยหมู่คณะ แต่ก็ไม่ได้ต้องการให้ภิกษุแยกตัวไปอยู่รูปเดียวโดยไม่ติดต่อกับภิกษุอื่น จึงทรงกำหนดโอกาสให้ภิกษุต้องติดต่อกับภิกษุอื่นด้วยการกำหนดให้ภิกษุทุกรูปต้องเข้าร่วมฟังพระปาติโมกข์ทุกกึ่งเดือน และเมื่อมีกิจของสงฆ์ หรือมีธุระอันเป็นงานของส่วนรวม ภิกษุทุกรูปจะต้องร่วมช่วยกันทำกิจของสงฆ์ให้สำเร็จลุล่วง กิจของสงฆ์ที่ภิกษุในอาวาสต่างๆ จะต้องช่วยกันรับผิดชอบ เช่น

- (๑) การร่วมหัตถบาสนในพิธีให้อุปสมบทแก่กุลบุตร
- (๒) การร่วมในการชำระศีลแก่ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสในการอยู่ปริวาสกรรม
- (๓) การร่วมในงานนวกกรรม (ก่อสร้าง) คือ การก่อสร้างเสนาสนะในอาวาส
- (๔) การร่วมให้การศึกษาอบรมแก่ภิกษุใหม่และเพื่อนสหธรรมิกผู้ต้องการศึกษาธรรมวินัย
- (๕) การร่วมทำวัตรต่างๆ ในขณะที่อาศัยอยู่ในอาวาสเดียวกัน เช่น อาคันตุกวัตร อาวาสสิกวัตร คมิกวัตร วัจจุกวัตร ชันดาฆรววัตร เป็นต้น

ในการอยู่ร่วมกันในสังฆมสงฆ์ของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้กระทำวัตรต่อกัน เพื่อสร้างความสัมพันธ์และมีความเกี่ยวข้องกันในฐานะเป็นนิกบวช

๔.๑.๒ พระสงฆ์กับความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์

ความสัมพันธ์ของภิกษุในอีกขอบข่ายหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับสังฆมภายนอก ได้แก่ ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ความสัมพันธ์ด้านนี้เกิดขึ้นจากการที่พระพุทธองค์ไม่

ต้องการให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาปลีกตัวหนีออกจากสังคม ไปใช้ชีวิตโดดเดี่ยวโดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมเหมือนกับนักบวชนอกพระพุทธศาสนา เช่น ดาบส ฤๅษี ชฎิล เป็นต้น พระพุทธองค์จึงกำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนามีวิถีชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ กล่าวคือ ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระภิกษุพึงพึงปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพในเบื้องต้น ๔ อย่าง เรียกว่า นิสัย ๔ หรือปัจจัยเครื่องอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง คือ

(๑) บิณฑบาต หรือภัตตาหาร^๑

(๒) จีวร ผ้า หรือเครื่องนุ่งห่ม

(๓) เสนาสนะ

(๔) ยารักษาโรค^๒

พระพุทธองค์กำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาดำรงชีพด้วยการเที่ยวบิณฑบาต เพื่อรับอาหารจากชาวบ้าน ไม่อนุญาตให้ปลูกข้าว ทำปศุสัตว์ หรือหุงหาอาหารมาฉันเอง แม้จะมีพืช ผัก ผลไม้ที่นำมาบริโภคได้ แต่ก็ไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุนำสิ่งเหล่านั้นมาขบฉันด้วยตนเอง คำว่า ให้แสวงหาคำข้าวด้วยปลีแข้งในที่นี้หมายถึง ให้เที่ยวภิกขาจารบิณฑบาตเพื่อรับอาหารที่ชาวบ้านหุงปรุงถวาย หากจะรับอาหารที่ชาวบ้านน้อมมาถวายแก่สงฆ์เป็นส่วนรวม อาหารที่ถวายอุทิศสงฆ์ อาหารในที่นิมนต์ อาหารที่ถวายตามสลาก อาหารที่ถวายตามปักข์ อาหารที่ถวายในวันอุโบสถ อาหารที่ถวายในวันปาฏิภ (ขึ้น/แรม ๑ ค่ำ) อาหารบิณฑบาตเหล่านี้ควรฉันเป็นครั้งคราวหรือเป็นอติเรกลาภเท่านั้น ไม่ควรฉันเป็นประจำ

ภิกษุในพระพุทธศาสนาควรแสวงหาผ้าบังสุกุลมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผ้าที่สมควรเหมาะแก่สมณสารูป เรียบง่าย เป็นไปเพื่อขัดเกลาจิตใจ จำนวนผ้าก็ควรมีแค่ ๓ ผืน คือ ผ้าจีวร ผ้าสังฆาฏิ และผ้าสบง หากมีคนนำผ้าอื่นๆ มาถวายก็ควรรับไว้นุ่งห่มเป็นครั้งคราวเท่านั้น การใช้ผ้าอื่น เช่น ผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าปาน หรือผ้าที่ใช้ด้ายหลายๆ ชนิดรวมกัน ผ้าเหล่านี้ก็ควรใช้ในบางโอกาสเท่านั้น

การดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาควรเรียบง่ายด้วยการอาศัยเสนาสนะป่า คือให้อาศัยนั่งนอนในป่าไม้ ในเสนาสนะที่สร้างในป่าไม้หรือควงไม้ การใช้ชีวิตแบบติดดินจะทำให้เกื้อกูลต่อกาเจริญจิตภาวนา ไม่ติดในถิ่นที่อยู่ ไม่ติดในความสะดวกสบาย หากจะมีคนถวายสิ่งก่อสร้างอื่น เช่น วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น หรือถ้ำ สถานที่เหล่านี้ก็ควรใช้เป็นครั้งคราว

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้นบางครั้งอาจมีเจ็บป่วยบ้าง ยาที่รักษาโรคควรเป็นน้ำมูตรเน่า ที่จัดทำอย่างถูกต้อง ไม่ควรยัดติดกับยาหรือการรักษาที่ยุ่งยาก การใช้เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ควรใช้แบบที่เป็นอติเรกลาภ

^๑ สังฆภัต คือ ภัตตาหารถวายสงฆ์ทั้งหมด, อุเทศภัต คือ ภัตตาหารถวายภิกษุ ๒-๓ รูป, นิมนต์ภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์แล้วถวาย, สลากภัต คือ ภัตตาหารที่นิมนต์ให้จับสลากแล้วถวาย(ตามสลาก), ปักข์ภัต คือ ภัตตาหารถวายปักข์ (๑๕ วัน) ละ ๑ ครั้ง, อุโปสถภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันอุโบสถ, ปาฏิภิกภัต คือ ภัตตาหารถวายในวันแรม ๑ ค่ำ.

^๒ วิมพา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

การฟังปาอาศัยปัจจัย ๔ นี้เป็นรูปแบบที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ให้ภิกษุต้องฟังปาและเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน การที่กำหนดให้อาศัยาหารบิณฑบาตจากชาวบ้านโดยไม่ยอมให้ภิกษุทำการเพาะปลูก เลี้ยงปศุสัตว์ ขุดหัวเผือกหัวมัน แล้วนำมาปรุงเป็นอาหารเอง แสดงให้เห็นว่าทรงมีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้านทุกวัน ตอนภิกษาจารบิณฑบาตเป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” จึงกล่าวได้ว่า เพราะพระพุทธองค์ไม่ต้องการให้พระสาวกปลีกตัวหนีหายจากสังคม จึงได้บัญญัติพระวินัยให้พระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชนด้วยกิจบางอย่างโดยเฉพาะเรื่องปัจจัย ๔ อันจะเป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำอุปการะต่อกัน คือ

(๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน”

(๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการอบรมสั่งสอน และแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า “ธรรมทาน”

ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่สถานภาพของตน ดังความในพุทธสูตรความว่า

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย, ข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธฺิ บริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างฟังปาอาศัยกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลัดโอฆะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้^๓

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน
ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างอาศัยกันและกัน
จึงบรรลुสัทธิธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้
ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือ
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช
อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์
ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน
อาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้ว
เชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์
เป็นผู้เพ่งพินิจอยู่ด้วยอริยปัญญา
ประพฤติธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในอัฐภาพนี้

^๓ พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

มีความเพลิดเพลิน เสวยความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก^๔

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า รูปแบบการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์กำหนดรูปแบบไว้อย่างเคร่งครัดและเป็นไปเพื่อขัดเกลาจิตใจ สิ่งหนึ่งที่ทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งถือว่ามีความสำคัญต่อพระภิกษุในปัจจุบัน คือ การอาศัยเสนาสนะป่า หรือการใช้ชีวิตในป่าไม้ ข้อนี้คงเป็นเพราะทรงคำนึงเห็นว่า ป่าไม้เป็นสถานที่ร่มรื่น สงบ ปราศจากเสียงรบกวน หากได้อาศัยอยู่แล้วบำเพ็ญจิตภาวนา การปฏิบัติธรรมก็จะก้าวหน้าเร็ว คตินี้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการสร้างวัดในประเทศไทยและประเทศอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนา วัดส่วนมากก็สร้างขึ้นในป่าไม้ หากบางแห่งที่สร้างวัดต้นไม้มิมีหรือมีน้อย ก็มักจะหาต้นไม้มาปลูกต้นขึ้นหนาแน่น เมื่อศึกษาประวัติการปฏิบัติธรรมของพระเกจิอาจารย์ต่างๆ ในประเทศไทยก็จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า การปฏิบัติธรรมของท่านเหล่านั้นผ่านการปฏิบัติธรรมในป่าเขาถ้ำเฝ้าไพรมาอย่างโชกโชน บางท่านพบเจอกับสัตว์ร้ายในป่าใหญ่ เกิดอาการอาพาธเพราะใช้ชีวิตอย่างลำบากในป่าดง จนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด แต่ด้วยความศรัทธาในรูปแบบการดำเนินชีวิตที่พระพุทธองค์กำหนดไว้ ทำให้ท่านเหล่านั้นสามารถรักษาชีวิตรอดมาได้ ทำให้ได้มีโอกาสถ่ายทอดประสบการณ์และคำสั่งสอนอันลึกซึ้งแก่พุทธศาสนิกชนดังที่ทราบกัน

๔.๒ ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ได้กำหนดให้วิถีชีวิตของพระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับสังคม ทั้งสังคมสงฆ์และสังคมคฤหัสถ์ กล่าวเฉพาะความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้นก็เพื่อให้พระสงฆ์ได้พึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ จากชาวบ้าน จะได้ไม่ต้องมีการเรียกร้องการประกอบอาชีพหรือสะสมทรัพย์สมบัติเพื่อนำมาเลี้ยงตัวเอง การพึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์นี้ทำให้พระสงฆ์ไม่ต้องกังวลเรื่องปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค จะได้มีเวลาให้กับการศึกษาปฏิบัติธรรม และฝึกหัดพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขาได้เต็มที่ ขณะเดียวกันเมื่อพระสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากคฤหัสถ์แล้วพระพุทธองค์ก็สอนให้พระสงฆ์สงเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยการสั่งสอนธรรม

อย่างไรก็ตาม เมื่อพระสงฆ์เข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ก็อาจก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาได้ โดยปัญหาที่มักจะพบเมื่อพระสงฆ์ไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ปัญหาเกี่ยวกับการขอรับการอุปถัมภ์ปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์

ด้วยความที่พระสงฆ์มีรูปแบบการดำเนินชีวิตต้องอาศัยปัจจัย ๔ ที่คฤหัสถ์ถวาย จึงอาจมีพระสงฆ์บางรูปไม่สนใจในการใช้สอยปัจจัยด้วยการขอรับการถวายปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติหรือไม่ใช่คนที่ปวารณาไว้ การกระทำเช่นนี้ถือเป็นการเบียดเบียนคฤหัสถ์ ทำให้คฤหัสถ์ได้รับความลำบากในการอุปถัมภ์บำรุง ไม่เป็นไปเพื่อความเลื่อมใสศรัทธาของคนผู้พบเห็น เป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ไม่อนุญาต ทั้งนี้เพราะพระพุทธองค์อนุญาตให้ขอรับปัจจัย ๔ ได้จากคฤหัสถ์ที่ได้บอกปากปวารณาเท่านั้น ในบางกรณีก็อนุญาตให้ขอได้เป็นกรณีพิเศษกับคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้พระสงฆ์เบียดเบียนคฤหัสถ์ด้วยการขอลาภสักการะหรือปัจจัย ๔ ในจำนวนที่ทำให้เดือดร้อน อีกทั้งไม่ต้องการให้พระสงฆ์สะสมปัจจัย ๔ ไว้มากเกินไป แต่ให้มีไว้เพียงพอต่อการดำรงชีพเท่านั้น

^๔ พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๐๓/๔๘๖-๔๘๗.

(๓) ปัญหาเกี่ยวกับการแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร

จากการที่พระสงฆ์มักจะเป็นที่เคารพนับถือของคฤหัสถ์ และยินดีจะถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์เพื่อหวังบุญกุศล จึงอาทำให้พระสงฆ์บางรูปได้อาศัยความศรัทธาเลื่อมใสนี้เป็นช่องทางในการแสวงหาลาภสักการะด้วยวิธีอื่นไม่สมควร เช่น การอวดอ้างคุณวิเศษ การประจบคฤหัสถ์ การรับใช้หรือทำงานให้คฤหัสถ์ เช่น รับส่งข่าว รับเจรจาต่อรองผลประโยชน์ ล่อลวงให้หลงเชื่อ ทักนิมิต ทำตัวเป็นหมอดู ทำนายโชคกลาง เป็นเจ้าพิธีบวงสรวงเช่นไหว้ เพื่อหวังจะได้รับความสะดวกนับถือหรือหวังจะได้ลาภสักการะเป็นการตอบแทน การปฏิบัติเช่นนี้พระพุทธร่องค์ทรงห้ามไว้อย่างชัดเจน

(๔) ปัญหาเกี่ยวกับการดูแลศาสนสมบัติ หรือทรัพย์สินเงินทอง

เมื่อมีประชาชนนำลาภสักการะ ทรัพย์สินหรือเงินทองมาถวายแก่พระสงฆ์หรือวัดในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดปัญหาในการบริหารจัดการทรัพย์สินหรือเงินทองนั้นตามหลักพระวินัย พระสงฆ์บางรูปได้ถือโอกาสเก็บรักษาทรัพย์สินไว้ด้วยตนเอง หรือบางรูปอาจให้ญาติหรือคนที่ไว้วางใจมาทำหน้าที่เก็บรักษาทรัพย์สินที่ประชาชนนำมาถวายวัด อาจทำให้ทรัพย์สินนั้นสูญหายตกไปอยู่ในการครอบครองของผู้อื่น อีกทั้งพระสงฆ์นั้นก็อาจจะทำผิดพระวินัยเนื่องจากไม่ดำเนินการให้ทรัพย์สินที่ประชาชนนำมาถวายนั้นเป็นไปตามความประสงค์ ก่อให้เกิดความไม่โปร่งใสในการดูแลทรัพย์สินสมบัติที่มีคนถวายเพื่ออุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา จึงควรมีการหามาตรการจัดการกับศาสนสมบัติไม่ให้คนเข้ามาแสวงหาประโยชน์ อีกทั้งควรจัดการกับการถือครองทรัพย์สินของพระสงฆ์ให้ชัดเจน

(๕) ปัญหาเกี่ยวกับความประพฤติไม่เหมาะสมกับคฤหัสถ์

ด้วยความที่พระสงฆ์ต้องเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์หลายประเภท ทั้งคฤหัสถ์ชาย-หญิง ทั้งคฤหัสถ์ที่เป็นประชาชนธรรมดาและคฤหัสถ์ที่เป็นชนชั้นปกครอง เช่น พระราชาหรือพระราชวงศ์ จึงทำให้บางครั้งเกิดความสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสม โดยเฉพาะการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรี แม้พระสงฆ์จะไม่ได้ทำผิดพระวินัยก็อาจจะนำมาซึ่งคำนิทาหรือระแวงสงสัย พระพุทธร่องค์จึงสอนให้พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ด้วยความระมัดระวัง ปัญหาที่เกิดจากการที่พระสงฆ์เข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นี้มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ปัญหาบางอย่างอาจจะเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่ปัญหาหลายอย่างอาจจะยังมีลักษณะคล้ายกับในสมัยพุทธกาล ซึ่งปัญหาเหล่านี้มีแนวทางแก้ไขอย่างชัดเจนตามเหตุปัจจัย

(๖) ปัญหายุ่งเกี่ยวหรือแทรกแซงการเมือง

พระสงฆ์บางรูปเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือฝักใฝ่กับคฤหัสถ์ผู้เป็นนักการเมือง เจ้าหน้าที่ภาครัฐ หรือกองทัพ โดยเข้าไปให้ความเห็น ให้การสนับสนุน ให้กำลังใจหรือให้คำแนะนำแก่ฝ่ายการเมืองรวมทั้งกองทัพ ก่อให้เกิดภาพที่ไม่น่าศรัทธาแก่ผู้พบเห็น ทั้งนี้เพราะการเมืองมักจะมีการแบ่งแยกเป็นฝักฝ่าย มีทั้งคนที่เห็นด้วยและคนที่ไม่เห็นด้วย เมื่อพระสงฆ์ไม่วางตนเป็นกลางทางการเมืองแต่กลับไปเลือกสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ย่อมทำให้อีกฝ่ายที่ไม่ได้รับการสนับสนุนไม่พอใจ ความจริงแล้วพระสงฆ์ควรวางตัวเป็นกลางทางการเมือง ให้คำแนะนำแก่ทุกฝ่าย เมื่อเห็นฝ่ายการเมืองทำเรื่องที่ผิด ถูกต้องเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองก็ควรสนับสนุน เมื่อพบเห็นฝ่ายบ้านเมืองทำเรื่องไม่ดี ไม่เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองก็ต้องออกมาคัดค้านและชี้ให้เห็นโทษที่อาจจะเกิดขึ้น

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ พระพุทธร่องค์จึงสอนให้ภิกษุมีความระมัดระวังในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายแก่คณะสงฆ์ แต่จะสอนให้เกี่ยวข้องเฉพาะด้านการสอนธรรม

๔.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า พระพุทธองค์แสดงธรรมและบัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวข้องกับภิกษุโดยกำหนดให้ภิกษุในพระพุทธศาสนามีวิถีชีวิตจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับสังคม ทั้งสังคมสงและสังคมคฤหัสถ์ และกำหนดให้ภิกษุทุกรูปถือปฏิบัติไปในแนวเดียวกัน อย่างไรก็ตาม การมีความสัมพันธ์กับสังคมคฤหัสถ์นั้นมีรายละเอียดมากมายการจะหาแนวทางปฏิบัติให้ครบทุกประเด็นไม่อาจทำได้โดยง่าย ดังนั้น ในงานวิจัยนี้จะกำหนดพิจารณาแนวปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ประเภทต่าง ๆ คือ (๑) คฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกา (๒) คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ (๓) คฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา (๔) คฤหัสถ์ที่เป็นสตรี (๕) คฤหัสถ์ที่เป็นบุคคลต้องห้าม และ (๖) คฤหัสถ์ที่เป็นคนไร้ที่พึ่ง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกา

จากการศึกษาพบว่า ในการดำเนินกิจการของคณะสงฆ์นั้น ในหลายเรื่องจำเป็นต้องอาศัยความช่วยเหลือจากคฤหัสถ์ เพราะหากภิกษุดำเนินการเองก็จะต้องอาศัย คฤหัสถ์ที่มีบทบาทช่วยกิจการของคณะสงฆ์ ได้แก่ ไวยาวัจกรและกบปียการก บุคคล ๒ ประเภทนี้ ภิกษุจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเพื่อให้ช่วยทำกิจที่พระสงฆ์ทำไม่ได้และอำนวยความสะดวกบางอย่างที่ไม่ผิดวินัย

๔.๓.๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับไวยาวัจกร

ไวยาวัจกร คือ ผู้ชวนช่วยทำกิจของสงฆ์ หมายถึง ผู้ช่วยเหลือรับใช้พระสงฆ์ ทำกิจธุระแทนพระสงฆ์^๕ คฤหัสถ์ที่ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วยโดยถือว่าเป็นคนใกล้ชิดกับวัดมากมี ๒ บุคคล คือ ไวยาวัจกรและกบปียการก บุคคลทั้ง ๒ นี้จัดเป็นอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา อุบาสกมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือกิจของสงฆ์ในหน้าที่สำคัญ เรียกตำแหน่งนี้ว่า ไวยาวัจกรและกบปียการก คำว่า ไวยาวัจกรจึงมีหน้าที่ชวนช่วยทำกิจของภิกษุ^๖ ผู้ทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกรนี้ต้องเป็นคฤหัสถ์เท่านั้น (สามเณรเป็นไม่ควร)

คุณสมบัติของไวยาวัจกร

ไวยาวัจกรควรเป็นคนมีความรับผิดชอบ เสียสละและเป็นคนมีศรัทธามั่นคง เพราะจะต้องรับภาระช่วยทำกิจของภิกษุหลายอย่าง ควรมีคุณสมบัติดังต่อไปนี้

(๑) มีศรัทธา คือ มีความเชื่อกรรมและผลของกรรม ไม่หวังผลจากการบวงสรวงอ้อนวอนเทพเจ้าหรือเทวดาเป็นต้น และมีความเลื่อมใสหนักแน่นในพระพุทธศาสนา

(๒) ต้องการบุญ เห็นอานิสงส์ของเวียวัจจมัย คือ บุญที่เกิดจากการชวนช่วยในการงานที่เป็นบุญเป็นกุศล เพราะการงานของพระสงฆ์ทุกอย่างเป็นบุญของคฤหัสถ์ทั้งหมด

(๓) มีความซื่อสัตย์ สุจริต ไว้ใจได้ ไม่คดโกง ไม่ใช้บุคคลที่มาช่วยวัดเพื่อหวังประโยชน์

^๕ ตามกฎหมายคณะสงฆ์ไทย ไวยาวัจกรหมายถึงคฤหัสถ์ผู้ได้รับแต่งตั้งให้มีหน้าที่เบิกจ่ายนิตยภัต และมีอำนาจหน้าที่ดูแลรักษาจัดการทรัพย์สินของวัดได้ตามที่เจ้าอาวาสมอบหมายเป็นหนังสือ และกำหนดให้ไวยาวัจกรเป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมาย การแต่งตั้งไวยาวัจกรเป็นอำนาจหน้าที่ของเจ้าอาวาส วัดหนึ่งอาจมีไวยาวัจกรได้หลายคน ความเป็นไวยาวัจกรสิ้นสุดลงเมื่อเจ้าอาวาสผู้แต่งตั้งให้ออกหรือเจ้าอาวาสผู้แต่งตั้งพ้นจากความเป็นเจ้าอาวาส เช่น ลาออก ลาสิกขา มรณภาพ.

^๖ ไวยาวัจกรกับกบปียการกนั้นเหมือนกัน ต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ กบปียการกเป็นผู้ทำกบปียะ.

(๔) มีการเสียสละ คือ เสียสละการทำงานและเวลาของตัวเองได้ เรียกใช้ง่าย ไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบาก มุ่งการทำงานของสงฆ์เป็นที่ตั้ง

(๕) มีอหยาศัยดี เป็นคนสนิทสนมกับพระสงฆ์ดี เข้ากับภิกษุได้ทุกรูป

(๖) เป็นคนฉลาด มีปฏิภาณไหวพริบ รู้จักสิ่งที่เป็นกับปิยะและอกับปิยะ (สิ่งที่ควรและไม่ควร) ไม่ตามใจภิกษุในทางที่ผิด^๗

หน้าที่ของไวยาวัจกร

ไวยาวัจกร คือ ผู้ที่ทำหน้าที่แทนพระสงฆ์ ในกรณีที่พระทำไม่ได้ เช่น ตัดต้นไม้ ขุดดิน ถางป่า ดายหญ้า และ ปลุกต้นไม้เป็นต้น รวมทั้งการทักปิยะ ผลไม้ที่มีเมล็ดและพืชผักสดที่ปลูกขึ้นได้อีกหน้าที่หนึ่ง คือ การแลกเปลี่ยน ซื้อขาย ด้วยเงินทอง ทั้งนี้พระสงฆ์ไม่สามารถทำได้และในกรณีที่พระพูดไม่ได้โดยตรง เช่น การประชาสัมพันธ์บอกบุญให้หายกทายิกาได้ทราบ เมื่อทางวัดมีงานเกี่ยวกับการสร้างสรรค์พัฒนาวัดวาอาราม การอบรม และการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นต้น ทางวัดขาดเหลืออะไร ใช้งบประมาณเท่าไร ไวยาวัจกรต้องทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์เป็นสื่อบอกกล่าวแทนพระสงฆ์

หน้าที่หลักของไวยาวัจกร คือ ช่วยดูแลเกี่ยวกับเรื่องเงินทอง คอยดูแลรับใช้ใกล้ชิด หรือเอาใจใส่ว่าพระสงฆ์ขาดแคลนอะไร ต้องการอะไรบ้าง คอยถามไถ่สุขทุกข์อยู่เสมอ ถ้าทราบว่ามีท่านขาดเหลืออะไรต้องรีบจัดหามาให้ ถ้าเป็นเรื่องอื่นๆ เช่น การทักปิยะผลไม้ ผักสดเป็นต้น คนอื่นสามารถทำแทนได้ งานของไวยาวัจกรไม่ได้หนักอย่างที่คิด เพราะปกติพระก็เป็นคนเลี้ยงง่าย มีงานน้อยอยู่แล้วจะเรียกใช้เรียกหา ก็เฉพาะตอนที่มีการมีงานหรือมีความจำเป็นจริงๆ เท่านั้น หากมีไวยาวัจกร คอยดูแลเรื่องเงินทอง ภิกษุก็รักษาวินัยได้ง่าย พระสงฆ์ต้องการอะไรก็ขอจากไวยาวัจกรได้ แต่ไวยาวัจกรนั้นก็ยังมีหลายประเภท บางประเภทก็ขอวัตถุสิ่งของที่เหมาะสมได้ บางประเภทขอไม่ได้เลย

ประเภทของไวยาวัจกร

ไวยาวัจกรในพระพุทธศาสนาจำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ

(๑) ไวยาวัจกรที่พระสงฆ์เป็นผู้ระบุชื่อ เมื่อพระปฏิเสธการ ไม่รับเงินทองแล้ว ทายกทายิกากล่าวว่า ใครเป็นไวยาวัจกร พระจึงแสดงคนที่อยู่ต่อหน้าให้ ทายกทายิกาก็มอบเงินทองและสิ่งไวยาวัจกร ต่อหน้าพระว่า คุณช่วยหาสิ่งของที่สมควร ถวายท่านด้วยนะ” หรือพระแสดงคนที่ไม่ได้อยู่ต่อหน้าว่า คนชื่อนี้ อยู่บ้านโน้นเป็นไวยาวัจกร ทายกทายิกาเอาเงินทองไปมอบไว้พร้อมกับสั่งให้เขาเข้าใจเรียบร้อยแล้ว จึงกลับมาบอก หรือวานคนอื่นมาบอกแทน หรือบอกกับพระก่อนไปว่า ทายกทายิกาจะขอให้คนนั้นช่วย ท่านต้องการสิ่งของอะไรที่สมควร ก็บอกกับเขาได้นะครับ แล้วจึงเอาเงินทองไปมอบไว้กับคนนั้น ไวยาวัจกรประเภทนี้ ภิกษุเป็นผู้ระบุชื่อ มีวิธีปฏิบัติเหมือนในราชสิกขาบท คือกำหนดการขอได้ไม่เกิน ๖ ครั้ง

(๒) ไวยาวัจกรที่ทายกทายิกาเป็นผู้ระบุชื่อ ภิกษุไม่มีไวยาวัจกร หรือไม่อยากจะจัดการเรื่องนี้ เพราะเห็นว่ายุ่งยากวุ่นวาย เมื่อถูกทายกทายิกากล่าว จึงบอกว่า “พวกอาตมาไม่มีไวยาวัจกรหรอก” ทายกทายิกาจึงเอาเงินทองมอบไว้ กับบางคนทีเดินผ่านมาแถวนั้น พร้อมกับบอกภิกษุว่า

^๗ คณะทำงานวัดเขาสนามชัย, วินัยพระนารัฐคู่มือโยม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๘-๑๓๙..

ท่านโปรดรับสิ่งที่สมควรกับคนนี้ แล้วหลีกไป หรือเข้าไปในบ้าน เอาเงินทองไปฝากไว้กับคนที่ชอบพอกัน แล้วกลับมาบอก หรือวานให้คนอื่นมาบอก หรือบอกไว้ก่อนที่จะเข้าไปหมู่บ้านว่า ทายกทายิกาจะขอให้คนชื่อนี้ที่อยู่บ้านโน้นช่วย ท่านต้องการสิ่งของที่สมควรอะไรก็บอกกับเขาจะครับ

ไวยวัจกรประเภทนี้ทายกทายิกาเป็นผู้ระบุชื่อ มีวิธีปฏิบัติเหมือนในเมณฑกสิกขาบท ภิกษุผู้ไม่ยินดีมูลค่า ยินดีแต่กับปิยภัณฑ์(สิ่งของที่สมควร) สามารถขอได้โดยไม่กำหนดจำนวนครั้ง แม้ตั้งพันครั้งก็ควร จนกว่าจะได้สิ่งของนั้น ถ้าเขาไม่ช่วยหาให้ พระสงฆ์สามารถตั้งไวยวัจกรคนใหม่ได้ โดยจะแจ้งแก่เจ้าของเงินทองหรือไม่ก็ได้

(๓) ไวยวัจกรที่เสนอตัวเป็นเอง เมื่อพระปฐิสถการรับเงินทอง ถูกทายกทายิกาทถามว่าใครเป็นไวยวัจกรของพวกท่าน จึงบอกว่า พวกอาตมาไม่มีไวยวัจกรหรอก มีบางคนที่ยืนอยู่ใกล้ๆ ได้ยิน จึงเสนอตัวเองว่า ท่านผู้เจริญ โปรดเอาเงินมาให้เถอะ ผมจะจัดการหาสิ่งของที่สมควรถวายพระคุณเจ้าเอง ทายกทายิกาจึงเอาเงินทองมอบไว้กับคนนั้น ไม่บอกอะไรแก่พระสงฆ์แล้วก็กลับไป

(๔) ไวยวัจกรลับหลัง ทายกทายิกาเอาเงินทองมอบไว้กับอุปัฏฐากของภิกษุ หรือคนที่ตนรู้จักและสั่งว่า คุณช่วยจัดหาสิ่งของที่สมควรถวายแก่พระคุณเจ้าชื่อนี้ด้วยนะแล้วก็หลีกไป โดยไม่มาแจ้งให้ภิกษุทราบเลย^๘

๔.๓.๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับกัปปิการก

กัปปิการก คือ ผู้ทำให้สมควร^๙ จะเป็นสามเณรหรือคฤหัสถ์ก็ได้ ส่วนไวยวัจกรนั้นจะเป็นคฤหัสถ์อย่างเดียว กัปปิการกที่เป็นสามเณรนั้นจะช่วยงานสงฆ์เกี่ยวกับการทำกัปปิยะผลไม้ที่เมล็ดปลูกขึ้นได้ ผักสดที่ปลูกขึ้นได้ ตัดต้นไม้ และ ขุดดินเป็นต้น แต่กัปปิการกที่เป็นคฤหัสถ์กับไวยวัจกรนั้นจะทำงานแทนพระสงฆ์ได้หลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการทำกัปปิยะผลไม้ ผักสด ตัดต้นไม้ ขุดดินและ ถางป่าเป็นต้น และเรื่องเกี่ยวกับเงินทองที่ต้องแลกเปลี่ยนซื้อขาย ภิกษุไม่สามารถทำได้ จึงเป็นหน้าที่ของกัปปิการกหรือไวยวัจกรเป็นผู้จัดซื้อจัดหาถวายให้ภิกษุ สรุปล คือ กัปปิการกที่เป็นคฤหัสถ์กับไวยวัจกรคือคนเดียวกัน ชื่ออาจต่างกัน แต่ความหมายเหมือนกัน คือ ผู้ทำหน้าที่แทนพระสงฆ์ในกรณีที่ภิกษุทำไม่ได้เพราะ ถ้าทำก็ต้องอาบัติ

หน้าที่ของกัปปิการกเกี่ยวกับพืช ผัก ผลไม้

(๑) ผลไม้ทั้งหมด ที่มีเมล็ดงอกขึ้นได้ ปลูกขึ้นได้ เช่น เงาะ ทุเรียน มังคุด มะปราง ส้ม ส้มโอ แดงโม รวงสาต สมอ มะขามป้อม และพริกเป็นต้น ผลไม้เหล่านี้ ถ้าทายกทายิกาเอาเมล็ดออกแล้ว ก็ไม่ต้องทำกัปปิยะ ผลไม้อ่อนที่ไม่มีเมล็ด หรือมีเมล็ดแต่ยังใช้เพาะพันธุ์ไม่ได้ ผลไม้แก่ที่มีเมล็ดใช้เพาะพันธุ์ไม่ได้ หรือไม่มีเมล็ด เช่น องุ่น แดงโม ฝรั่ง เป็นต้น และผลไม้ที่สามารถแกะเมล็ดออกได้ เช่น ละมุด ขนุน ทุเรียน ส้มโอ แดงโม ลำไย และลิ้นจี่เป็นต้น ในเวลาฉันทักเอาเมล็ดออกก่อนค่อยฉันทัน ไม่ต้องทำกัปปิยะ เพราะเป็นกัปปิยะในตัว^{๑๐} ดังที่พระพุทธองค์อนุญาตไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑-๔๓.

^๙ กังขาวิตรณีแปลราชสิกขาบท (บาลี) ๑๒๔. ไวยวัจกร กับ กัปปิการกนั้นเหมือนกัน จะต่างกันเพียงเล็กน้อย คือ กัปปิการก (ผู้ทำกัปปิยะ).

^{๑๐} วิมพา.อ. (บาลี) ๒/๒๘๒.

เราอนุญาตให้ฉันผลไม้ที่ใช้เพาะพันธุ์ไม่ได้ หรือที่ปล่อนเมล็ดออกแล้ว ยังไม่ได้ทำกับปิยะกันฉันได้^{๑๑}

(๒) ผักสดที่ปลูกขึ้นได้ด้วยยอด เช่น ผักแว่น ผักกระเฉด และบัวบก เป็นต้น

(๓) ผักสดที่ปลูกขึ้นได้ด้วยเหง้าหรือหัว เช่น กระชาย ตะไคร้ ไพร ขมิ้น หอม และกระเทียม เป็นต้น

(๔) ของเคี้ยวที่ปลูกขึ้นได้ด้วยข้อ เช่น อ้อย เป็นต้น

(๕) พืชผักสมุนไพร และผลไม้ที่มีเมล็ดปลูกขึ้นได้เหล่านี้ ต้องทำกับปิยะเสียก่อนจึงค่อยนำมาฉัน ถ้ายังไม่ได้ทำกับปิยะนำมาฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๒}

พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันผลไม้ด้วยสมณกัปปะ (วิธีที่สมควรแก่สมณะ) หรือสมณโฆหาร (คำพูดที่สมควรแก่สมณะ) ๕ อย่างไม่เป็นอาบัติ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงรับประเคนฉันเถิด เราอนุญาตให้ฉันผลไม้ด้วยสมณกัปปะ ๕ อย่าง

(๑) ผลไม้ที่จีด้วยไฟ

(๒) ผลไม้ที่กรีดด้วยมีด

(๓) ผลไม้ที่จิกด้วยเล็บ

(๔) ผลไม้ที่ไม่มีเมล็ด

(๕) ผลไม้ที่ปล่อนเมล็ดออกแล้ว^{๑๓}

บุคคลผู้ทำกับปิยะ เรียกว่า กัปปิยการก

ภิกษุจะทำการกับปิยะด้วยตนเองไม่ได้ ต้องให้อนุสัมบัน (สามเณรหรือคฤหัสถ์) ทำให้จึงจะสมควร ผู้ทำการกับปิยะ เรียกว่า กัปปิยะการก เวลาสามเณร หรือคฤหัสถ์เอาผลไม้ที่มีเมล็ดปลูกขึ้นได้มาประเคน พอเขาเข้ามาใกล้ๆ ภิกษุจะบอกให้เขาทำการกับปิยะก่อนประเคนหรือหลังประเคนก็ได้

วิธีการทำการกับปิยะ

ภิกษุผู้บอกพูดว่า “กัปปิยัง กโรหิ แปลว่า เธอจงทำให้สมควร” สามเณรหรือคฤหัสถ์ผู้ทำเอามือข้างหนึ่งจับผลไม้ มือข้างหนึ่งจับมีดเป็นต้นแล้วกรีด ผ่า หรือแทงลงไปผลไม้พร้อมพูดว่า “กัปปิยัง กันเต แปลว่า สมควรแล้วครับ” ผู้บอกให้ทำการกับผู้ทำการกับปิยะจะใช้ภาษาไทยก็ได้เช่นผู้บอกให้ทำพูดว่า “ทำผลไม้ให้สมควรหน่อย” ผู้ทำเอามือจับผลไม้แล้วเอาเล็บจิกลงไปผลไม้พร้อมพูดว่า “สมควรแล้วครับ” การทำการกับปิยะนั้นต้องทำต่อหน้าผู้บอก และต้องใช้คำพูดที่เป็นปัจจุบันกาล จะทำลับหลังคือทำก่อนภิกษุบอก และใช้คำพูดที่เป็นอดีตหรืออนาคตกาลไม่ได้ เช่น ผมได้ทำการกับปิยะแล้ว หรือผมจักทำการกับปิยะ

การทำการกับปิยะ ผักสดที่ปลูกขึ้นได้และอ้อย เป็นต้น ก็ทำเหมือนกับผลไม้ทุกประการ ส่วนพริกนั้นถ้าเป็นลูกๆ คฤหัสถ์ใส่ถ้วยหรือถ้วยรวมติดกันอยู่หลายๆ ลูกทำการกับปิยะเพียงลูกเดียวก็พอ แต่อย่ายกขึ้นจากพวก สำหรับพริกที่เป็นเมล็ดๆ ถ้ากระจายอยู่ในถ้วยถ้วยเดียวในถ้วยข้าวต้ม หรือในน้ำพริกตาแดงน้ำปลาพริกมะนาว ต้องทำการกับปิยะที่ละเมล็ด ถ้าเมล็ดพริกรวมติดกันอยู่ เช่นเขาปนใส่

^{๑๑} วิมहा.อ. (บาลี) ๒/๙๒.

^{๑๒} วิมहा.อ. (บาลี) ๒/๒๗๕.

^{๑๓} วิ.จ. (บาลี) ๒/๑๐.

กับข้าวสุก หรือน้ำพริกชั้นเป็นก้อนติดกันอยู่ ทำกับปิยะเมล็ดเดียวก็ได้^{๑๔}

วัตถุที่ใช้ทำกับปิยะ

(๑) ไฟ ใช้ไฟฟืน ไฟถ่าน เป็นต้น จี้ เผา ลวก ลงที่ผลไม้เป็นต้นทำให้เป็นรอย

(๒) มีด มีดทั่วไป มีดตัดเล็บ หรือเข็ม ใช้ กรีด ตัด ฝาน ผ่าและแทงลงไปผลไม้เป็นต้น ทำให้ขาด หรือเป็นรอย

(๓) เล็บคน เล็บสัตว์ ๔ เท้า เช่นเล็บราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง เสือดำ หมี ลิง เป็นต้น และเล็บสัตว์ ๒ เท้า เช่น เล็บไก่ นก เป็นต้นที่แหลมคมใช้เล็บเหล่านี้จิกลงไปผลไม้ เป็นต้น ทำให้เป็นรอย เล็บเหล่านี้ต้องเป็นเล็บดี เล็บเน่าใช้ไม่ได้^{๑๕}

การใช้สามเณรหรือคฤหสฺถ์ให้ตัดต้นไม้โดยไม่เป็นอาบัติ

ถ้าภิกษุต้องการให้สามเณรหรือคฤหสฺถ์ตัดต้นไม้ เถาวัลย์ เป็นต้น อย่าบอกว่า “ตัดต้นไม้” (ถ้าบอกว่า “ตัด” อย่าเจาะจงต้นไม้)พูดเพียงว่า “เธอจงตัดต้นไม้ ตัดเถาวัลย์ เป็นต้น” (ถ้าเจาะจงต้นไม้อย่าบอกว่า “ตัด”) หรือใช้กับปิยโวรหาคือคำพูดที่สมควร ด้วยคำว่า

(๑) อิมัง ปุปผัง วา ผลัง วา ชานะ (เธอจงรู้ดอกไม้นี้ หรือผลไม้)

(๒) อิมัง เทหิ (เธอจงให้ผลไม้)

(๓) อิมัง อาหาระ (เธอจงนำผลไม้มา)

(๔) อิมินา เม อตฺถโธ (เราต้องการผลไม้)

(๕) อิมัง กับปิยงฺ กโรหิ (เธอจงทำผลไม้ให้สมควร)^{๑๖}

กับปิยโวรหาเหล่านี้ใช้เฉพาะภาษาไทยก็ได้ เช่น เธอจงรู้ดอกไม้นี้ เป็นต้น หรือจะใช้คำบาลี ย่อยๆ เช่น กับปิยงฺ กโรหิ, เทหิ, อาหาร, ชานะ, อตฺถโธ คำใด คำหนึ่งก็ได้

ตัวอย่างเพิ่มเติมที่ท่านแสดงไว้ว่า “เธอจงรู้มูลเถาวัลย์นี้ จงให้รากไม้หรือใบไม้นี้ก็ดี จงนำต้นไม้หรือเถาวัลย์นี้มาก็ดี เราต้องการดอกไม้ผลไม้หรือใบไม้นี้ก็ดีจงทำต้นไม้เถาวัลย์หรือผลไม้ให้เป็นกับปิยะ (ให้สมควร) ก็ดีด้วยคำเพียงเท่านั้นย่อมเป็นอันภิกษุกระทำการปลดเปลื้องภุตคามแต่ภิกษุบริโภคน้ำให้อนุสัมบัน (สามเณรหรือคฤหสฺถ์) ทำให้เป็นกับปิยะซ้ำอีก เพื่อปลดเปลื้องพิชคาม”^{๑๗} ภิกษุใช้คำพูดเหล่านี้สั่งให้สามเณรหรือคฤหสฺถ์ตัดต้นไม้เป็นต้นไม่เป็นอาบัติ^{๑๘}

สรุปความได้ว่า ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น การทำกับปิยะดูเหมือนจะเป็นเรื่องที่ยุงยาก แต่ถ้าเข้าใจวิธีแล้วก็ไม่ยากอะไร เพราะฉะนั้นทั้งพระสงฆ์และคฤหสฺถ์ควรใส่ใจ เรื่องกับปิยะนี้ให้ดี เมื่อทำกับปิยะแล้ว ภิกษุนำมาฉันก็ไม่ต้องอาบัติ และคฤหสฺถ์ผู้ทำกับปิยะก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้ช่วยภิกษุให้พ้นจากอาบัติอีกด้วย ถ้าทายกทายิกาต้องการรักษาภิกษุไม่ให้ต้องอาบัติในเรื่องนี้ เวลาจะเอาผลไม้ที่มีเมล็ดปลูกขึ้นได้ไปถวายภิกษุ ทางที่ดีควรแกะเมล็ดออกก่อน ถ้าเป็นผักสดควรเป็นผักที่ปลูกไม่ขึ้น เช่น ผักกาดขาว ผักคะน้า กะหล่ำปลี แตงกวา ถั่วฝักยาว เป็นต้น ถ้าเป็นผักสดที่ปลูกขึ้นได้ ก็

^{๑๔} วิมหา. (บาลี) ๒/๒๘๒.

^{๑๕} วิมหา. (บาลี) ๒/๒๘๒.

^{๑๖} กังขาวิตรณ (บาลี) ๑๖๕.

^{๑๗} วิมหา. (บาลี) ๒/๑๘๑)

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน คณะทำงานวัดเขาสนามชัย, วินัยพระนารัฐคู่มือโยม, หน้า ๓๐-๓๗..

นำไปลวกไปต้มเสียก่อนแล้วค่อยนำไปถวายภิกษุ ภิกษุจึงจะไม่เป็นอาบัติ เพราะภิกษุที่ไม่เรียนวินัยไม่รู้วินัย และไม่รักษาวินัยมีมาก เวลาทนายทนายิกาเอาผลไม้ที่มีเมล็ดปลูกขึ้นได้ หรือผักสดที่ปลูกขึ้นได้ไปถวายภิกษุเหล่านี้ ท่านรับแล้วจะฉ้นเลย ท่านจะไม่บอกให้คฤหัสถ์ทำกัปปิยะ ท่านนำผัก และผลไม้เหล่านี้ไปฉ้น จะต้องอาบัติทุกกฏทันที เหมือนกับว่าคฤหัสถ์ไปทำให้ท่านต้องอาบัติหรือเพิ่มอาบัติให้ท่าน ปกติท่านก็มีอาบัติมากอยู่แล้ว คฤหัสถ์ก็มีส่วนที่ทำให้ภิกษุต้องอาบัติหรือพ้นจากอาบัติในเรื่องนี้ถ้าคฤหัสถ์ฉลาดเลือกวิธีที่ทำให้ภิกษุพ้นจากอาบัติได้ก็จะเป็นการดีทีเดียวและนำอนุโมทนาอย่างยิ่ง กุศลผลบุญไม่ใช่บ่อยคงจะตกอยู่กับคฤหัสถ์แน่นอน

๔.๓.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ

คฤหัสถ์กลุ่มที่ ๒ ที่ผู้วิจัยศึกษาในงานวิจัยนี้ คือ ญาติ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับญาติพบว่าค่อนข้างมีความผ่อนคลายหลายประการ การกระทำบางอย่างห้ามสำหรับคฤหัสถ์ทั่วไปแต่จะอนุญาตให้กระทำกับญาติได้ โดยเฉพาะมารดาบิดาของภิกษุจะได้รับการผ่อนผันเป็นกรณีพิเศษ

ญาติ คือ บุคคลที่มีความผูกพันทางสายเลือด มีทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มักจะนับกันถึง ๗ ช่วงอายุของบุรพชน (๗ ช่วงโคตร)^{๑๙} แม้ภิกษุจะเป็นอนาคาริก คือ เป็นผู้ออกบวชไม่มีเรือน แต่ในแง่ความผูกพันและความจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยก็ยังจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับญาติ พระพุทธองค์อนุญาตให้ภิกษุขอปัจจัย ๔ และปฏิบัติต่อญาติได้ในหลายกรณี พระสงฆ์จะขอปัจจัย ๔ สมณบริขาร และสิ่งของที่จำเป็นจากพ่อแม่ และญาติได้ ไม่ต้องอาบัติ ดังตัวอย่างที่ท่านแสดงไว้ว่า “เมื่อภิกษุใช้ให้ญาติ นำตุปัจจัยมาตราบเท่าจนถึง ๗ ช่วงหรือสกุล โดยสับๆ กันมาแห่งบุตร ขอญาติ ๑๐ จำพวก มีพี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง ลุง ป้า น้าชาย น้าหญิง อาชาย อาหญิง เหล่านั้นไม่เป็นการทำวิญญูตติ (ขอได้) เมื่อทำเฆสัชนเหล่านั้น ก็ไม่เป็นเวชกรรม (ทำยาให้ได้) หรือไม่เป็นอาบัติเพราะประทุษร้ายสกุล”^{๒๐} หลังจากภิกษุได้รับการบำรุงด้วยปัจจัย ๔ จากญาติแล้วก็อาจทำการสงเคราะห์ตอบแทนญาติของตนได้ตามสมควร โดยเฉพาะมารดาบิดาของตน แม้ว่าภิกษุจะออกบวชเป็นอนาคาริกหรือเป็นบรรพชิตแล้ว แต่ก็ยังมีหน้าที่ต้องดูแลหรือให้การสงเคราะห์มารดาบิดาของตนให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายตามสมควรแก่อัตภาพ การบำรุงมารดาบิดาจึงถือว่าเป็นหน้าที่ของภิกษุผู้เป็นบุตรด้วย การบำรุงมารดาบิดาของภิกษุจำแนกกว้างๆ ได้ ๒ วิธี คือ การบำรุงทางการและการบำรุงทางใจ

ในการพึ่งพาอาศัยคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์กำหนดแนวปฏิบัติกว้างๆ ไว้ว่า ให้ภิกษุขอปัจจัยจากคฤหัสถ์ได้เท่าที่จำเป็น ห้ามขอมากเกิน หรือบ่อยครั้งเกินไป ในหลายกรณีที่จะเข้าไปใกล้ชิดหรือทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อน ก็จะต้องห้ามไม่ให้รบกวนคฤหัสถ์ทั่วๆ ไป แต่จะทรงอนุญาตให้ขอหรือติดต่อขอรับความช่วยเหลือจากญาติได้ มีกิจหลายอย่างที่ห้ามภิกษุไม่ให้ทำกับคนอื่น แต่จะอนุญาตให้ทำกับญาติของตนได้ ข้อนี้ถือเป็นการผ่อนผันให้ปฏิบัติเฉพาะกับญาติของตนเท่านั้น ในงานวิจัยนี้จะได้นำเสนอความสัมพันธ์ที่ภิกษุมีกับญาติของตนเฉพาะเรื่องการอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ พอเป็นตัวอย่างมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๑๙} วิมทา. (บาลี) ๑/๘๐๔.

^{๒๐} วิมทา. (บาลี) ๑/๔๓๓.

(๑) การดูแลเรื่องเครื่องนุ่งห่ม (จีวร)^{๒๑}

โดยหลักแล้วพระสงฆ์จะใช้ผ้า ๓ ผืน เรียกว่า ไตรจีวร เป็นผ้าที่ย้อมด้วยน้ำฝาด เรียกว่า ผ้ากาสาละ มีการตัดเย็บให้มีรูปแบบตามพุทธานุญาต ผ้า ๓ ผืน ได้แก่

(๑) ผ้าห่มคลุมปิดกายส่วนบน เรียกว่า อุตตราสงค์ (นิยมเรียก จีวร)

(๒) ผ้านุ่งปิดกายส่วนล่าง เรียกว่า อันตราวาสก (นิยมเรียก สบง)

(๓) ผ้าทาบ หรือผ้าห่มซ้อน เรียกว่า สังฆาฏิ (ปัจจุบันใช้พาดบนไหล่ขวาตอนอยู่ในวัด)

ในเบื้องต้น พระสงฆ์ที่บวชใหม่ทุกรูปจะต้องได้รับผ้าไตรจีวรนี้จากพระอุปัชฌาย์ ต่อจากนั้นหากผ้าเหล่านั้นชำรุดหรือชำรุดก็อนุญาติให้หาผ้าใหม่ได้ โดยอาจแสวงหาตามป่าช้า ผักตบถ หล่นไม่มีเจ้าของ ภิกษุหรือเพื่อนสหธรรมิกถวาย หรือผ้าที่คฤหัสถ์ถวาย (คหบดีจีวร) เมื่อต้องการผ้าจีวรมาใช้ภิกษุต้องหาด้วยวิธีการที่ถูกต้องและใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด อย่างไรก็ตามในบางครั้ง ภิกษุมีผ้าจีวรจำนวนมากก็อนุญาติให้แจกจ่ายหรือมอบให้คนอื่นได้บ้าง โดยเฉพาะบิดามารดา

ในพระวินัยปิฎก จีวรขันธกะ ได้กล่าวถึงเรื่องราวในสมัยพุทธกาลที่ภิกษุให้ผ้าจีวรแก่มารดาบิดาไว้ว่า “สมัยนั้น จีวรเกิดขึ้นแก่ภิกษุรูปหนึ่งหลายผืน และภิกษุนั้นประสงค์จะให้ผ้านั้นแก่มารดาบิดา ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุให้ด้วยกล่าวว่า เป็นมารดาบิดา เราจะว่าอะไร ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาติให้ให้แก่มารดาบิดา แต่ภิกษุไม่พึงทำสัทธาไทย (ของที่ให้ด้วยศรัทธา) ให้ตกไป รูปใดทำให้ตกไป ต้องอาบัติทุกกฏ”^{๒๒} ในอรรถกถาจีวรขันธกะยังมีอธิบายอีกว่า “ภิกษุเมื่อให้(สิ่งของๆตน) แก่หมู่ญาตินอกนั้น (นอกจากมารดาบิดา) นั้น ชื่อว่า ย่อมทำศรัทธาไทยให้ตกไปโดยแท้, ส่วนมารดาบิดา แม้ถ้าดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว ยังปรารถนา(ปฏิการะ) อยู่ ภิกษุพึงให้”^{๒๓}

เห็นได้ว่า มีพระพุทธรับสั่งให้ภิกษุบำรุงมารดาบิดาด้วยผ้าจีวรโดยมีข้อแม้ว่าจะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับหลักพระวินัย ทั้งนี้เพื่ออนุเคราะห์แก่มารดาบิดาซึ่งขาดแคลนผ้า หลังจากได้รับผ้าไปแล้วก็ต้องมีการย้อมสี ตัดเย็บใหม่ให้เหมาะกับการใช้สอยของคฤหัสถ์ หรืออาจจะนำไปขายต่อแล้วนำทรัพย์ที่ได้มาใช้ในการดำรงชีพได้

สรุปว่า การบำรุงมารดาบิดาด้วยการให้เครื่องนุ่งห่มนั้นเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ทำได้ ทั้งนี้ด้วยทรงมุ่งให้ความสำคัญแก่มารดาบิดาเป็นกรณีพิเศษ เพียงแต่ภิกษุรูปนั้นจะต้องฉลาดในการแจกจ่ายผ้าจีวรอย่างเหมาะสมโดยไม่ให้เสียศรัทธาญาติโยมและปฏิบัติให้สอดคล้องกับหลักพระวินัยอันเป็นพุทธอาณาที่พระพุทธรองค์ทรงประทานไว้เพื่อรักษาหน้าที่ระหว่างกันของบรรพชิตและคฤหัสถ์ไว้ได้อย่างมั่นคงอันเป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญแห่งพระพุทธศาสนาในระยะยาว

^{๒๑} จีวร หมายถึง ผ้าที่ใช้ห่มของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา ผืนใดผืนหนึ่ง ในจำนวน ๓ ผืนที่เรียกว่า ไตรจีวร คือผ้าซ้อนนอกหรือผ้าทาบซ้อน (สังฆาฏิ) ผ้าห่ม (อุตตราสงค์) และผ้านุ่ง (อันตราวาสก). พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๖๓.

^{๒๒} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๑/๒๓๒.

^{๒๓} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๕/๕๖๑-๕๖๒/๓๒๓., มงคล (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๗๘.

(๒) การดูแลเรื่องอาหาร (บิณฑบาต)^{๒๔}

โดยปกติแล้ว เมื่อภิกษุได้รับอาหารบิณฑบาตจากคฤหัสถ์แล้ว หากตนเองยังไม่ได้ฉัน ห้ามยกอาหารนั้นให้แก่คฤหัสถ์อื่น ภิกษุรูปใดทำ ทรงปรปอบาบัติ เรียกอาหารนั้นว่า “อนามัญฐบิณฑบาต”^{๒๕} การที่ภิกษุยกอาหารบิณฑบาตที่ตนยังไม่ได้ฉันให้แก่คนอื่น หากคนถวายทราบเรื่องก็จะเสียศรัทธา เป็นการยังศรัทธาไทยให้ตกไป อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้มีบรมพุทธานุญาตไว้ว่า หากคฤหัสถ์คนนั้นเป็นมารดาบิดาผู้กำลังต้องการอาหาร แม้ตนเองยังไม่ได้ฉัน ภิกษุก็สามารถยกอาหารบิณฑบาตนั้นให้แก่มารดาบิดาได้ ไม่เป็นการยังศรัทธาไทยให้ตกไป^{๒๖}

ในอรรถกถาเสัชชกรณวัตถุ ท่านกล่าวหลักสำหรับพิจารณาไว้ว่า “ถ้ามารดาบิดาเป็นใหญ่ ไม่หวังตอบแทน (ปฏิเสธ), จะไม่ทำปฏิการะก็ควร, แต่ถ้าท่านทั้ง ๒ ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้วยังหวังตอบแทน (ปฏิเสธ) อยู่, จะไม่ทำปฏิการะไม่ควร, อนามัญฐบิณฑบาต ภิกษุก็ควรให้แก่มารดาบิดา, แม้หากจะมีราคาตั้งหาปณะ ก็ไม่เป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป”^{๒๗}

จะเห็นว่า แม้พระสงฆ์จะออกบวชจากเรือนแล้ว มารดาบิดาเป็นบุคคลสำคัญที่ภิกษุผู้เป็นบุตรจะต้องรับธุระหน้าที่ในการอุปฐากบำรุงตามสมควร เพื่อกระทำปฏิการะกล่าวคือการตอบแทนคุณให้พอเหมาะสมด้วยอาหารบิณฑบาต ดังนั้น การให้อนามัญฐบิณฑบาตอันเลิศแก่มารดาบิดานี้จึงเป็นกิจที่ภิกษุผู้เป็นบุตรสามารถทำได้

ในอรรถกถากุลทูลสิกขาบท กล่าวถึงการให้ผลไม้ ดอกไม้แก่มารดาบิดาไว้ว่า “ก็ ภิกษุเมื่อให้ผลไม้ก็ดี ดอกไม้ก็ดี อันเป็นของๆ ตนแก่มารดาบิดา นำไปให้เองก็ดี ให้คนอื่นนำไปให้ก็ดี เรียกมาให้เองก็ดี ให้คนอื่นเรียกมาให้ก็ดี ย่อมควร, เมื่อจะให้แก่หมู่ญาตินอกนั้น ให้คนอื่นเรียกมาให้อย่างเดียวจึงควร, บรรดาวัตถุเหล่านั้น เมื่อจะให้ดอกไม้ ให้เพื่อบูชาพระรัตนตรัยเท่านั้น จึงควร, แต่ให้แม่แก่ใครๆ เพื่อประโยชน์แก่การประดับ หรือเพื่อประโยชน์แก่การบูชาวัตถุ มีศิวลึงค์ เป็นต้น ไม่ควร”^{๒๘}

ในการให้สิ่งของแก่มารดาบิดานั้น อาจหวังให้ท่านนำไปใช้สอยโดยตรง หรือจะหวังให้ท่านนำไปขายแล้วนำเงินมาใช้สอยอย่างอื่นก็ได้ ดังความในอนุฎีกาวิมตฺติโนทนีตอนหนึ่งว่า “ภิกษุ ให้

^{๒๔} บิณฑบาต แปลว่า การตกลงแห่งก้อนข้าว เป็นคำเรียกก้อนข้าวที่เขาใส่ลงในภาชนะที่รองรับ เช่น บาตร เป็นต้น, บิณฑบาต หมายถึง อาหารสำหรับถวายพระ เป็นปัจจัยหนึ่งใน ๔ สำหรับพระสงฆ์ จะถวายโดยใส่บาตรหรือใส่ภาชนะอื่นใดก็เรียกเหมือนกัน. ธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**, หน้า ๔๖๓.

^{๒๕} อนามัญฐบิณฑบาโตติ อปฺปพฺพชิตสฺสหตฺโต ลทฺโธตฺตนา อณฺเณน วา อคฺคหิตอคฺโค ปิณฑปาโตติ สารตฺถทีปนี. คันธุโน มงฺคล (บาลี) ๑/๓๐๓/๒๗๗., อตฺตโน อตฺถายทินฺนสฺสทฺธาเทยฺยปิณฑปาโตติ อคฺคปิณฑกฺควา ปุพฺพเมวคิหิณฺทานอนามัญฐปิณฑทานํ นาม. มงฺคล (บาลี) ๒/๒๓๘/๒๐๙.

อนามัญฐบิณฑบาต คือ อาหารที่ภิกษุบิณฑบาตได้มายังไม่ได้ฉัน จะให้แก่ผู้อื่นที่ไม่ใช่ภิกษุด้วยกันไม่ได้ นอกจากมารดาบิดา. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๘๙.

^{๒๖} พระราชบัญญัติ (อุทัย ญาณโทย ป.ธ.๙), **พระเลี่ยมแม่พ่อตอบแทนคุณได้ไหม?**, หน้า ๖๘.

^{๒๗} วิมทา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๔๓๖.

^{๒๘} มงฺคล (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๗๘.

สิ่งของแก่มารดาบิดาด้วยคิดว่า ท่านทั้ง ๒ จักขายสิ่งของนี้เลี้ยงชีพ ย่อมควร, แต่ให้สิ่งของแก่หมู่ญาติ
นอกนั้น ให้เป็นของยืมเท่านั้น จึงควร”^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม แม้มีพระบรมพุทธานุญาตให้ภิกษุสามารถนำอาหารบิณฑบาตมาจุนเจือ
ชีวิตของมารดาบิดาได้ แต่ถ้ามารดาบิดาของภิกษุเป็นผู้เข้ารีตเดียรถีย์ หรือนับถือศาสนาอื่นเป็นพี่พี่
แล้ว ก็มีพระพุทธรูปบูชาให้ภิกษุเอื้อเพื่อต่อมารดาบิดานั้น หากฝ่าฝืนพระองค์ทรงปรับโทษทางพระ
วินัยกับภิกษุนั้นด้วยอาบัติปาจิตตีย์^{๓๐} ด้วยทรงมุ่งป้องกันการติเตียนและคำปริพา^{๓๑} จากพวก
นักบวชนอกศาสนาและเพื่อให้ภิกษุมุ่งรักษาศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้มีความมั่นคง เข้มแข็งพร้อม
เจริญกุศลบนวิถีชีวิตที่งดงาม กอปรกับมีทัศนคติที่ดีต่อพระภิกษุและพระศาสนาอีกด้วย

(๓) การดูแลเรื่องที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ)^{๓๒}

เมื่อบวชเป็นภิกษุแล้วจะต้องละทิ้งครอบครัวมาอาศัยอยู่ในเสนาสนะที่เหมาะสมแก่การพัก
อาศัย เช่น ป่า เขา ถ้ำ โคนไม้ กุฏิ กระบือ ปราสาท เรือนโล้น เรือนว่าง โดยจะพักอยู่ลำพังรูปเดียว
หรืออยู่ร่วมกับภิกษุอื่นๆ ก็ได้ เสนาสนะที่ไปพักอาศัยอยู่นั้นจะมีลักษณะเป็นวัด อาราม วิหารหรือเป็น
ป่าต่างๆ ไปก็ได้ การพักอาศัยของพระสงฆ์นั้นจำเป็นต้องอาศัยความสงัดวิเวกเพื่อให้เกิดความสงบ
ภิกษุไม่ควรเข้ามาเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์มากนัก ควรเข้ามาเกี่ยวข้องเฉพาะช่วงหาอาหารหรือพบปะเพื่อ
ทำกิจบางอย่างที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการคลุกคลีกับคฤหัสถ์จนเกิด
ความวุ่นวาย แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ตัดโอกาสที่จะให้ภิกษุให้การสงเคราะห์เรื่องที่อยู่อาศัยแก่ญาติ
โดยเฉพาะมารดาบิดา

ในคัมภีร์อรรถกถาเภสัชขจรณวัตถุ ตติยปาราชิกบท ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “ถ้า
ภิกษุนำมารดาไปเลี้ยงดูที่วัด ก็สามารถปรนนิบัติบำรุงได้ทุกอย่างทั้งควรให้ของขบเคี้ยวและของใช้
สอยด้วยมือตน แต่ไม่ควรแตะต้องตัวมารดา ส่วนบิดาภิกษุสามารถปรนนิบัติบำรุงได้ทุกอย่าง เช่น
นวด เฝ็น ให้อาบน้ำ เป็นต้น ดูจบบารุงสามเณร”^{๓๓}

จากข้อความข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาสำหรับภิกษุนี้อาจกระทำ
ที่วัด หรือในพื้นที่เสนาสนะที่พักอาศัยของตนได้ เนื่องด้วยเป็นสถานที่เหมาะต่อการปฏิบัติหน้าที่ของ
บุตรภายใต้กรอบประเพณีแห่งพระธรรมวินัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภิกษุผู้เป็นบุตรชายคนเดียวมีศรัทธา
อยากบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา กอปรทั้งมารดาบิดาอย่างเข้าสู่วัยชราที่โรยราและมีกำลังถดถอย
ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้อย่างสมบูรณ์เหมือนแต่ก่อนได้ การปล่อยท่านให้อยู่ตามลำพังโดยมิได้มี
ผู้ดูแลอย่างใกล้ชิดอาจทำให้ท่านได้รับอันตรายได้ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้

^{๒๙} วิมหา.อ. (ไทย) ๗/๕/๒/๓๔๖., มงคล (บาลี) ๑/๓๐๔/๒๗๘.

^{๓๐} วิมหา. (ไทย) ๒/๒๗๐/๔๒๐.

^{๓๑} ปริพาท คือ คำกล่าวของคนพวกอื่นหรือลัทธิอื่น, คำกล่าวโทษ คัดค้าน โต้แย้งของคนพวกอื่น, หลักการของฝ่ายอื่น, ลัทธิภายนอก, คำสอนที่คลาดเคลื่อนหรือวิปริตผิดเพี้ยนไปเป็นอย่างอื่น.

^{๓๒} เสนาสนะ แปลว่า ที่นอนและที่นั่ง หมายถึง อาคาร สถานที่ซึ่งใช้เป็นที่พำนักอาศัยหรือเป็นที่ทำ
กิจกรรมของพระสงฆ์ได้ และหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นที่นั่ง ที่พิง ที่หนุนได้ เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลา กุฏิ ที่นอน หมอน
พรม ที่ปูนอน ผ้าปูนั่ง เป็นต้น. ธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำ
วัด”, หน้า ๑๑-๕๕.

^{๓๓} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๑๘๕-๑๘๗/๕๑๐, มงคล. (บาลี) ๑/๒๗๖-๒๗๗.

พิจารณาเห็นว่ามิใช่อนุญาตทางพระวินัยให้ภิกษุสามารถนำมารดาบิดามาปรนนิบัติเลี้ยงดูที่วัดได้ เพราะเหตุว่าวัดเป็นสถานที่สัปปายะ^{๓๔} ที่ภิกษุผู้เป็นบุตรจะกระทำการบำรุงมารดาบิดาได้อย่างสะดวก ทั้งนี้เพื่ออนุเคราะห์มารดาบิดาผู้ถือว่าเป็นบุคคลสำคัญอย่างยิ่งของบุตร และเพื่อรักษาภิกษุผู้มีศรัทธาให้บวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาต่อไป^{๓๕}

(๔) การดูแลเรื่องการรักษาพยาบาล (เภสัช)^{๓๖}

ภิกษุในพระพุทธศาสนาเมื่ออาพาธหรือเจ็บป่วยจะต้องช่วยกันพยาบาลรักษา ทั้งนี้เพราะถือว่าต่างก็เป็นคนละหิ้งครอบครัวออกบวชด้วยกันทั้งนั้น เมื่อออกมาจากครอบครัวแล้วมาอยู่เป็นนักบวชย่อมจะห่างเหินจากครอบครัว ยามเจ็บป่วยจึงไม่ค่อยจะมีคนในครอบครัวมาดูแล พระพุทธองค์จึงกำหนดบุคคลและวิธีการดูแลพระสงฆ์ที่อาพาธคร่าวๆ ทั้งในพระวินัยปิฎกและในพระสุตตันตปิฎก ดังต่อไปนี้

(๑) พระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์อาพาธ เป็นหน้าที่ของภิกษุผู้เป็นสัทธีวิหาริก อันเตวาสิก ต้องคอยปรนนิบัติดูแลจนกว่าท่านจะหาย ขณะเดียวกันหากภิกษุผู้เป็นสัทธีวิหาริก อันเตวาสิกอาพาธ ก็เป็นหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์อาจารย์ต้องคอยพยาบาลรักษาจนกว่าจะหาย

(๒) ภิกษุทั่วไปอาพาธ ภิกษุที่อาศัยอยู่ด้วยกันต้องคอยรักษาพยาบาลจนกว่าจะหาย

(๓) ภิกษุทั่วไปอาพาธ เป็นภาระที่ญาติ อุบาสกอุบาสิกา โยมอุปัฏฐาก โยมปวารณา คนวัด (อารามิกชน) และคนที่พบเห็นต้องคอยรักษาพยาบาลจนกว่าจะหาย

การรักษาพยาบาลภิกษุอาพาธนี้เชื่อกันว่าได้บุญมาก และเป็นการกระทำที่พระพุทธเจ้ายกย่องสรรเสริญ เห็นได้จากพุทธดำรัสว่า “ผู้ใดต้องการอุปถัมภ์บำรุงพระตถาคต ผู้นั้นถึงพยาบาลภิกษุอาพาธ” อย่างไรก็ตาม หากมองจากฝ่ายภิกษุนั้น ก็มีพุทธบัญญัติให้สามารถดูแลรักษาพยาบาลคฤหัสถ์ได้ตามสมควร แต่ต้องระวังไม่ให้เป็นการทำเพื่อหวังลาภสักการะหรือชื่อเสียง และไม่ให้เป็นการประทุษร้ายตระกูล หรือประจบคฤหัสถ์ ทั้งนี้เนื่องจากเคยเกิดเหตุการณ์ที่ภิกษุบางรูปประกอบยารักษาโรคแก้คฤหัสถ์เพื่อหวังลาภสักการะ พระพุทธองค์จึงตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุประกอบยาแก้คฤหัสถ์ ยกเว้นในกรณีที่น่าเป็นจริงๆ แต่สำหรับมารดาบิดาและบุคคลอื่นอีก ๒๕ จำพวก พระพุทธองค์ทรง

^{๓๔} สัปปายะ คือ ความสะอาด, ความเหมาะสม, ความเกื้อกูล, ความสำราญ ในคำไทยใช้ว่า สบาย. สัปปายะ ในคำวัดใช้หมายถึงสิ่งที่เหมาะสม, สิ่งที่น่าสนับสนุนเกื้อกูลส่งเสริมหรืออำนวยให้เกิดความสะอาดสบาย เกิดความคล่องตัวในการเป็นอยู่ ในการทำความดี. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์“คำวัด”**, หน้า ๑๐๙๐.

^{๓๕} ดูรายละเอียดพระมหาทรงชัย วิชยเกรี (ศิริ), “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบำรุงมารดาบิดาของภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๙๓-๙๔.

^{๓๖} เภสัช แปลว่า ยารักษาโรค, ยารักษาไข้ จัดเป็นปัจจัยสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ใช้ได้ ที่ทรงอนุญาตไว้ว่าเป็นเภสัชตลอดกาล คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ด้วยทรงเห็นว่าทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นเภสัชในตัวและยอมรับกันทั่วไปว่าเป็นเภสัชทั้งสำเร็จประโยชน์เป็นอาหารแก่สัตว์โลกได้และไม่เป็นอาหารหยาบ, เภสัชที่ทรงอนุญาตนอกจาก ๕ อย่างนั้นแล้ว ยังทรงอนุญาตรากไม้ (มูลเภสัช) ผลไม้ (ผลเภสัช) ยาผง (จุณเภสัช) ยาหยอดตา ยาชนิดอื่นที่รักษาโรคได้ ตลอดถึงมูตร คูณ ถั่ว ถิน ที่เรียกว่า ยามหาวิภู โดยที่สุตมัมเนื้อสดและเลือดสดก็ทรงอนุญาตไว้เพื่อรักษาไข้บางอย่าง เช่น ฝีเข้า. อ้างใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓๒.

อนุญาตให้ประกอบยารักษาโรคได้ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม (แยกเป็น ๒๕ พวก) โดยถือหลักว่า หากคนเหล่านี้เจ็บป่วยหรือบาดเจ็บ หากเข้ามาวัด ภิกษุก็ควรประกอบยารักษา คือ

(๑) กลุ่มคน ๑๐ จำพวก ได้แก่ สหธรรมิกทั้ง ๕ (ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และสิกขมานา) ปณฺฑิต (คนเตรียมบวช อยู่วัดรอให้บวช) ไวยาวัจกรของตน มารดา บิดา คนบำรุงมารดาบิดา

(๒) กลุ่มญาติ ๑๐ จำพวก ได้แก่ พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง น้ำหญิง ป้า อาชาย ลุงอาหญิง น้ำชาย

(๓) กลุ่มคนอื่น ๆ ๕ จำพวก คือ คนจรมา โจร (กรณีที่ไม่ให้เขาอาจทำร้ายได้) คนรบแพ้ ผู้เป็นใหญ่ คนที่พวกญาติละแล้วจำต้องไป^{๓๗}

แม้ในวิสสุภณายกชั้นธกะ ว่าด้วยกิจที่พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสามารถกระทำกิจที่จำเป็นได้ในช่วงเวลาเข้าพรรษา เช่นในกรณีที่มารดาบิดาของภิกษุเจ็บป่วยไข้ไม่สบาย ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ก็มีพระบรมพุทธานุญาตให้ภิกษุผู้เป็นบุตรทำการร้องขอต่อหน้าสงฆ์แล้วบอกกล่าวถึงกิจธุระจำเป็นที่ตนจะพึงกระทำต่อมารดาบิดาซึ่งเรียกว่าการทำ “สัตตาทหณียะ”^{๓๘} ได้ ถึงแม้ท่านไม่ได้ส่งทูตเชิญไปโปรดแต่ก็สามารถไปพักแรมค้างคืนเพื่อปรนนิบัติพยาบาลรักษามารดาบิดาผู้เจ็บป่วยนั้นให้ได้รับความสบายทางกายและทางใจได้ ซึ่งการกระทำดังกล่าวนี้นับว่าเป็นภารกิจสำคัญที่ภิกษุสามารถกระทำได้ในช่วงเข้าจำพรรษา ดังมีพระพุทธรพจน์รับรองว่า

ภิกษุทั้งหลาย แม้เมื่อบุคคล ๗ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี มารดาและบิดา จะไม่ส่งทูตมา เรอนุญาตให้ไปด้วยสัตตาทหณียะได้ไม่ต้องกล่าวถึงเมื่อบุคคล ๗ จำพวกนั้นส่งทูตมา แต่พึงกลับภายใน ๗ วัน พึงไปด้วยตั้งใจว่า เราจักแสวงหา คิลาน ภัต คิลานุปัฏฐากภัต หรือคิลานเภสัช จักถามอาการหรือจักพยาบาล”^{๓๙}

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อญาติของภิกษุ โดยเฉพาะมารดาบิดา ทำให้ทราบว่า แม้พระสงฆ์จะออกบวชเป็นบรรพชิตแล้วแต่ก็ไม่ได้ให้ตัดขาดจากครอบครัวอย่างสิ้นเชิง ยังสามารถเกี่ยวข้องกับครอบครัวได้บ้างตามสมควร เช่น สามารถขอรับปัจจัย ๔ จากญาติได้ ขณะเดียวกันหากญาติใกล้ชิด เช่น มารดาบิดาเจ็บป่วยหรือยากจนหรือขาดแคลนปัจจัยดำรงชีพ พระสงฆ์ก็สามารถให้สิ่งของแก่ญาติโดยเฉพาะมารดาบิดาได้ ถึงขนาดในยามเจ็บป่วยหรือยามชราภาพ พระสงฆ์สามารถประกอบยาหรือรับมารดาบิดามาพักในวัดได้ด้วย แม้ว่าจะอยู่ในช่วงเข้าพรรษาซึ่งโดยปกติแล้วเป็นช่วงที่ภิกษุไม่สามารถไปพักแรมค้างคืนที่ไหนได้หากไม่มีธุระ

^{๓๗} วิ.ม.พ.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๔๓๑.

^{๓๘} สัตตาทหณียะ หมายถึง กิจธุระหรือเหตุผลที่ภิกษุผู้จำพรรษาสามารถไปค้างคืนที่อื่นได้ไม่เกิน ๗ วัน เป็นพระบรมพุทธานุญาตพิเศษให้ภิกษุมีความจำเป็นต้องไปจัดทำดำเนินการสามารถไปค้างคืนได้โดยไม่ขาดพรรษา แต่ต้องกลับภายใน ๗ วัน นับเป็นคืนได้ ๖ คืนติดต่อกัน, สัตตาทหณียะ ที่ทรงอนุญาตไว้คือ (๑) ไปเพื่อฉลองศรัทธาของทายกทายิกาที่นิมนต์มา (๒) ไปเพื่อระงับการสึกของภิกษุสามเณรที่กระสันอยากสึก (๓) ไปเพื่อระงับอธิกรณ์ของภิกษุผู้ต้องอาบัติและอยู่กรรมแล้ว (๔) ไปเพื่อพยาบาลรักษาสหธรรมิก เช่น อุปัชฌาย์อาจารย์ หรือภิกษุสามเณรที่อาพาธ หรือบิดามารดา ญาติพี่น้องที่เจ็บป่วย (๕) ไปเพื่อซ่อมแซมโบสถ์วิหารที่ชำรุด. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, หน้า ๑๐๗๒.

^{๓๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๘/๓๑๐-๓๑๑.

จำเป็นที่เข้าช่วยหรืออนุโลมได้ในระเบียบของพระวินัย แต่หากมารดาบิดาของตนเจ็บป่วยไข้ไม่สบาย ก็มีพระบรมพุทธานุญาตให้ภิกษุสามารถทำสัตตาหะได้เพื่อไปทำหน้าที่บุตรด้วยการถามไถ่อาการเจ็บป่วยของท่านบ้าง แสวงหาศิลาบิณฑบาตมาพยาบาลรักษาท่านเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับมารดาบิดาภายในพรรษาได้

๔.๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ผู้เป็นพระราช พระเบสีและกองทัพบ

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นฝ่ายบ้านเมือง คือ พระราชาและพระราชวงศ์ มีรูปแบบที่พิเศษเพราะแม้พระพุทธานุญาตจะให้ความสำคัญกับฝ่ายบ้านเมือง แต่ก็จะมีขอบเขตอยู่พอสมควร มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๓.๑ ลิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับพระราช พระเบสีและกองทัพบ

พระสงฆ์ถูกกำหนดให้มีวิถีชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับสังคัม คือ สังคมสงฆ์และสังคมคฤหัสถ์ กล่าวคือ ภิกษุต้องเกี่ยวข้องกับสังคมสงฆ์ตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาขอบรรพชาอุปสมบท หลังจากบวชแล้วก็ต้องถือนิสัยและศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยในสำนักของอุปัชฌาย์อาจารย์จนกว่าจะพ้นพรรษา ๕ มีปัญหารักษาตน มีศาสนกิจหรือกิจธุระของสงฆ์เกิดขึ้นก็ต้องช่วยกันดำเนินการให้เกิดความเรียบร้อย ขณะเดียวกันทุก ๑๕ วันก็ต้องเข้าร่วมประชุมฟังการทบทวนสิกขาบท (ฟังการสวดภิกขุปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน) ส่วนความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์กำหนดให้พระสงฆ์ต้องพึ่งพาปัจจัย ๔ จากชาวบ้าน ทำให้ทุกเช้าพระสงฆ์ต้องเข้าไปในชุมชนหรือหมู่บ้านเพื่อรับบิณฑบาตตามบ้านเรือน เมื่อมีโอกาสก็ต้องพูดคุยนทนา หรือแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์เพื่อให้ความรู้แก่คฤหัสถ์ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้จึงสามารถกล่าวได้ว่า พระสงฆ์เป็นนักบวชที่มีวิถีชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับสังคมตลอดชีวิต ไม่อาจปลีกตัวหนีสังคมไปใช้ชีวิตในป่าเขาถ้ำเฝ้าไพรได้เหมือนกับนักบวชพวกฤๅษีชีไพร นักบวชพวกนี้เมื่อบวชแล้วมักจะหลีกเลี่ยงสังคมไปบำเพ็ญพรตในป่าลึก กินหัวเผือก หัวมัน ผลไม้ เปลือกไม้และใบไม้เป็นอาหาร

บรรดาคฤหัสถ์ที่พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องนั้น กลุ่มบุคคลที่มีฐานะทางสังคมสูงที่สุดในสังคมที่ถือวาระเป็นใหญ่ ได้แก่ พระราชาหรือกษัตริย์ รวมทั้งพระมหากษัตริย์และกองทัพบ จากการศึกษพบว่า พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้เป็นแนวปฏิบัติต่อพระราช พระเบสีและกองทัพบหลายสิกขาบท แต่ที่มีมาและเนื้อหาเกี่ยวข้องโดยตรงขอยกมา ๕ ลิกขาบท ดังต่อไปนี้

(๑) ห้ามถือเอาสิ่งของ (ไม้ในคลังหลวง) ที่เจ้าของไม่ได้ให้

สิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ได้ราคา ๕ มาสกเกิดจากกรณีพระธนิยะเอาไม้จากคลังหลวงไปสร้างกุฏิ แม้คนเฝ้าไม้จะคัดค้านแต่ด้วยความเชื่อใจจึงยอมให้ท่านขนไม้ไปใช้ส่วนตัว การกระทำดังกล่าวอาจก่อให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเมืองหรือพระราช พระเบสี เนื่องจากไม้ในคลังหลวงนี้จำเป็นต้องใช้ในการก่อสร้างและซ่อมแซมพระราชวัง ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญของชาติ เนื่องจากเป็นที่ประทับของพระราช พระเบสีที่พระพุทธองค์ประทับทอดพระเนตรถึงปาราชิกในเรื่องนี้ น่าจะเป็นเพราะทรงเทียบเคียงกับโทษที่จะได้รับหากกระทำความผิดฐานเดียวกัน กล่าวคือ คนที่เอาไม้หลวงไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาตมีโทษถึงประหารชีวิต โดยธรรมดาภิกษุเอาไม้หลวงไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาตก็จึงปรับอาบัติปาราชิกเช่นกัน

สิกขาบทนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ไม่ประสงค์จะให้พระสงฆ์ไปขโมยหรือถือเอาสิ่งของของคนอื่นมาเป็นของตัวเองโดยไม่ได้รับอนุญาต ยิ่งหากสิ่งของนั้นเป็นของหลวงหรือของที่ใช้เพื่อ

ประโยชน์ส่วนรวมยังต้องระมัดระวัง เพราะอาจส่งผลต่อความมั่นคงของบ้านเมืองและเป็นการทำลายพระราชศรัทธาอีกด้วย ในสิกขาบทนี้เป็นการนำไม้จากคลังหลวงไปใช้ส่วนตัวอย่างไม่เหมาะสม คือ

(๑) ไม้หลวงทางการเก็บสะสมไว้เพื่อใช้ก่อสร้างหรือซ่อมแซมพระราชวังและสิ่งก่อสร้างของทางการ หากปล่อยให้คนอื่นมานำไม้ไปใช้โดยไม่จำเป็นย่อมทำให้ไม้ของหลวงขาดแคลน เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องใช้ไม้ก็จะหาไม่ทัน ทำให้บ้านเมืองเสียหาย

(๒) พระธนิยะมาขอไม้ไปใช้ส่วนตัวโดยการกล่าวอ้างพระดำรัสของพระราชอาแบบไม่ค่อยเชื่อถือตรงเท่าไร ทำให้ขาดความนับถือทั้งกับคนเฝ้าคลังหลวง วิศวการพราหมณ์และพระราชอา

(๓) การนำไม้จากคลังหลวงโดยไม่ได้รับอนุญาตนี้ปกติจะต้องถูกลงโทษหนักถึงประหารชีวิตหรือขับไล่ออกจากประเทศ แต่ด้วยความที่ท่านเป็นพระจึงไม่ถูกลงโทษ

ดังนั้น การนำของหลวงไปใช้โดยไม่ได้รับอนุญาตจึงเป็นเรื่องไม่ควรทำ เพราะจะทำให้บ้านเมืองได้รับความเสียหาย ภิกษุผู้กระทำการก็จะขาดความเคารพนับถือ ทำให้ผู้พบเห็นไม่เคารพศรัทธา การบัญญัติสิกขาบทนี้นอกจากจะเพื่อป้องกันไม่ให้พระสงฆ์ไปทำให้อันอื่นเสียประโยชน์จากทรัพย์สินหรือเสียการครอบครองทรัพย์สินแล้ว ยังเป็นการป้องกันไม่ให้พระสงฆ์ไปทำความเสียหายแก่ฝ่ายบ้านเมืองอีกด้วย

(๒) ห้ามบวชให้ทหารโดยไม่ได้รับอนุญาต

บ้านเมืองที่มีความมั่นคง นอกจากจะมีพระราชอาผู้ปรีชา พระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความสามัคคี มีอำมาตย์ ราชบัณฑิต ข้าราชการบริพารผู้จงรักภักดีแล้ว ยังจำเป็นต้องมีกองทัพที่เข้มแข็งด้วย ทั้งนี้เพราะกองทัพเป็นหน่วยงานภาครัฐที่ค้ำจุนราชบัลลังก์ละปกป้องคุ้มครองประเทศชาติ ในกองทัพจำเป็นต้องมีแม่ทัพ เสนาบดีและกำลังพลที่กล้าหาญเชี่ยวชาญการรบและมีความจงรักภักดีต่อพระราชอา ประเทศใดมีกำลังพลมากย่อมจะเป็นที่เกรงขามของประเทศเพื่อนบ้าน ดังนั้น สิ่งที่ประเทศต่างๆ มักจะทำเหมือนกัน คือ การพัฒนากองทัพทั้งด้านจำนวนกำลังพล อาวุธยุทโธปกรณ์และการฝึกทางยุทธวิธี ในประเทศต่างๆ นั้น กองทัพมีความสำคัญ ดังต่อไปนี้

(๑) ทหารมีภารกิจเพื่อป้องกันประเทศ รักษาความสงบภายในประเทศและรักษาพระราชอาอำนาจค้ำจุนราชบัลลังก์ของพระราชอา ประเทศต่างๆ จำเป็นต้องมีทหารคอยรักษาความสงบเรียบร้อย หากคณะสงฆ์อนุญาตให้ทหารบวชโดยไม่ได้รับอนุญาตย่อมทำให้ขาดกำลังพลโดยไม่มีการเตรียมการ

(๒) ทหารย่อมมีหน้าที่ประจำตามค่าย ชายแดนหรือสถานที่เกิดความวุ่นวาย มีสังกัด มีสายบังคับบัญชาชัดเจน การที่ทหารจะเดินทางออกจากกองทัพโดยไม่แจ้งผู้บังคับบัญชาย่อมส่งผลกระทบต่อภารกิจประจำบัญชา เมื่อถึงคราวจะเรียกรวมพลย่อมส่งผลกระทบ หากคณะสงฆ์อุปสมบทให้ทหารที่หนีกองทัพมาย่อมไม่เป็นที่ศรัทธาของพระราชอา แม่ทัพ นายกองและประชาชน

(๓) คณะสงฆ์เป็นที่เคารพของพระราชอาและแม่ทัพนายกอง ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาย่อมได้รับความนับถือด้วย และอาจได้รับการยกเว้นหรืออภัยความผิดบางอย่าง ดังนั้น หากคณะสงฆ์อนุญาตให้ทหารเข้ามาบวชได้แบบง่ายๆ แล้วไม่มีการลงโทษก็อาจเป็นช่องทางให้ทหารที่ไม่อยากทำศึกหนีมาบวช ส่งผลกระทบต่อการทำหน้าที่รักษาความสงบและป้องกันประเทศได้

หากมีกำลังพลหนีราชการมาขอบวชเป็นภิกษุจำนวนมาก ย่อมส่งผลกระทบต่อกองทัพโดยตรง เพราะจะทำให้กำลังพลลดลง การที่พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้คณะสงฆ์บวชให้ทหารที่ไม่ได้รับอนุญาตจึงเป็นการเอื้อเพื่อต่อประสิทธิภาพของกองทัพ ไม่อยากให้คณะสงฆ์กระทำ

การอันส่งผลเสียต่อกองทัพ เพราะถ้าทหารออกบวชมากโดยไม่มีการควบคุมย่อมส่งผลให้ขาดกำลังพล ไม่สามารถปกป้องบ้านเมืองต่อไปได้

(๓) ห้ามภิกษุเข้าเขตพระราชฐานโดยไม่บอกล่วงหน้า

เขตพระราชฐานชั้นในย่อมเป็นที่ประทับของพระราชา พระมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ และนางสนม ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีการรักษาความปลอดภัยอย่างเข้มงวด พระราชฐานชั้นในเป็นที่ประทับ ที่บรรทม เสวยพระกระยาหาร สำราญพระอิริยาบถและทรงงานต่างๆ การที่พระสงฆ์เข้าไปในเขตพระราชฐานชั้นในโดยไม่บอกล่วงหน้าจึงถือเป็นการกระทำที่ไม่เหมาะสม ที่สำคัญพระราชฐานหรือพระราชวังเป็นที่รวมของอำนาจทางการเมือง อาจก่อให้เกิดความระแวงสงสัยในพฤติกรรมของพระสงฆ์ก็ได้ เหตุได้จากโทษที่อาจเกิดจากการเข้าไปในพระราชฐาน ๑๐ ประการ ได้แก่

(๑) พระราชาประทับอยู่กับพระมเหสีในพระราชฐานชั้นในนี้ ภิกษุเข้าไปในพระราชฐานชั้นในนั้น พระมเหสีเห็นภิกษุแล้วทรงยืมให้ หรือภิกษุเห็นพระมเหสีแล้วยืมให้ อาจทำให้พระราชาระแวงสงสัยได้ว่าภิกษุกับมเหสียืมให้กัน

(๒) พระราชาทรงมีพระราชกิจมาก มีพระกรณียกิจมาก เสด็จไปหาพระสนมคนหนึ่งแล้วทรงลืม พระสนมนั้นตั้งครุฑเพราะการที่พระราชาเสด็จไปหานั้น อาจทำให้พระราชาสงสัยว่าพระสนมตั้งครุฑกับภิกษุ

(๓) ของมีค่าอย่างใดอย่างหนึ่ง ในพระราชฐานชั้นในสูญหายไป พระราชาอาจสงสัยว่าภิกษุเป็นคนขโมยไป

(๔) เมื่อความลับทางราชการที่ปรึกษาในพระราชฐานชั้นในรั่วไหลออกไปภายนอก พระราชาอาจสงสัยว่าภิกษุเป็นผู้นำความลับทางราชการออกไปเผยแพร่

(๕) ในพระราชฐานชั้นใน พระราชโอรส ปราบธนา (ที่จะปลงพระชนม์) พระราชบิดา หรือพระราชบิดาปราบธนา (ที่จะปลงพระชนม์) พระราชโอรส ทั้ง ๒ พระองค์อาจจะระแวงในตัวภิกษุว่าเป็นผู้ลงมือปลงพระชนม์

(๖) พระราชาทรงเลื่อนข้าราชการตำแหน่งต่ำขึ้นตำแหน่งสูง พวกที่ไม่พอใจเรื่องนี้อาจระแวงสงสัยว่าการได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระมีภิกษुकอยสั่งการ

(๗) พระราชาทรงลดตำแหน่งข้าราชการที่อยู่ในตำแหน่งสูงลงตำแหน่งต่ำ พวกที่ไม่พอใจเรื่องนี้อาจระแวงสงสัยว่าการได้ลดตำแหน่งเป็นพระมีภิกษुकอยสั่งการ

(๘) พระราชารับสั่งให้ยกกองทัพไปในเวลาไม่ควร พวกที่ไม่พอใจเรื่องนี้จะระแวงสงสัยว่าการยกทัพเป็นเพราะมีภิกษुकอยสั่งการ

(๙) พระราชารับสั่งให้ยกกองทัพไปในเวลาอันควรแล้วรับสั่งให้ยกทัพกลับเสียในระหว่างทาง พวกที่ไม่พอใจเรื่องนี้จะระแวงสงสัยว่าการยกทัพเป็นเพราะมีภิกษुकอยสั่งการ

(๑๐) พระราชฐานชั้นในเป็นสถานที่คับคั่งด้วยช้าง ม้า รถ เป็นสถานที่มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่เป็นเหตุแห่งความกำหนัด ไม่เหมาะแก่บรรพชิต^{๔๐}

ดังนั้น เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงทรงมีบัญญัติสิกขาบทเป็นแนวปฏิบัติไว้ว่า “ภิกษุใดไม่ได้รับแจ้งล่วงหน้า ก้าวล่วงธรณีประตูเข้าไปในตำหนักที่บรรทม ของ

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๒/๔๙๔-๔๙๘/๕๘๕-๕๙๐.

พระราชผู้เป็นกษัตริย์ที่ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ที่พระราชายังไม่เสด็จออกที่นารัตนะยังไม่เสด็จออกต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๔๑}

พระพุทธบัญญัติด้วยทรงแสดงโทษ ๑๐ ประการอันจะเกิดจากการเข้าไปในพระราชฐานชั้นในซึ่งแออัดคับแคบไปด้วยพวกช่าง ที่พระราชายังไม่เสด็จออกในตำหนักที่บรรทมมีพระราชายังไม่เสด็จออกนั้นทรงอยู่ด้วยกันกับ พระมเหสีในตำหนักที่บรรทม^{๔๒} สิกขาบทข้อนี้พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะตำหนักที่บรรทมของพระราชานล้อมรอบด้วยพระวิสูตร (ม่าน) เป็นที่รโหฐานที่ไม่สมควรจะก้าวล่วงเข้าไป แม้แต่สมณเพศที่จะก้าวล่วงธรณีเข้าไปในขณะที่พระราชและพระมเหสียังไม่เสด็จออกมา หรือยังไม่ได้มีครุณินมัตไวก่อนก้าวล่วงธรณีเข้าไป ยกเท้าที่ ๑ ต้องทุกกฎ ยกเท้าที่ ๒ ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๔๓}

(๔) ห้ามบวชให้โจรหนิคดี

โจรหรืออาชญากรผู้กระทำความผิดเป็นบุคคลที่สมควรนำตัวไปลงโทษตามกฎหมายของบ้านเมือง พระสงฆ์จึงไม่ควรอนุญาตให้โจรหนิคดีบวชไม่ว่าจะบวชเป็นสามเณรหรือเป็นภิกษุ ตามหลักการแล้วโจรหรือผู้ร้ายหนิคดีเป็นบุคคลที่สังคมต้องระมัดระวัง เนื่องจากได้ก่อคดีมาก่อน ไม่ว่าจะไปอยู่ในสังคมไหนย่อมเป็นปัญหา กล่าวคือ

(๑) โจรหนิคดีย่อมเป็นคนที่เคยกระทำความผิดมาก่อน ผู้เสียหายหรือผู้ที่เคยถูกโจรทำร้ายไม่ว่าจะเป็นการประทุษร้ายต่อร่างกาย ทรัพย์สินหรือทำให้เสียชื่อเสียง เขาย่อมเป็นที่ต้องการตัวของผู้เสียหาย เจ้าทุกข์ย่อมต้องการนำตัวเขามาลงโทษ

(๒) เมื่อมีโจรกระทำความผิด ฝ่ายบ้านเมืองไม่ว่าจะเป็นพระราช อามาตย์หรือราชบุรุษย่อมจะต้องการนำตัวโจรมาลงโทษ เพื่อรักษากฎหมายของบ้านเมืองและรักษาความสงบสุขของสังคม

(๓) ฝ่ายโจรหนิคดีไม่ว่าจะไปอยู่ในที่ไหนย่อมเป็นที่หวาดระแวงของประชาชน

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงห้ามไม่ให้คณะสงฆ์ให้การอุปสมบทแก่โจรหนิคดี เนื่องจากเห็นว่าจะนำความเสียหายมาสู่คณะสงฆ์ คนที่ศรัทธาก็จะเสื่อมศรัทธา คนที่ยังไม่ศรัทธาก็มีแต่จะตำหนิ การที่คณะสงฆ์ไม่ยอมอนุญาตให้โจรหนิคดีมาบวชย่อมเป็นการรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างคณะสงฆ์กับฝ่ายบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม มีมหาโจรบางคนทำความผิดร้ายแรงแล้วมาบวชต่อมามีชาวบ้านและทางภาครัฐ ก็มีธรรมเนียมปฏิบัติว่า หากท่านบวชแล้วปฏิบัติดีปฏิบัติชอบจนบรรลุปะระมาภิเษกเป็นพระอรหันต์บุคคลมีศีลบริสุทธิ์ก็อาจจะได้รับการอภัยโทษจากทางภาครัฐได้ เช่น พระองค์สิมมาล ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของกษัตริย์ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ย่อมสามารถพระราชทานอภัยโทษได้ หากทรงเห็นว่าอดีตโจรคนนั้นได้กลับตัวเป็นคนดีและพัฒนาตนจนเป็นพระอรหันต์แล้ว ในกรณีภิกษุณีผู้เคยเป็นชายาของเจ้าลิจฉวีก็เช่นเดียวกัน แม้เจ้าลิจฉวีจะเสด็จมาขอจับตัวนางกลับไปลงโทษ แต่เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลทราบข่าวว่าบวชเป็นภิกษุณีแล้วก็ไม่ประสงค์จะให้นำตัวนางกลับไปลงโทษ นับเป็นกรณีถวายอารักขาคุ่มครองแก่นักบวชในพระพุทธศาสนาที่น่าศึกษาอย่างยิ่ง

^{๔๑} ดุรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๒/๔๙๔-๔๙๘/๕๕๕-๕๙๐.

^{๔๒} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๔๓} ปัญญา ใช้บางยางและคณะ, พระวินัย ๒๒๗ พุทธบัญญัติจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

(๕) ห้ามมิให้ไปชมกองทัพบก

กองทัพบกเป็นสถานที่ชุมนุมของทหารผู้ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยของประเทศ และเตรียมการทำการศึกสงคราม ในกองทัพบกจึงเป็นที่รวมของทั้งแม่ทัพ นายกอง กำลังพลและอาวุธต่างๆ กองทัพบกจึงมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

(๑) กองทัพบกเป็นสถานที่ที่มีการรักษาความปลอดภัยสูง มีเวรยามและทหารรักษาการเข้มงวด หากพระสงฆ์เข้าไปในกองทัพบกจะเป็นที่หวาดระแวงของคนในกองทัพบกและประชาชน พระสงฆ์อาจจะถูกมองหรือเข้าใจว่าเป็นไส้ศึก หรือเป็นที่ปรึกษาของกองทัพบก ภาพลักษณ์เหล่านี้ล้วนไม่เหมาะสมกับสมณเพศ

(๒) กองทัพบกเป็นสถานที่รวมของพระราชา เสนาบดี (แม่ทัพ) นายกอง กำลังพล สัตว์พาหนะ เช่น ช้าง ม้า และอายุยุทธ์โทปกรณ์ บุคคล สัตว์และสิ่งของเหล่านี้มีภารกิจเพื่อการสู้รบ

(๓) กองทัพบกจะมีการเตรียมการรบเสมอ มีการฝึกยุทธวิธี มีการวางแผนการรบ การชุมนุมโจมตี การเคลื่อนพล กิจกรรมเหล่านี้ต้องปิดเป็นความลับ หากมีภิกษุไปอยู่ในกองทัพบกอาจถูกมองว่ามีส่วนร่วมกับกองทัพบก หรืออาจถูกกระแวงสงสัยว่าเป็นไส้ศึก

(๔) กองทัพบกอาจมีการสู้รบกับศัตรู การฝึกซ้อมกำลังพล และซ้อมการใช้อาวุธได้ตลอดเวลา จึงถือว่าเป็นสถานที่ที่ไม่ปลอดภัย ภิกษุจึงไม่ควรเข้าไปอยู่ในกองทัพบกเนื่องจากอาจได้รับอันตราย

(๕) กองทัพบกมีคนรวมอยู่จำนวนมาก มีความจำเป็นต้องจัดเตรียมเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคไว้เพื่อคนจำนวนมาก หากพระสงฆ์เข้าไปอยู่ในกองทัพบกด้วยย่อมจะเป็นภาระของฝ่ายจัดเตรียมเสบียง

ด้วยเหตุที่เป็นสถานที่อันตรายนี้เอง พระพุทธองค์จึงทรงห้ามไม่ให้พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับกองทัพบก เพราะเกรงว่าจะถูกเข้าใจผิด เป็นที่ระแวงสงสัยหรือได้รับอันตรายจากการสู้รบ ยกเว้นมีความจำเป็นบางกรณีก็อนุญาตให้เข้าไปในกองทัพบกได้เพียงบางช่วงเวลา เช่น ไปเยี่ยมญาติที่เป็นทหาร หรือเยี่ยมญาติที่ป่วยในกองทัพบก

๔.๓.๓.๒ บุคคลในพระพุทธศาสนาและอาณาจักรที่มีความสัมพันธ์กัน

จากการศึกษาในหัวข้อที่ผ่านมาทำให้ทราบว่า ในการบัญญัติสิกขาบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักรนี้มีบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายเข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกัน จำแนกเป็น ๒ ฝ่าย ดังต่อไปนี้

(๑) บุคคลทางฝ่ายพุทธจักร

บุคคลฝ่ายพุทธจักรหรือพระพุทธศาสนาจำแนกเป็น ๒ บุคคล คือ

๑) พระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ทรงออกแสวงหาโมกขธรรมเป็นเวลานานถึง ๖ ปีเมื่อบารมีเต็มรอบก็ตรัสรู้โพธิญาณ รู้แจ้งสัจธรรมสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง จากนั้นได้เสด็จออกจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อสั่งสอนเวไนยสัตว์โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ หรือกลุ่มบุคคล อีกฐานะหนึ่งนั้น เมื่อมีสาวกของพระองค์กระทำความผิดเสียหาย ก็ทรงเป็นผู้บัญญัติสิกขาบทเพื่อห้ามไม่ให้ภิกษุละเมิดและปรับอาบัติ (โทษ) ตามสมควรแก่ความผิด

๒) ภิกษุ-ภิกษุณี

ภิกษุหรือภิกษุณีเป็นกุลบุตร-กุลธิดาผู้ศรัทธาในคำสอนและแนวทางปฏิบัติของพระพุทธเจ้าจึงละทิ้งบ้านเรือนออกบวชตามพระพุทธเจ้า ภิกษุหรือภิกษุณีเหล่านี้แม้จะมีความตั้งใจที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ในบางโอกาสก็อาจจะกระทำความเสียหายจนเป็นเหตุให้พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบท กล่าวเฉพาะสิกขาบทที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับฝ่ายอาณาจักรนี้ พบว่ามีภิกษุและภิกษุณีที่เป็นมูลเหตุแห่งการบัญญัติสิกขาบท ได้แก่

(๑) ฝ่ายภิกษุ มี ๙ รูป (พวก) คือ (๑) พระธนิยะ (๒) พระมหาโมคคัลลานะ (๓) พระอานนท์ (๔) พระปิลินทวัจฉะ (๕) พระอุปนันทากยบุตร (๖) ภิกษุพวกหนึ่งไม่ปรากฏชื่อชาวเมืองโกศล แคว้นโกศล (๗) ภิกษุพวกหนึ่งไม่ปรากฏชื่อชาวเมืองสาวัตถี แคว้นมคธ (๘) พระฉัพพัคคีย์ และ (๙) พระสัตตรสวัคคีย์

(๒) ฝ่ายภิกษุณี มี ๒ รูป คือ ภิกษุณีอุลลันทนาและภิกษุณีผู้เคยเป็นชายาของเจ้าลิจฉวี (ก่อนบวชเคยขโมยสมบัติของเจ้าลิจฉวี)

ภิกษุและภิกษุณีที่กล่าวถึงนี้เป็นมูลเหตุให้พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทที่มีความเป็นมาเกี่ยวกับอาณาจักร จำแนกที่มาเป็น ๒ ที่มา คือ

แนวทางที่ ๑ เกิดจากการความเข้าใจผิดของเพื่อนภิกษุ โดยที่ภิกษุนั้นไม่ได้กระทำความผิดแต่อย่างใด เช่น กรณีพระมหาโมคคัลลานะพูดถึงพระเจ้าปเสนทิโกศลผู้รับชนะข้าศึกจึงถูกภิกษุอื่นกล่าวหาว่าอวดอุตริมนุสสธรรม เป็นต้น

แนวทางที่ ๒ เกิดจากความประพฤติเสียหายของภิกษุบางรูปหรือบางกลุ่ม เช่น กรณีพระธนิยะขอไม้จากคลังหลวงมาทำกุฏิส่วนตัว และกรณีภิกษุพวกหนึ่งเล่นน้ำในแม่น้ำอจิรวดีพร้อมกับส่งเสียงหัวเราะดัง เป็นต้น

(๒) บุคคลทางฝ่ายอาณาจักร

บุคคลทางฝ่ายอาณาจักรซึ่งเข้ามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาจนเป็นมูลเหตุให้พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทจำแนกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่

๑) พระราชาผู้ปกครองแผ่นดิน

พระราชาเป็นผู้ปกครองสูงสุดของฝ่ายบ้านเมือง ครองราชอาณาจักรเป็นอิสระเหนือดินแดนของตน ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองโดยมีอำมาตย์ราชบุรุษคอยช่วยในการบริหารบ้านเมือง มีการทำศึกสงครามกับแคว้นใกล้เคียงบ้างในบางครั้ง ขณะเดียวกันเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปในดินแดนของพระราชาเหล่านั้น พระราชาในแคว้นใหญ่ ๑๐ กว่าแคว้นก็ได้หันกลับมาสนับสนุนพระพุทธศาสนา และได้ทำหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธ ศาสนาด้วยความศรัทธา พระราชาที่มีบทบาทดังกล่าว ได้แก่ (๑) พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ (๒) พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศล (๓) พระเจ้าสุทโธทนะแห่งแคว้นสักกะ และ (๔) เจ้าวัชฌลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี

๒) พระราชวงศ์

พระราชวงศ์ได้แก่บุคคลผู้เป็นพระญาติหรือมีความเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับพระราชาหรือพระมเหสี อาศัยอยู่ในพระราชวังที่อยู่ที่ได้รับอนุญาตจากวังหลวง บุคคลเหล่านี้แม้จะไม่ได้เป็นผู้ปกครองสูงสุดของประเทศ แต่ถือว่าเป็นคนที่มีอิทธิพลและมีบทบาทสำคัญในสังคม พระราชวงศ์ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในพระวินัยปิฎกจนเป็นมูลเหตุของการบัญญัติสิกขาบท ได้แก่ (๑) เจ้า

มหานามะผู้เป็นพระเจ้าอาของพระพุทธเจ้า (๒) นางสาวกียานีผู้เป็นพระญาติฝ่ายใน เป็นสตรีชาว ศากยะผู้อาศัยอยู่ที่กรุงกบิลพัสดุ์ และ (๓) ชายาของเจ้าลิจฉวีผู้ขโมยทรัพย์ของเจ้าลิจฉวีแล้วหนีมาขอ บวชในสำนักของภิกษุณีอุลลันหาที่แคว้นโกศล

สรุปได้ว่า บุคคลฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรที่มีความเกี่ยวข้องกันมีทั้งที่เป็นผู้นำของแต่ละฝ่าย คือ พระพุทธเจ้าผู้สูงสุดฝ่ายพุทธจักรกับพระราชเจ้าผู้สูงสุดฝ่ายอาณาจักร และที่เป็นบุคคล ระดับรองลงไป การเข้ามาเกี่ยวข้องกันนั้นส่วนมากเกิดจากการประพาสเสวยของภิกษุบางรูปหรือ บางกลุ่ม แต่เมื่อมีการบัญญัติสิกขาบทก็ถือว่าเป็นการป้องกันความประพาสเสวยที่จะเกิดมีใน สังคมสงฆ์ในเวลาต่อมา

๔.๓.๓.๑ ผลที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรและอาณาจักร

จากการที่พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทที่มีที่มาเกี่ยวข้องกับฝ่ายอาณาจักรทำให้เกิดผลดี ต่อทั้งฝ่ายพระพุทธศาสนาและฝ่ายบ้านเมือง จำแนกเป็น ๒ ลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) ความสัมพันธ์ที่เป็นผลดีต่อฝ่ายพุทธจักร

ผลดีที่เกิดขึ้นแก่ฝ่ายพุทธจักรสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) สิกขาบทที่ห้ามไม่ให้ภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ห้ามไม่ให้ภิกษุเล่นน้ำใน แม่น้ำ (หัวเราะส่งเสียงดัง) รับเสนาสนะที่ไม่ใหญ่โต หรุหราราคาแพง แต่ให้รับเสนาสนะที่เรียบง่าย เหมาะแก่สมณสารูป ทำให้ภิกษุดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อพอกพูนตัณหา จะ ส่งผลดีคือทำให้ภิกษุมีชีวิตที่ปลอดโปร่งจากปัจจัยที่เกินความจำเป็น ไม่เป็นภาระในการแสวงหา ปัจจัย ๔ ที่มากเกินไปจนความจำเป็น จะได้มีเวลาในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่ธรรมมากขึ้น เมื่อทำได้อย่างนี้ภิกษุก็จะได้รับความเคารพนับถือจากอุบาสกอุบาสิกาต่อไป

(๒) สิกขาบทที่ห้ามไม่ให้ภิกษุสัจจะหรือเดินทางไปพักใกล้กับกองทัพ บางกรณีพักค้าง แรมในกองทัพ หรือห้ามไม่ให้ภิกษุเข้าไปในพระราชฐานชั้นในโดยไม่บอกกล่าวล่วงหน้า จะทำให้ภิกษุ ไม่ถูกเข้าใจผิดว่าเป็นผู้มีส่วนร่วมกับกองทัพ หรือเป็นไส้ศึก อันทำให้เสียสมณสารูป และอาจเป็น เป้าหมายในการทำร้ายของฝ่ายตรงข้าม ซึ่งจะทำให้ภิกษุนั้นๆ ตกอยู่ในอันตรายและนำความเสียหาย มาสู่พระพุทธศาสนา^{๔๔} กล่าวได้ว่า สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติเพื่อขจัดเรื่องเสื่อมเสียในปัจจุบัน (ทฎฐ- ธรรมิกานํ อาสวานํ สํวราย)

(๓) สิกขาบทที่อนุญาตให้ภิกษุประกาศวิธีปฏิบัติต่อคฤหัสถ์ตามสมควรแก่กรณี ๒ วิธี คือ (๑) คำวาตาร คือ ประกาศลงโทษไม่คบหา รับนิมนต์หรือติดต่อกับคฤหัสถ์ผู้เป็นมิชฉาภิภูมิจน มุ่งร้าย ไม่ปรารถนาดีต่อพระพุทธศาสนา เพื่อให้คฤหัสถ์ได้สติสำนึกตัว กลับกลายมาเป็นคนดี แล้วยอมมา ขอขมาต่อพระรัตนตรัย (๒) หงายบาตร คือ การประกาศยกโทษแล้วหันมาคบหา รับนิมนต์ติดต่อกับ คฤหัสถ์ที่สำนึกผิดแล้วยอมกับมาขอขมาพระรัตนตรัย ทำให้ภิกษุมิมาตรการสำหรับปฏิบัติต่อ คฤหัสถ์ให้เหมาะสมกับกรณี โดยมุ่งผลคือให้คฤหัสถ์กลับตัวมาเป็นสัมมาทิฐิชนนั่นเอง

(๔) สิกขาบทที่บัญญัติเกี่ยวกับการให้ภิกษุพักจำพรรษา ณ ที่ใดที่หนึ่งเป็นเวลา ๓ เดือน ห้ามไปพักค้างแรมในที่อื่นโดยไม่มีเหตุจำเป็น (กรณีภิกษุรับปากพระเจ้าพิมพิสารว่าจะจำพรรษา

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน วิมหา. (ไทย) ๒/๓๑๑/๔๕๑-๔๕๒.

แล้วแต่กลับคำพูดไปจำพรรษาในวัดอื่น)^{๔๕} กล่าวได้ว่าสิกขาบทนี้บัญญัติขึ้นเพื่อความเห็นชอบร่วมกันแห่งสงฆ์ (สงฆสมุฏฐกตาย)

(๕) สิกขาบทที่บัญญัติเพื่อเป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการรับเกสัช (เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย) ของพระเจ้าพิมพิสาร^{๔๖} โดยเก็บไว้ฉันได้ ๗ วันเป็นอย่างมาก กล่าวได้ว่า สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติเพื่อความอยู่อย่างผาสุกแห่งสงฆ์ (สงฆผาสุกตาย)

(๖) สิกขาบทที่บัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ได้ราคา ๕ มาสก (กรณีพระธินิยะขอไม้ของหลวงมาทำกุฏิ)^{๔๗} กล่าวได้ว่าบัญญัติเพื่อข่มบุคคลผู้หน้าด้านขาดความละอาย (ทุมมกฺกุนํ ปุคฺคลานํ นิคฺคหยา)

(๗) สิกขาบทที่บัญญัติเพื่อห้ามไม่ให้ภิกษุพูดอวดอุตตริมนุสสธรรม (ธรรมอันยิ่งของมนุษย์) ที่ไม่มีในตน ไม่ว่าจะอ้างเพื่อต้องการชื่อเสียง หรือหวังลาภสักการะ ก็ไม่ทรงอนุญาต^{๔๘} ถึงแม้ว่า ภิกษุอวดอุตตริมนุสสธรรมที่มีในตนก็ต้องระมัดระวัง เพราะมีผลเสียมากกว่าผลดี กล่าวได้ว่า สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อให้ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักอยู่อย่างผาสุก (เปสฺสานํ ภิกฺขุณฺ ฆาสุวิหาราย)

(๘) สิกขาบทที่บัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุรับเสนาสนะจำพวกเตียง ตั้ง พรหมขนสัตว์ เครื่องลาด ขนแกะ เป็นต้น ที่มีขนาดใหญ่โต ประณีต ราคาแพง ให้สัมผัสที่น่าชอบใจ แม้ผู้ถวายจะเป็นถึงพระราชาก็ พระเจ้าปเสนทิโกศล แต่ก็ทรงไม่อนุญาตให้รับทันที แต่ให้ตัดเท้าเตียงใหญ่ออก ส่วนเครื่องใช้สอยอื่นๆ ทรงแนะนำให้แก้ไขแล้วทำให้เรียบๆ ไม่หรูหรา เหมาะแก่สมณสารูป^{๔๙} กล่าวได้ว่า สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติเพื่อป้องกันเรื่องเสื่อมเสียอันจะบังเกิดในอนาคต (สมปรายิกานํ อาสวานํ ปฏฺฐาตยา) เพราะทรงเกรงว่าหากอนุญาตให้ภิกษุใช้สอยเสนาสนะที่ใหญ่โต หรูหรา ราคาแพงจะทำให้เกิดความยึดติดและพอกพูนกิเลส

(๙) สิกขาบทที่บัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุเข้าไปพระราชฐานชั้นในโดยไม่บอกกล่าวล่วงหน้า เพราะอาจเสี่ยงต่อการถูกระวางสงสัยว่าไปมีความสัมพันธ์กับพระสนมของพระราชเป็นต้น กล่าวได้ว่า สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติเพื่ออนุเคราะห์ หรือรักษาพระวินัย (วินยานุคฺคหยา)^{๕๐}

(๑๐) สิกขาบทที่บัญญัติให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันเพื่อแสดงพระปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน ในวันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ โดยสิกขาบทนี้เกิดจากพระดำริของพระเจ้าพิมพิสารเพื่อต้องการให้ภิกษุได้มีโอกาสแสดงธรรมแก่ประชาชนและต่อมามีการแสดงพระปาฏิโมกข์^{๕๑} สิกขาบทที่บัญญัติเพื่อให้พระสัทธรรม คือ ปรียติ ปฏิบัติ และปฏิเวธตั้งมั่นอยู่นาน (สทฺธมฺมฐฐิตฺตยา)

(๒) ความสัมพันธ์ที่เป็นผลดีต่อฝ่ายอาณาจักร

ผลดีที่เกิดขึ้นแก่ฝ่ายอาณาจักรสรุปได้ดังต่อไปนี้

^{๔๕} รังษี สุนทรต์, “พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ คล้อยตามบ้านเมือง”, พุทธจักร, ปีที่ ๕๙ ฉบับที่ ๕ (เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๘) : ๔๗-๔๘.

^{๔๖} ดุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๐-๒๗๑/๖๓-๖๘.

^{๔๗} ดุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๘๔-๘๘/๗๔-๗๙.

^{๔๘} ดุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๒๑/๒๔๖.

^{๔๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๐/๑๓๘-๑๔๑.

^{๕๐} ดุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๓๙/๒๘-๒๙.

^{๕๑} ดุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗-๒๐๘.

(๑) สิกขาบทที่ห้ามภิกษุถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ กรณีพระธนิยะขอไม้จากคลังหลวงมาสร้างกุฏิส่วนตัวโดยไม่ชอบนั้น ถือว่าได้แก้ปัญหาคาความไม่พอพระทัยของพระราชาได้เป็นอย่างดี เห็นได้จากเมื่อมีการบัญญัติสิกขาบทแล้ว ภิกษุทั้งหลายก็เพื่อปฏิบัติด้วยดีทำให้พระราชายังคงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาตามเดิม

(๒) สิกขาบทที่ปรารภการถวายผ้าห่มจากพระมเหสี ๕๐๐ ผืน และพระเจ้าอุเทนผู้ยังไม่ค่อยมีความศรัทธาในตอนแรก แต่พอได้ฟังวิธีการใช้สอยผ้าอย่างให้เกิดประโยชน์สูงสุดจากพระอานนท์ จึงเกิดความศรัทธาแล้วได้ถวายผ้าห่มอีก ๕๐๐ ผืน^{๕๒} ทำให้พระราชาในตอนแรกไม่มีความศรัทธาเสด็จมาดำหนิพระอานนท์ แต่พอได้ฟังคำอธิบายวิธีใช้ผ้าอย่างคุ้มค่าทำให้พระเจ้าอุเทนเกิดความศรัทธาจนได้ถวายผ้าเพิ่มอีก ถือเป็นการสร้างความศรัทธาแก่พระราชาที่ได้ผลยิ่ง สิกขาบทนี้พระพุทธรองค์บัญญัติเพื่อให้คนที่ยังไม่เกิดความเลื่อมใสได้เกิดความเลื่อมใส (อปุสนนํ ปสาทาย)

(๓) สิกขาบทที่ห้ามภิกษุเข้าไปเกี่ยวข้องกับกองทัพ หรือมีข้อบัญญัติให้ภิกษุแจ้งล่วงหน้าก่อนจะเข้าไปในพระราชฐานชั้นใน ทำให้พระราชาไม่ดำหนิ และไม่ระแวงสงสัยในตัวภิกษุอีกต่อไป สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติเพื่อให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น (ปสนนํ ภิกขุภาวาย)

(๔) สิกขาบทที่ทรงบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุลงอาบน้ำในแม่น้ำอจิรวดี และมีการส่งเสียงดัง (กรณีพวกภิกษุสัตตสวัคคีย์เล่นน้ำอยู่ในแม่น้ำอจิรวดี มีการหัวเราะส่งเสียงดัง พระเจ้าปเสนทิโกศลทอดพระเนตรเห็นจึงดำเนินราโชบายให้พระพุทธรเจ้าบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับการสงน้ำของภิกษุขึ้น และสิกขาบทที่อนุญาตให้ภิกษุเก็บเกสร ๕ ไว้ตามสมควร ให้รับผ้าห่มเพียงพอต่อการใช้สอย และให้ใช้สอยเสนาสนะที่ไม่ใหญ่โตหรูหราเกินไป สิกขาบทนี้ทรงบัญญัติเพื่อให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น (ปสนนํ ภิกขุภาวาย)

สรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากการได้เข้ามาเกี่ยวข้องกันจนเป็นเหตุให้พระพุทธรองค์บัญญัติสิกขาบทนั้น ส่งผลดีต่อทั้งพระพุทธศาสนาและฝ่ายบ้านเมือง เป็นการเอื้อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ มีสิกขาบทไว้เป็นแนวปฏิบัติแก่ภิกษุเพื่อเป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติ นำมาซึ่งความสงบ สามัคคี ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสรวมในหมู่สงฆ์ ข้างฝ่ายอาณาจักร เมื่อภิกษุปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ไม่เข้าไปก่อปัญหาแก่บ้านเมืองก็จะเกิดความศรัทธาเลื่อมใส ไม่มีความขัดแย้ง ฝ่ายบ้านเมืองก็จะมีความศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนาแล้วทำหน้าที่อุปถัมภ์คุ้มครองพระพุทธศาสนาให้มีความปลอดภัยและเจริญรุ่งเรือง อำนวยประโยชน์แก่ประชาชนสืบต่อไป

ในการบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยปิฎกที่มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกันกับพระราชาหรือพระราชวงศ์นั้นอาจจำแนกกว้างๆ ได้ ดังต่อไปนี้

(๑) เกิดจากมีภิกษุผู้ไม่สรวมบางกลุ่มไปประพฤตเสียหายต่อพระราชาหรือพระราชวงศ์ ความทราบถึงพระพุทธรองค์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้

(๒) มีภิกษุบางกลุ่มไปประพฤตเสียหาย เช่น ไปดูการเคลื่อนไหวทัพ พระราชาหรือพระราชวงศ์ทอดพระเนตรเห็นจึงนำความไปกราบทูลพระพุทธรเจ้าจึงบัญญัติสิกขาบท

^{๕๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๖/๓๘๙.

(๓) พระราชาหรือพระราชวงศ์บางพระองค์เข้ามาเกี่ยวข้องกับภิกษุด้วยกิจบางอย่าง เช่น ถวายเสนาสนะขนาดใหญ่ ประณีต มีราคามาก แต่พระพุทธรองค์ไม่ต้องการให้ภิกษุใช้สอยเสนาสนะนั้น จึงสั่งให้ปรับแก้ให้เหมาะสมตามรูป

(๔) มีพระราชาหรือพระราชวงศ์บางพระองค์เป็นมิจฉาทิฎฐิ กระทำล่วงเกินภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธรองค์จึงบัญญัติวิธีปฏิบัติเพื่อลงโทษให้รู้สำนึกด้วยการคว่ำบาตร แต่หากต่อมาพระราชาหรือพระราชวงศ์กลับได้สติ สำนึกผิดมาขอขมาก็ให้ทำการหยาบยาตร คือ กลับไปคบหาทำการสงเคราะห์ด้วยตามปกติ

อย่างไรก็ตาม ระหว่างพระสงฆ์กับพระราชาและพระราชวงศ์นี้ ความสัมพันธ์ที่เด่นชัดที่สุดคือ การที่พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์และคุ้มครองจากฝ่ายบ้านเมือง คือ พระราชาและพระราชวงศ์ แนวทางการคุ้มครองพระพุทธศาสนาควรปรับให้ครอบคลุมบุคคล ๒ กลุ่ม คือ

(๑) บุคคลวงใน ได้แก่ พุทธบริษัท ๔

(๒) บุคคลวงนอก ได้แก่ พวกที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น

การคุ้มครองบุคคลวงใน คือ พุทธบริษัท ๔ ควรทำด้วยวิธีต่างๆ เช่น การคัดกรองผู้ที่จะเข้ามาบวชและส่งเสริมให้ท่านได้พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา การถวายอารักขาหรือความคุ้มครองให้พระสงฆ์สามารถเป็นอยู่ได้ตามพระธรรมวินัย ไม่มีเครื่องกั้วล ไม่มีคนมารบกวนการปฏิบัติศาสนกิจ การสนับสนุนการปฏิบัติศาสนกิจของท่านด้วยการจัดระบบประมาณและทรัพยากรอื่นๆ ที่จำเป็น ถ้ามีภิกษุปฏิบัติเสียหายหรือมีผู้เข้ามาแอบอ้างทำลายศาสนา รัฐต้องเข้ามาช่วยเหลือด้วยการกำจัดคนที่มุ่งร้ายต่อพระศาสนาออกไป^{๕๓}

การดำเนินการดังกล่าวนี้ทำได้ด้วยการตราเป็นกฎหมายและมีหน่วยงานมาสนองงาน เพื่อให้มีแนวทางการปฏิบัติอย่างชัดเจน แต่กฎหมายและหน่วยงานที่ตั้งขึ้นต้องวางระบบให้มั่นใจว่าจะช่วยให้พระพุทธศาสนาบรรลุจุดหมาย ๓ อย่าง คือ

(๑) ให้กฎหมายเป็นฐานรองรับพระธรรมวินัยไม่เกิดการเขวออกจากตัวหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา

(๒) เป็นเครื่องกำกับให้ผู้ที่บวชเข้ามาอยู่ในวัดต้องได้เล่าเรียนศึกษา ให้พระสงฆ์ตั้งอยู่ในไตรสิกขา สมตามประเพณีบวชเรียน

(๓) เป็นหลักประกันว่าวัดจะมีพระภิกษุสามเณรที่มีคุณภาพสามารถสั่งสอนแนะนำ ให้วัดเป็นแหล่งเผยแผ่ธรรมขยายปัญญา สู่ชุมชนและสังคม

สำหรับหน่วยงานของราชการที่จะมาสนองงานพระศาสนา จะเป็นกรมการศาสนา หรือสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติว่าโดยสรุปควรทำหน้าที่ใหญ่ ๒ อย่าง คือ

(๑) คอยกั้น และดึงเอาพลเมืองร้ายของรัฐที่เข้าแอบแฝงทำลายพระพุทธศาสนาออกมาจากวัด

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), รัฐกับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระล้างหรือยัง, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔.

(๒) คอยช่วยอุปถัมภ์ค้ำจุนถวายกำลังแก่วัดและพระสงฆ์ในการที่ท่านปฏิบัติบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน ไม่ใช่บำรุงพระสงฆ์เพื่อให้ท่านอยู่สุขสบาย แต่อุปถัมภ์ ค้ำจุนให้ท่านได้สัปปายะ คือสภาพเอื้อที่จะบำเพ็ญธรรมทาน ให้ธรรมให้ปัญญาแก่ประชาชน^{๕๔}

ฉะนั้น ถ้าจะปรับปรุงหรือตรา พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้จริง นอกจากจัดวางรูปแบบ ระบบ โครงสร้างการปกครอง และมาตรการต่างๆ ให้มีประสิทธิภาพข้อสำคัญที่สุดจะต้องให้ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พร้อมทั้งรูปแบบ ระบบ โครงสร้าง และมาตรการเหล่านั้นทรงสาระและสนองจุดหมายของพระพุทธศาสนาด้วย โดยมีจุดมุ่งหมาย คือ

(๑) เป็นหลักประกันที่จะให้วิถีชีวิตบวชเรียน หรือวิถีชีวิตแห่ง “สิกขา” สืบทอดต่อไปอย่างจริงจังมั่นคง เช่น กำหนดให้ผู้บวชเข้ามาแล้วต้องได้รับการศึกษาอบรมอย่างแน่นนอน ทั้งเบื้องต้นและสืบต่อไป

(๒) เป็นฐานรองรับความสัมพันธ์พึ่งพากัน ระหว่างวัดกับชุมชนแต่ละหน่วย ในเชิงสิกขาหรือในเชิงพัฒนาภูมิธรรม ภูมิปัญญาโดยเฉพาะในชนบท

ถ้าการปรับปรุงระบบการปกครองคณะสงฆ์ โดยเฉพาะการปรับปรุงแก้ไขหรือตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ครั้งนี้ ทำให้วิถีชีวิตแห่ง “สิกขา” กลับฟื้นคืนขึ้นมาได้ ก็จะเป็นการปรับปรุงที่มีความหมายเป็นการพลิกฟื้นพระพุทธศาสนาครั้งใหญ่และช่วยให้คณะสงฆ์เจริญงอกงามในสาระอย่างแท้จริงและยั่งยืน^{๕๕}

ส่วนบุคคลวงนอก ได้แก่ พวกที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น หากเป็นผู้มุ่งร้ายหมายทำลายพระพุทธศาสนาก็ต้องมีวิธีปฏิบัติที่เหมาะสม ไม่ให้มาทำลายพระพุทธศาสนาขณะเดียวกันก็ให้ทุกคนสามารถอาศัยอยู่ในสังคมเดียวกันต่อไปด้วยความเข้าใจความแตกต่าง

เมื่อมีผู้นับถือลัทธิอื่นมากกล่าวให้ร้ายภิกษุสงฆ์ พุทธบริษัทต้องไม่นิ่งดูตาย ต้องหาทางพิสูจน์ข้อเท็จจริงด้วยการ “การาบปรีวาท” หน้าที่นี้พระพุทธรองค์วางแนวทางไว้ให้พุทธบริษัทช่วยกันจัดการ ในคัมภีร์เมื่อกล่าวถึงหลักการคุ้มครองพระพุทธศาสนามักจะมุ่งเน้นไปที่การให้พุทธบริษัทได้ศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่ของพุทธบริษัท ประกอบด้วยหลักการสำคัญ คือ

(๑) พุทธบริษัทศึกษาธรรมจนแตกฉานเป็นพหูสูต

(๒) พุทธบริษัทปฏิบัติตามธรรมที่ศึกษามาจนถูกต้องและได้รับผลแห่งการปฏิบัติ

(๓) พุทธบริษัทมีความสามารถถ่ายทอดเผยแผ่ให้กับคนอื่นได้รู้ตาม

(๔) พุทธบริษัทมีความสามารถการาบปรีวาทให้ราบคาบ ทำหน้าที่ปกป้องพระพุทธศาสนาได้^{๕๖}

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธศาสนาจะวิกฤตต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔ – ๖๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐ – ๘๑.

^{๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๓๓-๑๓๖, ศ. (พิเศษ) เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *คำบรรยายพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕.

การกำราบปรปวาทเป็นเรื่องสำคัญในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสสอนทั้งพระสงฆ์และอุบาสกอุบาสิกา มีหลักสำคัญอยู่ที่การการชี้แจงอธิบาย หรือ แสดงความจริงให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง^{๕๗} เมื่อทุกฝ่ายเข้าใจความจริงอย่างถูกต้องแล้ว การกล่าวให้ร้ายต่างๆ ก็จะหมดไปเองไม่สามารถทำความเสียหายแก่พระพุทธศาสนาได้ พระพุทธศาสนามีไว้ไม่ใช่เพื่อตนเอง แต่มีเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนหรือเพื่อมวลมนุษยชาติ เพราะฉะนั้น ประโยชน์สุขของประชาชนจึงเป็นเป้าหมายสำคัญ การจะอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา หรือการจะยกย่องพระพุทธศาสนาให้มีความสำคัญในฐานะเป็นศาสนาประจำชาติก็ต้องมองว่า จะช่วยให้เกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนช่วยแก้ไขปัญหาสังคมได้ดียิ่งขึ้น^{๕๘}

๔.๓.๔ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นสตรี

ในการดำเนินชีวิตและการกระทำกิจทางศาสนาของพระสงฆ์ ย่อมไม่สามารถหลีกเลี่ยงการพบคฤหัสถ์ที่เป็นสตรีได้ เมื่อมีสตรีเข้ามานับถือพระพุทธศาสนามากขึ้นทำให้ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรีทั้งในฐานะผู้ปกครอง ผู้สั่งสอนธรรม ผู้ให้อาวาสและหน้าที่อื่นๆ ในระยะแรกการที่สตรีเข้ามาใกล้ชิดกับภิกษุจะไม่มีปัญหามากนัก แต่ในระยะต่อมามีคนเห็นภิกษุกับสตรีในสถานที่ที่ไม่เปิดเผยไม่เหมาะสม และเริ่มมีการประพฤติน่าเกลียดไม่งามเกิดขึ้นในหมู่ภิกษุทำให้สังคมนิินทา เป็นผลให้เกิดความไม่ตั้งงามแก่คณะสงฆ์ และที่สำคัญภิกษุกับสตรีบางคนลุแก่อำนาจกิเลสไปประพฤตเสียหายเป็นอันตรายแก่การประพฤติพรหมจรรย์นำความเสียหายมาสู่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสชี้โทษที่เกิดจากการละเมิดแล้วตรัสห้ามไว้เป็นสิกขาบทให้ภิกษุถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

หลักการปฏิบัติต่อสตรีของเมื่อจะศึกษาให้เป็นระบบมีปรากฏอยู่ในพระวินยตอนภิกษุ-วิภังค์ หลักการปฏิบัติตัวนั้นเกิดจากการที่มีภิกษุปฏิบัติผิดเกิดความเสียหาย ความทราบถึงพระพุทธองค์ก็ดำหนิและบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุล่วงละเมิดเป็นอีกต่อไป เรื่องที่เกิดขึ้นเป็นกรณีศึกษาในประเด็นปัญหาหนึ่งในหลายปัญหาซึ่งภิกษุทั้งหลายพึงศึกษาและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

หลักการประพฤติระหว่างภิกษุกับสตรีหลักการใหญ่ๆ นั้นมีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรที่พระพุทธองค์รับสั่งก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะที่ทรงประทับสัหไสยาอยู่ระหว่างไม้สาละคู่ ณ ป่าเมืองกุสินารานั้น ทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งปวงที่มีความสงสัยได้ถูกถามข้อสงสัย จะได้ไม่ต้องไปเดือดร้อนใจภายหลังว่าไม่มีโอกาสถูกถาม พระอานนท์พุทธอนุชาได้กราบทูลถามแนวทางการปฏิบัติหลายข้อ แต่ละเรื่องมีอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร แต่มีอยู่ข้อหนึ่งที่เป็นเรื่องสำคัญและถูกยกมากล่าวถึงอยู่เสมอคือ แนวทางการปฏิบัติตนต่อสตรี ที่ว่าไม่จำเป็นอย่าดู ถ้าต้องการดูก็อย่าพูดด้วย แต่ถ้าจะพูดด้วยก็ต้องมีสติ

ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ตรัสหลักการไว้กว้างๆ ไม่ได้กีดกันการพบปะ พูดคุยสนทนากับสตรี แต่จะทำอะไรต้องอยู่บนความเหมาะสมและความมีสติของภิกษุ เพื่อเป็นการเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของภิกษุกับความรู้สึกละอายของสังคม การที่ไม่ต้องการให้ภิกษุอยู่ใกล้สตรีนั้น มีผู้

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังจริยธรรมโลกาภิวัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๕.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), เจาะความจริงเรื่องศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕ - ๖.

อธิบายพุทธประสงค์ไว้ว่า ต้องการจะสอนพระอานนท์ว่า ถ้าประโยชน์ที่จะต้องพูดคุยด้วยสามารถธรรมีกถาเป็นต้นมีแล้ว สติความระลึกอันท่านทั้งหลายพึงตั้งไว้ใกล้ ท่านทั้งหลายพึงตั้งใจอย่าให้หวั่นไหวด้วยราคะภิชณาดี และอาการกาย วาจา ที่จะละเมิดความเป็นสมณะได้^{๕๙}

โดยทั่วไปแล้ว พระสงฆ์สามารถเข้าไปมีความเกี่ยวข้องกับสตรีทั่วไปได้ เพียงแต่ต้องมีความระมัดระวังและมีสติ ในพระวินัยปิฎกพระพุทธองค์ก็ได้บัญญัติแนวปฏิบัติต่อสตรีไว้อย่างชัดเจนและเป็นระบบ เพื่อป้องกันหรือเป็นเกราะป้องกันความเสียหายอันจะเกิดจากการปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมระหว่างสตรีกับภิกษุ ทรงวางโทษไว้สำหรับผู้ละเมิด โทษหนักบ้าง เบาบ้างตามสมควรแก่ความเสียหาย แนวปฏิบัติต่อสตรีตามหลักพระวินัยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๓.๔.๑ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับเรื่องเพศสัมพันธ์ (การเสพเมถุนธรรม)

ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสตรีนั้น เรื่องที่พระสงฆ์จะต้องระมัดระวังมากที่สุด คือ ห้ามเสพเมถุนธรรมกับสตรี เพราะเป็นอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุทันที สิกขาบทเกี่ยวกับการเสพเมถุนนี้เป็นสิกขาบทที่ ๑ ของปาราชิก ๔ ข้อ เกิดจากการปฏิบัติไม่เหมาะสมต่อสตรีของพระสุทินผู้เป็นบุตรของเศรษฐี ท่านเสพเมถุนกับภรรยาเก่าเพื่อให้มีทายาทไว้สืบสกุลตามคำรบเร้าของมารดาบิดา การกระทำของท่านสร้างความหมองแก่พระศาสนา พุทธองค์ตำหนิโทษและบัญญัติเป็นสิกขาบทห้าม ต่อมามีการแก้ไขรายละเอียดสิกขาบทตามเรื่องที่เกิดขึ้นจนได้ความสมบูรณ์ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาขีของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคินสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๖๐}

การบัญญัติห้ามภิกษุไม่ให้เสพเมถุนธรรม ก็เพราะต้องการแยกให้เห็นโทษของการครองบ้านเรือนและโทษของกามคุณ เนื่องจากพระสงฆ์ถูกกำหนดให้มีชีวิตแยกขาดจากกามคุณโดยเฉพาะการเสพกาม โดยหลักแล้วพระสงฆ์จะถูกสอนให้ระวังเรื่องกามคุณโดยสรุปว่า

(๑) การเสพกามเป็นกิจกรรมของชาวบ้าน เป็นเรื่องต่ำทรามสำหรับนักบวชผู้ต้องการดำเนินชีวิตเป็นอิสระจากเครื่องมอมเมาและอำนาจกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ

(๒) การเสพกามเป็นเหตุแห่งความหมกมุ่น มัวเมา ไม่วางใจ มีแต่จะหลงใหลมัวเมาไม่จบสิ้น เมื่อถูกกามครองจามีแต่จะมัวเมาต่อไปไม่จบสิ้น ทั้งนี้ เพราะความอึดในกามไม่มี มีแต่จะต้องการมาเสพปรนเปรอเรื่อยไป

(๓) การเสพกามเป็นเหตุแห่งการตั้งบ้านเรือน เนื่องจากต้องมีคูครอง มีบ้านเรือน มีค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และอาจจะมีบุตรธิดามาเป็นภาระในการเลี้ยงดูอีก สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ซึ่งเป็นนักบวช

(๔) การเสพกามเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ซึ่งควรจะมีชีวิตที่เป็นอิสระ ไม่ยึดติดกับสถานที่หรือตัวบุคคล พระสงฆ์ควรพึงพาอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น ไม่ควรยึดติดกับที่อยู่อาศัยหรือคลุกคลีกับภักดีจนเกิดความวุ่นวาย พระสงฆ์ควรจะมีกนน้อยสันโดษมีแค่บาตรกับจีวร พร้อมทั้งจะจาริกสัญจรไปศึกษาธรรม เผยแผ่ธรรมหรือบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่างๆ ได้ เหมือนกับหงส์ที่มีแค่ขนหางและปีกพร้อมจะบินไปในสถานที่ต่างๆ ได้ตามความต้องการ

^{๕๙} คามหุโณ. สังคมศาสนา สยามรัฐสัปดาหวิจารณ์, (๒๐-๒๖ ส.ค. ๒๕๓๘) หน้า ๕๐.

^{๖๐} วิมพา. (ไทย) ๑/๔๔/๓๒.

การเสพงามหรือการมีคู่ครองของภิกษุจึงเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการดำรงสมณเพศของพระสงฆ์ พระพุทธองค์จึงสอนให้แยกระหว่างชีวิตบรรพชิตกับฆราวาสออกจากกันระหว่างผู้ที่มักน้อยและมุงพันทุกข์คือพระนิพพานกับผู้ที่ยังห่วงสุขด้วยการครองเรือน การมีครอบครัวอย่างฆราวาสนั้นเป็นเพศที่คับแคบเต็มไปด้วยภาระต่างๆ มากมาย การงดเว้นจากเมถุนธรรมหรือการมีครอบครัวทำให้เห็นว่าเพศบรรพชิตเป็นอุดมเพศสมควรแก่การสักการบูชาของมหาชน ดังจะเห็นได้จากคำดำหนิของพระพุทธเจ้าในกรณีของพระสุทิน ความว่า “ว่า การสอดตองชาติเข้าปากอสรพิษ ปากงูเห่าหรือหลุมถ่านไฟยังดีกว่าสอดตองชาติเข้าในองค์กำเนิดสตรี เพราะผู้สอดตองชาติเข้าปากอสรพิษเป็นต้น ฟังถึงความตายหรือทุกข์ปางตาย หลังจากตายแล้วก็ไม่ต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนผู้สอดตองชาติเข้าองค์กำเนิดสตรี หลังจากตายแล้วต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก”^{๖๑} และคำดำหนิเมื่อภิกษุวัชชีบุตรเสพเมถุนกับนางลิงเพิ่มเติมว่า การเสพสัทธิธรรมซึ่งเป็นประเพณีของชาวบ้านมารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสองต่อสองนี้มีโทษหนัก มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริง กลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นคนอื่น”^{๖๒}

จะเห็นว่าคำดำหนิโทษในการที่ภิกษุเสพเมถุนนั้นค่อนข้างรุนแรง สอดคล้องกับโทษปาราชิกที่ปรับไว้ให้ขาดจากความเป็นภิกษุ ไม่สามารถกลับมาบวชได้อีก คล้ายกับตาลายอดด้วนใบไม้ที่ขาดจากขั้ว และศิลาแตกแต่แตกไม่สามารถสมานให้ติดได้อีก ภิกษุผู้หวังรักษาเพศพรหมจรรย์ต้องเว้นจากการประพฤตเสียหายนี้ และต้องพยายามเลี่ยงช่องทางอื่นที่จะนำไปสู่การกระทำความผิด ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุย การอยู่ในที่ลับด้วยกัน

๒๔.๓.๔.๒ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการถูกต้องร่างกายสตรี

นอกจากการเสพเมถุนธรรมแล้ว พระพุทธองค์ก็ได้วางหลักการปฏิบัติต่อสตรีไว้อีกอย่างรัดกุมรอบคอบ โดยป้องกันช่องทางอันจะนำไปสู่ความประพฤตเสียหายระหว่างภิกษุกับสตรีเพศอย่างรัดกุม แม้แต่การถูกต้องร่างกายกันก็ห้ามไว้ในกายสังสัคคสิกขาบท ร่างกายสตรีและรวมไปถึงสิ่งเนื่องด้วยกายของสตรีล้วนเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดีของบุรุษทั้งนั้นทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าสตรีนั้นจะอยู่ในฐานะและวัยใด เพื่อป้องกันความเสียหายจึงมีการห้ามภิกษุจับต้องกายหญิงด้วย

ความเสียหายที่เกิดจากการถูกต้องร่างกายของสตรีนี้เกิดจากการกระทำของพระอุทายี โดยท่านได้จับต้องร่างกายของนางพราหมณ์คนหนึ่งซึ่งกำลังเดินชมวิหารกับพราหมณ์ผู้เป็นสามี พอกลับถึงบ้านนางได้เล่าให้สามีฟังว่าถูกพระอุทายีจับต้องร่างกาย พราหมณ์จึงไม่พอใจตำหนิพระอุทายี ภิกษุได้ยินก็พากันดำหนิ เข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้า จึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงความว่า “ก็ ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน ถูกต้องกายกับมาตุคาม คือ จับมือจับช่องผมหรือลูกคล้อวียะส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นสังฆาติเสส”^{๖๓}

^{๖๑} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗.

^{๖๒} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๔๒/๓๑.

^{๖๓} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๗๐/๒๙๓.

ร่างกายของสตรีเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับพระสงฆ์ เนื่องจากอาจเป็นสาเหตุแห่งความเสียหายหรือความไม่ดีงามอีกหลายอย่าง เช่น

(๑) การจับต้องร่างกายของสตรีด้วยอำนาจการระคาย อาจนำไปสู่การทำความผิดที่รุนแรงถึงระดับเสพเมถุนได้ ดังนั้น เพื่อป้องกันความเสียหายรุนแรงจึงควรตัดโอกาสที่จะเกิดความเสียหายอื่นที่อาจจะเกิดตามมา

(๒) การจับต้องร่างกายของสตรีย่อมไม่เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของผู้พบเห็น ไม่ว่าจะเป็นพระสงฆ์ ประชาชนทั่วไปหรือแม้แต่กับสตรี ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ประพจน์เมถุนวิริติ เป็นผู้ประพจน์พรหมจรรย์ จึงควรเว้นขาดหรือสำรวมระวังไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสตรีในอย่างใกล้ชิดสนิมสนม

เป็นที่น่าสังเกตว่า ร่างกายของสตรีที่เป็นที่ตั้งแห่งอาบัตินี้ นับเอาแม่สตรีที่เกิดในวันนั้นคือ ตั้งแต่เล็กจนแก่ ถ้าจับต้องด้วยจิตกำหนดปรับอาบัติสังฆาติเสส ถ้าเป็นของเนื่องด้วยกายปรับอาบัติทุกกฎ จับต้องสัตว์เดรัจฉานตัวเมียเป็นอนามาสปรับอาบัติทุกกฎ ถ้าสำคัญว่าหญิงว่าเป็นชายจับต้องกายด้วยความกำหนดปรับอาบัติอุลลัจจัย ถ้าถูกต้องกายเพราะจำเป็น เช่น หญิงมาถูกต้อง หรือต่างคนต่างถูกต้องกันในเวลาฉุกเฉินทุก ภิกษุไม่มีความกำหนดและทั้งไม่ได้พยายามรับสัมผัส ไม่ปรับอาบัติ^{๖๔} พระพุทธศาสนาถือว่า สำหรับพระสงฆ์แล้ว การถูกต้องร่างกายของสตรีนี้ทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมอง เพราะกายของสตรีเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดีของบุรุษทั้งนั้น แม้แต่เสื้อผ้าเครื่องประดับหรือสิ่งของเครื่องใช้ของสตรีก็เป็นสิ่งที่ภิกษุไม่ควรจับต้องเพราะนับเป็นวัตถุอนามาส

๔.๓.๔.๓ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการพูดกับสตรี

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสตรีที่เกี่ยวกับการพูดคุยกันนั้น อาจจำแนกได้หลายกรณี มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) การห้ามพูดเกี้ยวหญิง

การเกี่ยวข้องกับสตรีที่พระสงฆ์จะต้องระมัดระวังอีกอย่างหนึ่ง คือ การพูดคุยธรรมดาและรวมไปถึงการพูดเกี้ยว ปัญหาเป็นการมีการพูดจาหรือสนทนาโต้ตอบกันในลักษณะพูดเกี้ยวเหมือนฆราวาสชายหนุ่มกับหญิงสาว ซึ่งเป็นวาจาที่ไม่ควรพูด ในกรณีนี้ มีการกำหนดโทษตามข้อเท็จจริง คือ ถ้าภิกษุพูดกับสตรีผู้รู้ความหมายนั้นต้องอาบัติสังฆาติเสส และสตรีในสิกขาบทนี้หมายเอาหญิงที่รู้เดียงสาแล้วขึ้นไป ซึ่งสามารถรู้ความหมายคำที่ภิกษุพูดได้ เรื่องราวอันเป็นความเสียหายเกิดขึ้นจากความปฏิบัติไม่เหมาะสมของพระอุทายี ท่านพาหญิงทั้งหลายชมวิหาร พูดชมบ้าง พูดติบ้าง พูดขอบ้าง อ้อนวอนบ้าง ถามบ้าง ถามซ้ำบ้าง บอกบ้าง สอนบ้าง ด่าบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของหญิงเหล่านั้น พวกหญิงที่ไม่กลัวบาปใจถึงมีความละอายมีความระมัดระวังไม่การศึกษาจึงพากันตำหนิ ประณามและโพชนาพฤติกรรมของท่านแล้วนำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอบถามทราบตามจริงแล้วทรงตำหนิ ว่าการกระทำอย่างนั้นมิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ไม่เลื่อมใสแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุพูดเกี้ยวสตรี ความว่า “กั ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน พูดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ พาดพิงเมถุน เหมือนชายหนุ่มพูดเกี้ยวหญิงสาว เป็นสังฆาติเสส”^{๖๕}

^{๖๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย. วินัยวินิจฉัย. หน้า ๓๓๓.

^{๖๕} วิมพา. (ไทย) ๑/๒๘๔/๓๑๖.

ข้อสังเกตในสิกขาบทนี้มีข้อควรทำความเข้าใจดังต่อไปนี้

(๑) กำหนดเอาการพุดมุงถึงอวัยวะที่เป็นทวารหนักทวารเบาในลักษณะขม ตี ขอ อ่อน วอน ถาม ย้อนถาม บอกลสอน ต่ำ

(๒) แบ่งประเภทบุคคลที่ภิกษุพุดเกี่ยว คือ ถ้าเป็นสตรีรู้ว่าเป็นสตรี มีความกำหนด พุดในลักษณะดังกล่าวต้องอาบัติสังฆาทิเสส

(๓) ถ้าเข้าใจว่าเป็นบัณฑิตเป็นบุรุษ เป็นเดรัจฉานต้องอาบัติอุลลัจจัย

(๔) ถ้าละเมิดผิดในบุคคล ๒ คนก็ปรับอาบัติสังฆาทิเสส ๒ ตัวเป็นต้น แต่ถ้าเป็นพุดถึงอวัยวะเหนือรากขวัญ ใต้เขา ถึงแม้จะเป็นสตรีและมีจิตกำหนดท่านให้ปรับเพียงอาบัติทุกกฏเท่านั้น^{๖๖}

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการละเมิดสิกขาบทนี้จะเป็นการใช้วาจา หรือบางกรณีอาจจะไม่เป็นอาบัติ แต่ก็เป็นการไม่เหมาะสมกับพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นการป้องกันหรือตัดช่องทางที่อาจจะกระทำความผิดที่รุนแรงขึ้นไปอีก คือ จับต้องการหญิงหรือเสพเมถุนธรรม

(๒) การห้ามพุดให้หญิงบำเรอความใคร่ของตน

อีกสิกขาบทหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการใช้วาจาระหว่างพระสงฆ์กับสตรี คือ สิกขาบทว่าด้วยการพุดให้หญิงบำเรอความใคร่ของตนด้วยกาม เช่น พุดว่าหญิงใดบำเรอผู้มีศีลธรรม การบำเรอของหญิงนั้นเป็นยอดแห่งการบำเรอทั้งปวง การพุดเช่นนี้เป็นการเปิดเผยความปรารถนาลามกของพระสงฆ์ ปรับอาบัติสังฆาทิเสสสำหรับผู้พุด เรื่องราวความเสียหายเกิดขึ้นจากพระอุทายี

พระพุทธองค์ได้บัญญัติเป็นสิกขาบทไว้ ความว่า “ก็ ภิกษุใด ภูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน กล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้ามาตุคาม ด้วยคำที่พาดพิงเมถุนว่า “น้องหญิง หญิงใดบำเรอผู้ประพฤติพรหมจรรย์ผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเช่นเราด้วยเมถุน การบำเรอนี้ของหญิงนั้นเป็นการบำเรอชั้นยอด”เป็นสังฆาทิเสส”^{๖๗}

การบัญญัติสิกขาบทนี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้พระสงฆ์ใช้วาจาไม่เหมาะสมกับสตรี เป็นการปิดโอกาสที่อาจจะกระทำความผิดร้ายแรงอื่นๆ เช่น การจับต้องร่างกายและเสพเมถุนธรรม

(๓) การชักส่อให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน

การกระทำไม่เหมาะสมของภิกษุเกี่ยวกับสตรีอีกอย่างหนึ่ง คือ การทำตัวเป็นพ่อส่อให้ชายหญิงได้แต่งงานกัน เนื่องจากชีวิตแต่งงานบางครั้งก็ประสบความสำเร็จ บางครั้งก็ล้มเหลว ที่สำคัญเป็นเรื่องชาวบ้านจะมีครอบครัว จึงไม่เกี่ยวกับพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นสมณะ

การชักส่อ คือ การพุดส่อขอหญิงให้กับชายเป็นสามีภรรยาซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของภิกษุ การนำถ้อยคำหรือข่าวสาส์นของชายและหญิงจากฝ่ายหนึ่งไปบอกอีกฝ่ายหนึ่ง หรือจากทั้งสองฝ่ายให้รู้ถึงกัน เพื่อให้เขาสำเร็จความประสงค์ในทางเมถุนธรรม^{๖๘} และหมายเอาแม้ภิกษุที่ทำหน้าที่ชักส่อโดยเข้าไปหาฝ่ายชายตามตามที่หญิงขอร้อง หรือเข้าไปหาฝ่ายหญิงตามที่ฝ่ายชายขอร้อง แล้วบอกความประสงค์แก่ชายหรือหญิง เพื่อให้เขาทั้งสองเป็นสามีภรรยา เป็นชู้รักกัน โดยที่สุดบอกแม่แก่หญิง

^{๖๖} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), วินัยปิฎกย่อ เล่ม ๑, หน้า ๓๑.

^{๖๗} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๙๐/๓๓๐

^{๖๘} พระเทพเวที. (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรม ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕.

หาเงินในทางร่วมประเวณีเพื่อให้อยู่ร่วมกันกับชายชั่วครว^{๖๙} กิจเหล่านี้เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ไม่ควรกระทำ เพราะการชกสือดังกล่าวอาจเกิดปัญหา คือ

(๑) ชายหญิงที่ภิกษุไปชกสือนั้นอาจมีคนที่ชอบพออยู่แล้ว บางทีอาจเป็นคนอื่น เมื่อชกสือสำเร็จทำให้อีกคนพลาดจากคนรัก เขาย่อมไม่พอใจแล้วมาตำหนิการกระทำของภิกษุ

(๒) พ่อแม่ของฝ่ายชายและหญิง อาจจะมีความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจคนที่มารักใคร่ในลูกของตน แต่เมื่อพระสงฆ์มาทำตัวเป็นพ่อสือ อาจทำให้พ่อแม่ของชายหญิงนั้นเกรงใจแล้วยอมให้เกิดการแต่งงานขึ้น กรณีนี้จะเป็นการอนุญาตให้แต่งงานเพราะเกรงใจในตัวพระสงฆ์

(๓) ชีวิตแต่งงานอาจมีทั้งสมหวังและผิดหวัง หากชายหญิงที่แต่งงานมีความสุขก็คงไม่มีปัญหาอะไร แต่หากแต่งงานไปแล้วมีปัญหาครอบครัว ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม พ่อแม่หรือญาติย่อมจะตำหนิพระสงฆ์ซึ่งเป็นคนชกสือคนไม่ดีมาแต่งงานกับลูกของตน

ด้วยเหตุนี้ จึงมีสิกขาบทห้ามไม่ให้พระสงฆ์ทำตัวเป็นพ่อสือ พระพุทธเจ้าบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไว้ความว่า “ภิกษุใดถึงความเป็นผู้ชกสือบอกความประสงค์ของบุรุษก็ดี บอกความประสงค์ของสตรีก็ดี ในความเป็นเมียก็ตาม ในความเป็นชู้ก็ตาม โดยที่สุดแม้บอกแก่หญิงแพศยา (โสเภณี) อันจะพึงอยู่ร่วมกันชั่วครว เป็นสังฆาติเสล”^{๗๐}

ในเรื่องเกี่ยวกับการใช้วาจากับชายหญิงที่แต่งงานกันนี้พบว่า การให้อิโวาทหรือสั่งสอนชายหญิงที่ตกลงแต่งงานกันแล้วเป็นสิ่งที่พระสงฆ์ทำได้ เช่น ให้อิโวาทคู่บ่าวสาว เพื่อให้ทั้งสองดำเนินชีวิตด้วยความเข้าอกเข้าใจ ชยัน อดทน เริงสร้างฐานะ ทำให้ครอบครัวอบอุ่น

๔.๓.๔.๔ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการแสดงธรรม

หลังจากศึกษาพระธรรมวินัยจนมีความรู้แล้ว พระสงฆ์มีหน้าที่ต้องสั่งสอนธรรมแก่คนอื่น ทั้งที่เป็นพระสงฆ์และคฤหัสถ์ชายหญิง แต่เนื่องจากพระพุทธองค์สอนให้เกี่ยวข้องกับสตรีอย่างระมัดระวังจึงมีหลักปฏิบัติกับสตรีด้านการแสดงธรรมอย่างชัดเจนเป็นสิกขาบท โดยกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับพระอุทายีผู้เป็นกุลุปกะ (ภิกษุที่คุ้นเคยสนิทสนมไปมาหาสู่ตระกูลอุปฐากประจำ หรือภิกษุที่ตระกูลอุปถัมภ์ และเป็นที่พักอาศัยประจำครอบครัว)

เนื่องจากพระอุทายีมีความสนิทสนมกับครอบครัวนั้นเป็นพิเศษ ได้เข้าไปสู่ตระกูลหนึ่งซึ่งมีสตรีนั่งอยู่บ้านเพียง ๒ คน คือ หญิงแม่ผัวกับหญิงลูกสะใภ้ สตรีสองคนนั่งอยู่ใกล้กัน ทำให้ไม่ได้ยินคำพูดที่พระสนทนากับอีกฝ่าย ทำให้ต่างคิดว่าพระอุทายีเป็นชู้กับอีกฝ่าย นางทั้งสองจึงติเตียนท่านความทราบถึงพระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้ ความว่า “อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕-๖ คำ เว้นไว้แต่มีบุรุษผู้รู้เพียงสาอยู่ด้วย ต้องปาจิตติย”^{๗๑}

มาตุคามในสิกขาบทนี้หมายถึง สตรีที่รู้เพียงสาแล้วเท่านั้น ซึ่งสามารถเข้าใจธรรมะได้ ส่วนเด็กชายผู้ที่ยังไม่รู้เพียงสาแม้จะอยู่ด้วยหลายคนก็คัมอาบัติของภิกษุไม่ได้ ในสิกขาบทนี้ยกเว้นเฉพาะบุรุษผู้รู้เพียงสาเท่านั้น ถ้าภิกษุอยู่สองรูปก็คัมอาบัติแก่กันได้ สิกขาบทนี้บัญญัติเพื่อป้องกันความระแวงสงสัยของบุคคลที่ได้เห็นพระสงฆ์พูดกับสตรี พระสงฆ์จึงไม่ควรคุยกับสตรีโดยไม่จำเป็น

^{๖๙} วิมหา. (ไทย) ๑/๔๒๗/๕๖๗.

^{๗๐} วิมหา. (ไทย) ๑/๔๒๖/๕๖๕.

^{๗๑} วิมหา. (ไทย) ๒/๖๓/๒๔๙.

๔.๓.๔.๕ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการนั่ง-นอนในที่ลับ

การเข้าไปเกี่ยวข้องกับสตรีของพระสงฆ์ในที่ลับที่บัญญัติเป็นสิกขาบท มี ๒ สิกขาบท คือ

(๑) การห้ามนั่ง-นอนในที่ลับหู-ลับตา

ส่วนการนั่ง-นอนในที่ลับตาของภิกษุนี้หากภิกษุละเมิดปรับอาบัติอนันต ซึ่งเป็นการปรับที่ปรับโทษไว้ไม่แน่นอนแล้วแต่ผู้นั้นจะล่วงละเมิดอย่างไร จึงปรับอาบัติได้ตามทำละเมิดจริง

การห้ามพระสงฆ์ไม่ให้ในที่ลับหูเป็นเรื่องควรทำความเข้าใจให้ชัด ลับหู หมายถึง ที่ซึ่งไม่ได้ปิดหรือกำบัง และผู้อื่นที่อยู่ใกล้เคียงฟังถ้อยคำหรือเรื่องราวที่พูดกันนั้นไม่ได้ยิน ซึ่งเป็นที่ไม่อาจจะทำผิดมิร้ายได้ แต่พอจะพูดเกี่ยวข้องกับวาทะจาชั่วหยาบหรือวาทะไม่เหมาะสมกับฐานะของตนได้ ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติในสิกขาบทนี้ก็คือพระอุทายี พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทว่า “กั สทาณทมิ ไซ้อาสนะ (ที่นั่ง, ที่นอน) ไม่พอจะทำการได้ แต่เป็นสถานที่พอจะพูดเกี่ยวข้องกับวาทะจาชั่วหยาบได้ กั ภิกษุใดนั่งบนอาสนะเช่นนั้นในที่ลับ(หู) กับสตรีสองต่อสอง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้ได้เห็นภิกษุนั่งกับสตรีนั้นแล้ว กล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาติเสสหรือปาจิตติย ภิกษุยอมรับการนั่ง ฟังถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาติเสส หรือ ปาจิตติย อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้นกล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นฟังถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนันต”^{๗๒}

การห้ามไม่ให้พระสงฆ์นั่งในที่ลับตา เรื่องราวเกิดจากพระอุทายีนั่งในที่ลับตากับหญิงสาวสองต่อสอง สนทนากันบ้าง กล่าวธรรมกันบ้าง ขณะนั้น นางวิสาขาได้รับเชิญไปสู่ตระกูลนั้นเห็นเข้านางจึงทักท้วงว่าเป็นการไม่สมควรไม่เหมาะสม พระอุทายีไม่เชื่อฟัง พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ภิกษุใดนั่งบนอาสนะที่กำบังในที่ลับพอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกาผู้มีวาจาพอเชื่อถือได้ได้เห็นภิกษุนั่งกับมาตุคามนั้นแล้วกล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติทั้ง ๓ อย่างคือ ปาราชิก สังฆาติเสส หรือ ปาจิตติย ภิกษุนั้นยอมรับการนั่ง ฟังถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตติย อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้น กล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นฟังถูกปรับด้วยอาบัตินั้น”^{๗๓}

(๒) การห้ามนั่ง-นอนด้วยอาการอื่นๆ

นอกจากนี้ ยังทรงห้ามการนั่ง-นอนที่ไม่เหมาะสมอื่นๆ อีก ๕ กรณี คือ (๑) การนั่งแทรกแซงในตระกูลที่มี ๒ คน (๒) การนั่งบนอาสนะที่กำบังในที่ลับกับมาตุคาม (๓) การนั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง (๔) การนอนร่วมกันกับมาตุคาม ท่านปรับอาบัติปาจิตติยกัณฑ์

การที่ทรงห้ามภิกษุอย่างนี้เป็นกาป้องกันความเสียหายอันอาจจะเกิดตามมาจากการเข้ามาใกล้ชิดกับสตรี จำแนก ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ป้องกันพระสงฆ์ไม่ให้ใกล้ชิดกับสตรี เพราะอาจจะขาดสติ ไม่สำรวมจนเผลอไปทำความผิดอื่น ๆ ด้วยอำนาจกามฉันทะ เช่น การจับต้องร่างกาย หรือการเสพเมถุนธรรม

(๒) ป้องกันไม่ให้ประชาชนหรือพระสงฆ์ด้วยกันเห็นพระสงฆ์ที่นั่งนอนใกล้กับสตรี เพราะอาจทำให้ผู้พบเห็นระแวงสงสัยหรือเข้าใจผิดได้

^{๗๒} วิมพา. (ไทย) ๑/๔๕๓/๔๘๐.

^{๗๓} วิมพา. (ไทย) ๑/๔๔๔/๔๗๔-๔๗๕.

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า แนวปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับสตรีนี้ค่อนข้างจะเป็นไปอย่างระมัดระวังและมีความรัดกุม ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันตัวพระสงฆ์ไม่ให้ใกล้ชิดกับสตรีจนอาจเกิดกามฉันทะครองกำ และป้องกันความระแวงสงสัยจากคฤหัสถ์ที่มาพบเห็น เพราะมีแต่จำนำมาซึ่งความเสียหาย ไม่เป็นไปเพื่อความศรัทธาเลื่อมใส การกำหนดแนวทางปฏิบัติต่อสตรีจึงเป็นทั้งมาตรการแก้ไขปัญหา และมาตรการป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นระหว่างพระสงฆ์กับสตรีนั่นเอง

๔.๓.๔.๖ แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการเดินทางร่วมกัน

ประเด็นสุดท้ายที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับสตรี คือ การเดินทางร่วมกัน ในสถานการณ์ต่างๆ พระวินัยที่ว่าด้วยการเดินทางร่วมกันที่เหมาะสม พอสรุปได้ ๓ กรณี คือ (๑) การชักชวนกันเดินทาง (๒) การโดยสารโดยเรือ และ (๓) การชักชวนสตรีเดินทางสายเดียวกัน

การชักชวนกันในสิกขาบทนี้ หมายถึงการที่ภิกษุและสตรีต่างฝ่ายต่างตกลงพร้อมใจชักชวนซึ่งกันและกันแล้วเดินทางร่วมกันไปในทางสายเดียวกัน ถือว่าผิดเพราะดูไม่งาม ขณะที่ภิกษุทำการชักชวนต้องอาบัติทุกกฏ ขณะเดินทางไปผ่านหมู่บ้านแม่สั่นระยะหมู่บ้านหนึ่งต้องปาจิตตีย์ทุกๆ หมู่บ้านที่ผ่านไปนั้น ระยะทางที่ผ่านไปนั้นกำหนดเอา “ชั่วโกปินตก” เป็นระยะทางที่ปรับอาบัติ ส่วนในป่าที่ไม่มีหมู่บ้านต้องอาบัติในทุกๆ ระยะกึ่งโยชน์ (๘ ก.ม.) ปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุที่ชักชวนนางยักษิ์ หญิงเปรต บัณเฑาะก์หรือสัตว์เดรัจฉานตัวเมียที่มีร่างกายคล้ายมนุษย์ โดยที่ดูแม่สั่นระยะทางบ้านหนึ่งต้องอาบัติทุกกฏ^{๗๔} ส่วนการเดินทางที่ไม่เป็นอาบัตินั้น คือ กรณีที่ภิกษุไม่ได้ชักชวนสตรี แต่สตรีเป็นผู้ชักชวนไป ภิกษุไม่ได้ชักชวนไม่เป็นอาบัติ ภิกษุไปผิตวันผิตเวลา มีอันตราย ภิกษุวิกลจริต ภิกษุที่เป็นต้นบัญญัติ เหล่านี้ไม่ต้องอาบัติ^{๗๕}

พระพุทธเจ้าไม่ต้องการให้ภิกษุเดินทางด้วยกับกับผู้หญิง เพราะว่าการอยู่ใกล้ชิดกับสตรีอาจทำให้เผลอใจทำความเสียหายได้ ที่สำคัญเมื่อเดินทางร่วมกันมีความใกล้ชิดกันก็จะเป็นที่จับตาของสังคมทำให้ได้รับคำครหาโทษต่างๆ นานา เหมือนกับภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติซึ่งเดินทางกับภรรยาของบุรุษผู้หนึ่ง อันทำให้บุรุษนั้นเข้าใจว่าภิกษุนั้นเป็นชู้กับภรรยาตน จนถึงขั้นทำร้ายร่างกายกัน ถ้ามีผู้ชายมาไปเป็นเพื่อนอีกหนึ่งคนก็สามารถเดินทางร่วมกันได้ แต่ถ้าไม่มีผู้ชายเลย แม้จะมีผู้หญิงเป็นร้อยคนมาเป็นเพื่อนร่วมเดินทางก็เป็นอาบัติ

๔.๓.๕ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลต้องห้าม (อโคจร)

พระสงฆ์เป็นผู้ที่ถูกคาดหวังจากสังคมว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ยึดมั่นในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศ ด้วยเหตุนี้ สังคมจึงคาดหวังให้พระสงฆ์มีความประพฤติดี คบหากับคนดี และเดินทางไปในสถานที่ดี เกี่ยวกับคนที่จะพระสงฆ์ควรคบและสถานที่ที่พระสงฆ์ควรสัญจรไปนั้น พระพุทธเจ้าตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุเที่ยวเข้าไปในสถานที่และคบหาสัมพันธ์กับบุคคลที่ไม่สมควร เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นว่าบุคคลหรือสถานที่ที่ไม่เหมาะสมกับความเหมาะสมแล้วก็ไม่ควรที่จะไปมาหาสู่หรือติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลหรือสถานที่เหล่านั้นเพราะจะทำให้ถูกครหาโทษถูกระแวงถูกรังเกียจและสงสัยว่าจะเป็นภิกษุผู้มีความปรารถนาลามกทั้งจากชาวบ้านและจากเพื่อนสหพหุมจารีด้วยกัน

^{๗๔} วิมทา. (ไทย) ๒/๔๑๔/๕๒๒-๕๒๓.

^{๗๕} วิมทา. (ไทย) ๒/๔๑๔/๕๒๓-๕๒๔.

คำว่า โอโคจร หมายถึง บุคคลและสถานที่อันภิกษาในพระพุทธศาสนาไม่ควรไปมาหาสู่หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วย ได้แก่

(๑) สำนักหญิงแพศยา สำนักหญิงหม้าย สำนักสาวเทื้อ สำนักบัณฑิตสาวเก้ง สำนักนางภิกษุณี ร้านสุรา

(๒) ตระกูลบางตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นที่ควรจะไปจะมา มักด่า มักบริภาษ คอยมุ่งแต่ความเสื่อมความพินาศ มุ่งแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบายใจ มุ่งความไม่หมดจดจากกิเลสแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา^{๗๖}

(๓) ระแวกบ้าน ร้านตลาด ถนนที่คนสัญจร ภิกษุไม่สำรวมกิริยาให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะเดินไปตามสถานที่เหล่านี้ คือ เดินมองดูช้าง มองดูม้า มองดูรถ มองดูคนเดินเท้า มองดูสตรี มองดูบุรุษ มองดูเด็กผู้ชาย มองดูเด็กผู้หญิง มองมองดูร้านตลาด มองดูมุขเรือน มองดูข้างบน มองดูข้างล่าง มองดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไป

(๔) การละเล่น การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำเป็นต้น การเล่นนิยาย การแข่งม้า ชนกระเปือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำกระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ^{๗๗}

พระพุทธเจ้าตรัสห้ามเรื่องบุคคลและสถานที่ดังกล่าวมานี้ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ความสัมพันธ์ของภิกษุกับด้วยบุคคลและสถานที่ที่เป็นไปในทางที่จะเกิดความเสื่อมเสีย และเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้มารคือกิเลสได้ช่อง ได้อารมณ์ คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นโอโคจรของภิกษุ ในสถานที่บางแห่งกับบุคคลบางคนนั้น เป็นที่โอโคจรไม่ควรแก่ภิกษุ สามเณรที่จะเข้าไปเที่ยว ติดต่อสัมพันธ์กิจด้วยโดยความไม่จำเป็นหรือแวะเข้าไปนั่งฉันทเครื่องดื่ม หรือซื้อของใช้ เพราะอาจถูกมองไปในแง่ลบยังเป็นเป้าสายตาของชาวไทยและชาวต่างชาติ เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของคนที่นับถือศาสนาอื่นด้วย

จะเห็นว่า การที่พระพุทธองค์บัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแนวปฏิบัติระหว่างพระสงฆ์กับบุคคลและสถานที่ที่เป็นโอโคจรนี้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายทั้งแก่ตัวภิกษุและป้องกันไม่ให้เกิดภาพลักษณ์ที่ไม่น่าพบเจอแก่ประชาชนทั่วไป สอดคล้องกับที่ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า การที่พระพุทธเจ้าบัญญัติพระวินัยและข้อปฏิบัติต่างๆ ไว้มากมายครบถ้วนแท้จริงแล้วทรงมีพระประสงค์หลักเพื่อจะอนุเคราะห์คน ๒ ฝ่าย คือ

(๑) เพื่ออนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์

(๒) เพื่อเพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย^{๗๘}

วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัยเพราะคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมและของผู้อื่น ประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแรก คือ ความดำรงอยู่ด้วยดีของภิกษุสงฆ์ เพราะความมั่นคงของภิกษุสงฆ์และของพระศาสนานั้นส่วนหนึ่งต้องอาศัยศรัทธาของประชาชน และประโยชน์สุขสำคัญ

^{๗๖} อภ.วิ. (ไทย) ๒/๖๐๔ ๓๔๓.

^{๗๗} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๗๙๑/๔๕๖.

^{๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๔๓๖.

ประการหนึ่งคือ ประโยชน์สุขของประชาชนหรือชาวบ้านผู้เลื่อมใสแล้วจะได้เลื่อมใสยิ่งขึ้น พระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้จึงเป็นสิ่งที่ภิกษุผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและสตรีผู้เข้ามาใกล้ชิดพระศาสนาจะต้องช่วยกันรักษาและปฏิบัติเพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระธรรมวินัยสืบไป

๔.๓.๖ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นคนไร้ที่พึ่ง

คนกลุ่มสุดท้ายที่พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องที่จะกล่าวถึงในงานวิจัยนี้ คือ คนไร้ที่พึ่ง คนตกยากหรือคนต้องการความช่วยเหลือ ในคัมภีร์เถรวาทชั้นธรรมาโงศกล่าวถึงบุคคลกลุ่มนี้ไว้ ๕ ประเภท คือ

- (๑) คนจรมมา
- (๒) โจร (กรณีที่ไม่ให้เขาอาจทำร้ายได้)
- (๓) คนรบแพ
- (๔) ผู้เป็นใหญ่
- (๕) คนที่พวกญาติสละแล้วจำต้องไป^{๗๙}

บุคคลเหล่านี้หากมีความต้องการยา ให้พระสงฆ์ประกอบยารักษาได้ด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา แต่ต้องไม่ทำเพื่อหวังลาภสักการะหรือชื่อเสียง

พระพุทธศาสนาถือว่า มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพในการศึกษาและปฏิบัติธรรมได้เหมือนกัน การศึกษาและปฏิบัติธรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับความสนใจ ความเอาใจใส่และความเพียรในการศึกษา ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติชั้นวรรณะ ในบางช่วงเวลาคนเราอาจจะมีชีวิตสะดวกสบาย แต่บางช่วงเวลาอาจจะตกทุกข์ได้ยาก ดังนั้น เมื่อยามที่ตกยากก็ย่อมต้องการความช่วยเหลือ เมื่อได้รับความช่วยเหลือพอสมควรแล้วย่อมสามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงอนุญาตให้พระสงฆ์ให้ความช่วยเหลือบุคคลที่กำลังตกทุกข์ได้ยากตามสมควร ด้วยการให้เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่พักอาศัย และยารักษาโรค แม้ว่าบางครั้งคนที่พาขอความช่วยเหลือจะเป็นโจรผู้ร้ายก็ตาม โดยในการให้ความช่วยเหลือนั้นไม่ควรทำด้วยหวังให้เขามานับถือหรือหวังลาภสักการะ แต่ควรทำด้วยหวังให้เขาเลื่อมใสหรือรู้คุณของพระพุทธศาสนา

๔.๔ บรรทัดฐานความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

ที่ผ่านมาได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในสถานภาพต่างๆ แล้ว หัวข้อต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงบรรทัดฐานที่พระสงฆ์ควรยึดเป็นแนวปฏิบัติกับคฤหัสถ์ สำหรับแนวปฏิบัติที่พระพุทธองค์กำหนดเป็นบรรทัดฐานให้ภิกษุถือปฏิบัติเมื่อต้องไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้น สามารถจำแนกเป็นประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ การเลี้ยงชีวิตตามหลักอาชีวนิวิธปฏิบัติ

พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาต้องดำรงชีพอย่างบริสุทธิ์ตามหลักแห่งอาชีวนิวิธปฏิบัติ คำว่า อาชีวนิวิธปฏิบัติ แปลว่า ศีลกล่าวคือความสะอาดหมดจดแห่งอาชีวะ เป็นปาริสุทธิศีลข้อที่สามแห่งปาริสุทธิศีลทั้ง ๔ อาชีวะในที่นี้หมายถึงวิธีที่จะได้จตุปัจจัยมาบริโภคของภิกษุ ส่วนวิธีบริโภคด้วยดีอย่างไรนั้น ท่านจัดเป็นศีลอีกข้อหนึ่ง เรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีล หรือ ปัจจัยเวกขณศีล ปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่รวมทั้งเครื่องใช้สอยและยาแก้โรค เป็นสิ่งที่ภิกษุจะต้องแสวงหาให้

^{๗๙} วิมหา.อ. (ไทย) ๒/๑/๒/๔๓๑. .

ถูกต้องตามบัญญัติ ซึ่งสมควรแก่สมณเพศ เมื่อแสวงหาไม่ควร คือเป็นการนอกกริตของสมณะไป แม้จะถูกต้องตามวิธีที่ชาวโลกเขาแสวงกัน ก็ชื่อว่าเสียอาชีวะ เป็นอาชีวะวิบัติ หรือไม่มีอาชีวะปาริสุทธิศีล ส่วนที่แสวงหามาได้ แม้โดยทางสมควร แต่บริโภคโดยวิธีที่ไม่สมควร ถึงจะไม่เสียอาชีวะปาริสุทธิศีล ก็ยังขาดในส่วนปัจจัยปัจเจกชนศีล

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า โดยตัวพยัญชนะ คำว่า อาชีวะปาริสุทธิศีล มีความหมายตามรูปศัพท์โดยประกอบขึ้นจากคำบาลี ๓ คำ คือ

- (๑) อาชีวะ การดำรงชีวิตให้เป็นอยู่ได้
- (๒) ปาริสุทธิ การชำระอย่างหมดจด
- (๓) ศีล ภาวะแห่งความเป็นอยู่อย่างสงบ, ประกติ

รวมทั้ง ๓ ศัพท์ จึงได้ความว่า ประกติภาพกล่าวคือความชำระสะสาง การดำรงชีวิตของตนให้เป็นอยู่ได้อย่างสะอาดหมดจด โดยเนื้อความ “การงดเว้นจากการประพฤติมิจฉาชีพที่กระทำด้วยวิธีอันเลวทรามต่างๆ เช่น การโกหก การพริ้วไพร การพูดหวานล้อม การยอมตัวให้ใช้สอย การต่อลากด้วยลาก ของภิกษุผู้สละสังขารเพราะเห็นแก่อาชีวะของตน นี้ชื่อว่า อาชีวะปาริสุทธิศีล”^{๘๐} โดยเครื่องสังเกตอย่างอื่น ความตั้งใจดีสำรวม ไม่ยอมบริโภควัตถุที่ได้มาไม่ชอบธรรม เป็นลักษณะภาพของศีลข้อนี้ ความที่ภิกษุพยายามเป็นอย่างยิ่งอยู่เสมอ ในการระวังไม่ให้การแสวงของตนนอกกริตจากความเป็นสมณะ เป็นปวัตติภาพของศีลข้อนี้ ความที่ภิกษุบริโภคสิ่งของนั้นๆ อยู่ได้อย่างสนิทใจ ไม่ต้องรู้สึกขยี้แหยงว่าบริโภคของที่ได้มาอย่างสกปรก นี่เป็นคุณภาพของศีลนี้ และความสุขสงบระหว่างคนทั้งสองฝ่าย คือทายาก็ไม่ถูกล่อลวงโดยภิกษุโกง และภิกษุก็อึดใจตัวเองบริโภควัตถุนั้นๆ ได้ นี่เป็นปรากฏภาพของศีลนั้น ความได้อาหารบำรุงกายสมประสงค์และได้ปิตปราโมทย์บำรุงใจอุดหนุนกำลังสมาธิของภิกษุผู้สำรวมในศีลนี้

เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ควรกล่าวลักษณะอันตรงข้ามคือมิจฉาอาชีวะเสียก่อน มิจฉาอาชีวะหรืออาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์นั้น เป็นเพราะแสวงหามาด้วยการล่อหลอกและลวงละเมิดพระบัญญัติโดยตรงของที่ได้มานั้นเลยกลายเป็นของไม่ควรบริโภคไป มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้โดยชื่อในสิลนินเทศแห่งวิสุทธิมรรคว่า การหลอกลวง (กุหนา), การพูดป้อย (ลปนา), พูดหวานล้อม (เนมิตติกตา), พูดทำทนายให้เจ็บใจ (นิปเปสิกตา), หากำไรโดยอ้อม (นิชชีสนตา) อธิบายพอเป็นข้อสังเกต ดังต่อไปนี้

(๑) การหลอกลวง (กุหนา)

การเสสร้างทำหน้าสยิวสร้างทำหน้าแบ่ หลอกลวงเขาให้งงวย ด้วยวิธีลวง กล่าวคือ การสร้างปฏิเสสปัจจัยก็ดี ด้วยการพูดเลียบเคียงก็ดี การสร้างวางท่า ตั้งท่า แต่งทำอริยาบถให้งดงามก็ดี ของภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำแล้ว นี้เรียกว่า “กุหนา การหลอกลวง”

คนที่มีความปรารถนาเลวทราม คือ มีความต้องการจะแสดงคุณอันไม่มี (ในตน) เพราะเหตุที่กุหนวัตถุ ๓ อย่างมาในมหานินเทศ คือ

- (๑) การเสพปัจจัย (ปัจจัยปฏิเสวน)

^{๘๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๙.

(๒) การพูดเลียบเคียง (สามนตชุปน)

(๓) การแต่งอิริยาบถ (อิริยาบถสนธิสลิติ)

เพื่อจะแสดงกุณหวัตถุทั้ง ๓ อย่างนั้น ท่านมีคำอธิบายและยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑) การเสพปัจจัย (ปัจจัยปฏิเสวน)

ในกุณหวัตถุทั้ง ๓ อย่างนั้น การทำให้เขาองงวยด้วยการที่เมื่อเขานิมนต์ด้วยปัจจัยมีจีวร เป็นต้น (ตนเอง) ก็เป็นผู้มีความต้องการด้วยปัจจัยนั้นแท้ ๆ แต่อาศัยความที่ปรารถนาลามก แสร้งห้ามเสียก็ด้วยการที่รู้ (ว่า) คฤหบดี (ทายก) เหล่านั้นมีศรัทธามั่นในตัว (ของเธอ) แล้ว พอเขาชวนว่า "พระคุณเจ้าช่างเป็นผู้มักน้อยเสียจริงไม่ต้องการรับอะไรเลย จะเป็นอันพวกข้าพเจ้าได้ดีเสียละ หากพระคุณเจ้าจะพึงรับอะไรสักหน่อยหนึ่ง" ดังนี้แล้ว น้อมปัจจัยมีจีวรเป็นต้นที่ประณีตๆ เข้าไป (ถวาย) ด้วยอุบายวิธีต่างๆ อีก (เธอ) แสร้งทำให้ปรากฏเป็นว่าใครจะอนุเคราะห์เขาเท่านั้น แล้วรับก็ดี เป็นเหตุให้ต่อนั้นไป (เขา) น้อมเข้ามา (ถวาย) กระทั่งเป็นเล่มเกวียนๆ(ดังนี้) พึงทราบว่าเป็น กุณหวัตถุ ที่นับว่าการสร้างปฏิเสพปัจจัย (ปัจจัยปฏิเสวน)

ในมหานิกายท่านก็ได้กล่าวกุณหวัตถุที่นับว่าการสร้างปฏิเสพปัจจัยไว้ว่า คฤหบดีทั้งหลาย นิมนต์ภิกษุในพระศาสนา ด้วยจีวรบิณฑบาตเสนาสนะคิลานปัจจัยเภสัชบริขารทั้งหลาย เธอมีความปรารถนาลามก อันความอยากครอบงำแล้วเป็นผู้มีความต้องการอยู่ แสร้งบอกคืนจีวร แสร้งบอกคืนบิณฑบาตเสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร เพราะอาศัยความใคร่จะให้ได้จีวร ฯลฯ เภสัชบริขารมากขึ้น เธอกล่าวอย่างนี้ว่า "ประโยชน์อะไรของสมณะด้วยจีวรที่มีค่ามาก ข้อที่สมณะพึงเลือกหาผ้าที่เขาทิ้งแล้วจากป่าช้าบ้าง จากกองหยากเยื่อบ้าง จากตลาดบ้าง มาทำเป็นผ้าสังฆาฏิครอง นั้นจึงควร ประโยชน์อะไรของสมณะด้วยบิณฑบาตที่มีค่ามาก ข้อที่สมณะพึงเลี้ยงชีวิตด้วยก้อนข้าวที่ได้มาด้วยปลีแข้งโดยเที่ยวแสวงหาบิณฑบาตตามมีตามได้ นั้นจึงควร ประโยชน์อะไรของสมณะด้วยคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่มีค่ามาก ข้อที่สมณะพึงทำน่ายาด้วยน้ำมูตรเน่าหรือด้วยขึ้นสมอ นั้นจึงควร"

เพราะอาศัยเหตุนี้ เธอจึงสร้างครองจีวรที่ปอน แสร้งฉนบิณฑบาตที่ทรมาน แสร้งเสพเสนาสนะที่คร่ำ แสร้งเสพคิลานปัจจัยเภสัชบริขารที่เลว คฤหบดีทั้งหลายเข้าใจเธออย่างนี้ว่า "สมณะรูปนี้เป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงัด ไม่ระคนด้วยหมู่ปรารถนาความเพียร มีปกติกล่าวธรรมขจัดกิเลส" ดังนี้ ย่อมนิมนต์เธอ ด้วยจีวร ฯลฯ เภสัชบริขารอื่นๆ ขึ้น เธอแสร้งกล่าวอย่างนี้ว่า "เพราะความพร้อมหน้าแห่งวัตถุ ๓ กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมได้บุญคือ เพราะความพร้อมหน้าแห่งศรัทธา กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมได้บุญมากเพราะความพร้อมหน้าแห่งไทยธรรม ฯลฯ แห่งทักษิณียบุคคลทั้งหลาย กุลบุตรผู้มีศรัทธาย่อมได้บุญมาก ศรัทธาของท่านทั้งหลายมีอยู่แท้ด้วย ไทยธรรมก็มีพร้อมอยู่ด้วย ปฏิภาณคืออตมามีอยู่ด้วยถ้าอตมาจักไม่รับไซ้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านทั้งหลายจักเป็นผู้คลาดจากบุญไป อตมาไม่มีความต้องการด้วยของนี้เลย แต่อตมารับเพื่ออนุเคราะห์ท่านทั้งหลายเท่านั้น"

เพราะอาศัยเหตุนี้ เธอก็รับจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขารมามากๆ ความแสร้งทำหน้าสยิว แสร้งทำหน้าเบ้ ล่อลวงเขาให้งวย เห็นปานนี้อันใด นี้ท่านเรียกว่า กุณหวัตถุที่นับว่า การสร้างปฏิเสพปัจจัย (ปัจจัยปฏิเสวน)

๒) การพูดเลียบเคียง (สามนตชปปนิ)

การพูดเลียบเคียง คือ การทำให้เขางงวยด้วยวาจาแสดงการบรรลุไตรมยธรรม แห่ง ฤทธิผู้มีความปรารถนาลามก พึงทราบว่าเป็นกุณวัตตที่นับว่าการพูดเลียบเคียง ท่านแสดงตัวอย่าง ฤทธิกลางรูปในพระศาสนานี้ มีความปรารถนาลามก อันความอยากครอบงำ มีประสงค์จะให้ยกย่อง คิดว่า "ชนจักยกย่องเราด้วยอาการ อย่างนี้" แล้วกล่าววาจาอิงอารยธรรม (คือ) พูดว่า "ฤทธิใดครอง จีวรเช่นนี้ ฤทธินั้นเป็นสมณะมหัศจรรย์" กล่าวว่า "ฤทธิใดใช้บาตรโอโลหะ กระบอกกรองน้ำ ผ้ากรอง น้ำ กุญแจ ประตู รองเท้าเช่นนี้ ฤทธินั้นเป็นสมณะมหัศจรรย์" พูดว่า "พระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์ ฤทธิร่วมอุปัชฌาย์ ฤทธิร่วมอาจารย์ ฤทธิผู้เป็นมิตร ฤทธิผู้เป็นเกลอ ฤทธิผู้ชอบพอกัน ฤทธิผู้สหาย ของฤทธิใดเป็นอย่างนี้ ฤทธิใดอยู่ในวิหาร โรงยาว ปราสาท เรือนโล้น คูหาที่เร้น กระโจม เรือน ยอด ป้อม โรงกลม ศาลายาว โรงประชุมมณฑป โคนไม้ อย่างนี้ ฤทธินั้นเป็นสมณะผู้มีศักดิ์ยิ่งใหญ่" มิฉะนั้นเธอแสดงอาการที่น่าเกลียดหนักเข้า หน้าด้านเข้า ลวงเขาเข้าพูดบ่อยซ้ำซ้ำ ก็เสนอหน้า ตัวเอง กล่าวถ้อยคำที่ลึกลับซับซ้อนซ่อนเงื่อน เกี่ยวกับโลกุตตรธรรมและสัญญา (พาดพิงตน) เช่นว่า "สมณะผู้นี้ได้วิหารสมบัติอันละเอียดเหล่านี้ อย่างนี้ ๆ"

การสร้างทำหน้าสยิว ทำหน้าแบ ล่อลวงให้เขางงวยเช่นนี้ อันใด นี้ท่านเรียกว่ากุณวัตตที่ นับว่าการพูดเลียบเคียง (สามนตชปปนิ)

๓) การแต่งอิริยาบถ (อิริยาปถสนนิสสติ)

ส่วนว่า การลวงเขาด้วยอิริยาบถ ซึ่งทำด้วยประสงค์จะให้เขายกย่อง แห่งฤทธิผู้เป็นคนมี ความปรารถนาลามกนั้นแล พึงทราบว่าเป็นกุณวัตตอุคยอิริยาบถ ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ฤทธิกลางรูปในพระศาสนานี้ มีความปรารถนาลามก อันความอยากครอบงำแล้ว มีความประสงค์จะให้ เขายกย่องคิดว่า "ชนจักยกย่องเราด้วยอาการอย่างนี้" แล้วสร้างบรรจงเดิน บรรจงยืน บรรจงนั่ง บรรจงนอน ตั้งท่าเดิน ตั้งท่ายืน ตั้งทำนอง ตั้งทำนอน ทำดั่งว่าเข้าสมาธิเดิน ดั่งว่าเข้าสมาธิยืน ดั่งว่า เข้าสมาธินั่ง ดั่งว่าเข้าสมาธินอน และเป็นผู้มักสร้างเข้ามานให้คนเห็น

การวางท่า ตั้งท่า แต่งท่าอิริยาบถ การสร้างทำหน้าสยิว ทำหน้าแบ ล่อลวงเขาให้งงวย เช่นนี้ อันใด นี้เรียกว่า กุณวัตตที่นับว่าการวางอิริยาบถ (อิริยาปถสนนิสสติ)

ท่านแสดงอุทาหรณ์ ๓ อย่าง คือ ทายกแจ้งความประสงค์จะถวายจีวร และฤทธินั้นก็ ต้องการ แต่เกลี้ยงปฏิเสธไม่รับ ให้ทายกเข้าใจว่าตนมีสันโดษ มักน้อยเป็นต้น ล่อโดยประการที่ทายก หลงใหลไปว่า "ท่านรูปนี้น่าสรรเสริญ ไม่ยอมรับอะไรๆ เป็นฤทธิผู้มีธรรมสูง พวกเราจะได้อานิสงส์มากมาย ที่เดียว ถ้าหากว่าท่านจะยอมรับอะไรๆ ของพวกเราสักสิ่งหนึ่ง" จึงเสาะหาสิ่งของมีจีวร เป็นต้น ชนิด ที่ประณีตที่สุด ไปเคย้นเคยถถวาย เธอเกลี้ยงเป็นเสียไม่ได้ บอกว่ารับห้วงอนุเคราะห์ให้ทายกได้อานิสงส์ อย่างเดียวเท่านั้น เมื่อทายกหลงใหลเต็มที่แล้ว ก็แอบรับของคนนั้นบ้างคนนั้นบ้าง ที่แตกตื่นมาถวาย ได้ตั้งเล่มเกวียน ทำนองนี้ อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง หาเลศพูดอ้อมค้อม โดยวิธีที่จะให้เข้าใจว่าคุณวิเศษ สูงสุดมีในตน จะพูดตรงๆ กลัวเขาเกลียด และต้องอาบัติปาราชิก จึงเลื่องพูดโดยนัยเป็นต้นว่า ฤทธิที่มีท่าทาง ผิวพรรณ ฯลฯ เช่นนี้เช่นนั้น เป็นพระอรหันต์ จนเขาถวายลาภให้เนืองๆ และอีกอย่างหนึ่ง ฉาบไล่ความเคร่งไว้ภายนอก กินอยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน ดู เหลียว ด้วยอาการที่โลกนิยมกันว่า เคร่ง

อย่างยอดเยี่ยมไม่พูดอะไรหมด ก็มีทายาทผู้ใคร่บุญมาถวายลากสักการะเนื่องแน่น ทั้ง ๓ อย่างนี้ เรียกว่า กุหลา (การหลอกลวง)

(๒) การพูดยกยอ (ลปนา)

ลปนา คือ การพูดทักหรือเสนอตัว พูดโอ้อวด พูดเอาใจ พูดยกยอ พูดยกยออย่างหนัก พูดผูกมัด พูดผูกมัดอย่างหนัก พูดประจบสอตัว พูด(เล่นปนจริง) เหมือนแกงั่ว เป็นพี่เลี้ยงเด็ก อันใดของภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำแล้ว นี้เรียกว่า “ลปนา พูดยกยอ”

ท่านได้อธิบายการพูดยกยอ (ลปนา) ไว้หลายนัย มีรายละเอียดและวิธีการดังต่อไปนี้

๑) อาลปนา (ทัก, เสนอตัว) คือ การที่ภิกษุเห็นคนมาสู่วิหาร แล้วพูดขึ้นก่อนว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายมาเพื่อต้องการอะไร จะนิมนต์ภิกษุหรือ ถ้าอย่างนั้น เชิญกลับเถิด อาตมาจะพาภิกษุไปภายหลัง" อีกนัยหนึ่งการที่ภิกษุเสนอตนเข้าไป พูดแบบชักเข้าหาตนว่า "อาตมาเชื่อดีสพระราชาทรงเลื่อมใสในอาตมา ราชมหาอำมาตย์โน้นๆ ก็เลื่อมใสในอาตมา" อย่างนี้ก็ชื่อว่า อาลปนา (เสนอตัว)

๒) ลปนา (พูดโอ้อวด) คือ การที่ภิกษุถูกถามแล้วพูดอย่างทีกล่าวมาแล้วนั้น

๓) สลลปนา (พูดเอาใจ) คือ การที่ภิกษุกลัวพ่อเจ้าเรือนและแม่เรือนทั้งหลายจะหน่ายห่าง พูดอ่อนน้อมยอมให้โอกาสเขา

๔) อุลลปนา (พูดยกยอ) คือการพูดทำให้เขาสูงขึ้น (กว่าพื้นเพที่เขาเป็นอยู่) ว่า"ท่านบุญมีใหญ่ ท่านนายเรือใหญ่ ท่านทนายดีใหญ่"

๕) สมุลลปนา (พูดยกยออย่างหนัก) คือ การพูดทำให้เขาสูงขึ้นไปเสียทุกอย่าง

๖) อุนนหนา (พูดผูกมัด) คือ การผูก คือการมัดเขาด้วยวาจาว่า "อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย เมื่อก่อน ในกาลเช่นนี้ พวกท่านยอมให้นวทาน บัดนี้ไม่ให้ดอกหรือ" นักเข้าจนพวกเขาตอบว่า "ท่านเจ้าข้าพวกข้าพเจ้าจักให้ แต่บัดนี้ยังไม่ได้โอกาส" เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุเห็นเขาถืออ้อยแล้วถามว่า"อุบาสกได้อ้อยมาแต่ไหน"เขาตอบว่า "แต่ไร้อ้อย เจ้าข้า" ภิกษุถามว่า "อ้อยไร่นั้นหวานไหม"เขาตอบว่า"เคี้ยวดูจึงจะรู้เจ้าข้า" ภิกษุจึงพูดว่า "อุบาสก อันจะพูดว่า ท่านจงให้อ้อย (แก่อาตมา)ดังนี้ หากควรแก่ภิกษุไม่" ถ้อยคำผูกมัดของภิกษุผู้แม่ (พูด) แก่ไปเช่นนี้อันใด ถ้อยคำนั้นก็ชื่อว่า อุนนหนา (พูดผูกมัด)

๗) สมุนนหนา (พูดผูกมัดอย่างหนัก) คือ การพูดผูกมัดแล้วๆ เล่าๆทุกท่าทางไป

๘) อุกุกาจนา (พูดตัก) คือ การพูดปั่นขึ้นว่า "ตระกูลนี้รู้จักฉันผู้เดียว ถ้าหากไทยธรรมเกิดขึ้นในตระกูลนี้ เขาย่อมจะให้แก่ฉันผู้เดียว" อย่างนี้เรียกว่า อุกุกปนา (พูดคาด) ท่านยกตัวอย่างมาเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ว่า ภิกษุ ๒ รูปเข้าไปสู่หมู่บ้านแห่งหนึ่งนั่งอยู่หอดันแล้ว ได้เรียกเด็กสาวคนหนึ่งมา เด็กหญิงนั้นมาแล้ว รูปหนึ่งถามอีกรูปหนึ่งว่า “ภันเต ครับ นี่เด็กหญิงของใคร” ภิกษุรูปที่ถูกถามจึงพูดตักว่า “นี่เป็นลูกสาวของนางเตลกัณฐิกาผู้เป็นโยมอุปฐายิกาของเรา เมื่อเรามาถึงเรือนแล้ว แม่ของเด็กหญิงนี้เวลาจะถวายเนยใส ก็ยอมถวายไปทั้งหม้อทีเดียว แม้เด็กหญิงนี้ก็ถวายทั้งหม้ออย่างแม่ของเธอเหมือนกัน”^{๘๑}

^{๘๑} วิสุทธิฎีกา (บาลี) ๑/๖๔.

๙) สมุกาปนา (พูดกันอย่างหนัก) คือ การพูดดักเขาเสียไปทุกอย่าง

๑๐) อนุปิยภาณิตา (ความเป็นผู้พูดประจบ) คือ การพูดพรา้งทำให้เขารักไปเท่าเดียว ไม่ต้องแลเหลียวว่าควรแก่สัจจะหรือควรแก่ธรรมะ(หรือไม่)

๑๑) จาฏกมยตา (ลดตัว) คือ ความประพฤตินต่ำ คือความประพฤติวางตนไว้ต่ำๆ

๑๒) มุคฺคสุปตา (พูดเล่นปนจริงเหมือนแกงั่ว) คือ ความเป็นผู้เซ่งกับแกงั่ว เหมือนอย่างั่ว เมื่อต้มมันไป มันย่อม (มีที่) ไม่สุกบ้างเล็กน้อย นอกนั้นสุก ฉันท ในคำพูดของบุคคลใด คำจริงมีเพียงเล็กน้อย นอกนั้นเป็นคำพล่อย ๆ (ทั้งสิ้น) ก็ฉันทนั้น บุคคลนี้ท่าน เรียกว่า มุคฺคสุป (คนเหมือนแกงั่ว) ภาวะแห่งคน มุคฺคสุปตา

๑๓) ปาริภุจฺยา (เป็นพี่เลี้ยงเด็ก) คือ ความเป็นพี่เลี้ยง อธิบายว่า ก็ภิกษุใดเลี้ยงดู คืออุ้มเด็กในสกุล ด้วยสละเอวบ้าง ด้วยคอบ้าง รวากะหญิงพี่เลี้ยงเด็ก การกระทำของภิกษุผู้เลี้ยงเด็กนั้นชื่อว่า ปาริภุจฺยา ความเป็นพี่เลี้ยงเด็กนั้น ชื่อว่า ปาริภุจฺยา

นอกจากนี้ยังหมายถึงการพูดหวานให้เขารัก โดยไม่ต้องคำนึงถึงความจริง พระธรรมและฐานานุกรม การพูดเหมือนแกงั่ว (คือมีความจริงน้อย, เหมือนแกงั่วซึ่งเขานิยมกันว่า อย่าให้ทันสุกมากอร่อยดี) และการประจบด้วยการอุ้มทารกให้เป็นที่น่าพอใจของสกุล ก็นับรวมอยู่ในข้อนี้ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะเห็นแก่อาชีพะของตน

(๓) การทำนิมิต (เนมิตติกตา)

การทำนิมิต การทำโอภาส พูดเลียบเคียง พูดหวานล้อมต่อชนเหล่าอื่นอันใด แห่งภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญมีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำแล้ว นี้เรียกว่า “เนมิตติกตา (ทำนิมิต)” การทำนิมิตนี้มีรายละเอียดและวิธีการดังต่อไปนี้

๑) นิมิตต์ (นิมิต) คือ กายกรรมและวจีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ทำให้ชนเหล่าอื่นเกิดความเข้าใจได้ว่า จะต้องถวายปัจจัย(แก่ตน)

๒) นิมิตตกมมฺ คือ การที่ภิกษุเห็นเขาถือหาทนิยะเดินไป จึงทำนิมิตโดยนัยว่า "ท่านทั้งหลายได้ของเคี้ยวอะไรมา" เป็นต้น

๓) โอภาโส (โอภาส) คือ การพูดเกี้ยวด้วยปัจจัย

๔) โอภาสกมมฺ (ทำโอภาส)คือ การที่ภิกษุเห็นเด็กเลี้ยงโคแล้วสร้างถามว่า "ลูกโคเหล่านี้เป็นลูกโคนมหรือลูกโคเปรียง"เมื่อเขาตอบว่า "ลูกโคนมเจ้าข้า" แล้วทำโอภาสมิอันพูดและได้โดยนัยว่า "ไม่ใช่ลูกโคนมกระมัง ถ้าเป็นลูกโคนม พวกภิกษุคงได้นมสดบ้าง" เป็นต้น จนเด็กเหล่านั้นต้องไปบอกบิดามารดาให้ถวายนมสด (แก่เธอ) เป็นต้น

๕) สามนตชปฺปา (พูดเลียบเคียง) คือ การพูดเนียน (วัตถุที่ประสงค์) ในเรื่องนี้ท่านแสดงตัวอย่างว่า ภิกษุชิตันใครจะฉันอาหาร จึงเข้าไปสู่เรือนแล้วนั่งลง หญิงแม่เรือนเห็นภิกษุนั้นแล้วไม่ยอม จะให้จึงเสพพูดว่า "ข้าวสารไม่มี" ทำทีจะไปหาข้าวสาร ไปสู่เรือนของคนที่คุณเคยกันเสีย ภิกษุเข้าไปในห้องมองดูไป พบท่อนอ้อยที่ชอกประตู เห็นน้ำอ้อยงบนภาชนะ เห็นปลาแห้งในตะกร้า เห็นข้าวสารในหม้อ เห็นเปรียงในกระออมแล้วออกมานั่งอยู่ หญิงแม่เรือน (กลับ) มาถึง สร้างบอกว่าไม่ได้ข้าวสาร ภิกษุก็พูดขึ้นว่า"อุบาสิกา ฉันเห็นลางก่อนแล้ว รู้ว่าวันนี้ภิกษุจักไม่สำเร็จ" หญิงแม่เรือนถามว่า "ลางอะไร เจ้าข้า" ภิกษุว่า "ฉันเห็นงูคล้ายท่อนอ้อยที่เก็บไว้ชอกประตู คิดจะตีมัน มองดูไปก็เห็นพังพานซึ่งคล้ายกับปลาแห้งที่เก็บไว้ในตะกร้า อันงูนั้นมันถูกประหารด้วยก้อนหินและก้อนดิน ซึ่ง

คล้ายก้อนน้ำอ้อยบที่วางไว้ในภาชนะ ทำ (แม่) ขึ้นเมื่อมันจะกัดก้อนดินนั้น ก็เห็นเขี้ยวของมันคล้าย เมล็ดข้าวสารในหม้อพอเคืองจัด (ก็เห็น) น้ำลายเจ็ดด้วยพิษที่ออกจากปากของมันคล้ายกับเปรียงที่ใส่ไว้ในกระออม" หญิงแม่เรือนนั้นเห็นว่าไม่อาจจะลงคนหัวโล้นได้ จึงถวายเป็นอ้อยแล้วหุงข้าวถวายเป็นพรพร้อมกับเปรียงน้ำอ้อยบและปลา

การพูดเฉียดอย่างนี้ ฟังทราบว่าเป็น สามนตชุปา (พูดเลียบเคียง) ปริกถา (พูดหวานล่อม) คือ พูดล่อมไปล่อมมาเอาจนได้ปัจจัยนั้น

(๔) การพูดบิบบังคับ (นิปเปสิกตา)

นิปเปสิกตา คือ การด่า การพูดข่ม พูดติ พูดขับหรือพูดประชด พูดไล่หรือพูดประชดอย่างหนัก พูดเยาะเย้ย พูดเยาะเย้ยอย่างหนัก พูดเหยียดหยาม พูดเหยียดหยามอย่างหนัก พูดประจาน พูดนินทาลับหลัง แห่งภิกษุผู้เห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ นี้เรียกว่า “นิปเปสิกตา พูดบิบบังคับ”

๑) นิปเปสิกตา หรือการพูดบิบบังคับนี้ มีรายละเอียดและวิธีการดังต่อไปนี้

๒) อุกโกสนา (ด่า) ได้แก่การด่าด้วยวัตถุประสงค์สำหรับด่า ๑๐ อย่าง^{๘๒}

๓) วมภนา (พูดข่ม) ได้แก่พูดข่ม

๔) ครหนา (พูดติ) ได้แก่การพูดใส่ร้ายเขา โดยนัยว่า เขาเป็นคนไม่มีศรัทธา เป็นคนไม่เลื่อมใส เป็นต้น

๕) อุกเขปนา (พูดขับ) คือขับเขาด้วยวาจา "ในที่นี้ ท่านจะพูดอย่างนี้ไม่ได้ละ"

๖) สมุกเขปนา (การพูดไล่เขา) การขับเขาอ้างเรื่องอ้างเหตุทุก ๆ อย่าง อีกอย่างหนึ่ง อุกเขปนา (ประชด) คือการที่เห็นเขาไม่ไหวแล้วสร้างพูดกับเขาว่า "โอ ท่านทานบติ"

๗) สมุกเขปนา (ประชดอย่างหนัก) คือ การยกหนักขึ้นไปว่า "โอ ท่านมหาทานบติ"

๘) ชีปนา (เยาะเย้ย) คือ พูดเย้ย อย่างนี้ว่า "นี่ยังไร ชีวิตของผู้บริโภคผักละ"

๙) สงชีปนา (เยาะเย้ยอย่างหนัก) คือพูดเย้ยให้วิเศษยิ่งขึ้นอย่างนี้ว่า "ท่านทั้งหลายจะเรียกท่านผู้ซึ่งให้คำว่ามี แก่ชนทั้งปวงตลอดกาลเป็นนิตย์ ว่าไม่ใช่ทายกได้อย่างไร"

๑๐) ปาปนา (เหยียดหยาม) ได้แก่ เหยียดเขาว่าไม่ใช่ทายก หรือกดเขาให้เสียหาย

๑๑) สมปาปนา (เหยียดหยามอย่างหนัก) การพูดเหยียดเขาไปหมดทุกอย่าง

๑๒) อวณณหาริกา (ประจาน) ความว่า การนำความเสียหายจากเรือน (นี้) ไปสู่เรือน (โน้น) จากบ้าน (นี้) ไปสู่บ้าน (โน้น) จากชนบท (นี้) ไปสู่ชนบท (โน้น) ด้วยคิดว่า "เขาจะต้องให้ (ปัจจัย) แก่เรา เพราะกลัวความเสียหายอย่างนี้"

๑๓) ปรปญฺฐมฺสีกตา (นินทาลับหลัง) ได้แก่ ความเป็นผู้พูดคำหวานต่อหน้า พูดนินทาลับหลัง ก็ความเป็นเช่นนั้น เป็นตุจการที่เมื่อบุคคลไม่อาจสู้หน้าเขา กัดเนื้อหลังเขาข้างหลังเพราะเหตุ นั้น จึงเรียกว่า ปรปญฺฐมฺสีกตา

จะเห็นได้ว่า นิปเปสิกตา ปลุกคำพูดทำร้ายให้เจ็บใจ เป็นคำพูดที่ฉลาด เพราะพูดให้เจ็บใจแต่ไม่ใช่โกรธเลย ทุกคราวที่ผ่านหน้าบ้านพอให้เขาได้ยินโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ก็อาจทำให้ทายกเจ็บใจได้ และที่ทำนี้ก็เพราะเห็นแก่อาชีพะของตน

^{๘๒} ด้วยคิดว่า "เขาจะฟังถวายเป็นพรกลัวถูกด่า". วิสุทธิฎีกา. (บาลี) ๑/๖๕.

(๕) การแสวงหาลาภด้วยลาภ (ลาภณ ลาภํ นิชิคีสันตา)

การแสวงหาลาภด้วยลาภ ท่านอธิบายว่า ภิกษุเห็นแก่ลาภสักการะและความสรรเสริญ มีความปรารถนาเลวทราม ถูกความอยากครอบงำ ย่อมนำอามิสที่ตนได้แต่เรือนนี้ไปเรือนโน้น หรือนำอามิสที่ตนได้ในเรือนโน้นมาในที่นี้ การไถหา แสหา แสวงหาอามิสด้วยอามิสเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า “การแสวงหาลาภด้วยลาภ (ลาภณ ลาภํ นิชิคีสันตา)”

ในเรื่องนี้มีคำอธิบายว่า บัณฑิตพึงกล่าวเรื่องของภิกษุผู้พอได้ภิกษาที่ตนได้แล้ว ในครั้งแรกๆ ก็เอาไปให้พวกเด็กชาวบ้านในสกุลนั้นๆ จนในที่สุด ก็ได้ขีรยาคุมา ได้แก่ขอวัตถุอย่างนี้ที่นี้แล้วนำไปให้แก่อีกคนหนึ่ง ที่อื่น เพื่อได้สิ่งอื่น แล้วนำสิ่งนั้นไปให้ผู้อื่น และได้สิ่งอื่นอีกต่อหนึ่ง เรื่องไป จนได้ของที่ดีกว่า แพงกว่าสิ่งแรก เป็นการต่อลาภด้วยลาภ ท่านแสดงอุทาหรณ์ไว้ว่า ภิกษุได้ข้าวสุกในที่นี้แล้วนำไปให้เด็กในสกุลอื่นที่กำลังต้องการ และตนก็ได้ขีรยาคุ (ข้าวต้มต้มด้วยน้ำนม) ซึ่งในขณะนั้นเด็กไม่ต้องการมาเป็นต้น แม้ว่าอาการชนิดนี้ในสมัยนี้เราอาจไม่พบเห็นก็จริง แต่จะได้เห็นอาการอื่นๆ ซึ่งเป็นไปทำนองเดียวกันนี้อย่างลับๆ กระทำกันอยู่ เช่นขอข้าวจากชวานาไปแลกเปลี่ยนจากชวานาขอปลาจากชวานาน้ำมาแลกข้าวจากชวานาเช่นนี้ ย่อมได้มากกว่าที่ขายเป็นเงินซื้อ เพราะเป็นธรรมดาที่ความต้องการปลาของชวานามีมากกว่าต้องการข้าวเป็นต้น และยังเห็นแก่ผ้าเหลืองเป็นพิเศษอีกส่วนหนึ่งด้วย แม้นี้ก็ทำเพราะเหตุแห่งอาชีวะ นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้ ถ้าเป็นการล่อลวงหรือกลอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นเครื่องแสวงหาลาภมาบริโภคแล้ว ก็เป็นมิจฉาอาชีวะประเภทล่อหลอกสืบ

๔.๔.๒ การไม่ล่วงละเมิดพุทธบัญญัติที่เกี่ยวกับมิจฉาอาชีวะ

นอกจากพระพุทธองค์จะสอนให้ภิกษุละเว้นอนесนากรรม (การแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร) เมื่อต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์แล้ว ยังได้แสดงข้อปฏิบัติอื่นๆ อีกหลายอย่างที่ไมควรปฏิบัติหรือกระทำต่อคฤหัสถ์ การบัญญัติในเรื่องนี้ทรงอาศัยหลักว่า ไม่นิยมทำกันในหมู่นักบวชทั่วไป บ้าง เป็นโทษทางบ้านเมืองบ้าง เป็นของต่ำทรามบ้าง งามายบ้าง ฯลฯ อย่างสูงมีโทษถึงปาราชิก (อวดอุตตริมนุสสธรรมเท็จ) เป็นลำดับมาจนถึงทุกกฎ ในเรื่องนี้ ที่พระสาวกถือกันอย่างเคร่งครัดก็คือ (๑) เจริจฉานวิชา (๒) เวชกรรม (๓) วิญญัตติ และ (๔) การรับใช้ฆราวาส อธิบดียังต่อไปนี้

(๑) เจริจฉานวิชา

เจริญฉานวิชา คือ วิชาที่ถือกันว่านกรัตและต่ำเกินกว่าที่ภิกษุศากยบุตรจะพึงกระทำลงไปได้, เป็นเครื่องมือหาเงินของคนที่มีเล่ห์เหลี่ยม และควรจะเป็นฆราวาสโดยเฉพาะ สำหรับบรรพชิตผู้ปฏิบัติตนเป็นคนสูง-คนรู้-คนหวังมรรคผลนิพพานนั้น ไม่พึงแตะต้องข้องแวะแม้แต่ประการใด ดูว่าคนรักสะอาด ย่อมไม่แตะต้องคูด ฉันใดก็ฉันนั้น

จึงกล่าวได้ว่า เจริจฉานวิชา^{๘๓} ก็จัดเป็นอนесนาเหมือนกัน เจริจฉานวิชา^{๘๔} นี้หาก พวกบรรพชิตใช้ในการเลี้ยงชีพก็จัดว่าเป็นอนесนาได้เช่นกัน เจริจฉานวิชานี้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ตำหนิ

^{๘๓} สรุปลความและเรียบเรียงจาก ที.สี. ๙/๒๑/๙, วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๕๐, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๑๑. สารตถ. ๓/๑๕๕, ปาจิตติยาทีโยชนา. ๑๗๓.

และห้ามไม่ให้พุทธบริษัทเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย แบ่งเป็น ๗ หมวด^{๘๔} คือ ศาสตร์ว่าด้วยการทำนาย/ดูลักษณะเป็นต้น ศาสตร์ว่าด้วยการพยากรณ์เกี่ยวกับการศึกษา ศาสตร์ว่าด้วยการพยากรณ์เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศและการให้ฤกษ์ต่างๆ ศาสตร์ว่าด้วยพิธีการ ศาสตร์ว่าด้วยวิชาการทั่วไป ศาสตร์ว่าด้วยเวทมนต์ และ ศาสตร์ว่าด้วยการแพทย์ แต่ละศาสตร์มีคำอธิบายดังนี้

๑) ศาสตร์ว่าด้วยการทำนายหรือดูลักษณะเป็นต้น

การทำนายหรือดูลักษณะ ได้แก่ การทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคกลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำนายเสียงนกร้อง ทำนายเสียงการร้อง ทำนายอายุ ทำนายเสียงสัตว์ร้อง^{๘๕} ทำนายตามลักษณะของพื้นที่ใช้บูชาไฟ ทำนายตามลักษณะของทัพพีที่ใช้บูชาไฟ ทำนายลักษณะของกลบที่ใช้บูชาไฟ ทำนายตามลักษณะของรำข้าวที่ใช้บูชาไฟ ทำนายตามลักษณะของข้าวสารที่ใช้บูชาไฟ ทำนายตามลักษณะของเนยใสที่ใช้บูชาไฟ วิชาดูอวัยวะ วิชาดูพื้นที่ ทำนายลักษณะแก้วมณี ลักษณะผ้า ลักษณะไม้เท้า ลักษณะหอก ลักษณะดาบ ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กชาย ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะทาสชาย ลักษณะทาสหญิง ลักษณะช้าง ลักษณะม้า ลักษณะกระบือ ลักษณะโคอุสภะ ลักษณะโคทั่วไป ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่ ลักษณะนกคุ้ม ลักษณะหมี ลักษณะกวาง เก้ง แรด ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค (สัตว์สี่เท้าที่เหลือ)

๒) ศาสตร์ว่าด้วยการพยากรณ์เกี่ยวกับการศึก

การพยากรณ์เกี่ยวกับการศึก ได้แก่ การดูฤกษ์ยามตราทัพว่า พระราชาควรเสด็จหรือไม่ การดูฤกษ์ยามตราทัพว่า พระราชาในอาณาจักรควรยกทัพเมื่อใด การดูฤกษ์ยามตราทัพว่าพระราชานอกอาณาจักรควรล่าถอยเมื่อใด การดูฤกษ์ยามตราทัพว่าพระราชาในอาณาจักรควรล่าถอยเมื่อใด การพยากรณ์ว่า ชัยชนะจักเป็นของพระราชาในอาณาจักร การพยากรณ์ว่า ความปราชัยจักตกแก่พระราชานอกอาณาจักร การพยากรณ์ว่าชัยชนะจักเป็นของพระราชานอกอาณาจักร การพยากรณ์ว่าความปราชัยจักมีแก่พระราชาในอาณาจักร การพยากรณ์ว่า พระราชาองค์นี้จักทรงชนะ การพยากรณ์ว่าพระราชาองค์นี้จักทรงพ่ายแพ้

๓) ศาสตร์ว่าด้วยการพยากรณ์เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศและการให้ฤกษ์ต่างๆ

การพยากรณ์เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศและการให้ฤกษ์ ได้แก่ การพยากรณ์ว่า จักมีจันทรคราส สุริยคราส นักษัตรคราส ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักโคจรถูกทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตหรือดาวตก จักมีความระส่ำระสายในแต่ละทิศ จักมีแผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น จักตก จักมัวหมอง จักแจ่มกระจ่าง จันทรคราส สุริยคราสหรือนักษัตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาวตก แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง จักมีผลอย่างนี้ ดวง

^{๘๔} ติรัจฉานกถา. วิ.สคคโมกฺขนํ ติรัจฉานภูตา วิชชา ติรัจฉานวิชา (ไตรปิฎกฉบับบาลี คือ ศาสตร์อันสวนทางกับทางแห่งสวรรค์ทางแห่งพระนิพพาน) หมายถึง วิชาการภายนอกพระพุทธศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์

^{๘๕} เจริญงานวิชาที่กล่าวในที่นี้ไม่ได้กล่าวไว้ตามลำดับพระบาลี แต่เป็นการจัดใหม่ตามหมวดหมู่เพื่อให้กำหนดง่าย.

^{๘๖} สัตว์ทุกชนิดที่เหลือจากที่กล่าวข้างต้น เว้นสัตว์ ๔ เท้า.

จันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มกระจ่าง จักมีผลอย่างนี้ พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ฤกษ์ทำงานที่เป็นมงคล (หรือการทำให้คนรัก) ฤกษ์ทำงานที่ไม่เป็นมงคล (หรือการทำให้คนชัง)

๔) ศาสตร์ว่าด้วยพิธีการ

ศาสตร์ว่าด้วยพิธีการ ได้แก่ การทำพิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีพนเครื่องเช่นบูชาไฟ พิธีปลีกรรมด้วยเลือด พิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ พิธีทำกะเทยให้เป็นชาย พิธีทำชายให้เป็นกะเทย พิธีปลุกเรื้อน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมันต์ รตนน้ำมันต์ พิธีบูชาไฟ พิธีบวงสรวงดวงอาทิตย์ พิธีบวงสรวงท้าวมหาพรหม ทำพิธีเรียกขวัญ

๕) ศาสตร์ว่าด้วยวิชาการทั่วไป

ศาสตร์ว่าด้วยวิชาการทั่วไป ได้แก่ วิชาการปกครอง วิชาการเกษตร การคำนวณด้วยวิธีนับนิ้ว การคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ การคำนวณด้วยการใช้อุปกรณ์ลูกคิดเป็นต้น วิชาฉันทลักษณ์ วิชาโลกายตะ^{๘๗}

๖) ศาสตร์ว่าด้วยเวทมนต์

ศาสตร์ว่าด้วยเวทมนต์ ได้แก่ วิชาทำเสน่ห์ เวทมนต์ไล่ผี เวทมนต์ที่ต้องเรียนในบ้าน วิชาหมองู วิชาแก้พิษ วิชารักษาศิขะแมงป่อง วิชารักษาศิขะหนูกัด วิชาป้องกันลูกศร (วิชาคงกระพัน) การร่ายมนต์ทำให้ลั่นแข้ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มีอัสสัน ทำให้คางผิปกติ ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำท้าวลัยเป็นคนทรง ร่ายมนตร์ พ่นไฟ มนต์อาถรรพ์ มนต์ฝังหุ่น มนต์ทำให้มีอำนาจ (มนต์ทำให้เป็นบ้า) มนต์ทำให้ผอมแห้ง วิชาปรุงยาพิษ

๗) ศาสตร์ว่าด้วยการแพทย์

ศาสตร์ว่าด้วยการแพทย์ ได้แก่ การให้ยาผดุงครรภ์ ปรุงยาสำรอก ยาถ่าย ยาแก้โรคลมตีขึ้นเบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยาป้ายตา การเป็นหมอดูตา หมอผ่าตด หมอรักษาเด็ก การให้ยาหลัก การใส่ยาแล้วนำออกเมื่อแผลหาย

เดรัจฉานวิชาเหล่านี้ ถ้าเป็นวิชาป้องกันตัวทุกอย่างมีวิชาป้องกันภัยและป้องกันงูเป็นต้น สมควรเรียนและสอนได้ ส่วนเดรัจฉานวิชาที่เกี่ยวกับการทำร้ายผู้อื่น เมื่อภิกษุณีเรียนหรือสอน ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ส่วนภิกษุต้องอาบัติทุกกฏ และเมื่อภิกษุใช้เดรัจฉานวิชาเหล่านี้หาเลี้ยงชีพ จัดเป็นอนเสนา พระพุทธศาสนาถือว่า ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากอนเสนาทุกประเภทย่อมไม่สมควรแก่สหธรรมิกทั้ง ๕ เป็นเช่นกับปัจจัยที่เกิดขึ้นจากการซื้อขายด้วยรูปะที่เดียว ทั้งพวกชาวบ้านที่ชอบใจ การอนุเคราะห์ของภิกษุ ย่อมห่างไกลจากพระรัตนตรัย ส่วนพวกที่ไม่ชอบใจ เพราะรู้ว่าภิกษุทำผิด ย่อมห่างเหินจากการได้สั่งสมบุญกุศล และการที่ภิกษุทำเช่นนั้นยังเป็นเหตุทำให้พระศาสนาอันตรธานอีกด้วย

^{๘๗} วิชาโลกายตะ เป็นคัมภีร์มีฉันทลักษณ์ของพวกเดียรถีย์วิถัณฑวาที เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วิถัณฑศาสตร์ เป็นคำสอนนอกพระพุทธศาสนา สอนให้คนไม่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ ไม่ยอมรับว่าสังสารวัฏมีจริง. ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒๒๐.

(๒) เวชกรรมที่ทำแก่คนต้องห้าม

ปฏิกขิตตเวชกรรม คือ การประกอบยาเพื่อรักษาคนที่ทรงห้าม ในบาลีกล่าวรวมอยู่ในพวกเดรัจฉานวิชา แต่ในบทนี้แยกออกกล่าวทีละพวกเพื่อให้เห็นชัด อาศัยที่มีการกระทำและเลศนัยอย่างอื่นต่างกัน เช่นเดรัจฉานวิชาทั่วไปนั้น ไม่มีข้อยกเว้นให้ทำเลย ส่วนเวชกรรมอนุญาตให้ทำได้แก่คนที่สมควรทำให้

การเป็นหมอรักษาชาวเมือง โดยหวังอะไรตอบแทนของภิกษุนั้น ทั้งในบาลีและอรรถกถาได้ตีติเตียนไว้อย่างสาหัสเสียทีเดียว มีข้อยกเว้นให้ทำเฉพาะแก่คนที่ควรทำ เช่น บิดามารดา เป็นต้นซึ่งจะกล่าวในลำดับ ภิกษุที่เป็นลัทธิขี้นั้น ไม่ยอมบริโภคปัจจัยที่ได้มาโดยเวชกรรมเป็นเหตุ นิยมเห็นเป็นการรับจ้าง เมื่อจะเพ่งถึงการบริโภคเครื่องกัณฑ์เทศน์ ซึ่งดูแล้วก็คล้ายกับรับจ้างเหมือนกันนั้น จะเห็นได้ว่า การสอนธรรมเป็นหน้าที่โดยตรงของนักบวช เมื่อเขาถวายด้วยความเลื่อมใสกับบริโภคในฐานะเป็นเครื่องบูชา ส่วนเวชกรรมเป็นเรื่องนอกทางของภิกษุ เมื่อไม่ใช่หน้าที่ ก็ไม่มีความชำนาญ อันจะเป็นเหตุให้คนเป็นอันตราย เพราะความรู้อย่างงูๆ ปลาๆ ของตน ทั้งเป็นเหตุให้หมดเวลาและห่างเหินต่อการปฏิบัติไตรสิกขาและการศึกษาเล่าเรียน เป็นที่ดูหมิ่นของนักบวชประเภทอื่นที่เป็นคู่แข่งกัน โดยเฉพาะ ในสมัยพุทธกาล เพราะนิยมกันอยู่แล้วทุกฝ่ายว่า เวชกรรมเป็นกิจที่ต่ำเกินกว่าที่บรรพชิตผู้เป็นอนาคาริกจะพึงทำได้ และอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเหตุสำคัญ คือเป็นทางให้ทอดตนลงเป็นคนรับใช้ของตระกูลโดยทางเวชกรรม รับเป็นหมอประจำสกุล คล้ายทนายความประจำบ้านเสียทีเดียว แต่เรื่องนี้ไม่หมายถึงการช่วยเหลือคนป่วยอย่างเล็กๆ น้อยๆ ตามวิสัยที่แม่หมอชาวบ้านธรรมดาจะช่วยกัน ในเมื่อเกิดใครเจ็บใครป่วยเป็นอะไรขึ้นในที่ข้างเคียงตน, เช่นเดินไปพบคนเป็นลมล้มนอนอยู่ เมื่อมียาประจำตัว ก็แบ่งให้และแก้ไขไปตามควร เรื่องเวชกรรมที่ไปอย่างสาธารณะนี้ ครั้นพุทธกาล แม้จะเป็นสิ่งที่พระสาวกประณามกันอย่างมาก แต่ในบัดนี้ได้เพลาลง จนมีการกระทำกันโดยมาก โดยเพ่งไปในแง่ที่ว่า เป็นเครื่องจูงคนเข้านับถือศาสนา หรือสนิทสนมกับศาสนายิ่งขึ้น ถ้าหากว่าทางพุทธจักรจะหมุนเข็มมุ่งหมายมาช่วยเหลือทางอาณาจักรให้มากที่สุดและมีความรู้ช่วยได้จริงในสมัยที่ประเทศชาติยังมีแพทย์ไม่พอใช้ ก็ดูไม่มีโทษอะไร, ในเมื่อทำไปด้วยเมตตาและความบริสุทธิ์ใจ แต่สำหรับผู้หวังการก้าวหน้า ในการตามรอยพระอรหันต์ ก็ควรตัดเครื่องรุงรังใจอันนี้เสีย และเมื่อกล่าวให้ซึ่งภิกษุก็มีหน้าที่แพทย์อยู่แล้วในตัว แต่เป็นแพทย์รักษาโรคฝ่ายใจ คือโรคกิเลส โรคมีตนต่อการครองชีพอย่างสงบเยือกเย็น ฯลฯ แพทย์ธรรมดาเป็นแพทย์ในส่วนกายหรือรูปธรรม ภิกษุผู้สำเร็จการปฏิบัติธรรมมาพอสมควรแล้ว เป็นแพทย์ในส่วนใจหรือนามธรรม คู่กัน ถ้าร่วมมือแบ่งกันทำคงบริสุทธิ์สะอาดไม่ก้าวก่ายกันทั้งสองฝ่าย ควรพยายามจนเราอาจวางหลักได้ว่า เมื่อใครเจ็บป่วยทางนามธรรมแล้ว ควรได้รับการรักษาอย่างถูกต้อง และหายได้จริงโดยพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จุคนป่วยทางรูป หรือทางกายป่วยลงอย่างใด ส่งไปยังโรงพยาบาลที่กระทำการโดยเจ้าหน้าที่แพทย์แผนปัจจุบันย่อมหายได้แน่นอนใดก็ฉนั้นนั่นเถิด. คงดีกว่าที่จะสับสนกัน และก่อเรื่องอันเศร้าหมองโดยเปิดช่องทางให้มีการกระทบกระทั้งแก่เกียรติของคำว่า “พระพุทธสาวก” และทั้งอาชีพของพระภิกษุก็จะบริสุทธิ์สะอาด จนตัวเองก็เคารพตัวเองได้ยิ่งขึ้นไป

ในต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงบุคคลที่ภิกษุทำเวชกรรมให้ได้ ไม่มีโทษ ถ้าหากว่าตนมีความรู้ในการทำ. บุคคลนั้นมีอยู่ ๒๕ ชนิด แบ่งเป็นสามประเภทคือ

(ก) คน ๑๐ ชนิด ได้แก่ เพื่อนสหธรรมิก ๕ คนเตรียมตัวบวช ไวยาวัจกร มารดา และบิดาของตน รวมเป็น ๑๐ (สหธรรมิก ๕ คือ เพื่อนภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี). ประเภหานี้อนุญาตผ่อนผันให้มาก คือ ถ้าเครื่องยาของเขาไม่มี ภิกษุเอาของตนออกทำให้ได้ ถ้าของตนไม่มีอนุญาตให้เที่ยวขอร้องจากผู้อื่นมาทำให้ก็ได้ ถ้ายังไม่ได้ อนุญาตให้ขอกระทั้งคนที่ไม่ได้พิจารณาไว้

(ข) ญาติ ๑๐ พวก ได้แก่ พี่ชาย น้องชาย พี่หญิง น้องหญิง น้องหญิงของบิดามารดา พี่หญิงของบิดามารดา น้องชายของบิดามารดา พี่ชายของบิดามารดา ลูกพี่ลูกน้องทางบิดา ลูกพี่ลูกน้องทางมารดา ทั้ง ๑๐ จำพวกนี้ไม่ผ่อนผันให้มากเหมือนประเภท คือ ให้เอาเครื่องยาของเขาทำให้ ถ้าของเขาไม่มี พึงให้ยืมของตนทำเมื่อเขาใช้คืนให้พึงรับ แต่ถ้าไม่ใช้ก็ไม่พึงทวง เพราะญาติเป็นผู้ควรสังเคราะห์ ส่วนเขยหรือสะใภ้มิใช่ญาติ ท่านแนะว่า พึงทำให้ญาติแล้วเขาให้กันต่อหนึ่ง แต่ดูเหมือนจะต้องเป็นการแกล้งทำอยู่สักหน่อย

(ค) คน ๕ จำพวก ได้แก่ คนป่วยที่ขัดเซเข้าไปถึงวัด หรือคนเดินทางมา โจร คนรบแพหนีมา อิศรชน (ผู้มีอำนาจ) และคนถูกญาติพี่น้องขับไล่ รวม ๕ พวกนี้ ภิกษุพึงเอาของๆ ตนทำให้ได้ แต่อย่าพึงหวังการตอบแทนแม้แต่ประการใด การที่อนุญาตให้ทำแก่โจร คนรบแพ อิศรชน นั้น เพราะถ้าทำให้พวกเหล่านี้โกรธ ย่อมย่ำยีพระศาสนา ส่วนอีกสองพวกนั้นเพราะความน่าสงสาร หรือมนุษยธรรมบังคับ

ส่วนคนนอกนี้ ไม่ได้อนุญาตไว้ ต้องพิจารณาดูให้สมควรและไม่พึงทำแก่คนไม่ควรทำ อันมีข้อสังเกตว่า เมื่อทำเข้าแล้วเป็นการทำลายเกียรติของสมณศากยปุตติยะ พระพุทธภาษิตในเรื่องเวชกรรมความโดยสรุปว่า

สมณพราหมณ์บางพวก ฉันทโภชนะที่ทลายถวายด้วยสัทธาแล้วยังประกอบมิจฉาอาชีวะ ทำเครื่องจานวิขาเห็นปานน้อยอยู่คือ เป็นหมอผี หมองู หมอดับพิษ หมอสัตว์กัดต่อย..หมอประกอบยาให้สำรอก ประกอบยาประจุ ประกอบยาถ่ายพิษ ประกอบยาแก้ปวดศีรษะ หุงน้ำมัน หยอดหู ทำยาหยอดตา ประกอบยานัตถ์ ประกอบยาให้กัด ยาให้สومان เป็นหมอป้ายยาตา หมอผ่าตัดบาดแผล หมอกุมาร ส่วนภิกษุในศาสนานี้ เธองดเด็ดขาดจากมิจฉาชีพ ทำเครื่องจานเห็นปานนั้นเสีย แม้ก็เป็นศีลของเธอประการหนึ่ง^{๘๘}

(๓) วิญญัตติ (การขอจากคนที่ทรงอนุญาต)

วิญญัตติ คือ ออกปากขอต่อบุคคลไม่ควรขอ เวลาที่ไม่ควรขอ และวัตถุที่ไม่ควรขอ การออกปากขอตรงๆ มิใช่ธรรมเนียมของสมณะ นิยมให้ขอด้วยกายเข้าไปยื่นแสดงอาการ เช่นภิกษุออกบิณฑบาต ถ้าจะบอกก็บอกได้เพียงความต้องการ หรือเล่าเรื่อง ซึ่งไม่ใช่คำขอตรงๆ เหตุผลอันแท้จริงในเรื่องนี้มีเป็นอย่างไร ท่านมิได้แสดงไว้ชัดแต่พอจะสังเกตได้จากหลักธรรมตาเช่น การออกปากขอตรงๆ นั้น ถ้าเขายินดีให้ก็ดีไป ถ้าเขาไม่ยินดีให้ ก็ต้องจำใจให้หรือแสดงอาการโกรธ หรือมิฉะนั้นทำให้เขาต้องเป็นคนทนละอายว่าเป็นคนตระหนี่ในขณะนั้น นักขอที่มีกิเลสหายาบ รู้เรื่องนี้ดี จึงด้านหน้าขอทนายก็จำใจให้ หรือซื้อความรำคาญ พระอริยเจ้าท่านทราบเรื่องนี้ดีเหมือนกัน จึงมีขนบธรรมเนียมไม่ออกปากขอตรงๆ เพียงแต่แสดงว่าเป็นผู้มีกำลังต้องการความช่วยเหลือเท่านั้น ใครจะช่วยก็ได้ไม่ช่วยก็ได้. และสำหรับท่านผู้เช่นนี้ จะได้ฉันทหรือมิได้ฉันทก็เท่ากันในส่วนน้ำใจ, จึงไม่มีอะไรมาทำให้ท่านต้อง

^{๘๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๙๒/๑๒๐.

ออกปากขอ ซึ่งบางครั้งทำให้ผู้อื่นให้เดือดร้อน บุคคล ซึ่งตามธรรมดาไม่ควรขอนั้นได้แก่คุณท์สัถ์ทั่วไปที่มีโชติญาติ มีโชคนพาวรรณา ญาติหมายถึงญาติแท้ ไม่หมายถึงเขย สะไข่ กำหนดไว้เจ็ดชั้นเอาตนเองเป็นศูนย์กลาง สูงขึ้นทางบน ๓ ชั้น คือ ชั้นบิดา-ตา-ตาหวด และต่ำลงไปทางล่าง ๓ ชั้น คือ ชั้นลูกหลาน เหลน นี้เรียกว่า ญาติอันอยู่ในกรอบวงของการขอ ส่วนผู้มีโชติญาติต้องการเป็นผู้ที่เขาปวารณาไว้จึงขอได้

(๔) ปวารณา (การออกปากให้ขอได้)

ปวารณา คือ เขาอนุญาตไว้ว่าต้องการอะไรให้บอก ถ้าปวารณากลางๆ ไม่จำกัดสิ่งของขอได้ทุกอย่างที่สมควรแก่สมณะ ถ้าเขามีได้จำกัดระยะเวลา การปวารณานั้นหมดอายุเพียงสี่เดือน (โดยพระวินัย) เว้นแต่เขาบังคับลงไปว่า ปวารณาเป็นนิจ เพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน ญาติ คนปวารณาขอได้ทุกเมื่อเวลาธรรมดา ขอบอกบุคคลธรรมดาไม่ได้ แต่เวลาพิเศษขอได้ เรียกว่าเวลาที่ควรขอเป็นพิเศษ เช่นเวลาเจ็บไข้ โจรปล้นจิวร หรือความจำเป็นอันแท้จริงอย่างอื่น แต่ถึงกระนั้น ก็นิยมให้ขอเพียงที่จำเป็นก่อนเท่านั้น เช่นถูกโจรปล้นเอาจิวรไปหมดจากตัว ฟังขอเพียงผ้าห่ม (สบง) กับผ้าห่ม (จิวร) เท่านั้น ส่วนสังฆาฏิ (ผ้าคลุมซ้อน) ยังไม่ยอมให้ขอ ไว้ขอกับญาติหรือคนปวารณาหรือแสวงเอาโดยทางอื่นซึ่งสมควรกว่า

สิ่งที่ควรขอนั้น ได้แก่วัตถุที่สมควรแก่สมณะซึ่งเป็นผู้ต้องยินดีตามมีตามได้ และอาศัยท่านผู้อื่นเป็นอยู่ เพราะฉะนั้นเมื่อขอจะต้องขอสิ่งของชั้นธรรมดา เท่าที่พอบริโภคใช้สอยได้ จึงมีพระบัญญัติห้ามมิให้ขอโภชนะชั้นประณีต นอกจากจำเป็นเช่นป่วยไข้ ปรับผู้ขอถึงอาบัติปาจิตตีย์ ในของอื่นก็มีแนวโน้มเดียวกัน เพราะภิกษุย่อมไม่มีความรู้สึกว่าจำเป็นในของประณีตสวยงาม ต่อการขอที่เพียงแต่อาจยังอัตภาพให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น ผู้หวังตามรอยพระอรหันต์ ไม่ควรมาฆ่าเวลาให้หมดเปลืองไปด้วยความรู้สึก และควรพยายามในวัตถุชั้นประณีตสวยงามเลย

(๕) การรับใช้ตระกูล

กุลทูสนะ หรือ การประทุษร้ายตระกูล เป็นชื่อของการรับใช้ตระกูล ตระกูลหมายถึงครอบครัวของฆราวาส รับใช้ด้วยกิจนอกเรื่องของสมณะ เช่นเป็นสื่อของชายหญิง เลี้ยงลูก รับรักษาโรค รับฝากของ ทำสิ่งของให้ ปลุกต้นไม้ดอกไม้ให้เป็นประจำเป็นต้น การทำเช่นนั้นที่ท่านเรียกว่าเป็นการประทุษร้ายเขานั้น หมายความว่าทำลายความเชื่อ ความเลื่อมใส ในพระรัตนตรัยของเขาเหล่านั้นให้หมดไป เขามั่นถือว่าเป็นพระสงฆ์ แล้วยังเหยียดหยามให้ต่ำ อย่างดีก็เป็นเพียงเพื่อนหรือเพื่อนอย่างเลวๆ คนหนึ่งเท่านั้น เพราะเป็นคนประจบเขาहाला ไม่ใช่เขาถวายเป็นทักขิณียบุคคลตระกูลนั้นๆ เมื่อเสื่อมจากสัทธา และปสาทะ ก็ว่างเปล่าจากบุญ เรียกว่าได้รับความเสียหายในทางธรรม จึงเรียกการทำอย่างนี้ว่าการประทุษร้ายตระกูล ภิกษุที่ประทุษร้ายตระกูล หรือเป็นกุล-ทูสกะนั้น แทนที่จะให้ตระกูลกราบไหว้ กลายเป็นกราบไหว้ตระกูลเสียเอง การที่ทำตัวเองให้ต่ำถึงเพียงนี้เป็นที่รังเกียจขะเขยงมากในหมู่เพื่อนสหธรรมิกด้วยกัน บาลีหลายแห่ง แสดงว่าครั้งพุทธกาลนั้น ผู้ที่ทำเช่นนั้นถือกันว่าเป็นการเลวทรามอย่างยิ่ง เพราะนอกจากอาชีพะของตนวิบัติเลวทรามแล้ว ยังทำให้เกียรติยศของภิกษุสงฆ์เสื่อมทราม เป็นที่ดูหมิ่นของคนทั่วไปอย่างมากด้วย ส่วนการรับใช้อันถูกธรรมและเหมาะสมกับสมณภาพนั้น ท่านอนุญาตให้ทำ และไม่เป็นมิฉฉาชีพ เช่นการจัดแจงให้คนได้บวช การนิมนต์พระให้ และการช่วยเหลือร่วมมือ ในกิจทางพระศาสนาอย่างอื่นๆ ซึ่งมีหลักกว่าการทำนั้นบริสุทธิ์สะอาดและไม่เป็นการประจบประแจงแต่อย่างใด. ผู้ประทุษร้ายตระกูล จะตามรอยพระ

อรหันต์ไปไม่ได้เลย เพราะกำลังเป็น “ทาสน้ำเงิน” ของตระกูลอยู่โดยน้ำใจ ไม่มีอิสระของตัวเอง และไม่มีอาชีวะอันสะอาดอันเป็นอุปกรณ์ของใจอันสะอาด หรือความเคารพนับถือตัวเองได้, เนื่องจากต้องอาบัติหยาบหมิ่นอยู่ทุกอิริยาบถที่เคลื่อนไหวและทุกๆ คำที่บริโภคน

การแสวงเครื่องเลี้ยงชีพอันไม่สมควรทั้ง ๔ ประเภทนี้ ท่านเรียกว่า อนเสนา การแสวงหาไม่สมแก่เพศผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าคลุมผาดอันเป็นธงชัย (คือเครื่องหมาย) แห่งพระอริยเจ้า ผู้สะอาดหมดจด โดยประการทั้งปวงจัดเป็นฝ่ายมิฉฉาชีพ

๔.๕ เป้าหมายการมีความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์

ในการเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้น พระพุทธองค์ได้วางแนวทางการมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ไว้เป็นหลักการสำคัญ โดยสรุปเป็นแนวทางกว้างๆ ดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ มุ่งอนุเคราะห์ ทำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชาวโลก

ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วง^{๘๙} ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๙๐}

พิจารณาจากพุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นหลักการของพระพุทธศาสนาที่ว่า หลังจากพระพุทธองค์บำเพ็ญพระบารมีมาเป็นเวลายาวนานจนกระทั่งพระบารมีเต็มรอบจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสรู้แจ้งธรรมด้วยพระองค์เอง จากนั้นได้พิจารณาเห็นว่า แม้ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้จะมีความลึกซึ้ง แต่ในโลกก็ยังมีเวไนยสัตว์ที่มีกิเลสเบาบางและได้ผ่านการฝึกฝนตนเองมายาวนานพอที่จะเข้าใจธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ได้ จึงตัดสินใจประกาศธรรมที่จะออกประกาศธรรมที่พระองค์ตรัสรู้แก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือคามนิคมต่างๆ

เมื่อพระพุทธองค์ออกประกาศศาสนาแล้ว ต่อมาก็กุลบุตรได้ฟังธรรมเกิดความศรัทธาอยากจะออกบวชตามพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีเวลาศึกษาคำสอนและปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าประกาศ พระองค์ก็อนุญาตให้บวชได้ จนเกิดเป็นคณะสงฆ์และพัฒนารูปแบบมาจนพระพุทธศาสนามีบริษัทครบ ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หลักการที่พระองค์สั่งสอนภิกษุซึ่งเป็นสาวกที่มีความใกล้ชิดกับพระองค์มาก คือ ให้ภิกษุทุกรูปหลังจากบวชแล้วจะต้องได้รับการศึกษาอบรมจากอุปัชฌาย์และอาจารย์ของตนเพื่อจะได้มีความรู้พระธรรมวินัย และจะต้องฝึกหัดพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อมีความรู้พระธรรมวินัยแล้วภิกษุก็ต้องทำหน้าที่สั่งสอนพระธรรมวินัยนั้นแก่คนอื่น กลุ่มบุคคลที่ภิกษุต้องถือเป็นภาระและเอาใจใส่ในการสั่งสอนนั้นมีทั้งที่

^{๘๙} คำว่า บ่วง ในที่นี้ หมายถึง โลภะ, วิม.อ. (บาลี) ๓/๓๒/๑๙.

^{๙๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

เป็นภิกษุและที่เป็นคฤหัสถ์ ทั้งนี้เพื่อให้พระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ชาวโลกได้ตามที่พระพุทธองค์แสดงพระประสงค์ไว้ตั้งแต่คราวส่งพระอรหันตสาวกออกไปประกาศพระพุทธศาสนาช่วงแรกๆ

๔.๕.๒ มุ่งทำอัมมสงเคราะห์หรือให้อัมมทานแก่คฤหัสถ์

ในการออกมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้น ให้ภิกษุถือว่าเป็นการอนุเคราะห์ตอบแทนคฤหัสถ์ เรียกว่า ทำอัมมสังเคราะห์แก่คฤหัสถ์ หรือให้อัมมทานแก่คฤหัสถ์ โดยแนวทางนี้ถือตามความที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพหุการสูตร ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายผู้บำรุงอุปถัมภ์เธอทั้งหลายด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ชื่อว่าเป็นผู้มีอุปการะมากแก่เธอทั้งหลาย, ข้อที่เธอทั้งหลายแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธฺ์ บริบูรณ์ ครบถ้วนแก่พราหมณ์และคหบดีเหล่านั้น ชื่อว่าเธอทั้งหลายก็มีอุปการะมากแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย คฤหัสถ์และบรรพชิตต่างพึงพาอาศัยกันและกันอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อต้องการสลัดโอฆะออกให้ได้ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบ ด้วยประการดังกล่าวนี้^{๙๑}

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า

คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนและบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือน
ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างอาศัยกันและกัน
จึงบรรลुสัทธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมได้
ฝ่ายบรรพชิตผู้ไม่อยู่ครองเรือนย่อมต้องการปัจจัย ๔ คือ
จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช
อันเป็นเครื่องบรรเทาอันตรายจากฝ่ายคฤหัสถ์
ฝ่ายคฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือน
อาศัยพระอริยะผู้ปฏิบัติดีแล้ว
เชื่อมั่นคำสั่งสอนและการปฏิบัติดีของพระอรหันต์
เป็นผู้เพ่งพินิจอยู่ด้วยอริยปัญญา
ประพฤติธรรมอันเป็นทางนำไปสู่สุดคติโลกสวรรค์ในอัตภาพนี้
มีความเพลิดเพลีน เสวยความสุข รื่นเริงบันเทิงใจอยู่ในเทวโลก^{๙๒}

เมื่อภิกษุยึดแนวทางนี้ก็จะเห็นความสำคัญในการอนุเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยธรรม ซึ่งจะเกิดผลดีทั้งแก่ภิกษุ คือ ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ ไม่ต้องลำบากในการแสวงหาหรือการใช้สอยปัจจัย ๔ ฝ่ายคฤหัสถ์เมื่อได้ถวายการอุปถัมภ์ปัจจัย ๔ แก่ภิกษุแล้ว ก็จะได้รับฟังคำสอนหรือการอบรม การตกแต่งให้ยึดมั่นในหลักธรรม เป็นคนดีมีศีลธรรม ทำให้ชีวิตมีความสุขความเจริญในธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศ

^{๙๑} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๙๒} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

๔.๕.๓ กำหนดตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้และไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

อย่างไรก็ตาม นอกจากพระพุทธองค์จะสอนภิกษุให้เห็นความสำคัญและเอาธุระในการทำ การอนุเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยการให้ธรรมทาน แต่ก็ทรงวางหลักการพิจารณาตระกูลที่ไม่ควรเข้าไปมี ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วยด้วย โดยได้แนะนำให้ทราบถึงตระกูลที่ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้และตระกูลที่ไม่ ควรเข้าไปนั่งใกล้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ตระกูลที่ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหา ก็ไม่ควรเข้าไปหา หรือ เข้าไปหาแล้ว ก็ไม่ควรนั่งใกล้ องค์ ๙ ประการ คือ

- ๑) ตระกูลที่ต้อนรับด้วยความไม่เต็มใจ
- ๒) ตระกูลไหว้ด้วยความไม่เต็มใจ
- ๓) ตระกูลให้อาสนะด้วยความไม่เต็มใจ
- ๔) ตระกูลปกปิดของที่มีอยู่
- ๕) ตระกูลมีของมาก แต่ถวายน้อย
- ๖) ตระกูลมีของประณีต แต่ถวายของเศร้าหมอง
- ๗) ตระกูลถวายเป็นคารพ ไม่ถวายเป็นเคารพ
- ๘) ตระกูลไม่นั่งใกล้เพื่อฟังธรรม
- ๙) ตระกูลไม่มียินดีภาษิตของภิกษุนั้น^{๙๓}

(๒) ตระกูลที่ควรเข้าไปนั่งใกล้

ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ ภิกษุยังไม่เคยเข้าไปหาควรเข้าไปหา หรือเข้าไปหา แล้ว ควรนั่งใกล้ องค์ ๙ ประการ คือ

- ๑) ตระกูลต้อนรับด้วยความเต็มใจ
- ๒) ตระกูลไหว้ด้วยความเต็มใจ
- ๓) ตระกูลให้อาสนะด้วยความเต็มใจ
- ๔) ตระกูลไม่ปกปิดของที่มีอยู่
- ๕) ตระกูลมีของมาก ก็ถวายเป็นมาก
- ๖) ตระกูลมีของประณีต ก็ถวายเป็นประณีต
- ๗) ตระกูลถวายเป็นความเคารพ ไม่ถวายเป็นไม่เคารพ
- ๘) ตระกูลนั่งใกล้เพื่อฟังธรรม
- ๙) ตระกูลยินดีภาษิตของภิกษุนั้น^{๙๔}

จะเห็น การที่พระสงฆ์จะเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้นต้องมีหลักในการพิจารณา ไม่ได้หมายความว่า ภิกษุจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์ได้ทุกกรณี เกี่ยวกับตระกูลที่ภิกษุต้องเข้าไป เกี่ยวข้องนี้ เป็นภาระที่ภิกษุเจ้าถิ่นหรือภิกษุผู้เป็นเจ้าของาวาสจะต้องแจ้งแก่ภิกษุอื่นให้ทราบ ดังพุทธ คำรัสในอาวาสิกวรรคความโดยสรุปว่า การทำหน้าที่ของเจ้าอาวาสที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญ

^{๙๓} อิง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕.

^{๙๔} อิง.ทสวก. (ไทย) ๒๓/๑๗/๔๖๕.

อย่างหนึ่งคือ การทำหน้าที่ต้อนรับอาคันตุกษิที่เดินทางผ่านมาพัก เนื่องจากความเป็นไปของ พระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธองค์และพระสาวกจะไม่ค่อยพักอาศัยอยู่ในที่ใดที่หนึ่ง ตลอดเวลา การเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องอาศัยการเดินทางสัญจรพักค้างแรมในที่ต่างๆ ในเมืองที่ไม่มี วัด พระพุทธองค์และพระสาวกก็จะอาศัยพักตามป่าเขาบ้าง โรงปั้นหมอบ้าง ศาลาบ้าง แต่หากมีวัด ก็จะมาพักในวัด ดังนั้น วัดจึงกลายเป็นที่พักของอาคันตุกษิโดยปริยาย ส่งผลให้เจ้าอาวาสนอกจาก จะมีหน้าที่ดูแลภิกษุในวัดแล้ว ยังมีหน้าที่ต้องดูแลภิกษุที่สัญจรผ่านมาจากเมืองอื่นด้วย พอประมวล ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้านการอนุเคราะห์ภิกษุผู้เดินทางไกลได้ดังต่อไปนี้

(๑) เจ้าอาวาสเป็นตัวแทนของวัดต้อนรับอาคันตุกษิ คือ เมื่อมีอาคันตุกษิเดินทางผ่านมาพักในวัด หากเจ้าอาวาสมีพรรษาแก่กว่า หลังจากนุ่งห่มให้เรียบร้อย เก็บบริขารและทำกิจส่วนตัวแล้ว อาคันตุกษิจะต้องไปไหว้พระสังฆเถระที่เป็นเจ้าอาวาสแล้วค่อยเข้าพักในเสนาสนะที่สงฆ์จัดให้ แต่หากเจ้าอาวาสมีพรรษาอ่อนกว่า เจ้าอาวาสจะเป็นฝ่ายไหว้อาคันตุกษิ^{๙๕}

(๒) เจ้าอาวาสจะต้องไม่มีความหวงแหนที่อยู่อาศัย ต้องเอาใจใส่จัดให้อาคันตุกษิได้เข้าพักอาศัยในเสนาสนะตามสมควรแก่พรรษา สุขภาพและภาระหน้าที่

(๓) เมื่อจัดหาที่พักให้แล้ว เจ้าอาวาสจะต้องบอกคุุหส์ผู้ได้บวารณาไว้ให้มาถวายความอุปถัมภ์ภิกษุที่เดินทางมาจากเมืองอื่นให้ดำรงชีพอยู่ได้ตามสมควร^{๙๖}

(๔) ในตอนที่อาคันตุกษิพักอยู่ในวัดนั้น ก่อนถึงเวลาออกบิณฑบาต เจ้าอาวาสจะต้องบอกให้ทราบโคจรคาม (สถานที่ที่เี่ยวรับบิณฑบาต) รวมทั้งตระกูลที่มีศรัทธาสามารถไปรับบิณฑบาตได้ และตระกูลที่ไม่มีศรัทธา โดยไม่มีความหวงแหนโยมอุปฐาก

(๕) เมื่อมีคุุหส์นำลาภสักการะมาถวาย เจ้าอาวาสต้องแจกจ่ายให้ทั้งแก่ภิกษุที่อยู่ในอาวาสและอาคันตุกษิ ไม่หวงไว้บริโภคเพียงคนเดียว^{๙๗}

ตามความหมายนี้ เจ้าอาวาสถือว่ามีส่วนสำคัญในการอำนวยความสะดวกให้แก่ภิกษุที่เดินทางผ่านมาให้ได้พักอาศัยในวัดตามเจตนาของอุบาสกอุบาสิกาที่ได้ถวายวัดแก่สงฆ์ในทิศทั้ง ๔ ดังจะเห็นได้จาก ในสมัยพุทธกาล หากเจ้าอาวาสรูปใดไม่สามารถบริหารจัดการวัดให้เพื่อนสหพรมจารีได้ พักอาศัยตามสมควร และมีนิสัยชอบด่า บริภาษ เปียดเบียนและเสียดสีพระอาคันตุกษิจนไม่สามารถอาศัยอยู่ในวัดได้ ก็จะถูกอุบาสกอุบาสิกาขับไล่ให้พ้นจากอาวาส บางครั้งพระพุทธองค์ต้องแนะนำให้ปรับปรุงให้ระวังการใช้คำพูด ไม่ให้เปียดเบียนเพื่อนสหพรมจารีผู้มึคุณความดีเสมอตน^{๙๘}

ในการทำหน้าที่ของภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสนั้น พบว่าประเด็นหนึ่งที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญมาก คือ การสงเคราะห์คุุหส์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะวิถีชีวิตของนักบวชในพระพุทธศาสนา จะต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจากคุุหส์ ทำให้ภิกษุมิชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปรทัตตูป

^{๙๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖/๒๒๒-๒๒๓.

^{๙๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๗๖.

^{๙๗} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๘/๓๘๐.

^{๙๘} ตูรายละเอียดยใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๗-๒๔๐/๓๗๙-๓๘๓.

ชีวิ”^{๙๙} ในการดำเนินชีวิตนั้น ทรงสอนให้อาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่จำเป็น ๔ อย่าง คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรค^{๑๐๐} เมื่อได้รับความอุปถัมภ์จากคฤหัสถ์แล้ว จึงสอนให้ สงเคราะห์คฤหัสถ์เป็นการตอบแทนด้วยวิธีที่ไม่เป็นการประจบคฤหัสถ์และไม่เป็นอเนสนา (การ แสวงหาลาภด้วยวิธีไม่สมควร) พอประมวลภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้านการสงเคราะห์คฤหัสถ์ได้ ดังต่อไปนี้

(๑) เมื่อมีพระสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น ก็ชวนขวายเป็นชาวบ้านผู้บวระณาไว้ ให้มาทำบุญ ให้คฤหัสถ์ได้มีโอกาสถวายทานในหมู่ภิกษุผู้เป็นบุญเขตอันยิ่ง โดยไม่หวังลาภ เป็นการ เปิดโอกาสให้โยมอุปัฏฐากได้บำรุงภิกษุอื่นด้วย (ทาน)

(๒) แนะนำสั่งสอน ชักนำให้คฤหัสถ์สมาทานรักษาศีล ๕ เพื่อความเจริญแก่ชีวิต (ศีล)

(๓) แนะนำสั่งสอนคฤหัสถ์ให้มีโอกาสเจริญภาวนาเพื่อให้ตั้งอยู่ในการเห็นธรรม (ภาวนา)

(๔) คฤหัสถ์ถวายโภชนะใดๆ จะด้อยหรือดี ก็ใช้สอยด้วยตนเอง ไม่ทำของที่เขาถวายด้วย ศรัทธาให้หมดคุณค่าไป ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๑๐๑}

(๕) เมื่อคฤหัสถ์เจ็บป่วยหรือถึงวัยชรา เจ้าอาวาสจะต้องหาเวลาไปเยี่ยมเยียนให้สติ ให้ คฤหัสถ์ตั้งสติมีใจแนบแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึ่งสูงสุด

จะเห็นว่าการดำเนินชีวิตของภิกษุที่ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์นั้น ที่เป็นเช่นนี้ เพราะพระพุทธรองค์มีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้าน เป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” เป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่าย ได้กระทำอุปการะต่อกัน ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่ สถานภาพของตน ดังความในพหุการสูตรคือ (๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน” (๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการ อบรมสั่งสอนและแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า “ธรรมทาน”^{๑๐๒} การทำการสงเคราะห์คฤหัสถ์นั้นให้ความสำคัญรวมไปถึงตอนเจ็บป่วยด้วย

๔.๕.๔ ไม่ทำให้คฤหัสถ์เดือดร้อนเหมือนแมลงภู่ที่ไม่ทำอันตรายแก่ดอกบัว

หลักการสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่พระพุทธรองค์แสดงไว้เป็นหลักการสำหรับภิกษุผู้จะเข้าไป เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคฤหัสถ์คือ ต้องไม่เบียดเบียนคฤหัสถ์ให้ได้รับความลำบาก ทานอุปมาเหมือนกับ ภุมร (แมลงภู่) ดังพุทธดำรัสสอนหนึ่งที่ตรัสปรารภพระมหาโมคคัลลานะความว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาอันภิกษุผู้ทรมาน ไม่กระทบกระทั่งศรัทธา ไม่กระทบกระทั่งโภคะ ไม่ให้สกุลชอกช้ำ ไม่ เบียดเบียน (สกุล) เป็นดุจแมลงภู่เคล้าเอาละออง (น้ำหวาน-เกสร) จากดอกไม้ เข้าไปหา (สกุล) แล้ว ควรให้รู้พุทธรคุณ โมคคัลลานะบุตรของเราที่เป็นเช่นนั้น^{๑๐๓} แล้วตรัสพระคาถานี้ว่า

^{๙๙} คำว่า “ปรตตูปชีวิ” ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ๒ ความหมาย คือ (๑) เปรตผู้คอยรับส่วน บุญส่วนกุศลที่คนเราอุทิศให้แก่มนุษย์โลกนี้มีชื่อว่า “ปรตตูปชีวิเปรต” (๒) ภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นผู้ อาศัยอาหารที่บุคคลอื่นให้เลี้ยงชีพ. ดูรายละเอียดใน ขุ.จ.อ. (ไทย) ๔๓/๑/๒/๔/๓๖๖.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน วิม.หา. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๐๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗.

^{๑๐๒} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๐๓} พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ๔๑/๑/๒/๒/๕๗.

ภมร (แมลงภู่) ไม่ทำลายดอก สี และกลิ่นดูแต่น้ำหวานไป ฉันทไฉน
 มุนีพึงเที่ยวไปในหมู่บ้าน ฉันทนั้น^{๑๐๔}

หลักการปฏิบัติในเรื่องนี้เห็นได้จาก พระพุทธองค์วางแนวปฏิบัติให้ภิกษุข้อปัจจัย ๔ จาก
 คฤหัสถ์ได้ในจำนวนที่ไม่ทำให้คฤหัสถ์ลำบาก แนะนำให้ขอเฉพาะจากคนที่ปวารณาหรือญาติซึ่งมักจะมี
 ศรัทธาและพร้อมที่จะถวายการอุปถัมภ์บำรุงอยู่แล้ว แต่หากเป็นคฤหัสถ์อื่นต้องไม่เป็นการเบียดเบียน
 ทำให้เขาลำบาก

๔.๕.๕ สันโดษในปัจจัย ๔ ครองตัวเหมือนหงส์พร้อมจะบินไปโดยไม่อาลัย

ในการดำเนินชีวิตของภิกษุนั้น พระพุทธองค์สอนให้มีความสันโดษในปัจจัย ๔ ให้มีและ
 ใช้ได้เท่าที่จำเป็น ไม่ให้สะสมหรือมีมากเกินไป หากมีมากก็ต้องสละเป็นของกลางสงฆ์ ภิกษุใดสะสม
 ปัจจัย ๔ มากเกินไปจนความจำเป็นท่านปรารถนาปฏิบัติวิสัยปาจิตตีย์ เช่น มีบาตรและจีวรมากเกินไป
 จำนวนและเก็บไว้นานเกินวันที่กำหนด

ความสันโดษในปัจจัย ๔ ของภิกษุตามที่พระพุทธองค์สั่งสอนนั้นอาจพิจารณาได้จาก
 ข้อความที่ตรัสเกี่ยวกับความสันโดษในจีวรของภิกษุผู้ถือธุดงค์ข้อเตจวิริกังคะ ดังต่อไปนี้

ก็เตจวิริกภิกษุนั้น ได้ผ้าสำหรับทำจีวรมาแล้ว ยังไม่อาจจะทำเพราะไม่สบายเสียก็ดี ยังไม่ได้
 กะก็ดี เครื่องอุปกรณ์มีเข็มเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งยังไม่พร้อมก็ดี トラบใด พึงเก็บไว้ได้ トラบ
 นั้น...ว่าโดยประเภท แม้ภิกษุเตจวิริกะนี้ก็มี ๓ จำพวก คือ (๑) ท่านผู้ถืออย่างอุกฤษฏ์ ใน
 เวลาย้อมผ้า พึงย้อมอันตราสกหรืออุตตราสงค์ (ผืนใดผืนหนึ่ง) ก่อน (เมื่ออุตตราสงค์แห้งแล้ว)
 พึงห่มอุตตราสงค์นั้นแล้วจึงย้อมสังฆาฏิ แต่จะนุ่งสังฆาฏิไม่ควร นี่เป็นวัตรในเสนาสนะชายบ้าน
 สำหรับภิกษุเตจวิริกะนั้น ส่วนผู้เป็นอารยัญจะซักย้อม ๒ ผืนในคราวเดียวกันก็ได้ แต่พึงนั่ง
 อยู่ใกล้ๆ (ผ้า) พอ ที่เห็นว่าใครๆ มา สามารถจะซักผ้ากาสาละ (ที่ตากอยู่) มาคลุมตัวได้ทัน (๒)
 ท่านผู้ถืออย่างกลาง ตามปกติ ผ้ากาสาละสำหรับ(ยืมใช้ในเวลา) ย้อมผ้าในโรงย้อมมีอยู่ นุ่งหรือ
 ห่มผ้า (สำหรับยืมใช้) นั้นแล้ว ทำรชกรรม (การย้อมผ้าของตน) ก็ควร (๓) สำหรับผู้ถืออย่าง
 เพลาจะนุ่งหรือห่มจีวรของภิกษุผู้ขอบพอกันแล้วทำรชกรรมก็ควร แม้ผ้าปูนอนอันเป็นของมี
 อยู่ในเสนาสนะนั้น ก็ควรแก่เธอ แต่จะรักษาไว้ (ใช้เป็นนิจไป) ไม่ควร จะ (ยืม) ใช้แม้จีวรของ
 ภิกษุผู้ขอบพอกันในระหว่างๆ ย่อมไม่ควร

ภิกษุเตจวิริกะจะมีผ้าผืนที่ ๔ เพิ่มขึ้นก็ได้แต่ผ้าอังสะอย่างเดียว แต่ผ้าอังสะนั้น กว้าง
 ประมาณคืบหนึ่ง ยาวประมาณสามศอกเท่านั้นจึงควร

สำหรับภิกษุผู้ถือธุดงค์ข้อเตจวิริกังคะข้อนี้ คัมภีร์วิสุทธิมรรคได้แสดงอานิสงส์ไว้ ๘
 ประการ ได้แก่

(๑) ภิกษุเตจวิริกะยอมเป็นผู้สันโดษด้วยจีวรแต่พอรักษากาย ด้วยความสันโดษนั้น (ไป
 ข้างไหน)เธอถือเอา (จีวรนั้น) ไปได้ ดุจนก (พาเอาแต่ปีกบินไป) ฉะนั้น

(๒) มีกิจที่จะพึงปรารภน้อย

(๓) เลิกการสะสมผ้า

(๔) มีความประพฤติเป็นคนเบาดี

^{๑๐๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๙/๔๒.

- (๕) ละความละโมภในอติเรกจิวรได้
 - (๖) ทำความพอใจในผ้าที่เป็นกบปียะ
 - (๗) มีความประพตฺติชุตเกลากิเลส
 - (๘) อุตฺตรมมมีความมกน้อยเป็นต้นอำนวยผล (แก่เธอ)
- หลักการดังกล่าวมานี้ สอดคล้องกับความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

พระโยคีผู้มีปัญญา รู้รสความสุขอันเกิดแต่
สันโดษ จึงละตัณหาในผ้าที่เหลือเพื่อได้ เลิกการ
สะสม (ผ้า) เป็นผู้ทรงไว้แต่ไตรจีวร
เพราะเหตุนั้น พระโยคีผู้ประเสริฐ ปราศจากจะเที่ยว
ไปให้สะดาก พึงกระทำความยินดีในธุดงค์ที่ท่าน
กำหนดด้วยจีวร (ไปข้างไหน) มีแต่ (ไตร) จีวรไป
คุณก็มีแต่ปิกณะนั้นเกิด^{๑๐๕}

อย่างไรก็ตาม ในปัจจัย ๔ ที่เหลือ คือ อาหารบิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัช พระพุทธองค์ก็วางแนวปฏิบัติไว้ในแนวเดียวกัน คือ ให้ภิกษุอาศัยปัจจัย ๔ เท่าที่จำเป็น การได้มาของปัจจัย ๔ นี้หลักๆ ก็ให้อาศัยจากการถวายของคฤหัสถ์ แม้บางอย่างจะอนุญาตให้คณะสงฆ์ช่วยกันจัดช่วยกันทำได้ แต่โดยรวมแล้วการดำเนินชีวิตของภิกษุในพระพุทธศาสนาก็ยังต้องอาศัยการอุปถัมภ์บำรุงจากคฤหัสถ์

๔.๕.๖ เข้าไปสู่ตระกูลด้วยความถ่อมตน ไม่มีมานะ

การเข้าไปสู่ตระกูลของพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนให้รู้จักถ่อมตนเข้าไปสู่ตระกูลไม่ให้เย่อหยิ่ง มีมานะถือตน คือ ชูวงงเข้าไป เหมือนพระมหาโมคคัลลานะ แม้เมื่อภายหลังท่านจะได้รับการยกย่องเป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย ผู้เลิศทางมฤตยุมหาก แต่ก็ได้รับการพรั่นสอนจากพระผู้มีพระภาคเจ้าหลายประการ เช่นที่ปรากฏใน จปลายมานสูตร ตอนหนึ่งว่า

โมคคัลลานะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่ชูวงง^{๑๐๖} เข้าไปยังตระกูล” เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

โมคคัลลานะ ถ้าภิกษุชูวงงเข้าไปยังตระกูล และในตระกูลก็มีกิจที่จะต้องทำหลายอย่าง ทำให้ผู้คนไม่ใส่ใจถึงภิกษุผู้มาถึงแล้ว เพราะเหตุนี้ ภิกษุจึงมีความคิดอย่างนี้ว่า “เดี๋ยวนี้ ใครกันนะยุ่งให้เราแตกกับตระกูลนี้ เดี๋ยวนี้ คนเหล่านี้ เปื้อนนายเรา” ดังนั้น เธอจึงมีความเก้อเขินเพราะไม่ได้อะไร เมื่อเก้อเขิน จึงมีความฟุ้งซ่าน เมื่อฟุ้งซ่าน จึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตจึงห่างจากสมาธิ

โมคคัลลานะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักไม่กล่าว ถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ห่มเถียงกัน” เธอพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

โมคคัลลานะ เมื่อมีถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ห่มเถียงกัน ก็จำต้องพูดมาก เมื่อมีการพูดมาก ความฟุ้งซ่านจึงมี เมื่อฟุ้งซ่าน จึงมีความไม่สำรวม เมื่อไม่สำรวม จิตจึงห่างจากสมาธิ

^{๑๐๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๓๖-๑๓๘.

^{๑๐๖} วงงในที่นี้หมายถึง มานะ; อง.สตตก.อ. (ไทย) ๓/๖๑/๑๙๒.

โมคคัลลานะ เราไม่สรรเสริญการคลุกคลีกับคนทั้งปวง เราจะไม่สรรเสริญการคลุกคลีโดยประการทั้งปวงเลยก็หาไม่ คือ เราไม่สรรเสริญการคลุกคลีด้วยหมู่ชน ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต แต่เราสรรเสริญการคลุกคลีด้วยเสนาสนะที่มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญญาจรรยาของผู้อื่น ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่ลึกลับ^{๑๐๗}

จะเห็นได้ว่า การมีปฏิสัมพันธ์กับตระกูล หรือคฤหัสถ์ พระองค์ไม่ได้ห้ามแต่อย่างใด แต่ไม่ให้ไปวัดความเป็นสมณะหรือความเป็นผู้ใหญ่ด้วยคุณแต่ประการใดแต่ให้อยู่ร่วมกันทั้งคฤหัสถ์และพระสงฆ์ด้วยเสนาสนะที่เหมาะสม ไม่อ้ออึ้งด้วยเสียง ด้วยการสัญญา หลีกเร้นจากชุมชนที่แออัดเพื่อสะดวกในการปฏิบัติธรรมด้วยสัปปายะทั้งหลาย

๔.๕.๗ พรากรายไม่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ ทำตัวประดุจดวงจันทร์พ้นจากเมฆ

ในการที่พระสงฆ์จะไปมาหาสู่กับคฤหัสถ์ พระพุทธองค์ได้วางหลักที่สำคัญที่จะต้องวางตัวใส่ใจในรายละเอียดต่างๆ ซึ่งละเอียดอ่อน เพื่อความกลมไสแก่ผู้ที่ยังไม่กลมไส และทำให้เกิดความกลมไสยิ่งขึ้นแก่ผู้ที่กลมไสอยู่แล้ว โดยไม่เบียดเบียน และไม่สร้างความรำคาญให้เกิดแก่ตระกูลคฤหัสถ์ที่เข้าไปหาด้วย ดังมีรายละเอียดที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ดังนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นเหมือนดวงจันทร์ จงพรากราย^{๑๐๘} พรากจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ^{๑๐๙} ไม่คะนอง^{๑๑๐} เข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลายเถิด

เปรียบเหมือนบุรุษพึงพรากรายพรากจิต แลดูบ่อน้ำซึ่งคร่ำคร่า ภูเขาที่ขรุขระ หรือแม่น้ำที่ขาดเป็นห้วงๆ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยนั่นก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายก็จงเป็น เหมือนดวงจันทร์จงพรากรายพรากจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ ไม่คะนอง เข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลาย

กัสสปะเปรียบเหมือนดวงจันทร์ พรากรายพรากจิตออก เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ ไม่คะนองเข้าไปสู่ตระกูลทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ภิกษุ เช่นไรจึงสมควรเข้าไปสู่ตระกูล

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานโรกาส เฉพาะพระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่จะทรงอธิบายเนื้อความแห่งภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งได้ ภิกษุทั้งหลายพึงต่อจากพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงโบกฝ่าพระหัตถ์ในอากาศ ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ฝ่ามือนี้นี้ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในอากาศ ฉันใด จิตของภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ผู้เข้าไปสู่ตระกูล ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในตระกูลทั้งหลาย โดยคิดว่า ผู้ปรารถนาลาภ จงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญ จงทำบุญ ฉัน

^{๑๐๗} อก.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖-๑๑๗.

^{๑๐๘} คำว่า “พรากรายพรากจิตออก” ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุเว้นจากการตรึงตรองถึงกามวิตกเป็นต้น แม้ว่าจะอยู่ในบ้านหรืออยู่ในป่าก็ตาม ส.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๗.

^{๑๐๙} คำว่า “เป็นผู้ใหม่เป็นนิจ” ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุทำตัวเหมือนอาคันตุกะที่เข้าไปสู่ตระกูล ถ้าเจ้าของบ้านกลมไส นิมนต์ ให้ฉันก็จงฉัน แต่ถ้าเจ้าของบ้านไม่กลมไส ไม่นิมนต์ ก็ไม่ควรเข้าไปทำความคุ้นเคย ส.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๗.

^{๑๑๐} คำว่า “ไม่คะนอง” ในที่นี้หมายถึงให้ภิกษุสำรวมกาย วาจา ใจ ในเวลาอยู่ท่ามกลางหมู่คณะ เป็นต้น ส.นิ.อ. ๒/๑๔๖/๑๘๘-๑๘๙.

นั่น ภิกษุเป็นผู้พอใจ ดีใจ ด้วยลาภ อันเป็นของตน ฉันทใด ก็จึงเป็นผู้พอใจ ดีใจ ด้วยลาภของตน เหล่าอื่น ฉันทนั้น ภิกษุ เช่นนี้จึงสมควรเข้าไปสู่ตระกูล

จิตของกัสสปะผู้เข้าไปสู่ตระกูล ไม่ข้อง ไม่ยึด ไม่ติดในตระกูลทั้งหลาย โดย คิดว่า ผู้ปรารถนาลาภ จงได้ลาภ ส่วนผู้ปรารถนาบุญ จงทำบุญ กัสสปะเป็นผู้ พอใจ ดีใจ ด้วยลาภอันเป็นของตน ฉันทใด ภิกษุเป็นผู้พอใจ ดีใจ ด้วยลาภของตนเหล่าอื่น ฉันทนั้น

เธอทั้งหลายจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร ไม่บริสุทธิ ของภิกษุเช่นไรบริสุทธิ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมของข้าพระองค์ทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเป็นหลัก มีพระผู้มีพระภาคเป็นผู้นำ มีพระผู้มีพระภาคเป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส เฉพาะพระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่จะทรงอธิบายเนื้อความแห่งภาษิตนั้นให้แจ่มแจ้งได้ ภิกษุทั้งหลายฟังต่อจากพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นเธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษुरुูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ขนทั้งหลายพึงฟังธรรม ของเรา ครั้นฟังแล้ว พึงเลื่อมใสธรรม และผู้ที่เลื่อมใสแล้ว พึงทำอาการของผู้ ที่เลื่อมใสต่อเรา จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น, ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ชื่อว่าไม่บริสุทธิ

ส่วนภิกษुरुูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน โฉนหนอ ขนทั้งหลาย พึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว พึงรู้ทั่วถึงธรรม และครั้นรู้ทั่วถึงแล้ว พึงปฏิบัติ เพื่อความเป็นอย่างนั้น จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น เธออาศัยความที่ธรรมเป็น ธรรมดีจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความกรุณาจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยประการฉะนี้, ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ชื่อว่าบริสุทธิ

กัสสปะมีความคิดอย่างนี้ว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อม เข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน โฉนหนอ ขนทั้งหลายพึงฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว พึงรู้ทั่วถึงธรรม และครั้นรู้ทั่วถึงแล้ว พึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น เธออาศัยความที่ธรรมเป็นธรรมดีจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความกรุณาจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความเอ็นดูจึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น อาศัยความอนุเคราะห์จึงแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่น ด้วยประการ ฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย เราจักกล่าวสอนเธอทั้งหลายให้ (ประพฤติ) ตามกัสสปะ หรือผู้ใดพึงเป็นเช่นกัสสปะ เราจักกล่าวสอนให้ประพฤติตามผู้นั้น และเธอทั้งหลายผู้ได้รับโอวาทแล้ว พึงปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น^{๑๑๑}

^{๑๑๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๖/๒๓๗-๒๓๙.

ในเรื่องนี้พึงสังเกตว่าพระพุทธรูปทรงมุ่งให้พระสงฆ์มีการพรากรออกจากตระกูลที่เข้าไปหาหรือไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วยเหมือนพระจันทร์ที่ปรากฏแก่สายตาในบางขณะแต่อยู่ในความทรงจำเสมอ เป็นเหมือนผู้ใหม่เป็นนิจ คือไม่น่าเบื่อสำหรับคฤหัสถ์ทั้งขณะเห็น ขณะได้สนทนา ขณะที่ได้ถวายความอุปฐากและเมื่อเขาเลื่อมใสแล้วก็ไม่ควรไปคะนองด้วยคิดว่าตนเป็นผู้ที่ตระกูลเลื่อมใสแล้วจะแสดงอาการทำทางใดๆ ก็ไม่มีใครตำหนิได้ โดยที่แท้ย่อมเป็นที่ดีเตียนของคนทีเลื่อมใสแล้ว และจะไม่ใช่ที่เลื่อมใสของคนทีไม่เลื่อมใสอยู่แล้ว

๔.๕.๘. ภิกษุทีสมควรเข้าไปสู่ตระกูล

เมื่อกล่าวโดยความเข้าใจของภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเช่นไร สมควรเข้าไปสู่ตระกูล ภิกษุเช่นไรไม่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล พระพุทธรูปก็ได้นั้นให้พระสงฆ์ได้ทำไว้ในใจเสมอว่าการทีภิกษุต้องอาศัยปัจจัย ๔ ทีตระกูลถวายนั่น ต้องวางตนให้เหมาะสม กับการทีเขาได้ให้การอุปฐากอย่างสมอดันเสมอปลาย ดังทีพระพุทธรูปได้ตรัสสอนไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า ขอชนทั้งหลายจงให้เราเท่านั้น อย่าได้ไม่ให้เลย จงให้เรามากๆ อย่าให้น้อย จงให้ของประณีตแก่เราเท่านั้น อย่าให้ของเศร้าหมอง จงรีบให้เรา อย่าให้ช้า จงให้เราโดยเคารพ อย่าให้โดยไม่เคารพ จึงเข้าไปสู่ตระกูล เมื่อภิกษุนั้นมีความคิดอย่างนี้เข้าไปสู่ตระกูล ชนทั้งหลายไม่ให้ ภิกษุจึงอึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอเสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก ฯลฯ ให้ของเศร้าหมอง ไม่ให้ของประณีต ให้ช้า ไม่ให้เร็ว ภิกษุจึงอึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอเสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ ภิกษุจึงอึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอเสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้, ภิกษุเช่นนี้ไม่สมควรเข้าไปสู่ตระกูล

ส่วนภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมีความคิดอย่างนี้ว่า เราพึงได้ปัจจัย ๔ ในตระกูล อื่นๆ แต่ทีไหน ขอชนทั้งหลายจงให้เราเท่านั้น อย่าได้ไม่ให้เลย จงให้เราหลายๆ อย่าให้น้อย จงให้ของประณีตแก่เราเท่านั้น อย่าให้ของเศร้าหมอง จงรีบให้เรา อย่าให้ช้า จงให้เราโดยเคารพ อย่าให้โดยไม่เคารพ จึงเข้าไปสู่ตระกูล ถ้าเมื่อภิกษุนั้นมีความคิด อย่างนี้เข้าไปสู่ตระกูล ชนทั้งหลายไม่ให้ ภิกษุไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก ภิกษุจึงไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้ของเศร้าหมอง ไม่ให้ของประณีต ... ให้ช้า ไม่ให้เร็ว ภิกษุไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ ภิกษุไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้, ภิกษุเช่นนี้สมควรเข้าไปสู่ตระกูล

กัสสปะมีความคิดอย่างนี้ว่า เราพึงได้ปัจจัย ๔ ในตระกูลอื่นๆ แต่ทีไหน ขอชนทั้งหลายจงให้เราเท่านั้น อย่าได้ไม่ให้เลย จงให้เราหลายๆ อย่าให้น้อย ฯลฯ จึงเข้าไปสู่ตระกูล ชนทั้งหลายไม่ให้ กัสสปะไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้น้อย ไม่ให้มาก กัสสปะไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัสเพราะสาเหตุนี้ ชนทั้งหลายให้ของเศร้าหมอง ไม่ให้ของประณีต กัสสปะไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัส ชนทั้งหลายให้ช้า ไม่ให้เร็ว กัสสปะไม่อึดอัดเพราะสาเหตุนี้ เธอไม่เสวยทุกขโทมนัส

เพราะ สาเหตุนั้น คนทั้งหลายให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดยเคารพ กัสสปะไม่อดอดเพราะ สาเหตุ
นั้น เธอไม่เสวยทุกข์โหม้นสเพราะสาเหตุนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เราจักกล่าวสอนเธอทั้งหลายให้ (ประพฤติ) ตามกัสสปะ หรือผู้ใดพึงเป็น
เช่นกัสสปะ เราจักกล่าวสอนให้ประพฤติตามผู้นั้น และเธอทั้งหลายผู้ได้รับโอวาทแล้วพึงปฏิบัติ
เพื่อความเป็นอย่างนั้น^{๑๑๒}

ข้อความที่กล่าวแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงยกย่องพระมหากัสสปะเป็น
ต้นแบบแห่งปฏิบัติทั้งหลาย อันนับได้ว่า แบบอย่าง เป็นแบบแผน แบบฉบับ ที่เป็นรูปแบบสมณ
สารูปในหลายๆ ด้าน แม้กระทั่งถึงปัจจุบันนี้ พระสงฆ์ที่เป็นฝ่ายเถรวาทก็ยังยึดถือปฏิบัติอยู่ และสืบ
ทอดกันต่อไป

๔.๖ สรุป

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์สรุปความได้ว่า พระพุทธองค์
ต้องการให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องมีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับสังคัม ๒ แบบ คือ (๑)
ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ด้วยกัน จึงกำหนดให้พระสงฆ์ต้องร่วมกันฟังพระปาติโมกข์
ในทุกกึ่งเดือน พร้อมกันนั้นก็แสดงวัตรประเภทต่างๆ ให้ภิกษุปฏิบัติเพื่อสร้างความสามัคคีในหมู่สงฆ์
เมื่อมีกิจของสงฆ์ก็ให้คณะสงฆ์ทั้งหมดร่วมกันรับภาระและดำเนินการจนกว่าจะแล้วเสร็จ และ (๒)
ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ จึงกำหนดให้พระสงฆ์ต้องฟังปาปัจจย ๔ จากคฤหัสถ์และ
สอนให้ภิกษุตอบแทนคฤหัสถ์ด้วยการแสดงธรรมหรืออบรมสั่งสอนเป็นการตอบแทนตามหลักคฤหัสถ์
ให้อามิสทานมา ฝ่ายพระสงฆ์ก็ให้ธัมมทานเป็นการตอบแทน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์จำแนกคฤหัสถ์ออกเป็น ๖ กลุ่ม (๑)
ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์เป็นอุบาสก มีบทบาทสำคัญคือช่วยทำกิจของสงฆ์ คือ ไวยาวัจกรและกัปปิย
การก ภิกษุมีความสัมพันธ์กับไวยาวัจกรและกัปปิยการกเพราะต้องฟังปาปัจจยหรืออาศัยให้ทำกิจ
บางอย่างซึ่งภิกษุไม่สามารถทำได้ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับการจัดการผลประโยชน์ของศาสนาที่เกี่ยวข้องกับ
ทรัพย์ เงิน ทองที่มีคนนำมาถวาย แต่ในพระวินัยมีเรื่องเกี่ยวกับการจัดเตรียมอาหารที่เป็นเนื้อ ผลไม้
ผักและเมล็ดพืชที่เป็นอกัปปิยะด้วย ภิกษุจึงควรคัดเลือกและแต่งตั้งไวยาวัจกรจากคฤหัสถ์ที่มีศรัทธา
และมีความรู้พระธรรมวินัยและกฎหมาย กฎระเบียบต่างๆ พร้อมกันนั้นก็ต้องคัดเลือกคนที่มีความ
เสียสละ ซื่อสัตย์ไม่คดโกง ทั้งนี้เพราะหน้าที่ไวยาวัจกรและกัปปิยการกจะต้องมีเวลาให้กับทางคณะ
สงฆ์ และต้องเป็นคนไว้วางใจได้ เนื่องจากต้องรับผิดชอบดูแลเงิน ทองหรือผลประโยชน์ของวัด (๒)
ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นญาติ แม้ภิกษุจะประกาศตนเป็นบรรชิตหรืออนาคาริก คือ เป็นผู้ละทิ้ง
ครอบครัวออกบวชเป็นคนไม่มีบ้านเรือนแล้ว แต่พระพุทธองค์ก็ยังสอนให้ภิกษุปฏิบัติต่อญาติตาม
สมควร ไม่ได้สอนให้ภิกษุตัดขาดจากญาติโดยสิ้นเชิง เพียงแต่ต้องมีระยะห่าง ไม่ใกล้ชิดคลุกคลีจนเสีย
สมณสารูป ทรงอนุญาตให้ภิกษุขอปัจจย ๔ และทำการสงเคราะห์คฤหัสถ์ที่เป็นญาติได้ตามสมควร
โดยเฉพาะโยมมารดาบิดานั้น ทรงอนุญาตถึงขนาดให้ภิกษุรับมารดาบิดามาดูแลที่วัดได้ เมื่อได้รับ
บิณฑบาตมาแล้วก็สามารถยกให้มารดาบิดาบริโภคได้โดยไม่ถือว่าเป็นการทำศรัทธาไทยให้ตกไป แต่

^{๑๑๒} สง.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๗/๒๓๙-๒๔๐.

หากเป็นญาติห่างๆ เช่น พี่ ป้า น้า อา ก็ให้ใช้ดุลพินิจประกอบการให้ความช่วยเหลือ ตัวอย่างเช่น หากญาติเจ็บป่วย ภิกษุแทนที่จะใช้ตัวขาของสงฆ์ปรุรงยาให้ก็อาจจะใช้วิธีให้ญาติหาตัวยามาแล้วปรุรงยาให้ หรือใช้วิธีการให้ยืมตัวยาก็ได้ ทั้งนี้ก็เพื่อไม่เป็นการเฉยเมยต่อความเจ็บป่วยของญาติซึ่งอาจเป็นที่นิินทาของผู้พบเห็น (๓) ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นสตรี ภิกษุต้องมีความระมัดระวังจะเกิดความเสียหายหากเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสตรี เพราะการเกี่ยวข้องกับสตรีอาจเป็นช่องทางให้เกิดกามฉันทะซึ่งเป็นอันตรายแก่ตัวของภิกษุเองด้วย พร้อมกันนั้นก็อาจเป็นที่ระแวงสงสัยหรือเป็นที่ครหานินทาของผู้พบเห็น พระพุทธองค์จึงบัญญัติสิกขาบทให้ภิกษุระมัดระวังหากต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสตรี ดังจะเห็นได้จากมีสิกขาบทไว้เป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการพูดคุย การแสดงธรรม การเดินทาง การนั่งนอนในที่ลับหูลับตา และการปฏิบัติต่อกันในชีวิตประจำวัน (๔) ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นพระราชา พระมหากษัตริย์ และกองทัพบก ภิกษุมีความจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับฝ่ายบ้านเมืองในฐานะต่างๆ โดยเฉพาะการให้คำปรึกษาหรือแนะนำสั่งสอนศีลธรรม แต่ภิกษุไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวในการใช้อำนาจของฝ่ายบ้านเมืองในการทำสิ่งที่เป็นการเบียดเบียนหรือผิดศีลธรรม หากฝ่ายบ้านเมืองจะทำอะไรที่จะเป็นผลเสียแก่พระพุทธ ศาสนาและประชาชนก็ต้องกล้าที่จะชี้แจงให้เห็นโทษ ขณะเดียวกันหากฝ่ายบ้านเมืองกระทำการที่ผิดเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและสังคมก็ต้องยกย่องสรรเสริญให้กำลังใจ (๕) ความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นบุคคลต้องห้าม (อโคจร) เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุใกล้ชิดกับคนที่อาจจะทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมองเป็นที่ระแวงสงสัยของคนผู้พบเห็น และ (๖) ความสัมพันธ์กับคนไร้ที่พึ่งที่มาขอความช่วยเหลือ เช่น คนป่วย คนรบบแพ้ คนถูกญาติทอดทิ้ง คนเดินทางไกล หรือแม้แต่โจร คนเหล่านี้หากไม่ช่วยเหลือเขาอาจเสียชีวิตหรือทำอันตรายได้ พระสงฆ์ควรช่วยเหลือเขาตามหลักเมตตาธรรม ให้เขามีชีวิตรอดไป แต่ทำไม่หวังชื่อเสียงหรือลาภสักการะ

ในการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้นพระพุทธองค์ก็ได้แสดงธรรมและบัญญัติพระวินัยไว้เป็นมรรทัดฐานสรุปได้กว้าง คือ ให้ภิกษุดำรงมั่นอยู่ในปาริสุทธีศีล คือ ไม่ประกอบอบนสนากรรม ไม่ทำผิดพระวินัยเพียงเพื่อให้ได้ลาภสักการะหรือมีชื่อเสียง ให้ปฏิบัติตนเหมือนกับแมลงภู่ ที่แม้จะต้องการนำหวานหรือเกสรของดอกบัว ก็จะไม่หวังไม่ให้ดอกบัวได้รับอันตรายหรือได้รับความบอบช้ำ และเมื่อได้ปัจจัย ๔ มาแล้วก็ต้องมีความสันโดษ ไม่ติดในปัจจัย ๔ หรือสะสมไว้จนเกินความจำเป็น เมื่อได้มากก็ไม่ให้ดีใจหรือหลงมัวเมา เมื่อไม่ได้ก็ไม่ต้องเสียใจ ให้ทำตัวเหมือนกับนกยูงซึ่งอาศัยแค่ปีกกับแฉวงหาง พร้อมจะบินไปสู่สถานที่ต่างๆ ได้ทันทีโดยไม่มี ความอาลัยในถิ่นที่อยู่ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ควรอาศัยแค่ปัจจัย ๔ และยินดีตามมีตามได้ ไม่ควรมัวเมาในลาภสักการะ ควรอาศัยแค่บริขารเท่าที่จำเป็นพร้อมที่จะจาริกสัญจรไปแสวงหาความสงบวิเวกและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่ต่างๆ โดยไม่มีความหวงหรือมีความอาลัยในลาภสักการะหรือความสะดวกสบายในการบริโภค ใช้สอยปัจจัย ๔ อีกต่อไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ๓ ข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ สถานภาพของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

จากศึกษาพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนาสรุปได้ว่า ภิกษุในพระพุทธศาสนามีสถานะทางสังคมจำแนกเป็น ๕ สถานะ คือ เป็นผู้บำเพ็ญเนกขัมมะ (เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากกาม), เป็นนักรบขผู้ไม่มีบ้านเรือน, นักบวชผู้เว้นการเสพการหรือการมีคู่ครอง, เป็นนักบวชผู้ประพฤติพรหมจรรย์ และเป็นบรรพชิตผู้งดเว้นวิถีชีวิตและการกระทำอันเป็นของชาวบ้าน กล่าวโดยเคร่งครัดหมายเอานักบวชทั่วไปที่ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต สถานะที่ ๒ เป็นนักบวชพวกอนาคาริก คือ ไม่มีบ้านเรือน เมื่อกบวชแล้วจะต้องละทิ้งบ้านเรือนของตนออกไปอยู่เสนาสนะป่าหรืออยู่ในวัดร่วมกับคณะสงฆ์ พร้อมกันงดเว้นกิจกรรม ความเคยชิน หรือการใช้ชีวิตแบบชาวบ้านต่างๆ เช่น การค้าขาย การหุงต้มอาหาร การใช้เสื้อผ้าอย่างคฤหัสถ์ และสถานที่ ๓ เป็นผู้ประพฤติเมถุนวิรัติหรือประพฤติพรหมจรรย์ คือ งดเว้นการเสพกาม หรือการมีภรรยา ไม่คลุกคลีกับสตรี ไม่ถูกต้องหรือสัมผัสสอวยะ เครื่องแต่งงานหรือเครื่องประดับของสตรีเพราะถือว่าเป็นวัตถุอนามาส (ไม่ควรจับต้อง)

แม้ว่าพระพุทธองค์จะกำหนดวิถีชีวิตของภิกษุซึ่งเป็นผู้ศรัทธาออกบวชตามพระองค์ให้เป็นนักบวชที่มีชีวิตไม่ต้องเกี่ยวข้องกับครอบครัวหรือบ้านเรือน แต่ก็ไม่ได้มีพระประสงค์ให้ภิกษุปลีกตัวหนีออกจากสังคมไปใช้ชีวิตแบบที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับคนอื่น จึงทรงวางแนวทางให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องเกี่ยวข้องกับสังคมโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ คือ (๑) ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสังคมสงฆ์ ด้วยการให้มาร่วมฟังพระปาติโมกข์หรือลงอุโบสถทุกกึ่งเดือน เมื่อสงฆ์มีธุระหรือมีศาสนกิจของสงฆ์ร่วมกันก็ต้องร่วมกันช่วยดำเนินการให้สำเร็จ (๒) ภิกษุต้องเกี่ยวข้องกับสังคมคฤหัสถ์ เพราะต้องอาศัยปัจจัย ๔ จากชาวบ้านไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง จะไม่อนุญาตให้ภิกษุประกอบอาชีพ ค้าขายหรือประกอบอาหารมาฉันเองเหมือนกับตอนเป็นคฤหัสถ์ พร้อมกันนั้นกิจบางอย่างที่จะต้องดำเนินการในวัดก็ไม่อนุญาตให้ภิกษุทำ จะต้องอาศัยคฤหัสถ์ทำแทน เช่น การบริหารจัดการเงิน ทองที่มีคนถวาย การจัดเตรียมอาหารจำพวกผลไม้ พืช ทั่วเผือกกันเป็นต้นที่ยังออกหรือเจริญเต็มโตเป็นต้นได้ สิ่งเหล่านี้จะต้องมีคนทำกับปิยะ คือ ทำให้เป็นคนควรแก่การบริโภคมของภิกษุ โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทั้งพระธรรม บัญญัติทั้งพระวินัยไว้เป็นแนวปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยพระธรรมวินัยที่แสดงนั้นเป็นแนวปฏิบัติทั้งของภิกษุและคฤหัสถ์

หลักการสำคัญที่พระพุทธองค์แสดงให้เห็นความจำเป็นที่ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้น เห็นได้จากพระองค์ทรงกำหนดให้ภิกษุต้องรับการอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์ แม้ปัจจัยบางอย่างภิกษุอาจช่วยกันจัดทำได้ แต่โดยมากแล้วภิกษุก็จะได้รับการถวายจาก

คฤหัสถ์ อีกทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันก็มีกิจหลายอย่างที่ต้องอาศัยคฤหัสถ์เป็นผู้ดำเนินการ เช่น การประเคนสิ่งของ การทำกัปปิยะ การทำหน้าที่แทนสงฆ์ในสิ่งที่มีสิกขาบทห้าม และที่สำคัญที่สุดคือ หน้าที่การเผยแผ่ธรรมของพระสงฆ์นั้นนอกจากจะสั่งสอนแก่ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร และสามเณรรี แล้วก็มีเป้าหมายที่คฤหัสถ์ด้วย เมื่อพระพุทธองค์สั่งสอนให้ภิกษุให้ความสำคัญกับการเผยแผ่ธรรมจึงมีความจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้วางแนวทางปฏิบัติต่อคฤหัสถ์ไว้อย่างชัดเจนทั้งในคัมภีร์พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก

๕.๑.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา สรุปความได้ว่า พระวินัยปิฎกเป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอน ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ (๑) อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพญญูติ หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหาย และวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์ และ (๒) อภิสมัจจาสิกขา คือ หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายชนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาท และความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงาม มีคุณค่าน่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป

เนื้อหาของพระวินัยปิฎกมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย ทั้งกับภิกษุด้วยกันและกับคฤหัสถ์ ในส่วนที่เกี่ยวกับคฤหัสถ์นั้นจำแนกเป็นบุคคลหลายฝ่าย ในงานวิจัยนี้จะเน้นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติ โดยแบ่งคฤหัสถ์ออกเป็น ๒ กลุ่มกว้างๆ คือ คฤหัสถ์ที่เป็นพุทธบริษัทและคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่พุทธบริษัท สำหรับคฤหัสถ์ที่เป็นพุทธบริษัทนั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ คฤหัสถ์ที่ช่วยทำกิจของสงฆ์ (ไวยาวัจกรและกัปปิการก), คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ, คฤหัสถ์ที่เป็นสตรี และคฤหัสถ์ที่เป็นพระราชาหรือพระราชวงศ์ จากการศึกษาแนวปฏิบัติด้านความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ตามพุทธบัญญัติทำให้ทราบว่า ปัญหาความประพฤติเสียหายที่เกิดจากกรณีภิกษุไปมีความสัมพันธ์ที่ไม่ถูกต้องกับคฤหัสถ์มีรายละเอียดและแง่มุมให้พิจารณาได้หลายอย่าง จำแนกเป็น ๕ ประเด็น คือ (๑) จำแนกตามเพศของคฤหัสถ์ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามเพศได้ ๓ เพศ คือ (๑) คฤหัสถ์ชาย (๒) คฤหัสถ์หญิง และ (๓) คฤหัสถ์ที่เป็นบัณฑิต (กระเทย) (๒) จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิด การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามสถานภาพความใกล้ชิด ๒ แบบ คือ (๑) คฤหัสถ์ที่เป็นญาติ และ (๒) คฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ (๓) จำแนกตามประเภทของอาบัติ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามประเภทของอาบัติได้ ๕ ประเภท คือ (๑) ปาราชิก ต้องแล้วขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก (๒) สังฆาทิเทศ ต้องแล้วต้องอยู่กรรมตามจำนวนวันที่ปกปิดจึงจะพ้นได้ (๓) อนียต ต้องแล้วให้มีการสอบถาม ถ้าภิกษุรับอย่างใดก็ให้ปรับอาบัติตามนั้น (๔) ปาจิตตีย์ ต้องแล้วต้องสารภาพหรือแสดงต่อหน้าภิกษุจึงจะพ้นได้ (๕) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ต้องสละนิสสัคคียวัตถุเสียก่อนจึงจะปลงอาบัติตก (๕) ทุกกฏ ต้องแสดงต่อหน้าภิกษุจึงจะพ้นได้ (๕) จำแนกตามระดับโทษและวิธีออกจากอาบัติ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์เป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามระดับของโทษและวิธีออกจากอาบัติได้ ๔ กรณี คือ (๑) อาบัติที่ต้องแล้วทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถแก้ไขได้ ได้แก่ ปาราชิก (๒) อาบัติที่ต้องแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรม (ประพฤติวิฐานวิธี) โดยอาศัยสงฆ์เป็นผู้ดำเนินการทั้งขั้นตอนการอยู่ปริวาส ประพฤติมานัตและเข้าอัพพาน ได้แก่ สังฆาทิเสส

(๓) อาบัติที่ต้องแล้วต้องสละนิสสัคคียวัตถุก่อนแล้วจึงจะปลงอาบัติตก และ (๔) อาบัติที่ต้องแล้วแก้ไขด้วยการแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๕) จำแนกตามอาการและช่องทางที่ต้องอาบัติ การที่ภิกษุมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับภคุหฺสฺสเป็นเหตุให้ต้องอาบัติที่จำแนกตามอาการและช่องทางที่ต้องอาบัติ ๒ ทาง คือ ทางกายและทางวาจา ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับภคุหฺสฺสอย่างไม่เหมาะสมเป็นที่มาของการบัญญัติสิกขาบทมากมายทั้งที่เป็นอาบัติหนัก อาบัติปานกลางและอาบัติเบาพระพุทธองค์จึงได้บัญญัติสิกขาบทห้ามไว้

๕.๑.๓ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับภคุหฺสฺสในพระพุทธศาสนา

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับภคุหฺสฺสสรุปความได้ว่า พระพุทธองค์ต้องการให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องมีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับสังคมา ๒ แบบ คือ (๑) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับพระสงฆ์ด้วยกัน จึงกำหนดให้พระสงฆ์ต้องร่วมกันฟังพระปาติโมกข์ในทุกกึ่งเดือน พร้อมกันนั้นก็แสดงวัตรประเภทต่างๆ ให้ภิกษุปฏิบัติเพื่อสร้างความสามัคคีในหมู่สงฆ์ เมื่อมีกิจของสงฆ์ก็ให้คณะสงฆ์ทั้งหมดร่วมกันรับภาระและดำเนินการจนกว่าจะแล้วเสร็จ และ (๒) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับภคุหฺสฺส จึงกำหนดให้พระสงฆ์ต้องฟังปาปิยจ ๔ จากภคุหฺสฺสและสอนให้ภิกษุตอบแทนภคุหฺสฺสด้วยการแสดงธรรมหรืออบรมสั่งสอนเป็นการตอบแทนตามหลักภคุหฺสฺสให้อามิสทานมา ฝ่ายพระสงฆ์ก็ให้ธัมมทานเป็นการตอบแทน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับภคุหฺสฺสจำแนกภคุหฺสฺสที่เป็นพุทธบริษัทออกเป็น ๔ ประเภทมีความแตกต่างกันบ้างตามฐานะ ๖ กลุ่ม คือ (๑) ภคุหฺสฺสที่เป็นอุบาสก-อุบาสิกาในฐานะเป็นไวยวัจกรและกัปปีการก ความสัมพันธ์กับภคุหฺสฺสกลุ่มนี้เพราะมาช่วยทำกิจของสงฆ์ คือ ไวยวัจกรและกัปปีการก ภิกษุมีความสัมพันธ์กับไวยวัจกรและกัปปีการกเพราะต้องฟังปาหรืออาศัยให้ทำกิจบางอย่างซึ่งภิกษุไม่สามารถทำได้ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับเงิน ทองที่มีคนนำมาถวาย ภิกษุจึงควรคัดเลือกและแต่งตั้งไวยวัจกรจากภคุหฺสฺสที่มีศรัทธา มีความรู้พระธรรมวินัย กฎหมาย กฎระเบียบต่างๆ พร้อมกันนั้นก็ต้องคัดเลือกคนที่มีความเสียสละ ซื่อสัตย์ (๒) ภคุหฺสฺสที่เป็นญาติ ความสัมพันธ์กับภคุหฺสฺสที่เป็นญาติ แม้ภิกษุจะประกาศตนเป็นบรรพชิตหรือ อนุคาริก แต่พระพุทธองค์ก็ทรงสั่งสอนให้ภิกษุปฏิบัติต่อญาติตามสมควร ทรงอนุญาตให้ภิกษุขอปัจจัย ๔ และทำการสงเคราะห์ภคุหฺสฺสที่เป็นญาติได้ตามสมควร โดยเฉพาะโยมมารดาบิดานั้น ทรงอนุญาตถึงขนาดให้ภิกษุรับมารดาบิดามาดูแลที่วัดได้ หากญาติเจ็บป่วยก็สามารถช่วยเหลือได้ตามสมควร (๓) ภคุหฺสฺสที่เป็นพระราชชา พระพุทธองค์ไม่ต้องการให้พระสงฆ์เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการใช้อำนาจทางการเมือง ภิกษุมีความจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับฝ่ายบ้านเมืองในฐานะต่างๆ โดยเฉพาะการให้คำปรึกษาหรือนำสั่งสอนศีลธรรม แต่ภิกษุไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยวในการใช้อำนาจของฝ่ายบ้านเมืองในการทำสิ่งที่เป็นการเบียดเบียนหรือผิดศีลธรรม (๔) ภคุหฺสฺสที่เป็นสตรี ภิกษุต้องมีความระมัดระวังจะเกิดความเสียหายหากเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสตรี เพราะการเกี่ยวข้องกับสตรีอาจเป็นช่องทางให้เกิดกามฉันทะซึ่งเป็นอันตรายแก่ตัวของภิกษุเองด้วย พร้อมกันนั้นก็อาจเป็นที่ระแวงสงสัยหรือเป็นที่ครหานินทาของผู้พบเห็น ดังจะเห็นได้จากมีสิกขาบทไว้เป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการพูดคุย การแสดงธรรม การเดินทาง การนั่งนอนในที่ลับหลับตา (๕) ภคุหฺสฺสที่เป็นบุคคลต้องห้าม คือเป็นบุคคลผู้เป็นอโคจรซึ่งหากพระสงฆ์เข้าไปใกล้ชิดด้วยอาจเกิดความเสียหายทำผิดพระวินัยหรือเป็นที่ครหานินทาของคนในสังคมา และ (๖) ภคุหฺสฺสที่เป็นคนไร้ที่พึ่ง เช่น คนป่วย คนเดินทาง โจร คนถูกญาติทอดทิ้ง คนรบแพ่ หรือแม้แต่โจร

พระสงฆ์ควรช่วยเหลือเขาเพื่อให้เขามีชีวิตรอดตามหลักเมตตาทรรรม โดยไม่หวังชื่อเสียงหรือลาภสักการะ

อย่างไรก็ตาม ในการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์นั้นพระพุทธองค์ก็ได้แสดงธรรมและบัญญัติพระวินัยไว้เป็นมืบรรทัดฐานสรุปได้กว้าง คือ ให้ภิกษุดำรงมั่นอยู่ในปาริสุทธิศีล คือ ไม่ประกอบเนสนากรรม คือ การแสวงหาที่ไม่สมควร ด้วยการพูดหรือกระทำในลักษณะเอาใจหรือมุ่งหวังผลประโยชน์ ต้องไม่ยอมทำผิดพระวินัยเพียงเพื่อให้ได้ลาภสักการะหรือมีชื่อเสียง เช่น การประกอบเครื่องฉันวิขา การทำนายลักษณะ การพยากรณ์เรื่องราวต่างๆ การทำเวทย์มนต์ การยอมตนเป็นผู้รับใช้หรือช่วยงานคฤหัสถ์เพียงเพื่อต้องการลาภสักการะหรือได้รับการตอบแทนเป็นปัจจัยหรือชื่อเสียง ในการเผยแผ่ธรรมนั้นก็ต้องมุ่งที่การทำความเข้าใจจริงๆ ไม่ใช่ทำเพื่อต้องการลาภสักการะ ในการดำรงชีวิตก็ให้แสวงหาปัจจัย ๔ จากตระกูลที่มีศรัทธา หากต้องการปัจจัยอื่นก็ให้ขอได้จากคนปวารณาหรือญาติที่พร้อมให้ความช่วยเหลือ เมื่อได้ปัจจัยมาแล้วก็ให้บริโภคอย่างสำรวม ใช้อย่างรู้ค่าให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยที่สุดในการเข้าไปมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้น ภิกษุก็ควรจะมีเป้าหมายและคำนึงถึงความเหมาะสม กล่าวคือ การเข้าไปเกี่ยวข้องกับคฤหัสถ์นั้นต้องให้ความสำคัญกับการแสดงธรรม โดยยึดตามพระดำรัสของพระพุทธองค์ที่ทรงสอนพระสาวกให้จาริกไปเพื่อสอนธรรมแก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ประชาชนในสถานที่ต่างๆ การทำหน้าที่นี้ให้คำนึงถึงอุปการะที่คฤหัสถ์ได้ถวายปัจจัย ๔ (อาโมสทาน) พระสงฆ์ก็ควรให้ธรรมทานเป็นการตอบแทน ในการเข้าไปใกล้ชิดกับคฤหัสถ์ก็ต้องพิจารณาถึงศรัทธาและอุปนิสัยของคฤหัสถ์ด้วย แม้ว่าเขาจะศรัทธาและได้ออกปากปวารณาไว้ ภิกษุก็ควรจะต้องรับปัจจัยหรือขอรับความช่วยเหลือเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ไม่ควรจจะรบกวนคฤหัสถ์จนมากเกินไป โดยให้ปฏิบัติตนเหมือนกับแมลงภู่ ที่แม้จะต้องการน้ำหวานหรือเกสรของดอกบัว ก็จะไม่รังแกไม่ให้ดอกบัวได้รับอันตรายหรือได้รับความบอบช้ำ และเมื่อได้ปัจจัย ๔ มาแล้วก็ต้องมีความสันโดษ ไม่ติดในปัจจัย ๔ หรือสะสมไว้จนเกินความจำเป็น เพราะจะทำให้ต้องห่วงกังวลหรือยึดติดในลาภสักการะ พระพุทธองค์จึงสอนให้ภิกษุมีความสันโดษในปัจจัย และให้ยินดีในปัจจัยตามมีตามได้ เมื่อได้มากก็ไม่ให้ดีใจหรือหลงมัวเมา เมื่อไม่ได้ก็ไม่ต้องเสียใจ ทรงให้ทำตัวเหมือนกับนกยูงซึ่งอาศัยแค่ปีกกับแววหาง พร้อมจะบินไปสู่สถานที่ต่างๆ ได้ทันทีโดยไม่มี ความอาลัยในถิ่นที่อยู่ ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ควรอาศัยแค่ปัจจัย ๔ และยินดีตามมีตามได้ ไม่ควรยึดมั่นหรือมัวเมาในลาภสักการะ ควรอาศัยแค่บริขารเท่าที่จำเป็นพร้อมที่จะจาริกสัญจรไปแสวงหาความสงบวิเวกและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสถานที่ต่างๆ โดยไม่มีความหวงหรือมีความอาลัยในลาภสักการะหรือความสะดวกสบายในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ อีกต่อไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการทำวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

(๑) ควรให้การศึกษาแก่ภิกษุสามเณรให้ทราบถึงการเข้าไปมีความสัมพันธ์กับคฤหัสถ์ โดยเน้นไปที่การเผยแผ่ธรรม ไม่ใช่มุ่งไปที่การแสวงหาลาภสักการะหรือชื่อเสียง ให้สอดคล้องกับพุทธดำรัส

ครั้งที่พระพุทธเจ้าส่งพระอรหันตสาวกออกไปประกาศศาสนาครั้งแรก คือ ให้พระสงฆ์จาริกไปแสดงธรรมโปรดประชาชนโดยหวังจะอนุเคราะห์ประชาชนได้ได้รับฟังธรรม จะได้กลับมาเป็นสัมมาทิฐิขึ้น

(๒) ควรให้การศึกษาแก่คฤหัสถ์ให้ทราบถึงหลักการปฏิบัติต่อภิกษุในพระพุทธศาสนา ให้รู้ ว่าคฤหัสถ์ควรปฏิบัติต่อพระสงฆ์อย่างไร จึงจะถือว่าได้ทำหน้าที่ได้ถูกต้อง ขณะเดียวกันก็ควรให้ความรู้แก่คฤหัสถ์ด้วยว่า หากพบเห็นภิกษุบางรูปประพฤติชั่วเสียหาย ควรจะแก้ไขหรือมีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองและสังคมโดยรวม

(๓) ควรมีการทำความเข้าใจกับสังคมในเรื่องบทบาทของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยให้ยึดตามหลักธรรมและพระวินัย หากคฤหัสถ์ทำตัวไม่เหมาะสม ส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนา ก็ต้องมีการลงโทษ (คว่ำบาตร) เพื่อให้เขาสำนึกผิด เมื่อสำนึกผิดยอมขอขมาพระรัตนตรัยก็ควรจะให้ภัย (หลายบาตร)

(๔) เมื่อเห็นคฤหัสถ์หรือฝ่ายบ้านเมืองจะกระทำโครงการหรือดำเนินนโยบายบางอย่างที่จะส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาและสังคม ภิกษุควรมีความกล้าหาญทางจริยธรรมในการชี้แจงให้เห็นคุณและโทษของเรื่องนั้นๆ โดยยึดหลักพระธรรมวินัยและประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นสำคัญ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์นี้ ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีเนื้อหาอีกหลายประเด็นที่ควรทำการศึกษาวิจัยต่อไป เช่น

- (๑) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับนักบวชนอกศาสนา
- (๒) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย
- (๓) ศึกษาการบริหารจัดการทรัพย์สินของพระสงฆ์กับญาติตามหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายในสังคมไทย
- (๔) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับญาติ : กรณีมรดกและทรัพย์สินขณะบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา
- (๖) ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับคฤหัสถ์ : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระสงฆ์ในภิกษุเถรวาทกับมหานิกายในสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

คณะทำงานวัดเขาสานามชัย. วินัยพระนารัฐคู่มือโยม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๙.

คณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระวินัยปิฎก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

คณาจารย์เลี้ยงเชียงจางเจริญ. ธรรมวิภาคและคิปปิปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงจางเจริญ, มปป.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. แผนการกู้ยืมสภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. มาตสตรีนในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๘.

นาคะประทีป. ปาลี-สยาม-อภิธาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๒

บรรจบ บรรณรุจิ. พระโพธิสัตว์ในนิยายเกรวาท. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๙.

ป.หลงสมบุญ. พจนานุกรมบาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ครุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙.

_____. พจนานุกรม มคอ-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๙.

ปัญญา ใช้บางยางและคณะ. พระวินัย ๒๒๗ พุทธบัญญัติจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘.

พ.สถิตวรรณ (พิจิตร ฐิตาณโณ). อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา ฉบับรวมเล่ม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พระธัมมานันทมหาเถระ. นานาวิจิตร อัครมหาบัณฑิตานุสรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด. พิมพ์ครั้งที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสีหิ). มงคล ๓๘. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการวิปัสสนา
 จูระ, ๒๕๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
 หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๓๗.

..... . สถานการณ์พระพุทธศาสนา กระแสสายศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

..... . สถานการณ์พระพุทธศาสนา กระแสสายศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
 มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

..... . รู้กับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระล้างหรือยัง. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

..... . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

..... . มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
 บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒.

..... . มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.

..... . สอนนาถ-สอนจิต ชีวิตพระชีวิตชาวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
 พุทธธรรม, ๒๕๔๒.

..... . พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

..... . รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพ มหานคร : โรงพิมพ์
 เอดิชั่นเพรส โปรดักส์, ๒๕๔๓.

..... . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

..... . พุทธศาสนาจะวิกฤตต้องคิดให้ไกล รู้ให้ทัน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด,
 ๒๕๔๕.

..... . ต้องฟื้นฟูวัดในชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๖.

..... . ต้องฟื้นฟูวัดในชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง. กรุงเทพมหานคร :
 โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๖.

..... . ก้าวไปในบุญ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒.

..... . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอสอาร์พรินต์
 แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต).รากฐานสำหรับพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมร่วมสมัย. กรุงเทพ
 มหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓.

- _____ . **ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- _____ . **ทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลมหาราช. **ประมวลพระบรมราโชวาทด้านศาสนาและจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙.
- พระพรหมคุณาภรณ์ป.อ. ปยุตโต). **เจาะความจริงเรื่องศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร : หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๒.
- _____ . **ตอบ ดร.มาร์ติน: พุทธวินัยถึงภิกษุณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สามลดา, ๒๕๕๓.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕.
- พระโมศคัลลานเถระ. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด. ๒๕๔๗.
- พระราชปัญญาสุธี (อุทัย ญาโณทโย ป.ธ.๙). **พระเลี้ยงแม่พ่อตอบแทนคุณได้ไหม?**. กรุงเทพมหานคร : นนทบุรี : นิติธรรมการพิมพ์, ๒๕๕๘.
- พระราชวรมนู (ประยุทธ์ ปยุตโต). **บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.
- พระศรีปริยัติโมลีและคณะ. **สตรีในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระโสภณคณาภรณ์ ระเบียบ วิฑูยาโณ). **วินัยปิฎกย่อ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- พระอุตรคณาธิการ ชวินทร์ สระคำ) และจำลองสารพัดนึก. **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๕.
- พุทธทาสภิกขุ. **เรื่องเกี่ยวกับการบวช**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๔.
- _____ . **บรมธรรมภาคปลาย**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.
- _____ . **พุทธจริยา**. กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕.
- _____ . **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์. ๒๕๓๑.
- _____ . **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑.

รังสี สุทนต์. **เศรษฐีแห่งธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

สง่า หล่อสำราญ. **มหาสาวิกาสมัยพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร: อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุข เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพฯ มหา
นคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโนป.ธ.๙). **ทศบารมีศัพทราชธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **ความจริงที่ต้องเข้าใจ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายีมหาเถระ). **มงคลในพระพุทธ
ศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่๗กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘.

สมิทธิพล เนตรนิมิตร. **ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์**.
กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๓.

_____. **ภาพชีวิตของพระสงฆ์ในอริยวินัย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท นีโอ ดิจิตอลจำกัด,
๒๕๕๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. **พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : พิษณุ
พรินต์ติ้ง เซนเตอร์, ๒๕๔๑.

_____. **คำบรรยายพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือ
ธรรม, ๒๕๕๐.

(๒) บทความ

คามहुโณ (นามแฝง). **“สังคมศาสนา”**. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ๒๐-๒๖ ส.ค. ๒๕๓๘) : ๕๐

รังสี สุทนต์. **“พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ คล้อยตามบ้านเมือง”**. พุทธจักร. ปีที่ ๕๙ ฉบับที่ ๕
เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๘) : ๔๗-๔๘.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

ปรีชา บุญศรีตัน. **“บริบททางสังคมอินเดียที่มีผลต่อการบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้า”**. สารนิพนธ์
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๗.

พระครูใบฎีกาเทเลอร์ สุเมโธ (ดากาวงค์). **“การศึกษาวิเคราะห์อาบัติที่เป็นวัจจุจริตในภิกษุปาติ
โมกข์”**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬ
าลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระจักรกริช ปิยธมโม โสภณ). “ศึกษาวิเคราะห์การสวดพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระบุญเกิด อธิธมฺมโต. “การศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาทรงชัย วิชยเมธี (ศิริ). “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องการบำรุงมารดาบิดาของภิกษุในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

พระมหาสักร์กวีพงษ์ มหาวีโร. “การศึกษาแนวทางปฏิบัติของสตรีไทยตามที่ปรากฏในมาตุคามสังยุต”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหานรินทร์ สุธรรม. “สมณเพศกับเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเถรวาท” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

พระมหาวิจารณ์ มหาปัญญา (ทองมา). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์โกสโลสังยุต”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระวิเชียรบุรี สติสมปนฺโน (ขวัญโพก). “การศึกษาบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปเสนทิโกศล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหา วิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

รังษี สุนทนต์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถปิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑

วิสุทธิ์ศรี เกียรติกำพล. “ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธจักรกับอาณาจักรในสมัยพุทธกาล”. **สารนิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

สุนทร สุริยะรังษี. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกผู้ได้รับเอตทัคคะ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

อัครกัญฐ์ ศรีคล้าย. “การศึกษาการดำเนินชีวิตของอุบาสิกในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Yashpal. Dr.. A Cultural Study of Early PaliTipitakas Vol. 2 Delhi: Kalinga Publications, 1999.

ประวัติผู้วิจัย

ราชทินนาม พระอุดมปิฎก (พระราชคณะชั้นสามัญเมื่อ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๙)
ชื่อ พระมหาวิจารณ์ ฉายา มหาปัญญา นามสกุล ทองมา
เกิด ๑๗ มิถุนายน ๒๕๑๙
อุปสมบท ๒๕ กรกฎาคม ๒๕๓๙
ณ วัดปรารงค์ ตำบลคู่อำเภอปรารงค์ จังหวัดศรีสะเกษ
มีพระครูพิพิธสังฆการ เป็นพระอุปัชฌาย์
ภูมิลำเนา ๔๖/๕ หมู่ ๑๑ บ้านตูม ตำบลตูม อำเภอปรารงค์ จังหวัดศรีสะเกษ
สังกัด วัดคลองโพธิ์ ตำบลบ้านเกาะ อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์

การศึกษาแผนกสามัญ แผนกธรรมและแผนกบาลี

พ.ศ. ๒๕๓๙ มัธยมศึกษาตอนปลาย
พ.ศ. ๒๕๓๗ น.ธ. เอก วัดคลองโพธิ์ สำนักเรียนคณะจังหวัดอุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๔๕ ป.ธ. ๙ สำนักเรียนวัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๕๑ พธ.ม. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มจร.
พ.ศ. ๒๕๕๒ เข้าศึกษาหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา แบบ ๑.๒

หน้าที่การงานทางการศึกษาและการคณะสงฆ์

พ.ศ. ๒๕๓๘ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-บาลี วัดคลองโพธิ์
พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกธรรม
พ.ศ. ๒๕๔๑ - ปัจจุบัน เป็นวิทยากรอบรมบาลีก่อนสอบ วัดคลองโพธิ์
พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ป.ธ.๓, ๗ วัดสามพระยา
พ.ศ. ๒๕๔๖ เป็นกรรมการสนามหลวงแผนกบาลี
พ.ศ. ๒๕๔๗ - ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ป.ธ.๖,๗,๘,๙
วัดคลองโพธิ์ จังหวัดอุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดอุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดคลองโพธิ์ พระอารามหลวง
พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นครูสอน หลักสูตรประกาศนียบัตรบริหารกิจการคณะสงฆ์
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มจร. ศูนย์วัดหมอนไม้ จ.อุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๕๒ - ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรวิชา การจัดการเชิงพุทธ
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มจร. ศูนย์วัดหมอนไม้ จ.อุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นเจ้าคณะอำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์
พ.ศ. ๒๕๕๗ เป็นพระอุปัชฌาย์ประเพณีวิสามัญ